

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYETE OSMANLI İTİBAR-I
MİLLÎ BANKASI (1917-1927)**

Haluk ŞENGÜL

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Enis ŞAHİN

OCAK - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYETE OSMANLI
İTİBAR-I MİLLÎ BANKASI (1917-1927)**

DOKTORA TEZİ

Haluk ŞENGÜL

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

**“Bu tez 27/01/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Başarılı
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Selma PEHLİVAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Adnan DOĞRUYOL	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Dilara USLU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Haluk ŞENGÜL

27/01/2023

ÖNSÖZ

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde başlayan milli iktisat düşüncesinin bankacılık alanında vücut bulmuş halidir. Bu bakımdan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Türkiye'de milli bankacılığının gelişmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı İtibar-ı Millî Banka'sına dair yapılan çalışmalar literatürde çok fazla olmasa da son zamanlarda gerek Osmanlı Arşivinde gerekse de Cumhuriyet Arşivinde tasnif edilen belgelerin ortaya çıkması ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait mâlî raporlara ulaşmamız bu çalışmaya yönelmemizde bize önemli bir katkı sağlamıştır.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hakkında devletin ileri gelen isimlerinin düşüncelerini ve kamuoyundaki yansımalarını geniş bir arşiv ve süreli yayın taraması yaparak aktarmamız çalışmanın hazırlanmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu çerçevede çalışmamızın birinci bölümünde bankacılığın tarihçesi ve Osmanlı Devleti'nde bankacılığın gelişim süreci ele alınmıştır. İkinci bölümde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluşundan I. Dünya Savaşı sonuna kadar yaptığı faaliyetler ve bankanın genel özellikleri yer almaktadır. Üçüncü bölümde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın faaliyet raporları doğrultusunda mâlî yapısı analiz edilmiş ve ortak olduğu şirketler incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise Cumhuriyet'in ilanından sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın yeni rejimle arasındaki ilişkiler ve Türkiye İş Bankası'yla birleşme süreci incelenerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Doktora tezi olarak hazırlamış olduğumuz bu konunun belirlenmesinde, yazım sürecindeki önerileriyle yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Enis Şahin'e en derin hürmet ve şükranlarımı arz ederim. Çalışmanın okunması, bilhassa Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın mâlî yapısının incelenmesinde, tavsiye ve yardımlarından ötürü Doç. Dr. Hüseyin Al'a, yine Osmanlı İtibar-ı Millî Banka'sına ait mâlî raporlara erişmemde yardımcı olan Prof. Dr. Ali İhsan Karacan'a ve adını burada zikretmediğim tüm dost ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bu zamana kadar bana karşı gösterdiği hoşgörü ve yardımıyla yanımda olan değerli anneme ve aileme minnettarım.

Haluk ŞENGÜL

27/01/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
GRAFİK LİSTESİ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: BANKACILIĞIN TARİHÇESİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE BANKACILIĞIN GELİŞİMİ	7
---	----------

1.1. Banka Kelimesinin Kökeni ve Mahiyeti	7
1.2. Dünya'da Kamusal ve Özel Bankaların Ortaya Çıkışı.....	8
1.3. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi	16
1.4. II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Partisi'nin İktisadi Düşünce Anlayışı ve Osmanlı Ekonomisi	30
1.5. II. Meşrutiyet Döneminde Milli Devlet Bankası Fikrinin Gündeme Gelmesi ve Bu Dönemde Anadolu ve İstanbul'da Kurulan Milli Bankalar	36

BÖLÜM 2: OSMANLI İTİBAR-I MİLLÎ BANKASININ KURULUŞU	46
--	-----------

2.1. Osmanlı Devleti'nde Milli Bir Merkez Bankası Kurma İhtiyacının Ortaya Çıkması	46
2.2. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Kuruluşuna İlişkin Tartışmalar ve Görüşler	51
2.3. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Kuruluşu ve Genel Özellikleri.....	59
2.4. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın İlk Evreleri ve İşleyişi	71
2.5. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ve Basın.....	77
2.6. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın İtilaf Devletleri Tarafından El Konulması.....	80

BÖLÜM 3: OSMANLI İTİBAR-I MİLLÎ BANKASININ MÂLÎ YAPISININ ANALİZİ VE ORTAK OLDUĞU ŞİRKETLER.....	85
---	-----------

3.1. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Finansal Tabloları	85
3.1.1. Bilanço Büyüklüğü	88
3.1.2. Kaynak Yapısı	92
3.1.3. Plasman Yapısı	98

3.1.3.1. Kasa ve Bankalar	101
3.1.3.2. Menkul Değerler	103
3.1.3.3. Krediler	105
3.1.3.4. Diğer Aktifler	112
3.1.4. Kârlılık Analizi	115
3.2. İştirakler ve Ortak Faaliyetler	127
3.2.1. İştirakler	128
3.2.1.1. Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi	129
3.2.1.2. Ergani Bakır Madenleri İşletmesi	132
3.2.2. Ortak Faaliyetler	135
3.2.2.1. Donanma Cemiyeti Piyangosu	136
3.2.2.2. Alman Hazine Tahvili İhracı	140
3.3. Diğer İştirakler	141
BÖLÜM 4: CUMHURİYET DÖNEMİNDE OSMANLI İTİBAR-I MİLLÎ BANKASI'NIN FAALİYETLERİ VE TÜRKİYE İŞ BANKASI İLE BİRLEŞMESİ	143
4.1. İzmir İktisat Kongresi ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası	143
4.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bankacılığın Gelişimi ve Türkiye İş Bankası'nın Kuruluşu	149
4.3. Eski Rejimden Yeni Rejime İzmir Suikastı ve İttihatçı Kadroların Tasfiye Edilmesi	154
4.4. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası ile Birleşmesi	160
4.5. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası'yla Birleşmesinden Sonra Türkiye İş Bankası Aleyhine Açılan Bazı Miras Davaları	169
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	178
EK	192
ÖZGEÇMİŞ	238

KISALTMALAR

BOA. DVN. MKL.	: Sadâret Mukâvelenameler
BOA. BEO.	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası
BCA.	: T.C Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BİST.	: Borsa İstanbul
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: T.C Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
BOA. DH.İ. UM. EK.	: Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
BOA. HR. HMŞ. İŞO.	: Hâriciye Nezâreti İstişâre Odası
BOA. İ.DUİT.	: İrâde Dosya Usulü
lef.	: Leffen
BOA. MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
OİMB.	: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
SMMO.	: Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası
SPK.	: Sermaye Piyasası Kurulu
TBMM.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB.	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Ticaretten Elde Ettiği Kâr Oranları	75
Tablo 2: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Bilanço Büyüklüğü (Türk Lirası).....	89
Tablo 3: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Kaynak Yapısı (%)	94
Tablo 4: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Plasman Yapısı(%)	101
Tablo 5: Kasa ve Bankalar Kalemi (%).....	103
Tablo 6: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Tarafından Verilen Kredi Türleri (%).....	106
Tablo 7: Diğer Aktifler Kalemi (%)	113
Tablo 8: Kâr ve Zarar Tablosu.....	118
Tablo 9: Kâr Dağıtım Tablosu.....	126
Tablo 10: Birleşme Bilançosu	165

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Bilanço Büyüklüğü Karşılaştırması.....	91
Grafik 2: Kaynak Yapısı Karşılaştırması (%)	96
Grafik 3: Kredi Hacmi Karşılaştırması	111
Grafik 4: Öz Kaynak Kârlılığının Karşılaştırılması	124

ÖZET	
Başlık: Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyete Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası (1917-1927)	
Yazar: Haluk ŞENGÜL	
Danışman: Prof. Dr. Enis ŞAHİN	
Kabul Tarihi: 27/01/2023	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 191 (ana kısım) +46 (ek)
Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde İttihat ve Terakki hükümetinin milli iktisat politikası doğrultusunda kurduğu Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Türkiye’de milli ekonominin ve milli bankacılığın gelişmesine katkı sağlayan önemli finans kurumlarından birisi olmuştur. I. Dünya Savaşı’nın zor zamanlarında kısıtlı imkânlarla rağmen Türk milletinin ve hükümetin desteğiyle kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Türkiye İş Bankası’yla birleştiği 1927 yılına kadar farklı sektörlerde faaliyette bulunarak toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki hükümeti tarafından verilen imtiyaz ve ayrıcalıklarla güçlü bir finans kurumu haline gelen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın kurulmasında ayrıca Osmanlı Devleti’nde uzun yıllardır merkez bankası imtiyazına sahip olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin (Osmanlı Bankası) yerini alması da amaçlanmıştır. Ancak Cumhuriyet’in ilanından sonra önceki dönemin bir kurumu olarak görülen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, yeni rejimin gördüğü lüzum üzerine sermaye ve yapı itibarıyla birbirine benzeyen Türkiye İş Bankası’yla 1927 yılında birleştirilmiştir. 1917 yılında kurulup 1927 yılında Türkiye İş Bankası’yla birleştirilen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, yaklaşık on yıl gibi kısa bir süre boyunca faaliyette bulursa da Türkiye’de milli iktisat kavramının yerleşmesinde ve milli bankacılığın gelişmesinde bir mihenk taşı olmuştur. Bu çalışmadaki amacımız; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın kuruluşuna giden süreçte İttihat ve Terakki hükümetinin bankayı kurmak istemesindeki hedefi anlamak ve Osmanlı kamuoyunun bu yöndeki tutumunu tespit etmektir. Bu doğrultuda konuya ilişkin yapılan araştırmalara yeni bir perspektif kazandırması umulmaktadır. Konunun önemine binâen yazım sürecinde Başkanlık Osmanlı Arşivi, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyan tutanakları, resmi ve süreli yayınlar, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ve Türkiye İş Bankası’na ait mâlî raporlar, araştırma eserleri ve hatıratlardan istifade edilmiştir. Elde edilen bilgiler neticesinde denilebilir ki; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası sadece bir finans kurumu olmaktan öte Türk toplumunda başlayan sosyo-ekonomik dönüşümün de bir simgesi haline gelmiştir. Bilhassa Balkan Savaşları sonrasında başlayan Türk milliyetçiliğinin ekonomik alanda ortaya çıkan en somut gelişmelerinden birisi olmuştur.	
Anahtar Kelimeler: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Milli İktisat, İttihat ve Terakki, Bankacılık	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Ottoman Credit National Bank from the Ottoman to the Republic (1917-1927)	
Author of Thesis: Haluk ŞENGÜL	
Supervisor: Prof. Dr. Enis ŞAHİN	
Accepted Date: 27/01/2023	Number of Pages: vii (pre text)+193 (main body)+46 (add)
The Ottoman Credit National Bank, which was established in line with the national economic policy of the Union and Progress government in the last periods of the Ottoman Empire, became one of the important financial institutions that contributed to the development of the national economy and national banking in Türkiye. Despite the limited opportunities during the difficult times of the I. World War, the Ottoman Credit National Bank, which was established with the support of the Turkish nation and government, tried to respond to the needs of society and economy by operating in different sectors until 1927, when it merged with Türkiye İş Bankası. In the establishment of the Ottoman Credit National Bank, which became a powerful financial institution with the privileges and concession given by the Union and Progress government, it was also aimed to replace the Bank-ı Osmanî-i Şahane (The Ottoman Bank) which had the central bank privilege in the Ottoman Empire for many years. However, after the proclamation of the Republic, the Ottoman Credit National Bank, which was seen as an institution of the previous period, was merged with Türkiye İş Bankası, which was similar in capital and structure, in 1927, upon the need of the new regime. Although the Ottoman Credit National Bank was established in 1917 and merged with Türkiye İş Bankası in 1927, it has been cornerstone in the establishment of the concept of national economy and the development of national banking in Türkiye, even though it has been operating for a short period of about ten years. The our aim in this study; In the process leading up to establishment of the Ottoman Credit National Bank, the aim of the Union and Progress government in wanting to establish the bank is to determine the attitude of the Ottoman people in this direction. In this aspect it is hoped that it will bring a new perspective to the researches on the subject. Due to the importance of subject, in the writing process, the Presidential Ottoman Archive, the Presidency Republican Archive, the official and periodicals, financial reports, research works and memoirs of the Ottoman Credit National Bank and Türkiye İş Bankası were used. As a result, it can be said that: Ottoman Credit National Bank became not only a financial institution but also a symbol of the socio-economic transformation that started in Turkish society. It has been one of the most concrete developments of Turkish nationalism, which started especially after the Balkan Wars, in the economic field.	
Keywords: The Ottoman Credit National Bank, National Economy, Union and Progress, Banking	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

İttihat ve Terakki Partisi'nin İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte iktidara gelmesinden sonra Osmanlı Devleti'nde başlayan dönüşüm birçok alanda kendini göstermeye başlamıştı. Bu dönüşümün yaşandığı alanlardan biri de ekonomi olmuştu. Uzun yıllardır kapitülasyonların etkisiyle Osmanlı ekonomisinde etkin konumda olan gayrimüslimler ve yabancılar, Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir politika izlemesinin önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktaydı. Bunun farkında olan İttihat ve Terakki Partisi, bağımsız bir politika yapmanın milli bir ekonomiyle mümkün olabileceğini görmüştü. Bu durum dışında bilhassa Balkan Savaşları sonunda Müslüman-Türk toplumunun yaşadığı travma ve I. Dünya Savaş yıllarında sadece ismi Osmanlı olan gerçekte Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına göre hareket etmeyen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Osmanlı Bankası) ile yaşanan problemler, İttihat ve Terakki Partisinin bu konularda önlem almaya sevk etmişti. Tezimizin ana konusunu oluşturan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluşu, İttihat ve Terakki Partisi'nin Osmanlı Devleti'nin iktisadi bağımsızlığının sağlanması hususunda aldığı önemli kararlardan birisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçişte Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın yaşadığı tarihsel süreç ve bankanın mâlî yapısının analizi tezimizin konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İttihat ve Terakki iktidarı ile başlayan milli iktisat politikasının sonuçlarından biri olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın faaliyette olduğu dönem boyunca yaşadığı tarihsel sürecin anlaşılmasını sağlamak ve bankanın mâlî analizini yaparak Türk ekonomisindeki yerini tespit etmektir. Bu hali ile çalışmamız, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türk bankacılık tarihinde nasıl bir etki bıraktığını ve ekonomide milli olmanın ne kadar önemli olduğunun ortaya koyma amacını da taşımaktadır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmada, tez konusuna ilişkin yapılan çalışmalar olsa da konuya sadece tarihi açıdan değil iktisadi açıdan da değinilerek farklı bir bakış açısı kazandırılmak

istenmiştir. Gerçekleştirilen bu tez çalışması ile Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kurulduğu döneme ilişkin Müslüman Türk toplumunda başlayan dönüşüm bir bütün olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Haliyle Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar yaşadığı sürecin ortaya konulması ve konuya ilişkin tarafların bakış açılarının saptanması çalışmamızın en mühim noktasıdır. Bu çalışmayla birlikte II. Meşrutiyetle başlayıp Cumhuriyet'e uzanan süreçte milli iktisat düşüncesinin Müslüman Türk kamuoyunda ne tür bir etki bıraktığına dair ipuçları literatüre kazandırılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Tez konumuzun başlığının ve sınırlarının kesinlik kazanmasından sonra tezimizin ilk aşamasını kaynakların tespiti ve bunların temini oluşturmuştur. Konuya ilişkin belgelerin tespiti için Başkanlık Osmanlı Arşivi ve Başkanlık Cumhuriyet Arşivi taranarak gerekli belgeler temin edilmiştir. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluşundan Türkiye İş Bankasıyla birleşmesine kadar geçen süre zarfında kamuoyunun düşüncesini anlamamıza yardımcı olan süreli yayınlar; Milli Kütüphane, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gazete Arşivi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, Salt Araştırma ve Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi veritabanlarından çevrimiçi veya araştırma salonlarından elde edilmiştir.

Elde edilen Osmanlı Türkçesi ve Fransızca bilgi ve belgeler tercüme ve latinize edilmiş, mevcut ana kaynak eserler ile sentezlenerek tezimiz için kullanılabilir hale getirilmiştir. Tezin ana akışı arşiv belgeleri ve bankaya ait mâlî raporlar etrafında ilerlerken konular arasındaki bağlantılar sağlanabilmesi için telif ve araştırma eserlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, bankacılığın tarihçesi ve Osmanlı Devleti'nde bankacılığın gelişim süreci ele alınmıştır. Bu doğrultuda banka kelimesinin kökeni, eski çağdan başlayarak dünyada ve Osmanlı Devleti'nde bankacılığın yaşadığı değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluş süreci, genel özellikleri ve basındaki yansımalarınadeğnilmiştir. Bu noktada İttihat ve Terakki için Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bir bankadan öte anlam ifade ettiği vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın mâlî yapısı analiz edilmiş, bankanın kurduğu ve ortak olduğu şirketlerin faaliyetleri incelenmiştir.

Dördüncü ve son bölüm ise Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Cumhuriyet'in ilanından sonra yaptığı faaliyetleri ve Türkiye İş Bankası'yla birleşme sürecini kapsamaktadır. Ayrıca Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait hisse senedi bulunan birtakım varislerin Türkiye İş Bankası'na açtıkları miras davalarına da bu bölümde değinilmiştir.

Milli İktisat Düşüncesi ve Milli Bankacılık

Osmanlı Devleti'nin, çöküş sürecine doğru girmesiyle bu çöküşün ekonomik nedenlerden olduğunun anlaşılması aynı zamanda meydana gelmiştir. Fakat bu tespiti ortaya koyduğumuz zaman altında yatan sosyolojik gerçekliğe bakmamız gerekmektedir. Bahse konu olan bu sosyolojik gerçeklik Osmanlı toplumunun ekonomiye yönelmiş bir toplumdan ziyade gazâyâ yönelmiş bir toplum olmasından kaynaklanmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin ekonomik anlamda modernleşebilmesi için bu dünya görüşünden kendini kurtarması gerekiyordu. Ancak Osmanlı Devleti, gerek ekonomik olarak Avrupa'nın gerisinde olması gerekse de benimsemiş olduğu müdahale esasına dayalı ekonomik yöntemden ötürü XX. yüzyıla kadar bu dünya görüşünden kurtulamamıştır. XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren İttihat ve Terakki Partisi'nin Osmanlı Devleti'nde iktidara gelmesiyle uygulamaya çalıştığı iktisadi milliyetçilik düşüncesi Osmanlı toplumunun klasik düşünce anlayışını terk ederek modernleşmesinin önünü açmıştır.¹

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi, başlangıçta Osmanlı Devleti'nde farklı görüşleri içinde barındıran, ekonomide yabancı sermayeyi ve serbest ticareti savunan zengin bir siyasi yelpazeye sahipti. Ne var ki, 1908 ve 1913 yılları arasında önce Trablusgarp Savaşı sonrasında Balkan Savaşları'nda alınan mağlubiyetler ve bunun sonucunda Anadolu topraklarına gelen milyonlarca göçmenin meydana getirdiği ekonomik buhran, toplumda milliyetçi düşüncenin oluşmasına zemin hazırladı. Avrupalı tüccarlara ve azınlıklara karşı bu süreçte başlatılan yerli malı kullanımının teşvik edilmesi, Müslüman Türk toplumunun örgütlenerek yabancı ve azınlıkların tekeli kırma teşebbüsleri, milliyetçi düşüncenin

¹Şerif Mardin, **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, İletişim Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2019, s.113.

egemen olacağının habercisiydi.² Azınlıklara ve yabancılara karşı yürütülen bu politikanın aslında İttihat ve Terakki Partisi'nin arzuladığı toplum projesiyle uyuşan tarafları da vardı. Bir yandan azınlıklar Osmanlı Devleti'ne ihanet etmekle suçlanırken bir yandan da Müslüman Türk toplumuna iktisadi milliyetçilik düşüncesi telkin edilmiş ve böylelikle Müslüman Türk burjuvazisi meydana getirilmeye çalışılmıştır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonrasında başlayan bu süreçte İttihat ve Terakki Partisi, ünlü iktisatçı Frederich List'in Almanya'da başlattığı milli iktisat düşüncesini örnek almış, Osmanlı ekonomisini azınlıkların ve yabancı tüccarların tekelinden kurtararak milli bir ekonomi oluşturmak istemiştir. Bunun için Müslüman Türk toplumunu girişimci olmaya teşvik etmek ve toplumda dayanışmayı arttırmak amacıyla Türkçülük düşüncesini savunan aydınların yazıları, Türk Yurdu ve İktisadiyat Mecmuası gibi dergilerde yayınlanmıştır.³

Dönemim önemli Türkçü düşünürlerinden Ziya Gökalp'ın, İktisadiyat Mecmuası'nda yayınlanan makalesinde:

“Bazı kavimlerde idari bir merkeziyet olduğu halde siyasi ve toplumsal bir merkeziyet olmaz. Bu örneğe uygun olan bir kavim çağdaş bir kavim özelliğini alamayarak bir cemaatler topluluğu halini alır. Böyle bir memlekette her cemaat ayrı grup halini aldığından gerçek anlamda bir iş bölümü oluşmaz. Çünkü iş bölümü ancak müşterek duyguların hâkim olduğu toplumlarda meydana gelir. Ortak bir vicdana sahip olmayan cemâatler arasındaki iş ayrılığı ancak karşılıklı bir asalaklıktan ibarettir. Böyle bir memlekette üretenler ile tüketenler birbirine denk vaziyette olmaz. Bundan ötürü bazı kavimler dışarıdan millet haline geldikleri halde henüz milli iktisat safhasına dâhil olmamış bulunurlar. Türkleri uluslararası medeniyetlerin tesirinden kurtaracak, milli kültüre ve bir millet kavramına sahip olmalarını sağlayacak şey milli iktisattır” diyerek milli ekonomi oluşturma'nın öneminden bahsetmiştir.”⁴

Yine aynı dönemlerde Türkçülük düşüncesini savunan önemli isimlerden biri olan Yusuf Akçura; “Eğer Türkler, Avrupa kapitalizminden yararlanarak kendi aralarında bir

²Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s.31-32.

³Yahya Kemal Taştan, **Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s. 104-105.

⁴Ziya Gökalp, **Makâleler**, Haz: Ferit Rağıp Tuncor, Kültür Bakanlığı Yayınları, VIII. cilt, 1. Baskı, Ankara, 1981, s. 81.

burjuva sınıfı çıkaramazlarsa, yalnızca köylülerden ve memurlardan oluşan bir Türk toplumunun yaşama şansı çok zayıf olacaktır” diyerek uyarıda bulunmuştur.⁵ Fakat bu milliyetçi düşünce ve eylemlerin hayata geçebilmesi I. Dünya Savaşı yıllarında meydana gelmiştir. Savaş yıllarında dış güçlerin müdahalesi görece olarak azaldığı için hedeflenen politikaların hayata geçirilmesi kolaylaşmıştır. Şirketleşme girişimleri ve milli bankacılık teşebbüsleri hızlanmıştır.⁶ Nitekim I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti’nde ulusal nitelikte bir milli finans kurumun eksikliği hissedilmeye başlanmıştır. Tanzimat’tan bu yana Osmanlı Devleti’nde bir devlet bankası vasfını taşıyan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin ulusal çıkarlar doğrultusunda hareket etmemesi ve devlet içinde bir devlet görünümü oluşturmaması İttihat ve Terakki yönetimini rahatsız etmiş, Osmanlı Bankası’nın yerini alacak milli sermayeli bir bankanın kurulmasını gündeme getirmiştir. Ancak 1925 yılına kadar Osmanlı Bankası’nın devlet bankası imtiyazı devam ettiği için temkinli davranılmıştır. Bankanın kuruluş kararının kesinleşmesinden sonra kamuoyunun desteğini almak amacıyla İttihat ve Terakki Partisi’nin yayın organı gibi çalışan Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Bey’in öncülüğünde etkili bir kampanya başlatılmıştır.

Hüseyin Cahit Bey, milli banka meselesi ile ilgili Tanin gazetesinde, yalnızca memleketin yararı açısından düşünülmüş ve kurulmuş bir banka olmadıkça hiçbir iktisadi teşebbüsün hayata geçemeyeceğini ileri sürmüştür. Milli bankanın kurulup halkın güveni sağladığı takdirde fabrikalaşma ve şirketleşme sürecinin başlayabileceğini söylemiştir. Ayrıca ülkenin kalkınabilmesi için gerekli olan sermayenin yurtiçindeki kaynaklardan temin edilebileceğini savunmuştur. Tanin gazetesinin milli banka ile ilgili başlattığı bu kampanya kısa zaman zarfında tüm gazeteler tarafından benimsenmiştir. Gazetelerde çıkan yazılarda milli bankanın öneminden bahsedilmiş, ekonomik kalkınmanın yalnızca böyle bir kuruluş tarafından gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır.⁷ 23 Ocak 1917 tarihinde İttihat ve Terakki Partisi’nin genel merkezinden tüm vilayetlere gönderilen genelgeyle, milli banka meselesinin öneminden bahsedilmesi ve vatandaşların iktisadi cihat’a davet edilmesi Müslüman Türk toplumunda büyük yankı uyandırmıştır.

⁵Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2016, s. 70.

⁶Kazgan, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s. 32.

⁷Zafer Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat**, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 257-259.

Genelgede, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik olmak üzere iki farklı kapitülasyonla mücadele ettiği, siyasi kapitülasyonların kaldırılmasından sonra iktisadi kapitülasyonların kaldırılması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Zira tam anlamıyla bir bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıktan geçtiği ve bunun da milli iktisat yoluyla olabileceği belirtilmiştir. Genelgenin yayınlanmasından sonra Osmanlı kamuoyunda milli banka meselesi kısa sürede benimsenmiş ve milli bankanın iktisadi yaşamın millileşmesi bakımından önemli bir adım olduğu ifade edilmiştir.⁸

⁸Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918**, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 86-89.

BÖLÜM 1: BANKACILIĞIN TARİHÇESİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE BANKACILIĞIN GELİŞİMİ

1.1. Banka Kelimesinin Kökeni ve Mahiyeti

Bütün dünya dillerine yapılan küçük değişikliklerle giren “Banka” kelimesinin Lombardiyalı (Kuzey İtalya) Yahudilerin bankacılık işlemlerini pazar yerlerine kurdukları birer masa (banko) üzerinde yapmasından ötürü İtalyanca “Banco” kelimesinden türediği ve sonrasında banka (banca) olarak kullanıldığı düşünülmektedir. “Banco” kelimesine İtalyanca’da sıra, masa veyahut tezgâh denilmektedir.⁹ Banka kelimesinin kökeni ilişkin bir diğer görüş ise XII. yüzyılda İtalya’nın Venedik şehri idaresi, piyasaya mecburi olarak borçlanma tahvilleri sürmüş ve bu borçlanmaya ait işlemleri düzenlemek üzere 1157 yılında Devlet Borçları Odası adıyla bir kurum tesis etmiştir. O dönemlerde Roma-Germen İmparatorluğu hâkimiyetinde olan Venedik’te bu borçlanma tahvillerine amme (kamu) borcu senetleri anlamına gelen İtalyanca “Monti” veya Almanca “Bank” sözcüğünden türeyerek “Banchi” denilmiştir. Bu bakımdan Almanca “Bank” kelimesinin “Banco” şeklinde İtalyancaya geçtiği tahmin edilmektedir. Her iki görüş de bize “Banco” kelimesinin bugünkü manada “Banka” kavramının İtalya’da ortaya çıktığını göstermektedir.¹⁰

Bugünkü ekonomik hayat içerisinde önemli bir yer tutan bankalar, para, kredi ve sermaye üzerine her türlü işlemi gerçekleştiren özel veyahut tüzel kişilerin ya da devlet ve işletmelerin bu sahadaki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışan iktisadi müesseseler olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Esasen bu açıklama pek yeterli değildir. Çünkü günümüzde bankaların yaptığı işler o kadar çok çeşitlenmiştir ki, bankanın tam manasıyla tanımını yapmak oldukça zor hale gelmiştir. Bugün bankaların niteliğini anlayabilmemiz için ancak yaptıkları faaliyetleri tek tek sıralayıp gözden geçirmekle mümkün olabilir. Fakat şunu belirtmek gerekirse bankalar günümüz dünyasında yaptıkları işler nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır. Artık bir ülkede bulunan bankalarının sayısı, mevduatı ve sermayesi o ülkenin ekonomik gücü şeklinde ölçülmektedir.

⁹Burhan Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, Doğu Matbaası, Ankara, 1957, s. 3.

¹⁰William Thomson, **Dictionary of Banking**, TheWaverlyBookCompany, Special Illustrated Subscription Edition, London, 1911, s. 44; Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, s. 4-5.

Bankaların ekonomik hayat içerisinde bir diğer önemli işlevi ise para biriktirenlere ve paraya ihtiyacı olanlara aracılık etmektir. Günümüzde bankalar merkez bankaları, sanayi bankaları, ticaret bankaları, ziraat bankaları, ipotek bankaları ve halk bankaları olarak faaliyetlerini yürütmektedir.¹¹

1.2. Dünya’da Kamusal ve Özel Bankaların Ortaya Çıkışı

Bankaların verdiği hizmetler ve gerçekleştirdiği işlemler medeni toplumların iktisadi ve ticari yaşamlarında birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. XIX. yüzyılın sonlarından içinde yaşadığımız yüzyıla kadar sanayi, ticari ve iktisadi alanda meydana gelen gelişmeler, bankacılığın hemen hemen bütün sahalara girmesine neden olmuştur. Böylelikle bankacılık yaygın bir faaliyet haline gelmiştir. Fakat bankacılığı tarif ederken öncelikle para ile bankanın ne olduğu bilmek gerekir. En temel ifadeyle içinde paranın mal gibi alınıp satıldığı kurumlara banka denilmiştir. Para ise herkes tarafından kabul gören ortak bir ölçü birimi olup değişim aracı olarak kabul edilmiştir.¹² Tarihi süreç içerisinde para ve bankacılık birbirine bağlı olarak gelişim göstermiştir. Bankacılıkta yaşanan gelişmeler parayı, para da yaşanan gelişmeler bankacılık faaliyetlerini etkilemiş ve bugünkü seviyeye ulaşılmıştır. Ticaretin gelişme gösterip uluslararası bir mahiyet kazanması para ile alakalı kurumların oluşmasına zemin hazırlamış ve ilk olarak ortaya sarraflar (finansal araçlar) çıkmıştır.

Sarraflar, bankaların ve bankerlerin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Modern anlamda ise bankacılık, ticaret sermayesinin finans sermayesine dönüşmesiyle başlamıştır. Ticaretin yerellikten çıkıp bölgesel hatta ülkeler arası hale gelmesi ve bunun sonucunda ekonomilerin büyümesi finansman ihtiyacını ortaya çıkardığından bu gelişmelere paralel olarak bankacılık kurumları da ekonomilerin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu bakımdan bankacılık ticaret gibi eski bir geçmişe sahiptir.¹³ Tarihe bakıldığında ilk bankacılık faaliyetleri ticaretle birlikte başlamıştır ve ticari ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ticaretin, tapınakların çevresinde başlayıp gelişmesiyle birlikte ilk bankalar da tapınakların çevresinde ve din adamlarının yardımlarıyla başlayıp

¹¹Sururi Kocaimamoğlu, **Bankacılık Ansiklopedisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1983, s. 69-70.

¹²Mustafa Atalay, **Türk Milli Bankacılığı**, Yıldız Matbaası, Ankara, 1954, s.11-12.

¹³Nurhan Aydın, **Bankacılık Uygulamaları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir, 2006, s.21; Richard S. Grossman, **Unsettled Account The Evolution Of Banking Industrialized World Since 1800**, Princeton University Press, New Jersey/USA, 2010, s.1-2.

gelişmiştir. Literatürde tapınakların ilk bankalar, din adamlarının da ilk bankacılar olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Böyle bir durumun oluşmasında toplumda tapınakların güvenli, din adamlarının saygın kimseler olması etkili olmuştur. İnsanlar, servetlerini korumak amacıyla tapınakları güvenli olarak görmüş ve din adamlarına emanet etmişlerdir. Bu özelliklerinden ötürü tapınakların aynı zamanda ilk standart paraları da geliştirdiği söylenebilir. Paranın tarihinde ise değerli madenlerin para yerine kullanması şeklinde tanımlanan oldukça mühim aşamalardan birine ait ilk yazılı belgelere M.Ö. 3000’de Mezopotamya ve Mısır’da rastlanılmıştır. Devam eden yıllarda bu uygulama ilk olarak sikkelerin kullanılmaya başlamasıyla Avrupa, Ortadoğu ve Güney Asya’da ardından Batı’nın sömürge politikaları vasıtasıyla dünyanın her tarafına yayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte paranın tarihine ilişkin belirtilen bu belgelerin paranın kökenleriyle karıştırılmaması gerektiğini de belirtmemiz gerekir.¹⁴

İlk Çağ bankacılığının gelişimine baktığımızda Mezopotamya Uygarlıklarından olan Sümerlerde bankacılık, din adamları tarafından özenli bir muhasebe sistemiyle yürütülmüştür. Ancak sonraki yıllarda Sümerlerde bankacılık, tapınakların denetiminden çıkıp belli zengin ailelerin denetimine geçmiştir. Diğer bir Mezopotamya uygarlığı olan Babillilerde de bankacılık, Sümerlerde olduğu gibi din adamları tarafından yürütülmüştür. “Hammurabi Kanunlarıyla”¹⁵ bankacılık hizmetlerinin nasıl yapılacağı belirtilmiştir. Fakat çıkarılan kanunlar uygulamada çok etkili olmamıştır.¹⁶ Eski Mısır Uygarlığında ise bankacılık Mezopotamya Uygarlıklarından farklı bir biçimde yapılmıştır. Ülke içerisinde kamusal destekli ve kraliyete bağlı (Royal Bank) olarak faaliyette bulunan depo bankacılığı sistemi uygulanmıştır. Bu sistemle üretilen hububat paranın yerini almıştır. Mısır Kralı’nın (Firavun) çıkardığı yazılı emirle kısa sürede bu uygulama tüccarlar, din adamları ve vergi toplayıcıları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. M.Ö 320-300 yılları arasında Mısır’da iktidarda olan Ptolemaios Hanedanlığı döneminde bu uygulama tüm Mısır’a yayılarak zirveye çıkmıştır.

¹⁴Selim Tarlan, **Tarihte Bankacılık**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, s.7; Catherine Eagleton – Jonathan Williams, **Paranın Tarihi**, çev: Fadime Kâhya, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s.1.

¹⁵“95. Madde: Eğer tüccar devlet kontrolü olmadan birine borç olarak ekmek ya da para verirse verdiği her şeyi kaybedecektir.”, Ivan Mihaylovic Volkov, **Hammurabi Kanunları**, çev: Emine Burçin Verdi, Dorlion Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2020, s.19.

¹⁶ Tezer Öçal- Ö. Faruk Çolak, **Finansal Sistem ve Bankalar**, Nobel Yayınları, Ankara, 1999, s.14.

Bu uygulama dışında madeni parayı kullanan özel bankalar da kurulmuştur. Ancak özel bankalar daha çok zengin tüccarların ticareti ile bağlantılı olarak ve özellikle dış ticaret için kullanılmıştır.¹⁷ Mısır ve Ön Asya Uygarlıklarından bankacılığı öğrenen Antik Yunan'da bankacılık işlemleri daha çok "Trapazites"¹⁸ adı verilen bankerler aracılığıyla yapılmıştır. Trapazites adı verilen bankerler, şehirlerarası ticaret yapan tüccarlar gibi müşterilerinden topladıkları paralarla başkalarını yüksek faizle borçlandırmışlardır. Sonrasında kendilerine para veren müşterilerine elde ettikleri faiz gelirlerinden pay vermişlerdir. Bankacılık işlemleri, resmi olarak denetlemeye tabi tutulmuştur. "Solon Kanunları"¹⁹ çerçevesinde bankerler defter tutup bu defterleri gerektiğinde göstermek mecburiyetinde kalmışlardır. Ticari faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte bankerler önemli ölçüde servet sahibi olmuşlardır. Bu durum Antik Yunan'da bankerlerin, din adamları, devlet görevlileri ve filozoflar gibi etkili olmalarına neden olmuştur.²⁰

Roma Uygarlığında da bankacılık, Antik Yunan Uygarlığındaki gibi yapılmıştır. Romalılar bankacılığı Antik Yunan'dan öğrendikleri için bir nevi bankacılık faaliyetleri birbirine benzemiştir. Roma'da bankacılık daha çok "Argentarii"²¹ adı verilen bankerler aracılığıyla yapılmıştır. Argentariiler, mevduat sahiplerinden topladıkları paralarla belirli bir faiz karşılığında üçüncü şahısları borçlandırmış ve kendilerine para veren mevduat sahiplerine elde ettikleri faiz gelirinden pay vermişlerdir. Antik Yunan'da olduğu gibi Roma'da da bankacılık resmi olarak denetlemeye tabi tutulmuştur. Romalı bankerler, kasa, yevmiye ve mevduat defteri tutmak ve gerektiğinde bu defterleri ibraz etmek zorunda kalmışlardır. Bankacılık işlemleri "On İki Levha Kanunları"²² çerçevesinde yapılmıştır.

¹⁷Glyn Davies, **A History of Money From Ancient Times to the Present Day**, University of Wales Press Cardiff, 3. rd Edition, Cardiff, 2002, s. 52.

¹⁸"Antik Yunanda çoğu köle kökenli olan para değiştiricilerdir. M.Ö 5. Yüzyılda para ticaretinin tekniklerine önemli katkılarda bulunarak bankacılığın önünü açmışlardır." Erkan Ildız, **Eskiçağ'da Bankacılık ve Bankerlik**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2013, s.91.

¹⁹"M.Ö VI. yüzyılda Atinalı devlet adamı Solon'un yaptığı reformlardır." Ildız, **Eskiçağ'da Bankacılık ve Bankerlik**, s. 89.

²⁰Tarlan, **Tarihte Bankacılık**, s. 8-9.

²¹"Eski Roma'da bankerler için kullanılan en yaygın sözcüktür. Gümüş veya paraya ait anlamı da içermektedir. Argentarii hem banka işlemleri tekniğini hem de banka muhasebesini geliştirmiş olmakla mali piyasada önemli bir rol oynamıştır." Ildız, **Eskiçağ'da Bankacılık ve Bankerlik**, s.272-273.

²²"M.Ö 450'de 12 madeni veya tahta üzerine yazılan aile hukuku, veraset hakkı, dava hakkı, borç ve ceza yasası hakkında hükümler içeren hukuk kurallarıdır." Ildız, **Eskiçağ'da Bankacılık ve Bankerlik**, s. 206 - 207.

Bankerler dükkânlarını genellikle forumlarda²³ bulundurmuşlardır.²⁴ Bankacılık faaliyetleri yukarıda görüldüğü üzere İlk Çağ'da dünyanın farklı yerlerinde gelişim göstermesine rağmen Orta Çağ'dan itibaren bu durum değişmiştir. Bankacılık, Orta Çağ boyunca ağırlıklı olarak Batı Avrupa merkezli yapılmasının dışında, İslam Dünyası ve Bizans İmparatorluğu'nda da gelişim göstermiştir.²⁵ Orta Çağ'ın önemli devletlerinden biri olan Bizans İmparatorluğu'nda bankacılık, devletin koruması ve kontrolünde faiz karşılığı para veren sarraflar aracılığıyla yapılmıştır. Faiz oranları ve borç para verme işlemi, para alacak olanların mesleklerine ve statülerine göre yasal olarak düzenlenmiştir. Kredi oranları %4 ve %12 arasında kişilerin yapacağı işe bağlı olarak değişim göstermiştir. Genellikle ortaklıklar halinde çalışan bankerler, devlet içerisinde kayda değer bir güce sahip olmuşlardır.²⁶

İslam Medeniyeti'nde de bankacılık, Beytül-mâl Dairesine bağlı temsilci ve memurların arasında tacir olan ve para değişiminden sorumlu "Cehbezler" tarafından yapılmıştır. Kelime anlamı doğruyu yanlıştan ayıran, adil tenkitçi ve tahlilci olan Cehbezler, Abbasiler Döneminde ticaretin gelişmesiyle birlikte borç para verme, emanet para kabul etme ve halk ile darphane arasında aracılık yapmışlardır. Cehbezler, ayrıca havale yaptıkları gibi takas işlerine aracılık etmişler, bazı riskli durumları ortadan kaldırmak için belli bir ücret karşılığında para yerine kullanılmak amacıyla polişe düzenlemişlerdir.²⁷ Orta Çağ'da bankacılığın merkezi konumunda olan Avrupa'da ise bankacılık, uzun yıllar Vatikan'ın faizi ve tefeciliği yasaklamasından ötürü kilise hukuku dışında bırakılan Yahudi bankerler tarafından yapılmıştır. Yahudi bankerler, bu sayede özellikle XI. yüzyılda büyük servet sahibi olmuşlardır. Fakat XII. yüzyılda Yahudi bankerler, Vatikan'ın sıkı takip ve denetimine tabi tutulmuşlardır. XIII. yüzyıldan itibaren Vatikan'ın Papalık hazinesini taşıma ve işletme görevini "Cohersin ve Lombardlar"²⁸ adlı Hristiyan gruplara vermesiyle Avrupa'da bankacılık faaliyetleri

²³"Eski Romalılar zamanında, Roma ve diğer şehirlerde kamu işlerini konuşmak için halkın toplandığı alan." **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, Ankara, 2019, s.888.

²⁴Hazım Atıf Kuyucak, **Para ve Banka**, Ankara Maarif Matbaası, c.II, Ankara, 1942, s.16-17.

²⁵Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, s. 27.

²⁶Angeliki E. Laiou – Cecile Morrisson, **Bizans Ekonomisi**, çev: Bahattin Bayram, Runik Kitap, 1. Basım, İstanbul, 2007, s. 51.

²⁷Claude Cahen, Ekonomi, Toplum ve Müesseseler, Çev: Ufuk Uyan, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti Ansiklopedisi**, c.IV, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1989, s. 81; "Cehbez", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.VII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 222-223.

²⁸"Yahudi tefeciler, 13. Yüzyıldan itibaren bizzat Hristiyanların güçlü rekabetiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu rakiplerin en eskisi tüm Fransa ve Felemenk'e yayılmış olan ve buralarda son derece

belli grupların denetimine geçmesine neden olmuştur. Bu gruplar bilhassa Lombardlar, siyasi çekişme halinde olan kral ve prensleri papalık gelirlerinden yararlanmak suretiyle borçlandırmışlardır. Bu sayede Lombardlar, kısa zaman zarfında Avrupa'nın finansal piyasasını kontrol altında tutarak büyük nüfuz sahibi olmuşlardır. Floransa'da faaliyet gösteren Lombardlar, sonraki yıllarda İngiltere'ye yerleşerek Londra'da Lombard Street'te (London Street)²⁹ faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.³⁰ Ortaçağ'ın sonlarına doğru Avrupa'da bankerler kurucularının isimlerini alarak birer aile şirketine dönüşmeye başlamışlardır. Bunlar arasında Fransız banker Jacques Coeur, Doğu Akdeniz ticareti sayesinde ticaret filosunu genişleterek büyük servet sahibi olmuştur. Ancak Jacques Couer'in artan gücü Fransa Kralını tedirgin etmiş vekral tarafından tutuklatılmıştır. Sonrasında İtalya'nın Floransa şehrinde iktidara gelen Medici ailesi, para ve ticaret piyasasında Jacques Couer'in yerine almaya çalışmıştır. Bu dönemde mali gücüyle Avrupa'da etkili olan diğer bir aile Alman Fugger ailesi olmuştur. Fugger ailesi, değişik sektörlerde iş ve yatırımlar yapmıştır. Spekülatif işlemler yaparak, maden işleterek ve devletlere yüksek faizle kredi açarak servetlerine servet katmışlardır. Dünya genelinde ekonomik haberleşme ağı kuran Fugger ailesi, bu sayede zengin bir iktisadi bilgi birikimine sahip olmuştur.³¹

Orta Çağ Avrupa'sında bankerlerin finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik yaptıkları bu girişimleriyle ilgili öncelikle Güney Batı Avrupa olarak adlandırdığımız İtalyan şehir devletleri, Barselona, Valensiya gibi Akdeniz kıyısında olan bölgelerde XIII. yüzyıldan itibaren ticaretin canlanmasıyla altın paranın yeniden kullanılmaya başlanması, bankerlik müesseselerinin bu süreçte ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bankerler, kredi oluşturmada Creditcreatio (kredi oluşturma) dediğimiz literatürde bankacılığın en temel özünü oluşturan sistemi çalıştırmaya başlamışlar ve kriz zamanlarında bu kredileri devreye sokmuşlardır. Fakat bu durum zamanla kredilere olan

etkili olmuş Cahorslu kişiler olduğu görülüyor ki yüzyılın ortalarından itibaren Cahorsin sözcüğü faizcilikle eş anlamlı sayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte Lombardialılar ya da daha doğrusu İtalyanlar bu işte kısa sürede onların yerini aldılar. Büyük lordlar ve kentler bir kira karlılığında bunlara kredi kurumları (tables de prets) oluşturma hakkını verdiler. Bu kuruluşların hak sahipleri başkalarını dışlayan bir tekelden yararlanıyorlardı. Yerlerini aldıkları Yahudilerin sınır dışı edilmesinde çoğu kez bunların rolü olduğunu düşünmek mümkündür.” Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013, s.153-154.

²⁹“İngiltere’de para piyasasına atıfta bulunurken sıklıkla kullanılan terim.”, Thomson, **Dictionary of Banking**, s.325.

³⁰Tarlan, **Tarihte Bankacılık**, s.10-12

³¹Feridun Ergin, **Kredi Sistemi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 14-15.

talebi arttırmış ve bunun sonucunda özel sarraf ve bankerlerin kurdukları müesseselerin ortaya çıkardığı problemler, ödemeler sisteminin tıkanmasına yol açmıştır.³² Özel sarraf ve bankerlerin oluşturduğu krizler, ödemeler sisteminin tıkanmasına yol açmayacak %100 rezervle çalışan kamusal nitelikteki bankaların kurulmasına dair fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların ilk örneklerine baktığımızda, 1407 yılında Cenova’da Mareşal Boucicaud tarafından kurulan “Banco di San Giorgio” kamusal nitelikte kurulan bankaların öncülerinden kabul edilmektedir. Temel fonksiyonu uzun vadeli borç vermek, borç yönetimini üstlenmek ve para spekülasyonunu kontrol etmek olan banka, geliştirdiği sistemle yatırılan altın, gümüş veya banka hisselerinden oluşan mevduatları temsilen bir kâğıt çıkarmıştır. Arkasına ciro edilerek üçüncü şahıslara devredilebilen bu kâğıt ilk banknot örneği olarak da kabul edilmektedir. Banco di San Giorgio örneğinden sonra Akdeniz kıyılarında başlayan bankacılık hareketi XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Orta ve Kuzey Avrupa’ya da yayılmaya başlamıştır. O dönemde Kuzey Avrupa ülkelerinde kurulan kamusal bankaların önde gelenleri “Amsterdam Bankası” ve “Hamburg Bankası” olmuştur. Bahsi geçen bankalardan ilki olan Amsterdam Bankası, farklı ülkelerin paralarının Amsterdam’a gelmesi üzerine paranın standardının belirlenmesiyle ilgili çıkan sıkıntı sebebiyle Amsterdam Belediyesi tarafından 1609 yılında kurulmuştur. Geçerli bir para birimi olarak da “Florin”³³’i çıkaran Amsterdam Bankası, dünyada madeni paranın standardını belirlemek amacıyla kurulan ilk ticari banka olarak kabul edilmektedir.

Amsterdam Bankası’na yakın bir tarihte kurulan Hamburg Bankası da Otuz Yıl Savaşları’nın ortaya çıkardığı ekonomik kriz ve enflasyon ortamında madeni paraların tağşişinin³⁴ giderek hızlanması ve “Hansa Birliği”³⁵ Şehirlerinin ticaretinde ortaya çıkan problemleri gidermek amacıyla 1619 yılında kurulmuştur. Hamburg Bankası, Amsterdam Bankası örneğinde olduğu gibi ticari hayatta yaşanan aksaklıkları gidermek amacıyla altın ve gümüş rezervleriyle desteklenen ve banka parasıyla nakit işlemlerine gerek duyulmadan yapılan “Marc Banko” isimli bir ödeme sistemi geliştirmiştir. Ayrıca

³²Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Kaya Bayraktar, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Merkez Bankası Arayışları**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, c.I, İstanbul, 2014, s. 25-26.

³³“Avrupa parasal birliğinden önce Hollanda’da kullanılan ulusal para birimi”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.165.

³⁴“Altın para sisteminin uygulandığı dönemlerde yeni para basımında, Darphane tarafından sikkenin kapsadığı altın miktarının azaltılmasıdır.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 35, 395.

³⁵“Orta Çağın sonlarında Almanya’nın kuzeyindeki kentlerin kurduğu ticari örgütlenme.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 198.

Hamburg Bankası, dünyada ilk kez bankacılık gizliliği adı altında banka hesap kayıtlarını üçüncü şahıslara kapatarak dünya bankacılık literatürüne yeni bir uygulama kazandırmıştır.³⁶ Avrupa’da XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren bankacılık alanında yaşanan gelişmeler diğer Avrupa ülkelerinde de toplumun genel menfaatlerini koruyacak ve bankacılık hizmetlerinde denetimi sağlayacak bankaların kurulmasını gündeme getirmiştir. Bu amaçla 1656 yılında İsveç’te, Johan Palmstruch tarafından “Stockholm Bankası” kurulmuştur. Stockholm Bankası, 1668 yılında İsveç Kraliyet ailesi tarafından verilen 30 yıllık imtiyaz ile bir devlet bankasına dönüştürülmüştür. Banka tarafından çıkarılan banknotlara da yasal olarak tedavül ayrıcalığı verilmiştir. Stockholm Bankası, bu bakımdan dünyada devlet desteği ile kurulan ilk merkez (emisyon) bankası olarak kabul edilmektedir.

Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde bankacılık alanında yapılan girişimler XVII. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’ye de ulaşmıştır. Fakat bu dönemde İngiltere ve Fransa arasında yaşanan savaşlar sonucu İngiliz devlet hazinesinin iflas etme noktasına gelmesi ve o zamana kadar İngiltere’de para tedavülü konusunda yetkilendirilen “Goldsmith Bankerleri”nin³⁷ verdikleri kredileri geri alamaması üzerine ticaret ve iş çevrelerinde güvenilir bir kredi kurumuna olan ihtiyaç ortaya çıkarmıştır. Bu maksatla 1694 yılında William Peterson ve bazı bankerlerin öncülüğünde dönemin İngiltere Kralı III. William ve bankerler arasında yapılan anlaşma gereğince teminat olarak verilen 1.200.000 İngiliz Sterlini sermaye karşılığında “Bank Of England” (İngiltere Merkez Bankası) kurulmuştur. Ayrıca Bank Of England’a banknot (bank notes)³⁸ çıkarma yetkisi de verilmiştir. Bank of England, kuruluşundan itibaren İngiliz hazinesinin ve bankacılığının en büyük destekçisi olmuştur.³⁹ İngiltere’nin piyasa istikrarını sağlayan bir devlet bankası kurma başarısı XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Fransa’da da gündeme gelmiştir. Fransa’da, İngiltere Merkez Bankasına benzer bir banka kurmak amacıyla 1767 yılında Cenovalı bankacı Panchaunt ve maliye genel denetmeni

³⁶Al, Akar ve Bayraktar, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Merkez Bankası Arayışları**, s. 27-29.

³⁷“17. Yüzyıl Londra’sında bankacılığı modern anlamda geliştiren kuyumcu bankerlerdir. Altın ve gümüş gibi servetleri saklamak, kredi ve kambiyo işlemleri gerçekleştirmek gibi bankacılık hizmeti vermekteydiler.” Larry Allen, **Encyclopedia of Money**, ABC-CLIO LLC Publishing, 2.nd ed., California, 2009, s. 179.

³⁸“Banknotlar, bir banka tarafından verilen ve talep üzerine taşıyıcıya ödenecek olan senetlerdir. Ancak senetlerin aksine ödeme yapıldıktan sonra yeniden verilebilir. Bunlar pratik olarak paradır ve normal iş akışında nakit olarak da kullanılabilir.” Thomson, **Dictionary of Banking**, s. 47.

³⁹Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, s. 48-50.

Turgot'un liderliğinde ilk çalışmalar başlatılmıştır. Nihayet 1776 yılında banknot çıkarma yetkisine de sahip olan "La Caisse d'Escompte" adlı banka kurulmuştur. La Caisse d'Escompte, ilk yıllarında büyük bir gelişim gösterse de hükümetin bankadan aldığı borçları ödeyememesi ve Fransız İhtilali sonrasında bankanın yeni kurulan rejimle yaşadığı güven sorunu yüzünden 1793 yılında tasfiye edilmiştir. La Caisse d'Escompte'un tasfiyesinden sonra Fransa'da piyasa istikrarına sağlayacak bir merkez bankasına olan ihtiyacın çıkması üzerine 1800 yılında Napolyon Bonaparte'nin talimatıyla 30.000.000 Fransız Frangı⁴⁰ sermaye ile "Banque de France" (Fransa Merkez Bankası) kurulmuştur. Banque de France, dünyada tamamı devlet sermayesiyle kurulan ilk merkez bankası olma özelliğine sahiptir.

XVIII. yüzyılda Avrupa'nın büyük devletlerinin kamu bankacılığı alanında gösterdiği performans dönemin ekonomik olarak güçlü devletlerinden biri olan Prusya (Almanya)'da da takip edilmiştir. Prusya Kralı III. Frederich, İngiltere Merkez Bankası gibi piyasa istikrarını sağlayan ve banknot çıkarma yetkisine sahip olan bir banka kurulmasına büyük önem vermiş ve 1765 yılında "Prusya Kraliyet Bankası" adıyla bir merkez bankası kurulmuştur. Ancak Prusya Kraliyet Bankası, 1847 yılında yaşadığı ekonomik sıkıntı sebebiyle yeniden bir yapılandırma sürecine girmiş ve faaliyetlerine "Prusya Bankası" olarak devam etmiştir. 1871 yılında Almanya'nın siyasi birliğini sağlamasından sonra Prusya Bankası, imparatorluk hüviyeti taşıyan bir merkez bankası özelliğine sahip olmamasından ötürü Almanya Başbakanı Bismarck'ın talimatıyla tasfiye edilmiştir. Prusya Bankası'nın yerine 1875 yılında 120.000.000 Alman Markı⁴¹ sermaye ile "Reichsbank" kurulmuştur. Reichsbank, II. Dünya savaşı sonuna kadar Almanya'nın merkez bankası olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴² Avrupa'da bankacılık sektöründe yaşanan hareketlilik XVIII. yüzyılının ikinci yarısından itibaren Atlantik Okyanusunu aşarak Amerika Birleşik Devletleri'nde de görülmeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, Avrupa'daki benzerleri örnek alınarak ve bütün eyaletleri temsilen kurulan ilk merkez bankası "First Bank Of United States" adıyla 1791 yılında kurulmuştur. İngiltere Merkez Bankası'na benzer bir biçimde kurulan First Bank Of United States, ileriki yıllarda Amerikan iç siyasetinde bankaya olan muhalefetin artması

⁴⁰"Avrupa Parasal Birliğinden önce Fransa Cumhuriyetinde kullanılan ulusal para birimi.", **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 167.

⁴¹"Alman Para Birimi.", **Türkçe Sözlük**, s. 1627.

⁴² Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, s. 56-59,66.

ve para piyasasında yaşanan sıkıntılar üzerine kapanmak durumunda kalmıştır. 1815 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, para piyasasında sıkıntıların çıkması sonucunda bir merkez bankasına olan ihtiyaç tekrar gündeme gelmiştir. Bu gelişme üzerine 1817 yılında ikinci bir merkez bankası olarak "Second Bank Of United States" kurulmuştur. Fakat Second Bank of United States, 1791 yılında kurulan First Bank Of United States gibi aynı kaderi yaşamış ve 1841 yılında faaliyetlerine son verilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, Second Bank Of United States'in tasfiyesinden 1913 yılına kadar bir merkez bankası kurulamamıştır. 1913 yılında "Federal Reserve System" (FED) adlı merkez bankasının kurulmasıyla bu sorun çözülmüştür. Yukarıda bahsi geçen büyük devletlerin bankacılık alanında yaptığı girişimlerine bakıldığında bu ülkelerin daha çok Avrupalı devletler olduğu görülmektedir. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyıla kadar dünyanın farklı bölgelerinde ekonomilerin ve ticaretin gelişmesiyle birlikte yeni merkez bankaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bankalar, 1882 yılında kurulan "Japonya Merkez Bankası" ve 1896 yılında Uruguay'da kurulan "Banco de la Republica Oriental del Uruguay" bankaları olmuştur.⁴³

1.3. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde bankacılık bir önceki kısımda verilen bilgilere benzer bir gelişim seyri göstermiştir. Bu gelişim, Avrupa devletlerindeki modern bankalara göre biraz gecikmeli bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun nedeni ise Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu dinamiklerinden kaynaklanmıştır. Bu kurumların gecikmeli ortaya çıkmış olması Osmanlı ekonomisinde finans sektörünün yokluğuna ve tasarruf sahiplerine hiçbir finansal hizmet verilmediği anlamına gelmemektedir. Ekonominin bulunduğu gelişme seviyesine uygun olarak kamu finansmanı, ticaretin finansmanı ve bireysel finansmana yönelik ihtiyaçları karşılayan finansal araçlar faaliyet göstermiş ve bunlar müşterilerine finansal hizmetler sunmuşlardır. Bu çerçevede sarraflar, bankerler, para vakıfları, yeniçeri orta sandıkları ve esnaf sandıkları Osmanlı ekonomisinin ihtiyaç duyduğu finansman ihtiyacını karşılamıştır. XIX. yüzyılda kuvvetlenen modernleşme eğilimi finansal alana yansımış, mevcut finansal araçların bazıları aynen devam ederken bazıları da modern finansal araçlara dönüşme yoluna girmişlerdir. Galata Bankerleri bu tür bir dönüşümü başarırken, İstanbul

⁴³Al, Akar ve Bayraktar, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, s. 36-37.

sarrafları aynı başarıyı gösterememiş, finans sektöründeki yerleri modern bankacılık kurumları tarafından doldurulmuştur.⁴⁴ İlerleyen satırlarda öncelikle II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen dönemde kamusal nitelikli bankalar konusunda yaşanan gelişmeler ele alınacaktır. Osmanlı Devleti'nde finansal modernleşmenin en önemli ayağını Avrupa ülkelerindeki örneklerine uygun kamusal nitelikli milli bir bankanın kurulmasına yönelik girişimler oluşturmıştır. Bu tür bir banka kurulmasına yönelik ilk teklifler Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine destek veren İngiltere ve Fransa'dan gelmiş olmasına karşın Bab-ı Âlî, Avrupa ülkelerinde bu tür bankaların ekonomi içinde oynadıkları rolü görerek kısa bir süre sonra bunu devletin bir projesi olarak sahiplenmiştir.⁴⁵

Osmanlı başkentinde İngiliz sermayedarların bir banka kurmaya yönelik tekliflerinin kamuoyuna yansması Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden bir yıl öncesinde ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin, Avrupa ile olan ticari ilişkilerinin artmasıyla birlikte bankacılık işlemlerini yerine getirebilecek kuruluşlara ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla Bab-ı Âlî'ye 1838 yılında dönemin İngiltere Bursa Konsolosu olan Donald Sandison önerisiyle "Reed, Irving and Company" unvanlı banka kurulması teklif edilmiştir. Fakat bu teklif Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. İlk başvuruları kabul edilmeyen İngilizler, İstanbul'daki elçileri Ponsonby'nin aracılığıyla 1840 yılında bu defa "General Bank of Constantinople" unvanlı bir banka kurulması teklifinde bulunmasına rağmen bu teklifleri de kabul edilmemiştir. Bu dönemde Fransızlarda bir banka kurulması teklifinde bulunmuş ancak gerekli izinleri alamadıkları için İngilizler gibi aynı olumsuz cevabı almışlardır. Bu tekliflerin banka kurulmasına olumlu bakan Mustafa Reşid Paşa'nın iktidarda olduğu dönemlerde Bab-ı Âlî'nin gündemine gelmesi, onun iktidarda olmadığı dönemlerde gündemden düşmesi ilginçtir. Ancak bu banka tekliflerinin kabul edilmemesinin temel nedeni girişimcilerin kuruluş için gerekli sermayenin tedarikinde devletten bazı imtiyazlar talep etmelerinin yanı sıra Bab-ı Âlî'nin yabancı sermayeli bir bankaya karşı duyduğu tedirginlik de önemli bir rol oynamıştır.⁴⁶ Bu ilk tekliflerden

⁴⁴Hüseyin Al ve Erol Ortabağ, "19. Yüzyılda İstanbul'da Finansal Hizmetler Sektörünün Mekânsal Dağılımı", *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu-VII* (3-5 Mayıs 2019) ;Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999,s. 184-185.

⁴⁵Al, Akar ve Bayraktar, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, s. 18-20.

⁴⁶Al, Akar ve Bayraktar, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, s. 59-62; Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, s. 135.

sonra Bab-ı Âlî'nin milli bir banka kurulmasıyla ilgilenmesi Mustafa Reşid Paşa'nın tekrar iktidara geldiği 1850'li yılların başında olmuştur. Bu süre zarfında devlet yönetiminin gündemini, Tanzimat reformlarının finansmanında kullanılan faizli kâime ihraçları⁴⁷ ve dış ticaret açıklarının para sisteminde oluşturduğu sorunların çözümü için madeni para sisteminin reforma tabi tutulması oluşturdu.⁴⁸ Para reformunun başarılı olmasına kadar geçecek sürede ise kambiyo⁴⁹ istikrarının nasıl sağlanacağı konusu önemli hale geldi. Avrupa ile yapılan ticarete dış ticaret açıklarının giderek artması Tanzimat dönemine doğru Osmanlı ekonomisinde sıkıntılar meydana getirmeye başladı. Artan dış ticaret açıkları ülke içerisindeki altın ve gümüş gibi değerli madenler ile mücevheratın alacaklı ülkelere gitmesine neden oluyordu. Bunun sonucunda para sistemi istikrarsızlığa sürüklendiğinden para reformu kaçınılmaz hale geldi.

1844 yılında uygulanmaya başlayan reformun yerleşmesine kadar para sisteminin dış ticarete meydana getirdiği sorunların geçici bir çözümü olarak 1843 yılından 1849 yılına kadar kambiyo istikrarı uygulamalarına gidildi. 1849 yılında ise devlet hem faizli kâimelerin değişim işlemlerini gerçekleştirebilmek hem de kambiyo istikrarı uygulamasına devam etmek amacıyla aralarında önceden kambiyo istikrarını yürüten Galata bankerlerinden Jacques Alleon ve Emmanuel Baltazzi gibi isimlerin sermayesine ortak olduğu “Dersaadet Bankası/Banque de Constantinople” unvanıyla bir oluşuma gitti.⁵⁰ Fakat banka kâime⁵¹ ilgili yaşanan spekülasyonların devam etmesi ve sermayesinin yetersiz hale gelmesinden ötürü 1852 yılında kapanmak zorunda kaldı. Aslında bankanın kapanmasının en önemli sebebi Osmanlı hükümetinin bankadan aldığı borcu zamanında ödeyememesi ve Rum tüccarların gerçek bir ticari işleme dayanmayan hatır poliçeleri işine girerek bankanın Avrupa piyasalarına olan borçlarının artmasından kaynaklamıştır. Bilinen anlamda bir banka gibi fonksiyon görmemekle beraber bu bankayı milli bankaya dönüştürme projesi bankanın iflasıyla hayata geçirilemedi.

⁴⁷Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41-54.

⁴⁸Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlı Para Reformu**, TCMB Yayını, Ankara, 2014, s. 34-57.

⁴⁹“Döviz, ticari bankaların dövizle uğraşan birimleri”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 248.

⁵⁰Hüseyin Al, **Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Sorunu (1839-1863)**, Birleşik Yayınları, Ankara, 2011, s. 17-34 ; “Dersaadet Bankası, piyasada bulunan kaimeyi yavaş yavaş geri çekip piyasalarda istikrarı sağlamayı amaçlamıştır. Bu durum bize bankanın bir merkez bankası gibi fonksiyon üstlendiği göstermektedir.”, Ü. Serdar Serdaroğlu, **Osmanlı Devleti'nde İlk Banka Dersaadet Bankası, Tüccarlar ve İş Ağları**, İktisat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020, s.82-83.

⁵¹“İlk kez 1839 yılında Kaime-i Nakdiye-i Mutebere olarak anılan ve günümüzdeki anlamda banknot olmaktan çok faizli bir borç senedi veya hisse senedidir.” **Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 16.

Bankanın ardında Avrupa piyasalarını ödenmesi gereken poliçelerden dolayı yüklü bir borç bırakması Osmanlı hazinesini ciddi miktarda zarar etmesine neden oldu. Hatta bu bankanın borçlarının ödenmesi için ilk dış borçlanmasını gerçekleştiren Bab-ı Âlî, krediye Sultan Abdülmecid'in onay vermemesi üzerine üstüne bir de bu kredinin tasfiyesiyle uğraşmak zorunda kaldı.⁵² Osmanlı hükümeti, Bank-ı Dersaadet örneğinde yaşadığı olumsuz tecrübeye rağmen ekonomide bozulan dengeleri tekrar bir düzene sokmak ve para piyasasında istikrarı sağlamak amacıyla yeniden bir banka kurma girişiminde bulundu. Aslında milli banka konusu 1851 yılında masaya yatırılmış, nasıl kurulacağı ve faaliyet göstereceği üzerine toplantılar yapılmaya başlanmıştı.

Bu toplantıların sonucunda 1852 yılında kurulmasına karar verilen Osmanlı Bankası, Dersaadet Bankası'nın iflasının meydana getirdiği zararlar nedeniyle gündemden kalktı. Bunun yerine Sultan Abdülmecid'in onayı ile Düzoğlu Mihran'ın önderliğinde Ermeni toplumunun önde gelenleri, bazı Galata banker ve tüccarlarının bir araya gelmesi ile kuruluş izni alan “Bank-ı Osmanî” nizamnamesinin kamuoyuna duyurulmasına karşın hayata geçemedi. Unvanı banka olmasına rağmen bu oluşumun temel amacı para reformu çerçevesinde piyasadan çekilemeyen taşşışlı Osmanlı gümüş sikkelerinin (meskûkât-ı mağşuşenin) belirli bir sürede tedavülünden alınmasıydı. Fakat 1853 yılında Kırım Savaşı'nın patlak vermesi Osmanlı hazinesinin artan finansman ihtiyacı banka kurucularının sermaye olarak Avrupa'dan getirecekleri tutarları hükümete vermek zorunda bıraktı. Savaşın devam etmesi bu bankanın faaliyetine engel olduğu gibi milli banka kuruluşuna dair girişimlerin savaşın bitimine kadar askıya alınmasına neden oldu. Savaş öncesinde Galata Bankerleri, Fransız ve İngiliz sermayedarlar Osmanlı Devleti'nde bir banka kurmak amacıyla çalışmalarını sürdürse de savaş konjonktüründe bunlar da sonuçsuz kalmaya mahkûmdu. Kırım Savaşı'nın araya girmesi nedeniyle kesintiye uğrayan milli banka konusu savaşın bitişinin ufukta görünmesiyle yeniden hükümetin gündemine girdi. Bu sırada İngiliz sermayedarlarını temsilen hükümetten banka imtiyazını alanlar olsa da bu çerçevede 1856 yılında faaliyete geçebilen “The Ottoman Bank/Bank-ı Osmanî” küçük bir ticaret bankası şeklindeydi.⁵³ Ancak ileride milli banka imtiyazı alacak adaylardan biri haline gelecekti. Kırım Savaşı'nın sona

⁵²Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, “Dersaadet Bankası'nın Tasfiyesi ve 1852Borçlanması”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 4,2006 (Güz), ss.154-195.

⁵³Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999,s. 31-35, 38 - 42, 52. ; Edhem Eldem, **Bankalar Caddesi Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi**, Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 101.

ermesinin ardından 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nda para reformu yapılarak Osmanlı maliyesine itibar kazandıracak milli bir bankanın kurulmasına vurgu yapılması bu sürecin yeniden başlamasını sağladı. Milli banka kurma imtiyazını alabilmek amacıyla yapılan başvuruların sayısı hızla arttı. Savaş öncesinde devletin yerli girişimcilerle birlikte kurmaya çalıştığı banka projelerinin yerini Fransız ve İngiliz girişimciler tarafından yapılan çok sayıda proje aldı. Kırım Savaşı'nın finansmanı sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçlanmaya gitmesi, kâğıt para emisyonuna başvurması ve Osmanlı kamu maliyesinin gelir gider dengesinin ciddi ölçüde bozulması böyle bir durumun oluşmasının en önemli sebepleri olarak görülmekteydi.⁵⁴

Doğal olarak Osmanlı Devleti, kurulması düşünülen milli bankayı yerli girişimciler ile birlikte kurabilecek noktadan oldukça uzak bir konumda olmasına rağmen, savaşın finansmanı nedeniyle ihraç edilen iç borçlanma tahvilleri ile tedavüle sürülen kâğıt paraları tedavülden alabilecek derecede güçlü sermayeli bir milli bankanın kurulmasını da arzu ediyordu. Osmanlı bürokratları iç ve dış borçların sürdürülebilirliği ile para reformunu gerçekleştirebilme ümitlerini milli banka imtiyazına bağlayınca bu bankanın kurulma süreci oldukça uzadı. Osmanlı hükümeti, 1856 yılında önce banka kurmak amacıyla yapılan başvuruları değerlendirmek ve milli bankanın esaslarını belirlemek maksadıyla bir komisyon kurma kararı aldı. Bu yılın ağustos ayında ilan edilen 40 maddelik bir nizamname ile kurulması planlanan bankanın özellikleri kamuoyuyla paylaşıldı. Nizamnamede, bankanın merkezi İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinde şube açılması, sermayesinin 3.000.000 İngiliz Sterlini olacak şekilde bir devlet ve ticaret bankası hüviyetine sahip bir banka olarak faaliyette bulunması kararlaştırıldı. Ayrıca bankanın faaliyetlerini denetlemek amacıyla Osmanlı hükümeti tarafından bir nazırın görevlendirilmesi ve imtiyaz süresinin ilk aşamada 25 yıl olması milli bankanın esasları olarak belirlendi. Buna karşın olağanüstü bir durum yaşanması halinde hissedarların zarar etmesini önlemek amacıyla bankanın imtiyaz suresinden önce feshedilebileceği kararı alındı.⁵⁵ Osmanlı hükümetinin milli banka kurulması

⁵⁴Esmâ Gül Yetiş Doğan, **Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme (1839-1881)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021, s.199-202; Tevfik Güran, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 36.

⁵⁵Erol Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2018, s.29-30.

hususunda kamuoyuyla paylaştığı esasların ilan edilmesinden kısa bir süre sonra hükümetten banka kurma imtiyazı alabilmek için sıkı bir yarış başladı. İlk aşamada Galata Bankerleri, Rothschildler, Pereire Kardeşler (Crédit Mobilier), Osmanlı Bankası ve Paxton-Wilkin gibi büyük sermaye sahipleri Osmanlı hükümetine tekliflerini sundular. Fakat Osmanlı hükümetine sunulan milli banka projeleri ve önerileri Osmanlı bürokratlarının banka imtiyazını, kâimeler ile tağış edilmiş gümüş sikkelerin tedavülden alınması ve iç borçlanma tahvillerinin itfâ edilmesini (ödenmesi) içerecek bir finansmanın karşılanmasında ısrarcı olmalarından ötürü sonuçsuz kaldı. Diğer bir ifade ile en itibarlı sermayedarlara banka imtiyazını vermek yerine Osmanlı hükümetinin isteklerini karşılayabilecek sermayedarlara imtiyazın verilmesi ilkesi benimsendi. Bunun sonucunda önemli sermayedarlar geri çekilirken hükümetin taleplerini karşılayacağını vâdeden Paxton-Wilkin grubuna milli banka kurma imtiyazı verildi.⁵⁶

“İmparatorluk Türkiye Milli Bankası” unvanıyla kurulmak için izin alınan bu banka girişimcilerin Avrupa finans piyasalarının o tarihlerde olumsuz koşullar içinde bulunmasından dolayı sermaye teminini imkânsız kıldı. İlerleyen tarihlerde İsviçreli sermayedarların projeye katılımıyla yeniden canlanan ve unvanı Türkiye Milli Bankası’na dönüşen banka, bu defa da hükümetin bankanın faaliyete geçmesi için şart koşulan kâimelerin tedavülden alınması bir türlü gerçekleşmediğinden askıda kaldı. Hisse senetleri halka ihraç edilen bu bankanın bir türlü faaliyete geçmemesi hissedarların hoşnutsuzluğuna yol açtı ve bankanın faaliyete geçebilmesi için gerekli sermayenin bir türlü toparlanamamasına neden oldu. Bu arada milli banka imtiyazıyla mâlî sorunlarını halletmeyi düşünen hükümet buradan umudunu kestikten sonra ümit bağladığı “Mirés Borçlanması”nın⁵⁷ başarısızlığı üzerine 1861 yılında biri ticari diğeri finansal olmak üzere iki ciddi kriz yaşadı. 1858 yılındaki dış borçlanmanın kâimleri tedavülden almaya yetmemesi ve iç borçların sürdürülemez hale gelmesiyle patlak veren bu krizlerin olumsuz etkileri İngiltere ve Fransa’da olumsuz etkiler doğurunca

⁵⁶Al, Akar ve Bayraktar, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Merkez Bankası Arayışları**, s. 114-133;

⁵⁷“Osmanlı hükümeti’nin Kırım Savaşı’ı sonucunda yaşanan ekonomik krizi aşmak amacıyla 1860 yılında Jules Mirés isimli Fransız banker ile yaptığı ve başarısızlıkla sonuçlanan kredi sözleşmesi.” Hüseyin Al – Şevket Kamil Akar, “Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirés Borçlanması”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 45, 2008, ss. 91-92.

yeni bir dış borçlanma için her iki devlet yönetimi devreye girme ihtiyacını hissetti.⁵⁸ Bu çerçevede, 1858 dış borçlanmasında olduğu gibi 1862 yılında gerçekleştirilen borçlanmada Osmanlı Bankası'nın hükümete yaptığı yardımlar milli banka imtiyazının bu bankaya verilmesiyle sonuçlandı. Böylece 1862 yılı sonunda kâimeler tedavülden alınarak uzun süredir arzulanan bir hedef gerçekleştiği gibi milli banka imtiyazı da İngiliz-Fransız sermayesinin ortaklığında kurulacak olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye tanındı. İki ülke sermayesinin bu bankada eşit oranda temsil edilme talebi ise Osmanlı hükümetinden gelmişti.⁵⁹

Sultan Abdülaziz'in 4 Şubat 1863 tarihli fermanıyla kuruluşuna izin verilen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kuruluş sermayesi 67.500.000 Fransız Frangı veyahut 2.700.000 İngiliz Sterlini sermayesi olacaktı. Hisse senetleri, bölünmüş olarak 80.000 hisse senedi İngilizlere, 50.000 hisse senedi Fransızlara verilecek ve 5.000 hisse senedi de Osmanlı vatandaşlarına ayrılacaktı. Başlangıçta İngilizlerin sermayedeki payları daha yüksek olmakla birlikte ilerleyen tarihlerde bankanın sermayesindeki İngiliz ve Fransız sermayedarlarının paylarının eşitlenecekti. 1856 yılında önce İstanbul'da sonrasında bazı şehirlerde şube açarak faaliyet gösteren The Ottoman Bank/Bank-ı Osmanî tasfiyeye giderken, bu bankanın mevcut borçları, alacakları, müşterileri ve örgütlenmesi yeni kurulacak olan bankaya devredildi.⁶⁰ Bank-ı Osman-ı Şahane'nin tüzüğü 5 Mart 1863 yılında Osmanlı hükümeti tarafından resmen onaylandı. Tüzüğe göre imtiyaz süresi 30 yıl olacak olan banka Osmanlı hukukuna tabi olacaktı. Bankanın yönetim ve işleyişine Osmanlı hükümeti müdahale edemeyecek, bu fonksiyonlar Londra ve Paris komiteleri tarafından yerine getirilecekti. Merkezi İstanbul'da olacak bankanın faaliyetleri genel müdür ve iki genel müdür yardımcısından oluşan bir heyet tarafından yönetilecekti. Osmanlı hükümeti sadece bankanın devletle olan hesap ilişkilerinin denetimi amacıyla bankaya bir nâzır atayacaktı. Ayrıca Bab-ı Âlî, kâğıt para ihraç yetkisini imtiyaz süresi boyunca bankaya terk edeceğini ve kurulacak başka bir bankaya

⁵⁸Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticari Krizi", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 18, 2008, ss.51-86; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Söylentinin Gücü: İstanbul'da Büyük Panik ve 1861 Finansal Krizi", **Tarihve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 7, 2008, ss.23-59.

⁵⁹Christopher Clay, **Gold for the Sultan: Western Bankers And Ottoman Finance 1856-1881**, I. B. Tauris, New York, 2000, ss. 65-72., Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi.**, ss. 82-83; Al, Akar ve Bayraktar, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları**, s. 165-168.

⁶⁰Andre Autheman, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası Bank-ı Osman-i Şahane**, Çev: Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002, s. 35-36.

da bu imtiyazı tanımayacağını taahhüt ediyordu. Bankanın ihraç edeceği kâğıt paralar/banknotlar çağdaşı Avrupa bankalarının ihraç ettiği türden ibrazında hamillerine karşılığı altın/gümüş sikkeler cinsinden ödenecekti. Banka devletin hazinedarlığı kapsamında hükümetin gelirlerinin toplanması, havalelerinin ödenmesi, iç ve dış borç, faiz ve itfâ paylarını ödeme türünden finansal hizmetler sunacaktı. Hükümete belirli bir miktar kredi açacak, vadesi 90 günü geçmeyen sergileri ıskontoya kabul edecekti. Yine tağşiş edilmiş gümüş sikkelerin tedavülünden alınması konusunda hükümete destek olacak, mâlî konularda görüşler verecekti. Banka, hükümete vereceği finansal hizmetler karşılığında faiz ve komisyon geliri elde edecek, bankanın hizmet binaları için arsa ve bina temini ile güvenlik konularında yardımcı olacaktı.⁶¹

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin 1863 yılı ortasında faaliyete başlamasıyla Bab-ı Âlî'nin milli banka konusu gündemden kalkmış olmasına rağmen devletin iflasa doğru giden süreçte artan finansman sıkıntısı banka ile aralarında sürekli bir gerilimin yaşanmasına neden oldu. Bu bankanın kuruluşunun hemen arkasından yavaş yavaş kurulmaya başlayan özel bankaların kamu finansmanından pay almaya çalışmaları, dış borçlanmalara aracılık etmeleri bu gerilimin başlıca nedenleri oldu. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne her defasında imtiyazlarının çiğnendiği şeklinde sesini yükseltirken, hükümet finansman ihtiyaçlarının bankaca yeterince karşılanmadığından yakınıyordu. Bu gerilimin doruk noktalarından birini Fransız sermayeli “İtibar-ı Umumî Bankası/Crédit Général Ottoman”ın kurulması oluşturdu.⁶² İkinci doruk noktası ise 1874 yılında Mehmet Sadık Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin kamu maliyesini düzene sokacak bir bankanın kurulması amacıyla Avrupa'ya giderek bu işe talip olacak girişimcilerle yaptığı görüşmeler oldu.⁶³ Banka hükümetle arasındaki gerilimi sona erdirmek amacıyla 1875 moratoryumu⁶⁴ öncesinde kredi kanalını biraz genişleterek tansiyonu düşürdü. Bunun sonucunda bankanın imtiyaz süresi 20 yıl uzatılırken, sermayesi 10.000.000 sterline yükseltildi. Osmanlı hükümetinin kredi limiti de bu gelişmeler sonucunda 2.700.000 Sterlin oldu. Bu gelişmeler sonrasında milli banka konusu uzun süre

⁶¹Kaya Bayraktar, “Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: III, Sayı:2, 2002, s. 80-82.; Auetheman, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası Bank-ı Osman-i Şahane*, s. 41; Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 82-84.

⁶²Ortabağ, *Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, s. 44-49.

⁶³Al, Akar ve Bayraktar, *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme*, s. 184-191.; Clay, *Gold for the Sultan: Western Bankers And Ottoman Finance, 1856-1881*, ss. 233-278.

⁶⁴“Borçlunun ödeme gücünü kaybetmesi yüzünden borçlarının tümünü veya bir kısmını ödeyemeyeceğini ilan ederek ek ödeme süresi istemesi.”, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, s. 144.

gündemden kalktı.⁶⁵ Banka ile hükümetin arası Balkan savaşları (1912-1913) sırasında finansman taleplerinin karşılanmaması nedeniyle ciddi bir krize dönüştü.⁶⁶ Milli iktisat akımının güçlenmeye başladığı ve bankacılık alanında da etkisinin hissedilmeye başladığı bu dönemde İttihat ve Terakki hükümeti gerçek anlamda bir milli bankanın kurulmasına yönelik hazırlıklara başladı. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyaz süresinin bitiminde onun yerini alması planlanan bu banka, çalışmanın ana konusunu oluşturan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasıydı. Kamusal nitelikli bankaların en önemlisi olan ve bir nevi merkez bankası rolü oynayabilecek milli banka imtiyazının yabancı sermayeli Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye tanınması Osmanlı ekonomisi için bu tür bankaların ülke kalkınmalarında oynadığı temel rol ve fonksiyonun karşılanamamasına neden oldu. Bunun nedeni bu bankanın ikili bir yapıya sahip olmasıydı. Banka milli bankadan beklenen bazı görevleri üstlenmekle birlikte aynı zamanda ticari bankacılık alanında diğer bankalarla rekabet eden ve kâr amacı güden bir şirket konumundaydı. Dolayısıyla geniş Osmanlı coğrafyasında iktisadi açıdan kârlı olmayan bölgelerde şube ağını genişletmesi beklenemezdi.⁶⁷

Tarım sektörünün hâkim olduğu Osmanlı ekonomisinin, kalkınabilmesi öncelikle bu kesime uygun oranlarda finansman sağlanabilmesine bağlıydı. Milli bankanın bu fonksiyonu üstlenememesi üzerine kamusal nitelikte ve bu alanda bir banka kurma görevini mecburen Bab-ı Âlî üstlenmek durumunda kaldı. Bu çerçevede Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği sırasında 1863 yılında uygulamaya koyduğu Memleket Sandıkları uygulaması, tarım kesiminin murabahacıların (tefeciler) elinden kurtarılması ve ucuz finansmana erişiminin sağlanması amacıyla giderek genişletildi. 1883 yılında Menafi Sandıklarına dönüştürülen bu uygulama nihayetinde 1888 yılına çıkarılan bir kanunla Ziraat Bankası çatısı altında organize edildi. Anonim şirket türünde olmayan nevi şahsına münhasır bu bankanın şube ve sandıkları ülke çapında yaygınlaştırıldı ve imkânlar ölçüsünde tarım kesiminin finansmanı sağlanmaya çalışıldı.

Osmanlı döneminde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin ardından bankacılık sektörü içindeki %20 - 25'lik payı ile ikinci büyük bankası olan Ziraat Bankası, Cumhuriyeti dönemine geçildiğinde sınırlar içerisinde kalan şube ve sandık ağıyla 1926 yılında anonim ortaklık

⁶⁵ Al, Akar ve Bayraktar, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları**, s. 198-201.

⁶⁶ Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, s. 252-269.

⁶⁷ Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 249-250.

halinde yeniden organize edildi.⁶⁸ Bu kısımda son olarak bahsedilebilecek kamusal nitelikli bankacılık kuruluşu yine Midhat Paşa'nın girişimleriyle İstanbul'da hayata geçirilen Dersaadet Emniyet Sandığı'dır. Halkın elinde bulunan küçük tasarrufların değerlendirilmesi, tasarruf alışkanlığının teşvik edilmesi ve rehin karşılığında bireylere ve esnafa finansman sağlamayı hedefleyen sandık zamanla şube ağını genişletmiştir. 1907 yılında çıkarılan bir nizamname ile Ziraat Bankasına bağlanarak faaliyetlerine Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.⁶⁹ Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle olan ticari ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte modern bankacılık faaliyetleri de gelişmeye başlamıştır. Bu çerçevede 1840'lı yılların başlarından itibaren milli banka kurma girişimleri dışında özel sermayeli bankalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Faaliyete geçen ya da girişim halinde kalan bu bankaların çoğunluğunu Avrupalı sermayedarlar, Galata bankerleri ya da bu iki kesimin bir araya gelerek yaptıkları girişimler oluşturmuştur.

Türk bankacılık tarihi literatüründeki hâlihazırdaki bilgilerimize göre Osmanlı Devleti'nde özel bankacılık alanındaki ilk girişim 1842 yılında İzmir'de faaliyete geçen "İzmir Bankası/SmyrnaBank" olmuştur. Bu şehirde faaliyet gösteren yabancı tüccarların bir araya gelerek İsveç Konsolosluğu'nun himayesi altında kurulan bu banka kısa bir süre sonra hükümet tarafından kapatılmıştır. Bunun nedeni hükümetten izin almadan kurulması, para piyasasında sorunlar oluşturması ve Osmanlı tebaasını zarara uğratmasıdır.⁷⁰ Bu bankanın kapanmasından kısa bir süre sonra yine yabancı tüccarlar tarafından Halep'te faaliyet göstermesi için izin istenen bankanın kuruluşuna da aynı gerekçelerle izin verilmemiştir.⁷¹ İzmir Bankası'nın kapatılması ya da Halep Bankası'nın kurulmasına izin verilmemesinin nedeni büyük ihtimalle Bab-ı Âlî'nin para reformunun gerçekleşmesine kadar 1843-49 yılları arasında kambiyo istikrarının sağlanması amacıyla Galata bankerleri ile imzaladığı sözleşmelerde banka kurulmasına

⁶⁸Seçil Akgün, "Mithat Paşa'nın Kurduğu MemleketSandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, TTK Yayınları, Ankara, 1996, ss. 189-192; Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası**, İstanbul, 1939, ss. 1-23; Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 209-210.

⁶⁹Yusuf Saim Atasagun, **İstanbul Emniyet Sandığı 1868-1958**, Haz: Nurettin Hazar, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 39.; Atalay, **Türk Milli Bankacılığı**, s. 110.

⁷⁰Hüseyin Al, **Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri 1840-1852**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 38-42.

⁷¹Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 21; Murat Hulkiender, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılık ve Halep Bankası Teşebbüsü (1845)", **I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu (Kilis 16-17 Mayıs 2013) Bildiriler**, (Editör: Hasan Şener), Kilis, 2013, s. 130-136.

izin verilmeyeceğine dair konulan şart olabilir.⁷² Kambiyo istikrarının sağlanması, kâime fiyatlarını düzenleme, para reformunun gerçekleştirilmesi amacıyla tağşiş edilmiş sikkelerin tedavülden alınması veya milli banka kurulmasına yönelik kamusal nitelikli banka kurma girişimleri haricinde, 1855 yılına kadar geçen sürede herhangi bir banka kurma girişimi yaşanmamıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Kırım Savaşı'nın patlak vermesi her türlü banka kurma girişiminin önünü kesmiştir. Savaşın bitimine doğru bu girişimler tekrar başlamıştır. Bu girişimlerin ilki 1855 yılında Londra Şehbenderi (Konsolos) Edward Zohrab'ın Bab-ı Âlî nezdindeki ilişkilerini kullanarak kuruluş izni aldığı Şark ve İngiliz Bankası'ydı. Bu banka aslında 1856 yılında The Ottoman Bank/Bank-ı Osmanî olarak İstanbul'da faaliyete geçecek olan bankanın öncülüydü. İngiliz girişimciler adına izin almayı başaran Zohrab'ın bankasının unvanı önce Dersaadet İngiliz ve Şark Bankası, sonrasında Şark Bankası olarak değişti. Bu banka faaliyete geçemediği gibi, Zohrab ile birlikte hareket ettiği kişiler diskalifiye edilerek bunların yerini İngiliz sermayedarlara kuruluş izni verilen The Ottoman Bank aldı.⁷³

Milli banka imtiyazı almaya çalışan gruplar arasında da yer alan bu banka izinsiz kurulan İzmir Bankası sayılmazsa Osmanlı topraklarında faaliyete geçen ilk ticaret bankasıydı. Merkezi Londra'da kurulan bir limited şirket olan bu banka Galata/İstanbul, İzmir, Beyrut, Kalas/Galatz, Bükreş ve Selanik gibi şehirlerde açtığı şubelerle 1863 yılına kadar faaliyet gösterdi. Aynı yıl milli banka imtiyazının Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye verilmesiyle 1864 yılında tasfiyeye edildi.⁷⁴ Osmanlı Bankası'nın faaliyete geçmesinden sonra bankacılık açısından genel gündemini milli banka kurulması konusundaki gelişmeler oluşturdu. Bu sürecin sonuçlandığı 1863 yılına kadar özel bankacılık girişimleri konusunda çok fazla bir girişim görülmedi. Bunun tek istisnası milli banka imtiyazı yarışında güçlü rakiplerle yarışamayan Galata bankerlerinin, 1859 yılında bir araya gelip kurdukları Sarraf Cemiyeti/Şirket-i Mâlîye olarak adlandırılan oluşumuydu. 1860 yılının ilk yarısında kuruluş izni alan Sarraf Cemiyeti'nin temel görevi kâimelerin tedavülden alınması ve on yıl süre ile kambiyo istikrarının sağlanmasıydı. Milli banka imtiyazının Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye verilmesiyle bu

⁷²Al, Akar ve Bayraktar, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları**, s. 63.

⁷³Eldem **Osmanlı Bankası Tarihi**, s. 31-35, 38 - 42, 52.

⁷⁴Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, s. 55; Al, Akar ve Bayraktar, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları**, s. 177-178.

şirket 1865 yılında tasfiyeye gitmek zorunda kaldı.⁷⁵ Milli banka imtiyazının verildiği 1863 tarihinden Osmanlı Devleti'nin borç ödemelerini kısmen durdurduğu 1875 yılına kadar geçen dönem Osmanlı bankacılık sektörünün en hareketli dönemi oldu. Yukarıda da bahsedildiği gibi Avrupa sermayesi ile Galata bankerlerinin gerek birbirinden bağımsız gerek ortaklaşa kurdukları ya da girişim halinde kalan irili ufaklı çok sayıda bankanın ismi ortaya çıktı. Bu dönemdeki bankacılığın genel özelliği finansman ihtiyacı giderek artan Osmanlı Devleti'nin borçlanmasından pay kapabilme ya da Osmanlı iç borçlanma tahvilleri ile yeni kurulan şirketlerin hisse senetleri üzerine Galata Borsası'nda spekülasyonlar yoluyla kâr elde etmektir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne dışarıda bırakılırsa bu bankalardan “Galata bankaları” olarak adlandırılan Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası/Société Générale de l'Empire Ottoman (1864-1893), İtibar-i Umumî-i Osmanî Bankası/Crédit Général Ottoman (1869-1899), İstanbul Bankası/Banque de Constantinople (1872-1894) ve Kambiyo ve Esham Şirket-i Osmaniyesi/Société Ottomanede Change et Devaluers (1872-1899) diğerlerine göre daha büyük sermayeli ve daha uzun ömürlü olanlardı.⁷⁶

Bunların dışında başta Avusturya sermayesi ile kurulan bankalar 1873 yılında Viyana'da patlak veren finansal kriz nedeniyle faaliyetlerine son verirlerken, daha çok aile şirketi şeklinde kurulan küçük ölçekli bankacılık kuruluşları da 1875 yılında ilan edilen moratoryumla piyasadan çekilmek zorunda kaldılar.⁷⁷ Bu dönemde Amerikan İç Savaşı'nın meydana getirdiği konjonktür nedeniyle Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Şirket-i Maliye-i Mahdude-i Osmaniye/Ottoman Financial Association Ltd. (1864-1865), Mercantile Crédit Assosiation (1864), The Eastern Exchange Bank (1864), Osmanlı Şirketi (1865-1866) gibi şirketler de kısa süreli faaliyette bulundular. Daha çok pamuk üretiminin desteklenmesi ve ticari ilişkilerin finansmanını hedefleyen bu bankacılık kuruluşlarının genelde merkezleri yurtdışında olup Osmanlı topraklarında şube açarak faaliyet göstermeyi hedeflemişlerdi.⁷⁸ Bu dönemde bankacılık girişimlerinin neredeyse tamamının yabancı sermaye ile Galata bankerleri tarafından

⁷⁵Al, **Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Sorunu (1839-1863)**, s.49-56.

⁷⁶Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s.43-44, 48-49, 54-55.

⁷⁷Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Galata Borsası 1830-1873**, BİST Yayınları, İstanbul, 2013, s. 137-139.

⁷⁸Mehmet Çetin, “Osmanlı Devleti'nde Bir İngiliz Sermaye Girişimi: Şirket-i Maliye-i Mahdûde-i Osmani”, *Belleten*, Yıl:2022, Sayı:305, ss.231-233; Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 44-45.

gerçekleştirilmiş olmasına karşın istisnai olarak Müslümanların kuruluşuna öncülük ettiği ama faaliyete başlayamayan bir banka girişimi olduğunun da altı çizilmelidir. 1873 yılında Mustafa Fazıl Paşa ve Tunuslu Mahmud Paşa'nın girişimleriyle "Dersaadet Millet Bankası" unvanıyla kurulması planlanan bu bankanın sermayesinin %50'den fazlasının Müslüman ahâlinin ileri gelenlerinden, kalanının Avrupalı girişimcilerden oluşması planlanıyordu. Hükümetten kuruluş izni alınmasına rağmen muhtemelen gerekli sermayenin toparlanamaması nedeniyle bu banka faaliyete geçememişti.⁷⁹ Banka kuruluşlarının tamamen durma noktasına geldiği 1875 yılında bu alandaki tek gelişme uzun yıllar faaliyet gösterecek olan Fransa'nın önde gelen bankalarından Crédit Lyonnais'in İstanbul'da şube açmasıdır.⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin 1875 yılında borç ödemelerini kısmi olarak, takip eden yılda ise tamamını ödeyemeyeceğini ilan etmesiyle 1863-1875 döneminde kurulan çok sayıda küçük bankanın tasfiyesini peşinden getirdiği gibi Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile yukarıda Galata bankaları olarak anılan bankalar, krizden çok ciddi bir darbe aldılar. Mevcut bankalar ayakta kalmakta zorlanırken "Muharrem Kararnamesi"⁸¹'nin imzalanmasına kadar geçen savaş ve sonrasının getirdiği güçlükler bankacılık piyasasını durgunluğa sürükledi.⁸² Bu kararnamenin imzalanmasının ardından Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin faaliyete geçmesiyle Avrupa piyasaları ile ilişkiler yeniden başlamış oldu. Ancak bu durumun bankacılık piyasasına çok fazla bir yansıması olmadı. Neredeyse XIX. yüzyılın sonlarına kadar bankacılık piyasasına girişler oldukça cılız kaldı. Bu dönemde kurulan kayda değer bankalardan ilki 1888 yılında Selanik'teki girişimciler tarafından kurulan ve bazı yabancı bankaların da sermayesine iştirak ettikleri Selanik Bankası'ydı.⁸³ Bu bankadan sonra 1891 yılında Midilli Adasında, adada bulunan Müslüman ve gayrimüslim girişimciler ile Galata bankerlerinin bir araya gelerek

⁷⁹Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 57-58 (1863-1875 döneminde kurulan ya da proje aşamasında kalan bankacılık faaliyetleri ve tam bir listesi için bkz. s. 42-59, 294-301).

⁸⁰Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi-Cilt III-Bankacılık**, Haz: Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2008, s. 27.

⁸¹Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854 yılından itibaren almaya başladığı dış borçları ödeyememesi üzerine İngiltere, Fransa, Almaya, İtalya, Avusturya ve Hollanda'dan oluşan alacaklı ülke temsilcilerinin yer aldığı bir üst kurul tarafından borçların yeniden düzenlenmesi ve yönetilmesi amacıyla 20 Aralık 1881 tarihinde imzalanan erteletim anlaşması.", **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 306.

⁸²Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası 1874-1928**, s. 183-226.

⁸³MetinBerke, **Selanik Bankası'ndan İnterbank'a 110 Yıllık Mazi**, Interbank Yayını, İstanbul, 2000, s. 23-29; Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi-Cilt III-Bankacılık**, s. 31.

kurdukları Midilli Bankası gelmektedir. Bu dönem genelde Galata bankaları olarak adlandırılan bankaların sektörden yavaş yavaş çekildikleri bir dönem oldu. Şirket-i Umumi-i Osmanî Bankası 1893 faaliyetlerine son verirken, İstanbul Bankası da 1894 yılında Kambiyo ve Esham Şirketi bünyesinde birleşerek sektörden çekildi. Kambiyo ve Esham Şirketi devametmesine karşın İtibar-ı Umumî Bankası'yla birlikte 1899 yılında sektörden çekildiler.⁸⁴ XIX. yüzyılın sonlarından II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılına kadar geçen sürede bankacılık sektörüne giren bazı yabancı sermayeli bankalar bulunmasına karşın bankacılık sektörü açısından hareketli bir dönem olmadı. Bu dönemde sektöre giriş yapan bankalar genelde yurtdışında kurulup Osmanlı topraklarında banka ya da şirket kurarak ya da şube açarak faaliyet gösteren bankalardı. Bu bankaların bazıları Filistin bölgesinde kuruldu. Örneğin, Alman Protestan cemâati bu bölgeyle olan ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla Alman-Filistin Bankası/Deutsche Palästina-Bank'ı (1899-1913) kurarken, Theodor Herzl, bu bölgedeki Yahudi yerleşiminin finansmanını sağlamak amacıyla İngiliz-Filistin Şirketi/The Anglo-Palestine Company (1903) unvanıyla bir şirket kurmuşlardı.

Atina'da Alman ve Yunan sermayedarların bir araya gelmesiyle 1904 yılında kurulan Doğu Bankası/Orient Bank A.G. İstanbul, İzmir ve Selanik'te şubeler açarken, yine Atina Bankası 1905 yılında Galata'da bir şube açmıştı. Doğu Bankası'nın İstanbul şubesi 1906 yılında Berlin'de kurulan Deutschen Orient Bank'a devredilirken (1906), takip eden yıl Viyana merkezli bir Avusturya bankası olan Wiener Bankverein 1907 yılında Galata'da şube açtı. Yine aynı yıl İtalyan Ticaret Bankası/Banca Commerciale Italiana bankacılık ve madencilik alanlarda faaliyet göstermek üzere İstanbul'da Doğu Ticaret Şirketi/Società Commerciale di Oriente unvanlı bir şirket kurmuştu. Bu bankaların temel amaçları merkez ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ticari ilişkilerin gelişimini desteklemektir. Bu dönem, I. Dünya Savaşı'na da neden olan Avrupalı devletlerin dünya üzerinde siyasi ve ekonomik etkinliklerini artırmak istedikleri bir dönemdir. Yunan bankalarının açtığı şubeler ise Osmanlı Devleti'nde bulunan Rum tebaanın yoğunluğundan yararlanarak etkilerini buraya genişletme amaçlarından kaynaklanıyordu.⁸⁵

⁸⁴ Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 76-78, 80, 85-86.

⁸⁵ Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 86-90.

1.4. II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Partisi'nin İktisadi Düşünce Anlayışı ve Osmanlı Ekonomisi

Meşrutiyet rejiminin ilk dört senesi Osmanlı Devleti'nde, 31 Mart Vakası ve ardından gelen Mahmut Şevket Paşa'nın sıkıyönetimi dışında önemli bir değişiklik meydana getirmemişti. Yurt genelinde, sosyal ve ekonomik alanda yaşanan bunalım daha da büyümüş ve Osmanlı Devleti'nin en yoğun iç ve dış politika sorunlarıyla pekişmişti. 1911-1912 yılları arasında yapılan Trablusgarp Savaşı ve hemen ardından 1912-1913 yılları arasında yapılan Balkan Savaşları tam anlamıyla bir bozguna dönüşmüş, Osmanlı Devleti topraklarının önemli bir kısmını kaybetmişti. O günlerin genel duygusu Aka Gündüz'ün Bozgun adlı şiir kitabında şu dörtlülle anlatılmıştı:⁸⁶

“Ağla gözüm ağla! Hicran yaraşır.

Vatansız erkeğe zindan yaraşır.

Ağla gözüm ağla! Hicran yaraşır.

Erkeksiz vatana düşman yaraşır.”

Yaşanan toprak kayıpları ve Balkan Savaşları'nda alınan mağlubiyet, Osmanlı Devleti ve toplumunu derinden sarsmıştı. Bilhassa Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları nedeniyle Müslüman Türk muhâcirlerin Anadolu'ya sürülmesi, Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman Türk vatandaşları arasında Türk milliyetçiliğinin hiç olmadığı kadar güçlenmesine neden olmuştu. Bu durum ekonomik boykotlarla etkisini gittikçe arttırdı. Müslüman Türk toplumu doğrudan gayrimüslimleri hedef alarak iktisadi hayatta birbirini desteklemeye ve dayanışmaya teşvik etmeye başladı. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler ve yabancılar yaşanan toprak kayıplarının sorumlusu olarak görüldü. Hatta Osmanlı bürokrasisi bile yabancı ülkelerin dış temsilciliklerinden duydukları memnuniyetsizlikleri açık bir biçimde ifade etmeye başladı.⁸⁷ Yaşanan bu gelişmeler neticesinde İttihat ve Terakki hükümeti, Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmek amacıyla halkla bütünleşerek milli bir politika izlenmesi gerektiğini kararlaştırdı. Başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa devletleri tarafından da

⁸⁶Tevfik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu**, Uygur Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1982, s. 214.

⁸⁷Çavdar, **Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu**, s. 215;Yusuf Doğan Çetinkaya, **Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat 1909-1914**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s. 22.

benimsenen ulus devlet iktisat politikası rol model olarak benimsendi. Bu politikanın bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde Milli İktisat söylemi öne çıkmaya başladı. Çoğu gazete ve dergide yazı ve makaleleriyle ön planda çıkan Osmanlı aydınları da savaşlarda alınan mağlubiyetleri Müslüman Türk burjuva sınıfının yokluğuna bağladı ve millileşme sürecini tesis edecek en önemli bağın milli iktisat olduğunu vurgulamaya başladı.⁸⁸ Bu dönemde savunduğu düşüncelerle İttihat ve Terakki üzerine büyük bir etki bırakan Ahmet Midhat Efendi de “Ekonomi Politik” adlı incelemesinde kaleme aldığı “Biz Ne Yapmalıyız” başlıklı yazısında milli ekonominin gerekliliğinden şu şekilde bahsetmişti:

“Biz serbest ticaret kapısını açacak olursak ticaret ve sanayimizi canlandırmak kesinlikle imkânsız hale gelecektir. Çünkü şimdiye kadar gerek devlet gerekse de halk tarafından yapılan fabrikaların hemen hemen hiçbir varlığını sürdürememiştir. Bununla beraber Avrupa'nın yeni sanayisini ülkemize ithal edebiliriz fakat bunu yaparken mutlaka dış ticarete ithalatı serbest bırakmak zorunda da değiliz. Zira biz ithalatı onlar karşısında bir zorunluluk hissetmezsek bu memlekete gelip sanatlarını icra etmek zorunda kalamazlar. Bu sebeple biz yerli sanayi ve ticareti korumak için ithalata yüksek oranda vergiler koymalıyız. Bu tedbirleri gerekli görür ve uygulamaya koyarsak sanayimizi teşvik eder ve genişletebiliriz.”

Ahmet Midhat'ın savunduğu düşünceler bir bakıma Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri'nin hammadde sağlayıcısı konumuna bir başkaldırı niteliği taşımıştır. Ahmet Midhat, devletten de kendi vatandaşları adına etkili bir ekonomi politikası uygulamasını talep etmiş ve bilhassa Müslüman Türk tüccarlarının ve girişimcilerinin daha fazla korunmasını beklemiştir.⁸⁹ Bu doğrultuda İttihat ve Terakki hükümeti de milli ekonominin milli kimlikle eş güdümlü bir şekilde oluşabileceğini düşünerek harekete geçmiştir. İlk aşamada sermaye birikimini hızlandırmak amacıyla Müslüman Türk girişimcilerin spekülâtif kazançlarına göz yumulmuştur. Ermeni ve Rumlara gözdağı verilerek ekonomide onların oluşturduğu boşluğu Müslüman Türk girişimciler doldurmaya başlamıştır.

⁸⁸Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat**, s. 172-174. ; İbrahim Erdal, **Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyetin Milli Burjuva Oluşturma Girişimi**, İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2021, s. 37.

⁸⁹Ahmed Midhat, **İktisat Metinleri**, Haz: Erdoğan Erbay-Ali Kutlu, Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, Konya, 2005, s. 159-160; François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, Çev: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 155.

31 Ocak 1913 tarihinde milli bilinci uyandırmak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma çare olmak ve Müslüman Türk toplumunu iktisadi hayata kazandırmak amacıyla “Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti” kurulmuştur. Aynı tarihlerde “Teşvik-i Sanayi-i Kanun-u Muvakkati” adıyla bir kanun çıkarılmış ve çıkarılan kanunla ithal mallar %10 oranından daha ucuz olsa bile devletin yerli üreticiden mal alması zorunlu hale getirilmiştir. İktisadi yaşamda gösterilen bu milli seferberliğe rağmen milli iktisat söyleminin tam anlamıyla başarıya ulaşması ve milli bir burjuva sınıfının ortaya çıkması ancak I. Dünya Savaşı yıllarında mümkün olabilmektedir.⁹⁰ I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Fransa ve İngiltere gibi savaşta Osmanlı Devleti'nin karşı cephesinde yer alan devletlerle ilişkilerin kesilmesi, İttihat ve Terakki hükümetine Batılı devletlerin baskıları sebebiyle daha önce gerçekleştirmek isteyip de atamadığı adımları atma imkânı vermiştir.

Hükümet, ekonominin dış ilişkilerinin niteliğini değiştirecek ve ivme kazandıracak bir dizi kararlar almıştır. İlk olarak 17 Eylül 1914'de Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancılara kapitülasyonlarla sağlanan ticari, hukuki ve diğer ayrıcalıklar hükümet tarafından tek taraflı olarak kaldırılmıştır.⁹¹ Kapitülasyonların kaldırılmasıyla Müslüman Türk Osmanlı vatandaşlarının morali yükselmiş, uzun yıllardır kendilerini küçük düşüren bu durumdan kurtulmanın coşku ve sevinci yaşanmıştır. Dükkân ve evlere bayraklar asılarak İstanbul'da fener alayları düzenlenmiş, hükümet lehine sloganlar atılmıştır. Yürüyüşler düzenleyen halk Talat Bey'in evinin önünde toplanmış ve toplanan kalabalığa hitaben Talat Paşa da çok duygulanarak halka şu sözleri söylemiştir: “ Millet bugünkü kadar mesut günleri inşallah yine görsün!”⁹² Yine İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden biri olan Cemal Paşa'nın evinin önünde de halk toplanmış ve Cemal Paşa'da toplanan kalabalığa hitaben şu şekilde seslenmiştir: “Kapitülasyonların kaldırılmasıyla inkılâbın ilk aşamasının tamamlandığını ve egemenliğini yeniden kazanan Osmanlı halkının ve bağımsızlığını elde eden milletin

⁹⁰Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s. 49-51; Ulaş Kıpıl – Özgür Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001, s. 31.

⁹¹“Memalik-i Osmaniye'de mukim tabi-i ecnebiye hakkında dahi hukuk-u umumiye-i düvel-i ahkâmı dairesinde muamele olmak üzere elyevm car-i mali ve iktisadi ve adli ve idari (kapitülasyon) namı altındaki bilcümle imtiyazat-ı ecnebiyenin ve onlara müteferri veya onlardan mütevellid bilcümle müsadat ve hukukun fi-maba'd ref-i ve ilgası meclis-i vükela kararıyla tensib olmuştur. İş bu irade-i seniyye 18 Eylül 1330 tarihinden itibaren mer-i el hüküm olacaktır.”, **Takvim-i Vekâyi**, 17 Eylül 1914 (4 Eylül 1330)

⁹²Bkz. Ahmad, “Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800-1914”, **Oxford University Journal of Islamic Studies**, 11/1, Ocak, 2000, s. 1-20. ; **Tanin**, 10 Eylül 1914 (28 Ağustos 1330)

ikinci aşamaya artık hazır olduğunu duyurdu.”⁹³ Kapitülasyonların kaldırılmasıyla yapılan eski antlaşmalardan kaynaklanan hükümler tekrar gözden geçirilmiştir. Nitekim 15 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan bir kanunla kapitülasyonlardan kaynaklanan bütün hükümlerin geçersiz olduğu taraf devletlere ilan edilmiştir. Bu atılan adımla yabancı ülke vatandaşları ile Osmanlı vatandaşları ticari, hukuki ve diğer konularda eşit konuma gelmiştir. Ayrıca yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verilerek Osmanlı ticari hukukuna tabi olmaları istenmiştir. İkinci olarak Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösteren bütün şahıs ve şirketler hiçbir ayırım gözetmeksizin vergi ödemekle yükümlü tutulmuştur. Vergiler üzerindeki oranlar yeniden düzenlenerek yeni vergi tarifeleri yürürlüğe sokulmuştur. Üçüncü olarak da Osmanlı Devleti’ndeki yabancı şirketlere yazışma ve muamelelerinde Türkçe kullanma zorunluluğu getirilmiş ve devlet içerisinde devlet görünümü oluşturan Düyûn-ı Umûmiye’nin faaliyetleri askıya alınmıştır.⁹⁴

Osmanlı Devleti’nin 29 Ekim 1914 tarihinde I. Dünya Savaşına girmesiyle hükümet mâlî tedbirleri sıkılaştırmaya başlamıştır. Ülkeden altın çıkışını engellemek amacıyla 5 Kasım 1914 tarihinde “Altın İhracının Men’i Hakkında Kanun-u Muvakkat” yürürlüğe girmiştir. Alınan bu önlemler sonucunda “kontrollü kambiyo”⁹⁵ dönemi başlamış, savaşın finansmanı için kâime ihracına ve iç borçlanmaya başvurulmuştur. Atılan bu adımlar savaş koşulları altında gerçekleştiği için geçici müdahaleler olarak kalmamış, alınan kararlar Osmanlı ekonomisi üzerinde olumlu sonuçlar vermiştir. Dış etkiden kurtulan müesseseler çalışma alanlarını genişletmiş ve yeni üretim şekilleri denemişlerdir. 1915 yılından sonra bazı sanayi müesseseleri yeniden kurulmuş, işçi sıkıntısı yaşanması üzerine o zamana kadar genellikle el sanatlarında çalıştırılan kadınlar fabrikalarda istihdam edilmiştir.⁹⁶ 16 Ocak 1917’de Ticaret ve Ziraat Bakanlığı tarafından 1913 yılında çıkarılan sanayi teşvik kanuna uygun olarak “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının Uygulanması Hakkında” bir nizâmname hazırlanmıştır.

⁹³Bkz. Ahmad, “Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800-1914”, **Oxford University Journal of Islamic Studies**, 11/1, Ocak, 2000, s. 1-20. ; **Tanin**, 10 Eylül 1914 (28 Ağustos 1330)

⁹⁴Ali Akyıldız, **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri**, TEB & Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 68-76; Feroz Ahmad, **Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu’nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Çev: Tansel Demirel, 1. Baskı, İstanbul, 2020, s.80-81.

⁹⁵“Devletin gözetiminde yapılan döviz alım satımı işlemlerine denilmektedir.” **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 248.

⁹⁶Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası 1874-1928**, s. 84; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 75-76.

Çıkarılan nizâmname ile aşağıda belirtilen işlemlerin yapılması karara bağlanmıştır. Bunları şu suretle özetlemek mümkündür:

- 1- Fabrikanın kurulabilmesi ve genişleyebilmesi için 5 dönüme kadar arazi karşılıksız verilecektir.
- 2- Fabrika ve fabrika arazisi, arazi ve vakfedilmiş yapılar ve temettü vergileriyle ruhsat harçlarından ve belediye inşaat resminden muaf tutulacaktır.
- 3- Fabrikanın kurulabilmesi için gerekli inşaat malzemesi gümrük vergilerinden muaf tutulacaktır.
- 4- Üretimde kullanılan hammaddeler bazı şartlar altında gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.
- 5- Kurumlar yapacakları karayolu, demiryolu, kanal ve hava yollarına ait malzeme gümrük vergisinden muaf tutulacaktır. Bunların inşası için gerekli arazi devlete ait ise ücretsiz şahsa ait ise istimplâk edilerek müesseselere verilecektir.
- 6- Hükümet kendi ihtiyaçları için mümkün olduğu kadar iç piyasadan karşılanacaktır. Yurt dışına satılacak ürünlerden gümrük vergisi alınmayacaktır.

Bahsi geçen nizâmname ile 1917 yılında yaklaşık 117 sanayi kuruluşu faydalanmıştır. Bunların 63'ü İstanbul'da ve 15'i de İzmir'dedir. Savaş yıllarında yerli şirketleşmeyi sağlayabilmek amacıyla modern bir ekonomik sistem kurulmaya çalışılmıştır. Genel olarak sermayenin ve özel olarak yerli sanayi sermayesinin lehine yapılan bu uygulamalar sayesinde Müslüman Türk Osmanlı vatandaşlarının ekonomideki payı giderek artmıştır. 1918 yılına gelindiğinde Müslüman Türk Osmanlı vatandaşlarının ekonomideki payı 1914 yılına nazaran önemli bir ağırlığa ulaşmıştır.⁹⁷ Müslüman Türk vatandaşlarının çıkarlarını korumaya yönelik atılan adımlar sayesinde şirketlerin kuruluş süreci hızlanmıştır. 1914-1918 yılları arasındaki dönem savaş ortamı olmasına rağmen şirketleşme açısından Osmanlı toplumu görülmedik bir canlılık göstermiştir. 1908'de 86 olan şirket sayısı 1918 yılı itibarıyla toplam 236'ya çıkmıştır.⁹⁸ Bu süreçte kurulan bazı şirketlerin elde ettiği yüksek kârlar dikkati çekmiş, basında çıkan yazılarla Müslüman

⁹⁷Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, s. 77-78; Ahmet Gündüz Ökçün, "Teşvik-i Sanay-i Kanun-ı Muvakkatı 1913", **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1997, s. 98.

⁹⁸Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 113.

Türk vatandaşlarına ticaretle uğraşmaları yönünde çağrılar yapılmıştır. Savaş genel olarak Osmanlı Devleti için bir felaket olmasına rağmen milli iktisadın gelişmesi için uygun bir ortam oluşturmuştur. Kısacası 1914-1918 yılları arasında Osmanlı ekonomisi elverişsiz koşullara rağmen dinamik belirtiler göstermiş, savaş öncesine kıyasla biraz daha bütünleşmiş ve ulusal bir nitelik kazanmıştır.⁹⁹ Fakat milli ekonomi oluşturma doğrultusunda yapılan bunca çabaya rağmen toplumun iktisadi ahlaktan uzak oluşu en önemli sorun olmuştur. Savaşın getirdiği spekülâtif ortam kişisel çıkarları toplumsal çıkarların önüne geçirmiş, pazar mekanizmasının olmayışı karaborsacılığın ve istifçiliğin önünü açmıştır. Tüccarın fahiş fiyatla satış yapması memurların da gayrimeşru yollara başvurarak ticaret yapmaya başlamasına neden olmuştur. Savaş yıllarında Osmanlı toplumu her şeyden evvel ahlâki bir sorunla karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁰

Yusuf Akçura'nın ifadesiyle, "her yerde her zaman olduğu gibi Türk kapitalizmi de ilk zamanlarında kâr ve zevk dışında esas ve amaç gözetmemeye eğilim göstermiştir."¹⁰¹ Yaşanan bu durum hep ahlâki bunalımdan kaynaklanmıştır. Savaşın neden olduğu artık değerler ya da diğer bir ifadeyle fahiş gelirler toplumun çıkarları yerine bireylerin çıkarlarına hizmet etmiştir. Ahlâk eksikliği toplumsal düzeni bozmuş ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ahlâki bunalım savaş zenginleri dediğimiz bir sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Milli iktisadı gerçekleştirebilmek için ülke ekonomisini düzenlemek ve genel ahlâk eksikliğine en kısa sürede bir çözüm getirmek gerekiyordu. Bu bakımdan milli iktisat, ulusal düzeyde örgütlenmiş meslek grupları tarafından gerçekleştirilebilirdi.¹⁰² Nitekim dönemin önde gelen Türkçü aydınlarından Ziya Gökalp'a göre:

"İktisadi hayatın son merhalesi olan milli iktisat, ülke çapında örgütlenmiş esnaf örgütleriyle ve solidarist bir anlayışla başarılı olabilir. Türkler, özgürlük ve bağımsızlığı sevdikleri için iştirakçi (komünist) olamazlar. Ancak Türkler eşitlik

⁹⁹Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul, 2019, s. 228-229.

¹⁰⁰Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1980**, s. 542-545.

¹⁰¹Zafer Toprak, "Milli İktisat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Ed: Murat Belge, c. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 746.

¹⁰²Toprak, "Milli İktisat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, s.747.

seven bir toplum olduklarından ötürü bireyci de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun sistem solidarizmdir.”¹⁰³

I. Dünya Savaşı’nın son yıllarında gündeme gelen solidarist (dayanışmacı) anlayışla, toplum bir organizmaya benzetilerek meslek gruplarını bu organizmanın hayati işlevlerini üstelenen organları olarak algılanmış, milli iktisat düşüncesinin bu anlayışla oluşturulması önerilmiştir.¹⁰⁴

1.5. II. Meşrutiyet Döneminde Milli Devlet Bankası Fikrinin Gündeme Gelmesi ve Bu Dönemde Anadolu ve İstanbul’da Kurulan Milli Bankalar

II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte bankacılık sektöründe geçmiş dönemlere göre oldukça hareketli bir dönem yaşanmaya başladı. Bu hareketliliğin bir kısmı önceki bölümde de belirtildiği üzere yabancı bankaların girişinin devam etmesinden kaynaklanıyordu. Bu bankaların genel amacı, iki ülke arasında dış ticaretin finansmanı ve Osmanlı Devleti’ndeki alt yapı tesislerinin yapılmasında gerekli olan maddi kaynağın sağlanması ve madenlerin işletilmesine yönelikti. Bu çerçevede bazı bankalar İstanbul ve diğer şehirlerde şube açmaya devam ederken bazıları da bizzat İstanbul’da şirket olarak kuruldu. Şube açarak faaliyet gösteren bankalar, Rus Dış Ticaret Bankası/Russian Bank for Foreign Trade (1908), Deutsche Bank (1909), Banco di Roma (1911), Macar Bankası ve Ticaret Şirketi (1913); şirket olarak kurulanlar ise Türkiye Milli Bankası/National Bank of Turkey (1909), Umur-ı Nafia ve İtibar-ı Maliyye-i Osmanî (1910), Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası (1910), Umur-u Ticariyye ve Sınaiyye ve Maliyye Osmanlı Anonim Şirketi (1913) şeklinde sıralanabilir. Şirket olarak kurulan bu bankaların unvanları milli kuruluşlar olduğuna dair bir kanı uyandırmakla birlikte genelde yabancı sermayenin yönetiminde olan bankalardı. Osmanlı tebaasının sermaye içindeki hisseleri düşüktü.¹⁰⁵ Bu dönemde bankacılık sektörüne girişleri belirleyen temel politika dönemin koşullarının etkisiyle İttihat ve Terakki hükümetinin uygulamaya koyduğu milli iktisat hareketiydi.

¹⁰³Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Karbon Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2018, s. 171; Bkz. “Bir topluluğun bütün bireyleri arasında bir dayanışma bulunmasını toplu durumda yaşamının gereklerinden sayan ve bireycilikle ortaklaşacılık arasında yer alan öğretisi.”, **Türkçe Sözlük**, s. 602.

¹⁰⁴ Zafer Toprak, “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 1, Bahar 1977, s. 92-95.

¹⁰⁵ Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 90-94.

Bu hareket hükümetin de desteği ile başkent ve ülke coğrafyasında karşılık buldu. Bankacılık açısından bu yönelişin temel nedeni II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bankacılık alanında Müslümanların neredeyse hiç olmaması, Ziraat Bankası ve Dersaadet Emniyet Sandığı dışında finansal kurumların eski dönemden gelen para vakıflarından ibaret olmasıydı. Dağılmaya doğru giden süreçte yaşanan savaşlar, dış güçlerin baskıları ve içerideki bu güçlerin desteğini hisseden gayrimüslim tebaanın oluşturduğu sorunlar, hükümet için ciddi bir endişe kaynağı oluşturmaya başladı. Zira milli banka konumunda olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne başta olmak üzere bankacılık sektörü yabancı sermayenin ve gayrimüslim tebaanın hâkim olduğu bir alandı. Milliyetçilik dalgasının tüm dünyaya hâkim olduğu bu dönemlerde ülke ekonomisi için hayati bir sektör olan bankacılığın durumu sorunun boyutunu bütün açıklığıyla ortaya koyuyordu. Bu güne kadar bu alanda Müslüman kesimin olmayışı geçmiş dönemin ciddi bir şekilde eleştirisini de peşinden getiriyordu. Örneğin, Mustafa Zühdü (İnhan) Mâlî Piyasalar ve Bankacılık başlıklı çalışmasında şu eleştirilerde bulunuyordu:

“Devlet lisan-ı resmî-i hükümet ile bankacılığın ehemmiyetini pek açık bir ifade ile ilan ettiği halde bu sanata sülûk eden bizde kimse yoktur. Hükümet de sanatın Türkler arasından revaç bulmasını temin edecek tedbirler düşünmüyordu. Bu sanatı yeni gençlere tedris edecek mektebler açmayarak, amelî dersler, bankacılık öğrenmek üzere başka yollara müracaat etmiyordu. Hatta bu kadarla seyirci kalsa yine iyi idi. Bazen deli Fuad Paşa gibi vezirlerinin ağzı ile banka ve yol, bankorut (bankrupt), evet Türkiye dört el ile çalışıyor, bu maksadına sürat ile gidiyor. Evet yakında görürsünüz Türkiye “Bankorut” ..yani müflis olur, diyor idi. Fuad Paşa'nın bu tehdid-i tamîmi ve tenkîdiyesi ile bankacılığa mı hücum ediyordu. Belki hayır maksadağleb ihtimal, bankerlerin hırs-ı muhtekiranesi [ne] hücum idi. Bankerler kim idi. Avrupalılarla ve Levantenler ve yerli Hıristiyanlar. Filhakika Yunanlardan Türkiye'nin inkişafı için meded beklemek safderunluk idi. Fuad Paşa safderun olmadığı için yeni türeyen memleketin böğrüne padişâh-ı zamânın ve bütün ekâbir-i milletin rica ve arzularıyla bir sınıf teşkil etmeye başlayan bankerlere hücum eder ve onlardan memleketin âtisi için bihakkın korkabilirdi. Fakat bu korkusunu emniyete tahvîl etmek lazım gelmez mi idi? Müslüman'dan ve Türkler'den banker yetiştirmeye çalışmak kendisine müteveccih bir vazife olmuyor mu idi? Bankacılık tedrîsatına memlekette germî vermek ve bu müdhiş silahı memleketin açık fikirli tüccarı arasında başka yollar ile de yaymak onun gibi büyük vezirler için bir vazife değil mi idi? Fuad paşa demek oluyor ki hakikate rehâkâr ve fakat bizim elimizde

olmadığı için zararımıza kullanılması melhuz olan bir âlet-i kâtı' olmak itibarıyla kıymeddâr kabul ediyor ve bizi suiistimal edildiği için, bu vasıtanın iflasa doğru götüreceğine kail bulunuyor lakin bu silahı bizim elimize teslim etmeye kendisinde bir türlü iktidar ve cüret göremiyor.”¹⁰⁶

Milli iktisat akımının etkisiyle İstanbul ve ülke genelinde gerek devlet eliyle gerekse Müslüman girişimcilerin katılımıyla yeni bir bankacılık hareketi başladı. Bu çerçevede bankacılık alanında gelişmeleri milli bir merkez bankası kurulmasına yönelik girişimi temsil eden Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile bunun dışında kalan girişimleri iki grup altında izlemek yerinde olacaktır. Müslüman tebânın bu yöndeki ilk girişimini 1909 yılında Edirne’de kurulmak istenen bir sanayi bankası oluşturuyordu. Ancak bu bankanın faaliyete geçemediği anlaşıyor.¹⁰⁷

1910 yılında yerel sermayedarlar tarafından Kudüs’te her türlü bankacılık işlemleri yapmak üzere Filistin Ticaret Bankası kuruldu. Takip eden yıl İstanbul’da Osmanlı Ticaret Bankası, İstanbul Bankası, Terhin-i Emlâk ve İfrâz-ı Arazi Bankası ve İtibar-ı Ahâlî Şirketi kuruluş izni alan bankalar oldu. Bu yılın diğer önemli olayı milli iktisat akımı çerçevesinde Anadolu’da Konya İktisad-ı Millî Bankası unvanıyla bir bankanın kurulmuş olmasıydı. Aslında bu banka 1909 yılında Konya’da yerel girişimciler tarafından kurulan Şirket-i İktisadiyye-i Milliye’nin bankaya dönüştürülmesiyle ortaya çıkmıştı.¹⁰⁸

İstanbul merkezli 1914 yılında kuruluş izni alan diğer bankalar, Emlâk ve İkrâzat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi, Asya Bankası Anonim Şirket-i Osmaniyyesi ve Evkaf Bankası’ydı. İstanbul dışında kurulan bankalar ise Adapazarı İslâm Ticaret Bankası Osmanlı Anonim Şirketi ile sermayesine Ziraat Bankası’nın da iştirak ettiği Milli Aydın Bankası’ydı.¹⁰⁹ Bu bankalardan Evkaf Bankası kamusal bir bankacılık girişim olması

¹⁰⁶Mustafa Zühdü (İnhan), **MâlîPiyasalar ve Banka Siyaseti**, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1337-1338, s. 23-24.

¹⁰⁷Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 91

¹⁰⁸Ahmet Gündüz Ökçün, “1900-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar**, Ed: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 414-415,420; Hasan Ferid, **Osmanlı’da Para ve Finansal Kredi-Cilt III-Bankacılık**, s. 34-36; Celali Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 97, 268, 281; Ahmet Atalay, **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Konya’da Şirketleşme ve Milli Bankacılık Faaliyetleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya, 2010, s. 259-261.

¹⁰⁹Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 93-94; Hasan Ferid, **Osmanlı’da Para ve Finansal Kredi-Cilt III-Bankacılık**, s. 36; Resül Narin, **Ada’dan Pazar’a Sakarya**, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Sakarya, 2014, s. 169-174; Günver

nedeniyle diğerlerinden ayrı bir yere sahipti. Kuruluş izni alan bu banka yüzyıllardır Osmanlı toplumunun bireysel finansman ihtiyacını karşılamış olan para vakıflarının modern bir bankaya dönüştürme girişimiydi. Kuruluşunun temel nedeni zikredilen vakıfların sermayesinin enflasyon karşısında giderek yok olmasıydı. Banka geçici bir kanunla kurulmuş ve nizâmnamesi de hazırlanmış olmasına karşın devam eden savaş nedeniyle faaliyetine geçemedi.¹¹⁰ Milli iktisat akımının bankacılık alanına etkisi I. Dünya Savaşı sırasında da hız kesmeden devam etmiştir. Anadolu’da yerel girişimciler tarafından küçük sermayeli çok sayıda bankanın faaliyete geçtiği görülmektedir. Bu çerçevede kurulan bankalar Karaman Milli Bankası (1915), Akşehir Bankası (1916), Kayseri İktisat Bankası (1916), Köy İktisat Bankası (Kayseri-1916), Manisa Bağcılar Bankası (1917), Ticaret ve İtibar-ı Umumî Bankası (İstanbul-1917) şeklinde sıralanabilir.¹¹¹ Savaşın bitmesinden sonraki dönemde, özellikle 1918-1919 yılları arasında savaşın getirdiği tüm zorluklara rağmen yeni bankalar kurulmuştur. Bu süreçte İstanbul’da kurulan bankalar olarak Milli İktisat Bankası (1918), İktisat Bankası (1918), İtibar ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi (1918) sayılabilir. Bu bankalara Anadolu’da kurulan Eskişehir Çiftçi Bankası (1918) ilave edilebilir.¹¹²

Milli iktisat akımının bankacılık alanında tetiklediği esas konu milli bir merkez bankasının kurulmasına yönelik girişimdi. Tanzimat dönemi finansal reformları kapsamında hükümetin Avrupa’daki milli (merkez) banka örneklerine uygun bir şekilde kurmaya çalıştığı, ancak mâlî imkânsızlıklar nedeniyle kuramadığı milli banka imtiyazı İngiliz-Fransız sermayeli Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’ye verilmişti. Önceki kısımlarda da ifade edildiği üzere Osmanlı hükümeti kendi sermayesiyle kuramadığı bu bankanın yokluğunu zaman zaman hissetti. 1874 yılında iflasa doğru ilerlediği bir dönemde ve sonrasında 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’nın finansmanı sırasında bu sorun ciddi bir

Güneş, “Taşra’dan Meşrutiyet’e Bakış: II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı 1908-1918”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 6/11, Ankara, 2010, ss. 36-38; Hakkı Çetin, “Kırsal Kalkınma Sürecinde Milli Aydın Bankası Deneyimi”, **İzmir SMMMO Dayanışma Dergisi**, Sayı. 119, İzmir, 2013, ss. 60-63.

¹¹⁰Hasan Ferid, **Osmanlı’da Para ve Finansal Kredi-Cilt III-Bankacılık**, s. 36; Enis Şahin-Vedat Turgut, “Vakıflar Bankası Kuruluşuna Kadar Türkiye’de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi”, **Vakıfbank Tarihi 1954-2019**, Ed: Enis Şahin, Değişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 66.

¹¹¹Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s.231-235; Ökçün, “1900-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, s. 416; Nejat Bilgi, “Manisa Bağcılar Bankası: Kuruluşu ve Örgütlenme Süreci 1917-1927”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, 28/1, İzmir, 2013, ss. 113-115.

¹¹²Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s.225-226; Halime Doğru, “Eskişehir Çiftçi Bankası 1918-1930”, **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7/1-2, Eskişehir, 1990, ss. 268-271.

şekilde su yüzüne çıktı. Nispeten ortamın durulduğu ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kamu maliyesinde etkin olduğu dönemlerde milli banka konusu gündeme gelmedi. Bu sorunun ciddi bir şekilde tekrar gün yüzüne çıkması Trablusgarp ve Balkan savaşları döneminde oldu. Arkasından gelen I. Dünya Savaşı artık bu konuya bir çözüm üretilmesinin geciktirilemeyeceğini ortaya koymuş oldu. Zira Osmanlı Devleti, Bank-ı Osmanî-i Şâhane'nin sermayesini temsil eden devletlerle savaşta karşı cephelerde yer alıyordu. Kapitülasyonları Osmanlı ekonomisinin önündeki en büyük engel olarak gören hükümet tek taraflı bunları kaldırırken, bununla bağlantılı olarak hem Düyûn-ı Umûmiye İdaresi hem de Bank-ı Osmanî-i Şâhane yönetim kadrolarını değiştirdi. Aslında her iki kurum da kapitülasyonların önemli birer kurumu olarak görülüyordu.¹¹³

İttihat ve Terakki yönetimi açısından milli bir merkez bankası kurulması girişimlerini hızlandıran husus 1911 yılında başlayan savaş konjonktürü sırasında ve daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Bank-ı Osmanî-i Şâhane'nin hükümetin finansman taleplerini karşılamadaki gönülsüzlüğüydü. Esas engel olarak ortaya çıkan durum ise tanınan imtiyaz gereği devletin kâğıt para basma imtiyazını bankaya devretmiş olmasıydı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ilk kez ortaya çıkan bu sorun bankanın kâime basımının kendi kontrolünde yapılması ve basılacak kâime üzerinden %1,5 komisyon alması karşılığında çözülebilmisti.

I. Dünya Savaşı'nda ise hükümet bu sorunu banka yönetimini değiştirme ve onu dışarıda bırakarak Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ile yapma yoluna gitti. Almanya'dan alınan kredi ve hazine bonoları karşılık gösterilerek savaşın finansmanı sağlanabildi.¹¹⁴ Bank-ı Osmanî-i Şâhane, savaş yıllarında hükümetin karşılaştığı parasal sorunları gidermeye yanaşmadığı gibi, aksine savaş koşullarından yararlanarak çıkar sağlamaya çalışmıştı. Örneğin, 1912 yılında Mâlîye Nezâreti tarafından çıkarılan hazine bonoları İngiliz sermayedarların İstanbul'da kurduğu Türkiye Milli Bankası tarafından kabul görürken devlet bankası vasfını taşıyan Bank-ı Osmanî-i Şâhane tarafından geri

¹¹³Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, s. 330-332; Haydar Kazgan, **Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi**, Türk Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 1997, s. 199-206; Bkz. Ayhan Şahenk'in Osmanlı Bankasını satın alması üzerine Hürriyet Gazetesi'nin 11.04.1996 tarihli haberi: "Kapitülasyonların Son Halkasını Ben Kırdım", İbrahim Toruk, **Türkiye'de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya, 2005, s. 235.

¹¹⁴Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, 1979-1980, s. 205-220; Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s. 316-320.

çevrilmiştir. Ayrıca savaş yıllarında hükümetin almak istediği mâlî önlemler Londra ve Paris merkezlerinden onay alamadığı için bankanın İstanbul'daki yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Yaşananlar İttihat ve Terakki yönetimine bu banka yerine milli sermayeli bir devlet bankasının kurulmasının artık kaçınılmaz olduğunu göstermiştir.¹¹⁵ Ekonomiyi millileştirme çabalarına paralel olarak milli sermayeli bir devlet bankası fikrini hayata geçirebilmek amacıyla ilk girişim basın yoluyla kamuoyu oluşturarak başlamıştır. Bunu Osmanlı basınında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne aleyhtarlığı ve düşmanlığını konu edinen yazılardan izlemek mümkündür. Basında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne aleyhine yapılan kampanyanın başlıca adresi Tanin gazetesi ve onun başyazarı olan Hüseyin Cahit Bey olmuştur. Tanin gazetesinde, banka aleyhine çıkan sert içerlikli yazılar adeta gazete sayfalarını bir savaş meydanına çevirmiş, zaman zaman dönemin hükümetleri de eleştirilerek milli sermayeli bir devlet bankasının kurulmasının ısrarla altı çizilmiştir.¹¹⁶ 30 Kasım 1916'da Tanin gazetesinde "Mühim Bir Teşebbüs-ü İktisadi" başlığı altında çıkan yazıda milli bankanın önemi hakkında şu hususlara değinilmiştir:

"İktisadi teşkilatımızın eksiklerini tamamlayıp hazır hale getirmek için daha şimdiden yarın için hazırlıklarımızı tamamlamalıyız. Bu iktisadi teşkilatımızı kurmaktaki amacımız ise yalnız Osmanlı Umumiye Teşkilatı gibi acil ve zaruri olan şeyler değildir. Bugün olduğu gibi gelecekte de kuva-yi iktisadiyemize hizmet edecek şeyleri ihmal etmemektir. Misal milli bir banka tesisi... Doğrusu bütün milli sermayelerle vücuda getirilmiş bir bankanın kusursuz bir şekilde ortaya çıkması iktisadımız için şimdi ve gelecekte bir hayat memat meselesi olmuştur. Bir memlekette iktisadımızın devam edebilmesi için bankaların ne mühim bir hizmet verdiğini izaha bile gerek yoktur. Bundan ötürü memleketin iktisaden belini doğrultabilmesi, milli girişimlerin artması ve teşvik edilmesi için milli bir bankanın kurulması gereklidir. İktisadımızın bağımsız olması hedefinin başarılı olabilmesi için de bulunduğumuz harb-i umumiyenin memleketin zirai, ticari ve sanayi alanında gelişimine birçok önemli girişimlerin yürütülmesinden hali kalmayan mevcut hükümetin isteği ve yardımıyla bir milli banka kurulmak üzeredir.

¹¹⁵Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Haz: Muammer Sencer, May Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997, s. 63; Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.51.

¹¹⁶Murat Koraltürk, "Ekonominin Türkleştirilmesi Girişimleri, Osmanlı Bankası Örneği ve Basının Rolü", Ed: Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam, **Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panaroması**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 188.

Biz bu milli girişimi bütün kalbi samimiyetimizle alkışlar ve bu önemli girişimde ismi geçen kimselere hayır ve himmetle teşekkür ederiz. Yeni mevzuatımıza göre bu bankanın kurulabilmesi amacıyla çıkarılacak hisse senetlerinin genel satışı için bütün millete çağrı yapılacak ve bu kurumun başında alanında uzmanlığı herkes tarafından bilinen memlekete düşmanlık yapmayan ve hak etmiş birtakım kimseler bulunacaktır. Ümit ederiz ki milletimiz kendi hayat ve refahı adına bu kadar önemli olan kurumun bir an evvel kurulabilmesi için yardım edecek her bir fert elinden geleni bu uğurda esirgemeyecektir. Şu halde vatanın hudutlarında salahlarıyla birleşerek kanlarını canlarını döken milletimizin kardeşleri içerde böyle bir milli banka etrafında iktisaden bir birliktelik meydana getirecektir. Biz bu milli iktisadi birlikteliğe çıkmış olarak görme bahtıyarlığını sabırsızlıkla bekliyoruz.”¹¹⁷

Tanın gazetesinde çıkan yazılar Osmanlı kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Milli sermayeli bir devlet bankasının kurulmasını destekleyen yazılara Osmanlı basınında sık sık rastlanır olmuş, iktisadi konularda İttihat ve Terakki yönetiminin yayın organı gibi faaliyet yürüten İktisadiyat Mecmuası’nda da milli banka meselesi gündeme gelmiştir. Derginin önemli yazarlarından Tekin Alp (Moiz Kohen) milli banka kurmanın ekonominin ve mâlîyenin millileşmesine yolunda atılmış en önemli adımlardan biri olduğunu söylemiştir.¹¹⁸ Tekin Alp, 23 Kasım 1916’da İktisadiyat Mecmuası’nda “Türkiye’de Bankalar” konu başlığı altında kaleme aldığı yazısında milli banka meselesi ile ilgili şu açıklamalara yer vermiştir:

“ Son günlerde günlük gazeteci arkadaşlarımız İttihat ve Terakki Kongresinde kurulması kararlaştırılan milli banka konusundan bahsetmektedirler. Bu yararlı girişimin yakında kanundan fiiliyata geçeceği konusunda müjde vermektedirler. Buna karşılık şu hususa da değinmek gerekmektedir. Milli sermayemiz bütün işleri yapmak için yeterli olmazsa hiç olmazsa küçük bir kısmı olsun üstlenemezse ne olacaktır? Yabancı sermaye gelecek diye biz ilgisiz kalırsak, ülkemizde bütün işleri başkalarına terk ve havale edersek hiçbir zaman başkaldıramayız. Milli sermayelerimiz çömlerle veyahut yabancı bankalarda faydasız bir şekilde işlevsiz kalacağına onları milli üretimin artmasına vesile olacak şekilde kullanırsak ülkemizin milli servetinin hiç olmazsa bir kısmından olsun doğrudan doğruya istifade edebiliriz. Bugün büyük bir kısmı faydasız bir halde bulunan milli sermayelerin bu suretle etkili bir hale getirmek için özel bir teşkilata şiddetle

¹¹⁷ Tanin, 30 Kasım 1916 (17 Teşrinisani 1332).

¹¹⁸ Toprak, Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik, s. 65.

ihtiyaç vardır. İşte bu milli bankanın kurulması hususunda atılan ilk adımdır. Şimdiye kadar biriken paraların çömlerle veya yabancı bankalarda bulunduranlar milli bankalar, milli teşebbüslerin olmaması sebebiyle kendilerini mazur gösterebilirlerdi. Artık bundan sonra bu gibi garip hallerin devam etmesine ihtimal verilmemektedir. Çünkü ilgililerin ne maddi ne de manevi olarak inkâr etmeleri artık uygun düşmez. Memleketimizde hükümetin ve bütün milletin maneviyatıyla oluşturulacak ve yapacağı işlerde gerek hükümete gerekse de milletimize mazhar olacak olan bir milli müessese şüphesiz ki yabancı bir finans kurumundan kat kat yarar sağlayacaktır. Milli müessesenin varlıklarından en ziyade istifade edecek olanlar yine hissedarları olacaktır. Küçük büyük sermaye sahiplerinin çoğunluğunu yalnızca maddi çıkar sağlamak maksadıyla bile olsa bu sebepten ötürü milli bankanın hisselerine büyük bir rağbet gösterileceğini kabul ve teslim etmeleri gerekir. Hâlbuki bu hususun manevi tarafı dahi çok açıktır. Unutulmamalı ki iktisat âleminde manevi daha doğrusu ferde ait olmayıp da doğrudan doğruya topluma ait olan maddi bir öneme sahiptir. Milli iktisadın genel suretle uğradığı zararların aksi tesirini çok çabuk fertlere hissettirir. Teşkilatsızlık neticesinde hazinemizden milli iktisadımız mahrum kalırsa vatandaşlarımız hiçbir vakit refaha kavuşamazlar. Bundan ötürü biriken paraları milli bankaya veya bankalara yatıran sermaye sahipleri doğrudan doğruya bireysel olarak istifade ettikleri gibi toplumunda istifade etmesine vesile olurlar. Bu itibardır ki kurulacak olan milli bankanın halkımız nazarında olağanüstü bir ilgiye sahip olacağını şüphesiz kabul etmekteyiz.”¹¹⁹

Hüseyin Cahit Bey’in başyazarlığını yaptığı Tanin gazetesinde çıkan yazılar ve Tekin Alp’in milli devlet bankası ile ilgili görüşleri tüm Osmanlı basınında paylaşılmıştı. Milli devlet bankasının kurulmasının iktisadi ve mâlî anlamda büyük bir “devrim”in müjdecisi olduğundan söz edilmiş, bankanın kurulmasıyla memleketimizde eksik olan burjuva sınıfının kuruluşuna şahit olunduğu vurgulanmıştır. Tam anlamıyla milli olan bir bankanın kurulmasının adeta milletin mevcudiyeti ve istikbâlini tehdit eden bir tehlikeden kurtulma yolunda atılmış önemli bir adım olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kurulacak olan milli devlet bankasının sadece Osmanlı Devleti’ni değil tüm İslâm âlemini de ilgilendirdiğinden söz edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti Tanzimat’tan bu yana Batıyı her hususta takip etmesine rağmen gözden kaçırdığı en önemli unsur sermaye olmuştur ve bu durum ihmal edilmiştir. Batı’nın gerçek gücü, sermaye

¹¹⁹Tekin Alp, “Türkiye’de Bankalar”, *İktisadiyat Mecmuası*, s. 34, 23 Kasım 1916 (10 Teşrinisani 1332).

birikiminde ve sermayenin işletilmesinde yatmıştır. Osmanlı Devleti ise Batıda yaşanan bu gelişmelere uzak kalmış ve ülkenin sermaye çağına geçişini sağlayamamıştır. İşte kurulacak olan milli devlet bankası sayesinde Osmanlı Devleti'nin Batıyı yakalama ve Osmanlı topraklarında milli sermayeyi bir araya getirerek ekonomiyi yabancı esaretinden kurtarma fırsatı doğmuştur.¹²⁰ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde yapılan finansal reformlar çerçevesinde milli banka kurmayı denese de koşullar elvermediği için milli banka imtiyazını yabancı sermayeli bir banka olan Osmanlı Bankası'na vermek zorunda kalmıştır. II. Meşrutiyet'e kadar bu konuda aksiyon almak istese de yapamamıştır. Müslüman kesimin bankacılık alanına giremediği bu yöndeki çabalar kamusal nitelikli Ziraat Bankası ve Dersaadet Emniyet Sandığı ile sınırlı kalmıştır.

Bankacılık sektörü umumiyetle yabancı sermaye ve gayrimüslimlerin bir uğraş alanı olmuştur. Fakat II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nde milli bankacılığın temellerinin atıldığı yıllar olmuştur. 1908'e kadar kamusal nitelikli bankacılık kuruluşları olan Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı dışında pek bir varlık gösteremeyen Osmanlı bankacılığı, II. Meşrutiyet'in ilanıyla o zamana kadar Osmanlı ekonomisinde etkili olan yabancı banka tekeline kırmayı başarmıştır. Bilhassa 1912 ve 1913 yılları arasında meydana gelen Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki Partisi'nin yürürlüğe koyduğu milli iktisat politikası çerçevesinde Müslüman Türk çiftçi, esnaf ve tüccar grubu sermayelerini bir araya getirerek milli ekonominin belkemiğini oluşturacak olan finans kurumlarını kurmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle yurt dışına gerçekleştirilen hammadde ve gıda ihracatı ile yurt dışından ithal edilen işlenmiş mal alımı şeklinde yapılan ticaretle ekonomik açıdan belli bir aşamaya gelen Müslüman Türk tüccar ve toprak sahipleri, azınlık ve yabancılara bağımlı olmaksızın bankalar halinde örgütlenmiştir. Bu süreçte Anadolu ve İstanbul'da kurulan milli bankalar sayesinde yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan orta sınıf ile İttihat ve Terakki Partisi arasında organik bir bağ kurulmuştur. İttihat ve Terakki, milli bankaların kurulmasına vesile olarak kuruluş aşamaları sırasında maddi ve manevi destek sağlamış, Müslüman Türk toplumunu bankacılığa özendirmiştir. Özellikle Anadolu'da başlayan milli bankacılık sayesinde piyasa için üretim faaliyetinde bulunan çiftçi ve tüccarlara kredi

¹²⁰Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, s.261-262.

olanağı sağlanmıştır. Ayrıca köylüyü fakirleştiren “Alivre/selem”¹²¹ satışlarının da önü kesilmiş, çiftçi kesimi malını firmalar karşısında korumuştur. II. Meşrutiyet döneminde giderek güçlenen Müslüman Türk çiftçi ve tüccar kesimi, milli bankalar vesilesiyle gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ve yabancılar karşısında elini güçlendirmiştir. Önceleri yok pahasına satılan ürünler değerinde satılmaya başlamış, bankacılık ve sarraflık gibi daha çok gayrimüslimlerin uğraştığı sektörlerde Müslüman Türk vatandaşları etkili olmaya başlamıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti’nde büyük oranda yabancıların hâkimiyetinde olan bankacılık sektöründe Anadolu ve İstanbul’da kurulan milli bankalar sayesinde milli iktisat politikalarının tesiri açık bir biçimde görülmeye başlamıştır. Bu bakımdan meşrutiyet yılları Osmanlı Devleti’nde ulusal bankacılık alanında yaşanan gelişmelerin doğduğu ve gelişim gösterdiği yıllar olarak da söylenilebilir.

¹²¹“Genellikle tarım sektöründe, satışa konu olan mal henüz ortada yokken ve ilerideki bir tarihte alıcıya teslim koşuluyla yapılan bir tür vadeli satış işlemi.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 17, 328.

BÖLÜM 2: OSMANLI İTİBAR-I MİLLÎ BANKASININ KURULUŞU

2.1. Osmanlı Devleti'nde Milli Bir Merkez Bankası Kurma İhtiyacının Ortaya Çıkması

“Memleketin terakkî ve bekâsını sağlayacak iki vasıta vardır. Bunlardan biri vesait-i mâniya diğeri vesâit-i terakkî'dir. Meşrutiyet bunların hepsini muayyen bir nispet dairesinde vücuda getirmeye mecburdur ki, vazifesini bihâkkın ifâ etmiş olsun. Bütün bu işler yapılırken karşılaşılabilecek tek engel devletin kuvve-i mâlîyesinin mâniyasıdır. Herhangi bir ülke hakkında bir kanâat oluşturulurken iki şeye dikkat edilir. Bunlardan biri o ülkenin ordusu, diğeri ise mâlîyesidir. Kuvvet bu iki şeyin mahsulüdür. Dolayısıyla diğerk ülkeler bu iki kuvvetin hal ve derecesine göre bize karşı dost, düşman veya muhteriz bulunacaklardır.”¹²²

Osmanlı Devleti'nin finans sisteminin millileştirilmesine dair görüş ve öneriler 1908 yılından itibaren basında yer almaya başlamıştı. 1909 yılında Drama Mebusu Rıza Bey, “Osmanlı İttihat ve Terakki Bankası”¹²³ adı altında bir banka kurulmasını teklif etmişti. Daha da önemlisi budönemde yayımlanan Müdâfaa-i Mâlîye ve İktisadiye dergisinin Mart 1914'de çıkan nüshasında, Osmanlı Devleti'nin mâlî ve iktisadî esaretten kurtulmasının vatanperver bir hükümet bankasının kurulmasından sonra mümkün olacağını söylüyordu.¹²⁴ Ancak Osmanlı Devleti'nde 1863 yılından itibaren banknot ihraç tekeline sahip olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyazının 1925 yılına kadar devam etmesi ve temelde Osmanlı'nın Avrupa pazarına Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Osmanlı Bankası)¹²⁵ ile entegre olması hükümetin milli bir merkez bankası kurmasının önündeki en büyük engeli oluşturuyordu. Ayrıca Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin dış borçlanmaya aracılık etmesi ve Düyûn-ı Umûmiye ile birlikte borçların düzenli ödenmesini yönetmek gibi bir işlevinin de olması bankaya adeta “devlet içinde devlet”izlenimi veriyordu.¹²⁶ Öte yandan milli bir merkez bankasının kurulamamasının

¹²²Deniz Karaman, **Cavit Bey ve Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası**, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 15 (Detaylı bilgi için bkz. Cavit Bey, İlmi İktisad).

¹²³ Bkz, “Drama Mebusu Rıza Bey'in Osmanlı İttihat ve Terakki Bankası kurulması ve bunun sermayesinin sureti teminine dair takriri”, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I. Devre II. Cilt, 1 Mart 1909 (16 Şubat 1324) TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s.101-102.

¹²⁴Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, s.331.

¹²⁵1856 yılında faaliyete geçen Osmanlı Bankası (The Ottoman Bank) 1863 yılında banknot ihraç imtiyazı yetkisi alarak 1864 yılında tasfiye edilmiştir. Bunların sermayedarları yeni bir banka kurarak adını Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Imperial Ottoman Bank) olarak değiştirmiştir.

¹²⁶Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Osmanlı Ekonomisi**, s.39.

diğer önemli bir sebebi ise Osmanlı bankacılık sisteminin büyüüp gelişmesinde gerekli ekonomik koşulların elverişli olmamasından kaynaklanıyordu. Bunun yanında toplumun egemen değer yargıları da Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'a kadar olan süreçte bugünkü manada bankacılık hele ki milli bankacılık faaliyetlerinin gelişmesine imkân vermemişti. Gerçi XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti'nde sarraf veya Galata bankerleri olarak adlandırdığımız bankacılık işlemleri yapan kişiler olsa da bunlar umumiyetle iltizam sistemini finanse etmek, hazineye borç para vermek, kambiyo işlemleri yapmak ve genel bankacılık işlemlerini gerçekleştirmek dışında başka işlerle uğraşmamıştı. Bu bakımdan sarraf¹²⁷ ve Galata bankerlerinin faaliyetleri modern manada bankacılık olarak nitelendirilmemiştir.¹²⁸

Bu olumsuz gelişmelere rağmen milli bankalar kurulması fikri Meşrutiyet'in ortalarına doğru daha açık bir hal almaya başlamıştı. 1914 yılının başlarında bu amacı gerçekleştirmek için Evkaf Nezâreti'nin de sermayesine ortak olduğu bir banka olan Evkaf Bankası kuruldu. Fakat Evkaf Bankası¹²⁹ kurulduktan sonra Meclis-i Mebûsan'da muhafazakâr kesimin eleştirisine maruz kaldı. Divaniye (Bağdat) Mebûsu olan Şevket Paşa, bir İslâm müessesesi olan vakıfların banka işlemlerini faizle gerçekleştireceğini ve böylece vakıf parasıyla ribânın (faiz) dinsel kurumların arasına gireceğini söylüyordu. Şevket Paşa'nın banka ile ilgili sözleri Meclis-i Mebûsan'da büyük bir tepkiye neden olmuştu. Memleketin hayrı için kurulacak olan böylesine yararlı bir teşebbüsün elde edeceği faizin halkın genel menfâatine kullanılacağından ötürü meşru olduğu belirtilmişti. Yapılan görüşmeler neticesinde Meclis-i Mebûsan'da kurulmasına onay verilen venizâmnamesi dahi hazırlanan Evkaf Bankası¹³⁰, I. Dünya Savaşı'nın çıkması

¹²⁷“Literatürde sarraflarla ilgili bu tür yerleşik fikirler bulunmasına karşın XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kamu finansmanı içerisinde önemleri artan İstanbul sarraflarının modern bankacılık hizmetleri sunmaya başladıkları yapılan yeni çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Bu sarraflar şirketler şeklinde bir organizasyonel yapıya sahip olmamakla birlikte kendi sermayelerinin yanı sıra tasarruf sahiplerinin paralarını değerlendirerek iltizam sektörüne nakdi ve gayri nakdi krediler açmakta, müşterilerinin hesaplarını tutmakta, ödeme talimatlarını yerine getirmekte ve saklama hizmetleri vermektedir.” Bkz. Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, “Osmanlı Sarraf Hukukunda İflas ve Mal Kaçırma”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sayı 18, 2014, s. 20-21; Ömerül Faruk Bölükbaşı, “İstanbul Sarrafları (1691-1835)”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 30, 2014, ss. 19.

¹²⁸ Öztin Akgüç, **100 Soruda Türkiye’de Bankacılık**, Gerçek Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1987, s.8.

¹²⁹“1913 Yılında Mustafa Hayri Efendi zamanında hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Sultan Mehmed Reşad'ın 500.000 nominal sermayeli Evkaf Bankası'nın kuruluşuna izin vermesine rağmen hayata geçememiştir.” Bkz. Vedat Turgut, “Başlangıcından Cumhuriyet’e Eski Dünya Düzeninden Yeni Dünya Düzenine Vakıflar”, **Vakıfbank Tarihi 1954-2019**, Ed: Enis Şahin, s. 44.

¹³⁰“Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi hem Evkaf Nezareti'nin hem de vakıfların mali durumunu düzenlemiştir. Vakfedilmiş paraların idaresi için Nukud-ı Mevkufe Müdüriyeti, yetimlerin haklarının gözetilmesi için Eytam Bankası, vakıflar için bir Evkaf Bankası ve bu bankanın kanuni altyapısı için

üzerine faaliyete geçemedi.¹³¹ I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte olaylar farklı yönde gelişmeye başladı. Savaşla birlikte Osmanlı kamuoyu tarafından da benimsenen milli iktisat düşüncesi milli bankacılığın önemini bir kez daha ortaya çıkardı. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yerine milli sermayeli bir merkez bankasının kurulması iktisadi bağımsızlığın gerçekleşmesi için oldukça elzemdi. Aslında bu sorun Balkan Savaşları sırasında kendini göstermişti. Hükümetin finansman taleplerine Bank-ı Osmanî-i Şâhâne soğuk bakmıştı.¹³² Sonrasında Osmanlı Devleti'nin 1 Kasım 1914'te İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi sorunun daha da büyümesine neden oldu. Bu durum Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yi de oldukça rahatsız etmişti. Zira İngiliz ve Fransız kamuoyu, savaşa girilen bir ülkenin milli bir merkez bankası statüsünde olmasından ötürü bankaya bir düşman gözüyle bakıyordu. Aynı şekilde İngiliz ve Fransız sermayesi tarafından kurulan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye de Türk devletinin de kuşkuyla bakması kaçınılmazdı.¹³³ Nitekim bu durumu destekleyen ilk gelişme Kasım 1914 tarihinde yaşandı.

Hükümetin savaşın finansmanı için Almanya'dan aldığı 5.000.000 Osmanlı lirası altın karşılığında 15.000.000 Osmanlı lirası değerinde banknot çıkarma talebi Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından kabul edilmedi.¹³⁴ Yaşanan bu olumsuz gelişmeye rağmen Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini izleyen iki aylık dönemde hükümet, hazinenin işlemlerini yürüten ve banknot ihraç yetkisine sahip olan bankanın düşman devletleri tarafından idare edilmesine ses çıkarmadı. Hükümetin bu tutumu sabırla istenilen avansı alma umudundan başka bir şeyle açıklanamazdı. Ancak bankanın Paris ve Londra'daki komitelerinin olumsuz yönde cevabının o dönem Mâlîye Nezâreti'ne vekâleten bakan Talat Paşa'ya doğrudan bildirilmesi üzerine hükümetin tutumu değişti. Bu gelişme sonrasında Talat Paşa, 31 Aralık 1914 tarihinde düşman devlet vatandaşlarının banka yönetiminde olamayacaklarını bildirdi ve Osmanlı vatandaşı olan idarecilerin banka yönetimine atanmalarını istedi. Bunun üzerine Osmanlı vatandaşı olarak banka

birEvkaf Bankası Kanunu'nun çıkarılması gibi bir dizi müessese ve nizam tesis edilmesi gibi tedbirler almıştır.” Bkz. Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, **Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri 1909-1922**, Yay Haz: Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.32.

¹³¹Zafer Toprak, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.60-61.

¹³²Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, s.302-303;Toprak, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik**, s. 61.

¹³³Autheman, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası Bank-ı Osmanî-i Şahane**, s.226.

¹³⁴Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı’da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, s.311.

yönetimine Georges Cartali, Berç Keresteciyan ve Hanemoğlu getirildi.¹³⁵ Bununla birlikte banka ile hükümet arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesi Temmuz 1915 tarihinde gerçekleşti. Osmanlı Devleti, Almanya'dan yeni bir borçlanma talep etmesi üzerine Almanya'nın kaynak sağlayacak durumda olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin bu ihtiyacını iç piyasadan karşılaması gerektiğini tavsiye etmesi üzerine hükümet, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yi tamamen kendine bağlı bir kurum haline getirmek amacıyla yeni bir girişimde bulundu. 11 Temmuz 1915 tarihinde Osmanlı hükümeti, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yönetimini denetimi altına almak ve banknot emisyonu aracılığıyla avans çekmeyi kararlaştırdı. Fakat işler istenildiği şekilde gitmedi. Gerek banka yetkilileri gerekse de Mâlîye Nezâreti'nin önde gelen bürokratları böyle bir girişimde bulunmanın sağlayacağı yarardan çok açacağı zararlar konusunda hükümeti uyardı. Bu şartlar altında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yi devlete bağlı bir kurum haline getirmenin hiçbir yararı yoktu ve 11 Temmuz 1915 tarihinde alınan karar kâğıt üzerinde kaldı.¹³⁶

Osmanlı hükümeti daha sonra Almanya'dan 6.000.000 Osmanlı lirası değerinde kredi temin etti. Ama alınan kredi Alman hazine tahvili olarak verildi. Osmanlı hükümeti de bu tahvilleri teminat göstererek Düyûn-ı Umûmiye aracılığıyla kâğıt para basabildi. Toplamda yedi tertip olmak üzere ilk tertip Alman altın kredisi, devam eden beş tertip Alman hazine tahvilleri, son tertip ise karşılıksız çıkarıldı.¹³⁷ 1916 yılına gelindiğinde ise savaş şartları ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile yaşanan sorunlar hükümetin milli politikalarını uygulamada güvenebileceği bir milli merkez bankası kurma fikrini ön plana çıkardı. Bu düşüncesinin öne çıkmasında hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin savaş yıllarında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin faaliyette bulunduğu devletlerle olan tüm bağlarını koparması oldukça etkili olmuştu. Ertesi yıl hükümet milli sermayeli bir merkez bankası kurma düşüncesini Osmanlı kamuoyuna anlatmak amacıyla İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı gibi çalışan Tanin Gazetesi vasıtasıyla bir

¹³⁵Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik**, s. 61; Autheman, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası Bank-ı Osmanî-i Şahane**, s.226-227.

¹³⁶Autheman, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası Bank-ı Osmanî-i Şahane**, s. 232-233.

¹³⁷Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, s. 321-329. "Alman tahvillerinin İstanbul'a gelmemiştir. Duyunu Umumiye'nin Avrupa'daki (Almanya ya da Avusturya) kasalarında tutulmuştur. Almanya savaşta yenilince bunların Türkiye'ye getirilememiştir. Dolayısıyla bunlar karşılığında basılan kaimelerin karşılığı kalmış ve bu kaimeleri kaldırma yükü Türkiye Cumhuriyetine kalmıştır. 4 Eylül 1928'de Osmanlı Kaimeleri piyasadan kaldırılmıştır." Bkz. Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, s. 426-429.

kampanya başlattı. Tanin Gazetesi'nin başlattığı bu kampanya diğer basın yayın organları tarafından da benimsendi ve topluma iktisadi bağımsızlığın sağlanabilmesinin ancak böyle kurumlarla olabileceği mesajı verildi. Esasen bu sürecin ardında Türk milliyetçiliğinin Batı'nın iktisadi kontrolünün bir şubesi konumunda olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye karşı duyduğu öfke yatmaktaydı. Diğer bir sebep ise Almanların Osmanlı Devleti'nde nüfuzunu arttırmak istemesiydi. Zira Almanlar, en başından beri Fransız ve İngiliz mâlî nüfuzunun Osmanlı topraklarındaki temsilcisi durumunda olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin varlığından rahatsızlık duymaktaydı. Fransız ve İngilizlerin yerini almak istemeleri Almanların en büyük amaçları arasındaydı. Öyleyse yaşananlarla alakalı olarak Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin oynadığı role ilişkin yapılan eleştirilere şaşırmmamak gerekiyordu.¹³⁸

Meseleyi bu yönden okumaya çalışırsak II. Meşrutiyet döneminden I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte milli bir merkez bankasının olmaması Osmanlı Devleti'nin çoğu zaman etkisi az ve daha masraflı çözümlere razı olmasına neden olmuştu. Bilhassa Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin pasif direnci ve hükümetin savaşın finansmanını sağlanmasında takındığı tavır, sermayesi milli olan bir merkez bankasının kuruluşu için artık adım atılmasının zamanı geldiğini gösteriyordu.¹³⁹ Milli merkez bankası ile ilgili kampanyalar sırasında İttihat ve Terakki'nin ideologlarından olan Ziya Gökalp, milli bankacılığın ulusçuluk düşüncesi çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini söylüyor ve şu sonuca varıyordu:

“Ulusta kan işlevi gören kredi dediğimiz şeydi ve kalbin kan dolaşımını düzenleyişi gibi millette de tüm kredileri banka denilen kuruluş toplayıp dağıtmaktaydı. Bu benzetmeden yola çıkarsak meğer bizim milli deveran-ı demimizin merkezi, yani milli kalbimiz yok imiş.”¹⁴⁰

¹³⁸Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, s. 331-332; Toprak, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918**, s. 86.

¹³⁹İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1997, s. 136-138.

¹⁴⁰Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, s. 259-260.

2.2. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Kuruluşuna İlişkin Tartışmalar ve Görüşler

I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki hükümetinin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yle olan ilişkilerini kesmesi ve bu dönemde faaliyette bulunan yabancı bankaların bir kısmının bankacılık işlemlerini durdurması, Osmanlı Devleti'nin milli sermayeli bir merkez bankasına olan ihtiyacını fazlasıyla hissettirmişti. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin hükümetin savaşın finansmanı için talepte bulunduğu gerekli kaynağı sağlamaması, banknot çıkarma yetkisine sahip milli bir merkez bankası kurulması fikrini siyasi gündemin acil bir sorunu haline getirdi. Bunun sonucunda İttihat ve Terakki hükümeti milli ekonomi oluşturma çabalarının en önemli girişimlerinden biri olan milli bir merkez bankası kurma sürecini hızlandırdı. O zamana kadar elde edilen tecrübeler de milli nitelikte bir merkez bankasının ne kadar faydalı olacağını ortaya koyuyordu.¹⁴¹ Ayrıca banka resmi olarak kurulmamakla birlikte unvanının Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası olduğu basına yansımıştı. Bu itibarla bankanın kuruluş hazırlıkları aşamasında bankayla ilgili belirlenen esaslar 24 Kasım 1916 tarihinde İttihat ve Terakki hükümetine yakınlığıyla bilinen Tanin Gazetesi'nde "Bankanın Milli Esasları"başlıklı yazıda şu şekilde belirtilmişti:

"Evvelce de söylediğimiz gibi milli bankanın esâs-ı hakîkati milli bir bankamız olmasıdır. Bugüne kadar memleketimizde birçok müesseseler birçok şirketler tesis edilmiştir ve bunların içinde milli vâsıflı tavsîfedilmiş olanlar yoktular. Fakat biraz tetkik ve tahkik edilince bunların hemen hepsinde hakîkaten milli vâsfına layık birer müessese olmadığı anlaşıldı. O halde ki milli tabîr-i câzibedarı bu zavallı milletin gözlerini kapatmak için adeta bir perde olmuştu. Malum olduğu üzere bir milletin evâmil-i hikmeti arasında en mühim anâsır lisandır. Hudûd-u memleket dâhilinde lisana hürmet ettiremeyen bir milletin hâkimiyeti tam olamaz. Son senelerin vâka-i tarihiyesi neticesi olarak zuhûr eden milli cereyanları bu mühim nokta-i nazarı dikkate aldı, hükümet tarafından müessesâta, şirketlere tâimimler yapıldı. Türkçe lisanıyla yazılmış olan evrâk-ı resmiye kabul edileceğini bildirdi. Milli Banka Türkçe lisanının istîmaline verdiği ehemmiyet ile büyük bir hamîyyet-i millîye iş'âr göstermiştir. Bunun için banka hissesatının kâfisi Türkçe tanzim edilecektir.

¹⁴¹Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, s. 166; Tekeli-İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, s. 138-141.

Aynı zamanda hissederan-ı tâbiyeti ve milliyetini nazar-ı dikkate alıyor. Bankaya ecnebi anâsır-ı milliye karışmaması esbâbını temin için hisse senedatının kâfisini Osmanlı tâbisine münhasır tutuyor. Bu nokta da bankanın teşkilatında milliyet esasını takviye eden diğer bir cihettir. Binâenaleyh milli banka sırf milli sermayelerden terkîb edecek ve bittabi daima menâfi-i milliye'nin temini gayesini kendisine hâtt-ı hareket ittihaz eyleyecektir. Milli bankayı memleketimizde şimdiye kadar teşkil eden ecnebi şirketlerden tefrîk eden diğer bir nokta daha var ki bu da sûret-i mahsusunda kaydetmeyi لازمından addederiz. Milli banka bilâumumisi tahmini Osmanlı tabiiyetine haiz olan kimselerden intihâb ve tayin edecektir. Bugün memleketimizin her tarafında olursaolsun mevcut olan en mühim müessesenin, şirketlerin istihdam etmekte oldukları adamlara bakacak olursak bunların kısm-ı a'zamını ecnebler teşkil edeceğini görürüz. Şu hal ancak bizim memleketimize mahsus olan garâbettendir. Şu kadar var ki banka muâmelât-ı husûsunda sâhib-i ihtisâs olan bir veya birkaç büyük memurun sûret-i istisnâide istihdamı bittabi icâb ederdi. Bundan tevellüd banka müteşebbisleri ecneblerin muâmelât ve ticarilerinden istifâde edebileceği için bazı erbâb-ı ihtisâsta mürâcaatta çekinmeyecektir. Mâmâfih bu tedbir istisnâide esasa muvakkat birisi olacaktır. Aradan biraz zaman geçince milli banka teşkilatı siyasiyemizde bizim açımızdan banka muâmelâtının bütün inceliklerine kesif ve vakıf etmiş birtakım zevât yetişecek bu suretle bu istisnâi tedbir-i idâre nihayet verilecektir.”¹⁴²

Yukarıda görüldüğü üzere hükümetin milli banka ile ilgili belirlediği esaslar basında memnuniyetle karşılandı. Bilhassa Türk kimliğinin öne çıkarılması ve Türkçe'nin resmi dil olarak kullanılacağı'nın altının çizilmesi oldukça önemliydi. Gazetede çıkan yazıda da ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nde uzun yıllardır yabancıların kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıklar sayesinde finans sisteminde sahip oldukları ağırlık rahatsız edici bir durum meydana getirmişti. Ayrıca gerek resmi işlerde gerekse diğer konularda yabancıların kendi dillerini istediği gibi kullanabilmesi Müslüman Türk toplumu tarafından da yadırganmaktaydı. Bu hassasiyete hükümetin dikkat etmesi oldukça önemliydi. Çünkü Türk kimliğini öne çıkaran bir bankaya Müslüman Türk toplumunun daha çok sahip çıkacağı düşünülmekteydi. Bunun dışında heyecan oluşturan diğer bir husus ise milli bankanın artık Osmanlı çiftçi, tüccar ve sanayici kesiminin yabancı bankalara bağımlı olmadan çalışabileceği bir banka olmasıydı.

¹⁴²Tanin, 24 Kasım 1916 (11 Teşrinisani 1332)

Müslüman Türk toplumu gönül rahatlığıyla bankaya parasını yatırabilecek ve bankayla çalışabilecekti. Bu durum Osmanlı ekonomisinin millileşmesine ve Türk burjuvasının doğuşuna da vesile olacaktı. Milli banka ile ilgili esasların netleştirilmesinden sonra 11 Aralık 1916 tarihinde hükümet tarafından Ticaret ve Zirâat Nezâreti aracılığıyla Şurâ-yı Devlet Mâlîye ve Nâfia Dairesine genel banka işlerini görmek amacıyla bir banka kurulması için tezkere gönderildi. Gönderilen tezkerede Biga (Çanakkale) Mebûsu Cavit Bey ve arkadaşları tarafından merkezi İstanbul’da olmak üzere 4.000.000 Osmanlı lirası sermaye ve otuz yıl müddetle Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası adıyla bir banka kurulması için ruhsat talep edildi.¹⁴³ 27 Aralık 1916 tarihinde Şurâ-yı Devlet Mâlîye ve Nâfia Dairesince şu cevap verilmişti:

“Şûrâ-yı devlet mâliye ve nâfia dairesinden tanzîm ve hey’ât-ı ‘umûmîyeden tenzîl olunan 12 Kânûn-ı evvel sene 332 târîhli ve 514 numarolu mazbatada muharrer olduğu vechile merkezi Dersa’âdetde olarak dört milyon Osmanlı lirası sermaye ve otuz sene müddetle “Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası” ‘unvânı altında tesîsi Biga mebûsu Cavid Bey ve rûfekâsı taraflarından istid’â olunan banka nizâmnâme-i esâsîsi lâyihasında şûrâyı müşârûn-ileyhâca icrâ kılınan tadilât ve tashîhât münâsib görünmüş ve lâhiya-i mezbûrenin icâb eden mevâddı meclis-i ‘âcizânemizce de tadil edilmiş olduğundan mezkûr bankanın tesîsine aid muâmelâtın ifâsı husûsunun ticâret ve zirâat nezâretine havâlesi bi’t-tezekkür bu bâbda kaleme alınan irâde-i seniyye lâyihası sâlifü’z-zikr mazbata ve nizâmnâme-i esâsiye lâyihası ile beraber ‘arz ve takdîm kılınmağla kâtibe-i ahvâlde emr-u fermân hazret-i veliyyü’l-emr efendimizindir.”¹⁴⁴

Şurâ-yı Devlet Mâlîye ve Nâfia Dairesi’nin verdiği cevap sonrasında Ticaret ve Zirâat Nezâreti gerekli incelemeleri yaparak konuyu Meclis-i Vükelâya havale etti. Meclis-i Vükelâ’nın 1 Ocak 1917 tarihindeki toplantısından sonra Şurâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ kararlarıyla Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın kuruluşuna dair ruhsat verildi. Ayrıca Ticaret ve Zirâat Nezâreti’nin bankanın kuruluşunda yetkilendirildiğine dair bir irâde-i seniyye de çıkarıldı.¹⁴⁵ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın, Meclis-i Vükelâ kararıyla kurulmasına izin verildikten sonrabankanın yapacağı işleri görüşmek amacıyla 5 Ocak 1917 tarihinde Cavit Bey’in liderliğinde ilk toplantısı gerçekleştirildi.

¹⁴³T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 112/17, Lef: 3/2.

¹⁴⁴T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 112/17, Lef: 2/1.

¹⁴⁵T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 112/17, Lef: 1/1.

Toplantıda bankanın çıkaracağı hisse senetlerine olan katılım, faaliyette bulunacağı alanlar, bankanın propagandasının yapılması ve banka ile hükümet arasındaki ilişkiler gibi konu başlıkları ele alınmıştı.¹⁴⁶ 8 Ocak 1917 tarihinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ilk resmi atamalar yapıldı. Hükümet tarafından çıkarılan bir irâde-i seniyye ile bankanın meclis başkanlığına Cavit Bey,¹⁴⁷ genel müdürlüğüne ise Avusturya-Macaristan vatandaşı olan Viktor Veyil (Victor Weil) getirildi.¹⁴⁸ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na resmi atamaların yapılmasından sonra 10 Ocak 1917 tarihinde mevcut hükümet tarafından bankanın desteklenmesi amacıyla birtakım imtiyazlar verilmesi kararlaştırıldı.¹⁴⁹ Bu hususta Meclis-i Âyan'ın onayının alınması amacıyla Meclis-i Âyan Meclis Başkanlığı'na hükümet tarafından 11 Ocak 1917 tarihinde bir kanun lâyihası gönderildi.¹⁵⁰

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasına verilmesi düşünülen imtiyazlar ilgili kanun lâyihası 5 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebûsan Birinci Başkanvekili ve İstanbul Mebûsu Hüseyin Cahit Bey tarafından Meclis-i Âyan'ın gündemine getirildi. Meclis-i Âyan'da yapılan görüşme sonrasında kanun lâyihası daha sonra tekrar gündeme getirilmesi kaydıyla Mâlîye ve Nâfia Encümeni'ne havale edildi.¹⁵¹ 19 Şubat 1917 tarihinde konu tekrar Meclis-i Âyan'ın gündemine getirildi ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası meclis başkanı Cavit Bey, kanun lâyihası hakkındaki görüş ve önerileri dinlemek amacıyla mecliste hazır bulundu. Meclis-i Âyan başkanı, hükümetin Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası nizâmnamesinin 43. maddesine gereğince bankanın işlerini yapabilmesi amacıyla elinde bulunan bina, depo, mağazalarından vergi alınmamasını ve bankanın evrak işlerini yaparken damga vergisinden, posta ve telgraf ücretinden muaf tutulmasını talep ettiğini bildirdi. Ardından Mâlîye ve Nâfia Encümeni'nin banka ile ilgili mazbatasını meclis üyelerine okundu. Bankanın talep ettiği imtiyazlar karşısında Mâlîye ve Nâfia Encümeni'nin sunduğu mazbata şu şekildedir:

“Zirâat ve sanâiye ait teşebbüsâtın tevessüüne ve alelumum hayât-î iktisâdiyenin inkişâfına hizmet edecek bankaların memleketimizde teessüs ve teşekkülünü pek

¹⁴⁶Cavid Bey, **Meşrutîyet Ruznâmesi**, Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Cilt, 1. Basım, Ankara, 2015, s.321

¹⁴⁷T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 112/15, Lef: 1/1.

¹⁴⁸T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 112/16, Lef: 1/1.

¹⁴⁹T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4449/333667, Lef: 2/1.

¹⁵⁰T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4449/333667, Lef: 1/1.

¹⁵¹**Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, III. Devre I. Cilt, 5 Şubat 1917 (23 Kânunusani 1332) TBMM Basımevi, Ankara, 1990, s.354.

ziyade arzu etmekteyiz. Bununla beraber, servet-i milliye'nin fevkalâde rahnedar olduğu ve halkın ekseriyetle ekmek parası bulamadığı böyle dağdağlı, buhranlı bir zamanda banka kurulmasına kalkışmayı ahlâkî nokta-i nazarından çirkin görmekteyiz. Zorla teessüs eden bir bankaya ciddî ve sağlam bir müessese-i mâliye nazarıyla bakılmayacağı ve düyûn-u milliye'nin tesviyesine hasr ve tesis edilmiş olan bir takım varidat-ı devletin ve hukuk-u belediye taallûk eden âidâtın imtiyazat şeklinde bankaya terki caiz olmayacağı ve bu gibi imtiyazat ile ahali bankaya sevk edilemeyeceği mütâlaasında bulunmaktadır. Hâlbuki işbu banka memleketimizde ilk teessüs edilecek mâlî bir müessese-i milliye olması ve verilmesi istenilen imtiyazata mukabil memleketin iktisâdî birçok muâmelâtına bahş edeceği fevaid doğruya millete ve bilvasıta da devlete bulunmak itibarıyla encümenimiz ekseriyeti tarafından şâyân-ı teşvik ve himaye görülmüştür.”¹⁵²

Mâlîye ve Nâfia Encüme'nin mazbatasının okumasından sonra meclis başkanı konu ile ilgili görüşlerin alınması için talepte bulundu. Damat Ferit Paşa, Maliye Nezâreti'nden kurulacak banka ile ilgili izahat istediğini talep etti ve görüşme sırasında hazır bulunan banka meclis başkanı ve Mâlîye Nâzırı Cavit Bey'e bankanın kuruluşu hakkında birtakım sorular sorarak bunların cevaplandırılmasını istedi. Bunun üzerine Cavit Bey de meclis başkanından söz isteyerek kurulan milli banka ile ilgili Damat Ferit Paşa'ya şunları söylemiştir:

“Efendim bilirsiniz ki, memleketimizde devlet bankası imtiyâzatına haiz bir müessese vardır ki o da Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'dir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, İngiliz ve Fransızların sermayeleriyle müteşekkil bir bankadır. İdare itibarıyla banka Londra'da ve Paris'te mevcut diğer komite marifetiyle idare olunur. Bankanın Türkiye'de ittihaz edeceği tedbir-i mühimmeye dair her bir karar, Paris'teki komite ile Londra'daki komitenin bil'istirâk ita-yi rey etmesine vabestedir ve yalnız bu suretle ittihaz edilen mukarrerat mevki-i tatbika ve icraya vaz' olunur. Muharebenin ferda-yı zuhurunda Bank-ı Osmanî-i Şâhâne biraz garip bir vaziyette kalmıştı. Filhakika bu bankayı esas itibarıyla idare eden komitelerin Paris ve Londra'da bulunmaları hasebiyle buradaki müdiran bittabi amirlerinden emir ve müsaade telakkî edemeyecek bir halde kaldıkları gibi kendileri de bizzat İngiliz ve Fransız tabiiyetinde bulunuyorlardı. Bankanın sermayesi muhasım devletler tebaasına ait olmakla beraber devlet bankası unvan ve imtiyazını haiz

¹⁵² **Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, III. Devre I. Cilt, 19 Şubat 1917 (6 Şubat 1332) TBMM Basımevi, Ankara, 1990, s. 490-492.

olan bir müessese idaresinin ecnebi memleketlerde bulunması hükümetin nazar-ı dikkatini celbetmişti. O vakit bendeniz Maliye Nezareti'nde değildim ve hükümette bulunan arkadaşlarım bir milli bir banka tesis etmek için statülerin vesair lazım gelen şeylerin ihzarını bendenizden rica ettiler. Bendeniz de kendilerinin bu ricalarını nazar-ı dikkate alarak ileride bir milli banka olabilecek müessesenin statülerini hazırladım. Bankanın küşadı meselesi bir müddet teahhura uğradı. Nihayet beş altı ay sonra mesele tekrar ortaya çıktı. Evvelce ihzar edilmiş olan statüler bazı tadilat ile hükümete verildi. Hükümetçe de bu tadilat tetkik olunduktan sonra işin bir an evvel mevki-i tatbik vaz' olunması düşünüldü. Bu mesele tezekkür edildiği sırada bizi en ziyade işgal eden şey acaba ahamızın böyle bir müessesenin teşkiline rağbet gösterip göstermeyeceği meselesi idi. Bazıları böyle bir müesseseye halkın fevkalade rağbet göstereceğini iddia ediyorlardı. Bazıları da muharebe zamanında bankaya yüksek bir rağbet bulma ihtimali olmadığı kanaatindeydiler. Ben de bankanın bugüne kadar istihsal ettiği neticeye nazaran birinci fikirde bulunanların muhik olduğu kanaatindeyim. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hâlihazırda devlet bankası değildir. Fakat ileride bir devlet bankası olma ihtimali pek kuvvetli bir surette mevcut bulunduğundan bu müesseseyi farklı bir konumda bulundurmaktayım. Bendeniz zannederim ki memleketimizin iktisadiyatı nokta-i nazarından bir bankanın teşkili pek ziyade faidelidir. Ve ileride sermayesi kâmilen halkımızdan toplanırsa ileride pek çok teşebbüsât-ı iktisadiyye vücuda gelecektir. Bu banka bir ana müessesesi vazifesi ifa edecek, memlekette gerek sınaî, gerek ticari gerekse umur-u nafiya müteallik olarak ileride teşekkül edecek pek çok şirkete doğrudan doğruya dâhil olmasa da dolaylı yollardan yardım edecektir. Bundan ötürü Hey'et-i Âlinizin bu bankanın teşekkülüne, muafıyyat ve imtiyazatın bahş olması kabul edeceğini ümit ederim.”¹⁵³

Cavit Bey'in konuşmasından sonra meclis başkanından söz isteyen Damat Ferit Paşa, beni fazlasıyla meşgul eden düşüncenin Fransız sermayesiyle yapıp daha sonra hisselerinin büyük bir kısmına İngilizlerin sahip olduğu Süveyş Kanalı gibi Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın da aynı akıbete sahip olmasından endişe duyduğunu söyledi. Bu gelişme üzerine Cavit Bey de Süveyş Kanalı örneğinde olduğu gibi bir durumun kesinlikle söz konusu olmayacağını temin etti. Damat Ferit Paşa, bunun üzerine Cavit Bey'i bankanın kuruluşunda harcadığı emekten dolayı takdir ettikten sonra Meclis-i

¹⁵³ Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, III. Devre I. Cilt, 19 Şubat 1917 (6 Şubat 1332) s.493-495.

Âyan üyeleri bankaya verilmesi istenilen imtiyazları oy birliği ile kabul etti.¹⁵⁴ Ancak İttihat ve Terakki hükümeti'nin Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası için verdiği bunca çaba ve desteğe rağmen I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu güvensizlik ortamı halkın bankaya olan ilgisinin düşük olmasına neden oldu. Bu durum Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na olan güvenin gerek iç piyasada gerekse dış piyasada sarsılmasına ve daha işin başında başarısızlığa uğraması anlamına geliyordu. Hisse senetlerine yazılma tarihinin sona erdiği 15 Şubat tarihine iki gün kala çıkarılan 400.000 hisse senedinden sadece 253.000 adedi satılabilmiş, 147.000 hisse senedi elde kalmıştı. Geriye kalan süre de ise 30.000 – 40.000 hisse senedinin daha satın alınacağı böylelikle 100.000 hisse senedinin kalacağı tahmin edilmişti. Cavit Bey, bu durumun yaşanmaması ve bankaya olan güvenin sarsılmaması amacıyla soruna bir çözüm bulmakta gecikmedi.¹⁵⁵ 25 Şubat 1917 tarihinde elde kalan hisse senetlerinin hükümet tarafından alınması için Meclis-i Vükelâ kararıyla Meclis-i Mebûsan Başkanlığı'na bir kanun lâyihası gönderildi.¹⁵⁶ Gönderilen kanun lâyihası ise şu şekildeydi:

“Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası hisse senedâtından hükümet nâmına mübâyaaı takarrür eden mikdâr hakkında tanzîm olunan lâyiha-i kânûniye meclis-i umûmiyece tedkik ve kabûl edilmek üzere esbâb-ı mûcibe lâyihasıyla beraber meclis-i vükelâ kararıyla leffen taraf-ı devletlerine tesyâr kılındı. Mezkûr banka hisse senedâtının iştirâsı için tayîn edilen müddet hitâm bulmak üzere olduğundan bu bâbda müstaceliyet kararı talebi meclis-i mezkûrun cümle-i müzâkerâtından bulunmuştur efendim.”¹⁵⁷

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hisse senetlerinin hükümet tarafından alınması talebini içeren kanun lâyihası, 26 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Âyan'ın gündemine getirildi. Kanun lâyihasının meclis başkanı tarafından üyelere okunmasından sonra Cavit Bey, söz isteyerek hükümetin milli bankanın hisse senetlerinden uygun bir miktarını talep ettiğini ve alınacak hisse senetlerinin Mâlîye Nezâreti'nin uhdesinde olacağını meclis üyelerine bildirdi. Ardından Cavit Bey, meclis başkanlığından kanun lâyihasını acil olarak Mâlîye Encümenine havale edilmesini rica etti.¹⁵⁸

¹⁵⁴ **Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, III. Devre I. Cilt, 19 Şubat 1917 (6 Şubat 1332) s.495-497.

¹⁵⁵ Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950**, s. 68-69.

¹⁵⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 206/35, Lef: 1/1.

¹⁵⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4457/334227, Lef: 1/1.

¹⁵⁸ **Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, III. Devre I. Cilt, 26 Şubat 1917 (13 Şubat 1332) TBMM Basımevi, Ankara, 1990, s. 538-539.

Ertesi gün 27 Şubat 1917 tarihinde konu tekrar görüşölmek üzere Meclis-i Âyan'ın gündemine geldi. Meclis başkanı, Mâliye Encümeni tarafından gönderilen mazbatayı okuduktan sonra hükümetin Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın ihraç edeceği hisse senedinden 500.000 Osmanlı lirası değeriindeki 50.000 hisse senedini devlet adına satın alınmasını içeren kanun lâyihasını oylamaya sundu. Yapılan uzun müzakereler sonrasında kanun lâyihası Ahmet Rıza Bey ve Damat Halil Bey'in olumsuz yönde oy kullanmasına rağmen oy çokluğuyla kabul edildi¹⁵⁹ ve 28 Şubat 1917 tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayımlanarak yürürlüğü girdi. Bu kanunla hükümete, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait 50.000 adet hisse senedi (nominal 500 bin Osmanlı lirası) ile birlikte başvurunun sona erdiği tarihte satılamayan hisselerin de satın alınması konusunda yetki verildi. Devlet adına alınması kesin olan 50.000 adet hissenin gizli bir şekilde satılamayacağı, diğer kişiler tarafından satın alınmayıp geçici olarak devlet tarafından alınmasına karar verilen hisse senetlerinin ise uygun bir zamanda satılması kararlaştırıldı.

Her iki halde de alınmasına karar verilen hisse senetleri için yapılacak ödemeler 1917 yılı bütçesine özel olarak ilave edilecek tutardan karşılanacak, sonradan satılacak hisse senetlerinden sağlanacak hâsılat bütçeye olağanüstü gelir olarak kaydedilecekti.¹⁶⁰ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, yaşanan bu gelişmeler ve yapılan düzenlemeler sonrasında 11 Mart 1917 tarihinde resmen faaliyete başladı. Banka ana sözleşmesi gereğince yapılacak her türlü işlemde Türkçe'nin kullanılması zorunlu oldu. Banka hisse senetlerinin alınabilmesi için Osmanlı vatandaşlı olma şartı getirildi. Banka kuruluş amacı doğrultusunda ülkenin, tarım, ticaret, bayındırlık ve sanayi alanında faaliyette bulunan milli şirketlere ortak olacak veya destek sağlayacaktı. Ayrıca ülke ekonomisinin yabancı boyunduruğundan kurtarılması, küçük esnafın birikimlerinin yatırıma dönüştürölmesi kısaca ülkenin iktisadi hayatında aktif bir rol oynaması amaçlanmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁹**Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, III. Devre II. Cilt, 27 Şubat 1917 (14 Şubat 1332) TBMM Basımevi, Ankara, 1990, s.3-6.

¹⁶⁰**Takvim-i Vekâyi**, 28 Şubat 1917 (15 Şubat 1332)

¹⁶¹Akyıldız, **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri**, s.85.

2.3. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Kuruluşu ve Genel Özellikleri

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluş nizâmnamesini ve genel özelliklerini ele alacağımız bu bölümde, öncelikle bir banka için nizâmname ne ifade eder onu açıklamak gerekir. Ticaret kanunnamesinin yürürlüğe girmesinden sonra bu kanunnamede anonim şirketlerle ilgili mevzuatın yetersizliğinden ötürü bankalarla ilgili hukuki düzenlemelere yer verilmemişti. Bu bakımdan bankaların sermaye oluşturma ve kullandırmada tabi olacakları faiz oranını belirleyen ve bir hukuki düzen içerisinde sınırlarını çizen temel metinler olarak nizâmnameler oluşturulmuştur.¹⁶² II. Meşrutiyet'le birlikte İttihat ve Terakki Partisi'nin gündeminde olan milli sermayeli bir merkez bankası kurulması fikri, hükümetin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile olan ilişkilerinin kopma noktasına gelmesi ve savaş ortamının meydana getirdiği konjonktür neticesinde teoriden pratiğe dönüşmüştü. Nitekim 1 Ocak 1917 tarihinde kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, 11 Mart 1917 tarihinde resmen faaliyete başladı. 27 Aralık 1916 tarihinde Meclis-i Vükelâ kararıyla nizamnamesi kabul edilen bankanın kuruluş amacı, oluşumu ve yapacağı işlemler şu şekilde belirtilmişti.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, nizâmnamesi gereğince genel banka işlemleri yapmak amacıyla 4.000.000 Osmanlı lirası sermaye ve otuz yıl müddetle Biga (Çanakkale) Mebusu Cavit Bey, İstanbul Mebûsu Hüseyin Cahit Bey ve tüccar Tevfik Bey tarafından bir anonim şirket olarak İstanbul'da (Dersaadet) kuruldu. Şirketin sermayesi altı tertip olmak üzere onar Osmanlı lirasından toplam 400.000 hisse senedine bölünmüştü.¹⁶³ 1 ile 300.000 numaralı hisse senetlerinin sahipleri şirketin kurucuları olarak kayıt altına alınmıştı. Bankanın hisse senetlerine talip olanlar isme yazılı olarak hisseleri satın alabilirdi. Hisse senetlerine sahip olmak isteyenlerin bilgilendirilmesi amacıyla:

- 1- Şirketin amaç ve süresi
- 2- Şirketin kuruluşuna katılanların isim listesi
- 3- Sermayenin miktarı ve hangi şartlar dâhilinde arttırılacağı

¹⁶²Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 162.

¹⁶³T.C. Cumhurbaşkanlığı, B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/1.

4- Gelirin dağıtım şekli ve banka meclis azâsına verilecek gelir miktarı açıkça ortaya koyulmuştu. Hisse senetleriyle ilgili alınacak her türlü tasarruf banka meclisinin alacağı karara göre belirlenmişti.

Hisse senetlerinde kullanılacak dil ise Türkçe olarak kararlaştırılmış ve bu hisselerle sahip olmak isteyenlerin Osmanlı vatandaşı olması gerektiği belirtilmişti. Her hisse sahibi ancak hissesinin anaparası kadar ödemeyle yükümlüydü ve bundan fazla para talep edemeyecekti.¹⁶⁴ Vade başlangıcından itibaren beş sene zarfında aranmayan hisse gelirleri, banka lehine olmak üzere zaman aşımına uğramış kabul edilecekti. Ayrıca hisse senedi sahipleri, şirketin iç işleyişine müdahale etmeyip nizâmnameye uymak mecburiyetindeydi. Nizâmnamede yer alan bu hükümler dışında öne çıkan iki madde ise oldukça ilginçti. Bunlardan ilki bankanın hisse senetlerinin taksitli olarak satılmasıydı. Bu şekilde hisse senetlerine olan talebin arttırılması amaçlanmaktaydı. Hatta zamanında taksitlerini ödeyenlere senelik %4 faiz hibe edilecekti. Diğer madde ise hisse sahipleri İstanbul'da bir ikametgâh göstermek mecburiyetindeydi. Böyle bir hükmün getirilmesinde banka ile hisse sahipleri arasında oluşacak olan davalara yalnızca İstanbul mahkemeleri bakmakla yükümlü olmasından kaynaklanıyordu.¹⁶⁵

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası nizâmnamesinin şirketin kuruluş amacı, sermayesi ve hisse senetleriyle ilgili hükümlerini kapsayan bu bölümlerinde, bankanın kurucuları, sermayesi ve süresi dışında dikkatimizi çeken en önemli husus hisse senetlerine ve bankaya olan katılıma oldukça geniş yer verilmiş olmasıydı. Savaş yıllarında kurulan Osmanlı İtibar-i Millî Bankası'nın yaşayabilmesi için hisse senetleri makul bir biçimde bölünerek halkın bankaya olan katılımının arttırılması amaçlanmıştı. Hükümetin böyle bir yol izlemesinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nı gerçek anlamda milli bir banka olarak kurma çabası yatmaktaydı. Öte yandan öne çıkan diğer bir husus ise hisse senetlerine sahip olmak isteyenlere Osmanlı vatandaşı olma zorunluluğun getirilmesi ve hisse senetlerinde kullanılan dilin Türkçe olmasıydı. Böyle bir maddenin nizâmnamede eklenmesinin arkasında hiç şüphesiz sosyolojik ve ekonomik sebepler yatmaktaydı. Meşrutiyetin ilk yıllarında hâkim olan liberal düşünce anlayışının ve Osmanlı vatandaşlığı bilincinin Balkan Savaşları sonrasında yerini milliyetçi düşüncelere bırakması bu durumun oluşmasının en önemli sebeplerindendi. Yine I. Dünya Savaşı

¹⁶⁴T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/2,19.

¹⁶⁵T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/3-4, 20.

yıllarında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin hükümete savaşın finansmanı konusunda çıkardığı zorluklar bilhassa banka yönetiminin Müslüman Türk vatandaşlarına karşı takındığı önyargılı tutum ve davranışlar nizâmnamede Türk kimliğinin öne çıkmasına neden olmuştu. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın yapacağı bankacılık işlemlerine baktığımızda nizâmnamede bankanın yapacağı işler şu şekilde açıklanmıştı:

1- Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında düzenlenmiş poliçe ve emre yazılı bütün ticari senetleri iskonto etmek.¹⁶⁶

2- Resmi olarak damgalanmamış altın ve gümüş ile ziynet altınları ve damgalanmış paralarla alım ve satım yapmak ve bunlar karşılığında borçlandırmak.

3- İdari meclis tarafından kabul edilecek senet, hisse senedi, tahvil ve kuponlar, ticari mallar ve bunların konşimentosu¹⁶⁷ karşılığında borçlandırma yapmak ve emanet olarak eşya ve emtia kabul etmek, varantlar¹⁶⁸ çıkarmak.

4- Vadeli veya vadesiz para kabul etmek, cari hesaplar açmak.

5-Gerek Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde gerekse de yabancı ülkelerin başkentlerinde nakit işlemleri gerçekleştirmek.

6- Başkasının hesabına akçe kabul etmek ve saklamak, her çeşit ticari senet, tahvil ve hisse senedi ve bunların kuponları ve hisse temettü bedelini tahsil etmek.

7- Kendi hesabına ve bankaların hesabına her çeşit kambiyo¹⁶⁹ işlemi yapmak.

8- Gerek İstanbul'da gerekse de yabancı borsalarda kendi hesabına her türlü ticari senet ve tahvil ve hisse senedi alıp satmak.

9- Demiryolları, kara yolları ve geçitler, kanallar, limanlar, araziler, halkın genelinin ziraat, ticaret ve sanayinin yükselişine hizmet edecek milli şirket ve girişimlerin sermayelerine ortak olarak veya çeşitli şekillerde yürütülmesine yardım etmek.

10- Devlete vesair resmi müesseselere ait bütün mâlî işlemler ne nitelikte olursa olsun başkalarının hukuki haklarına tecavüz etmemek şartıyla gerçekleştirmek, mahkeme ve resmi dairelere bırakması gereken her çeşit nakit, ticari senet, tahvil ve hisse senedi

¹⁶⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/4.

¹⁶⁷“Uluslararası ticarete eşyayı temsil eden ve gönderildiğini belgeleyen değerli kâğıt”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 186, 274.

¹⁶⁸“Rehin Senedi”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 446.

¹⁶⁹“Ticari bankaların dövizle uğraşan birimleri”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 248.

kabul ve muhafaza etmek. Velhasıl gerek kendi hesabına gerekse başkalarının hesabına Osmanlı Devleti'nde ve yabancı memleketlerde banka işlemleri mahiyetinde bulunan bütün işleri gerçekleştirmekten ibaret olacaktı. Bununla birlikte banka ancak tahsil imkânı şüpheli olan alacaklar için teminat olarak gayrı menkul kabul edecekti.¹⁷⁰ Bankanın iskonto edeceği poliçe ve emre yazılı ticari senetlerin gerçek ve kanunen istenilmeyen bir ticari işleme dayanmış olması ve vadelerin üç ayı geçmemesi gerekiyordu. Öte yandan bankanın kendi hisse senedi karşılığında borçlanma yapması da yasaklanmıştı. Damgalanmamış altın ve gümüş ile ziynet altınları ve eski paralar gerçek değerlerinin asgari %5 farkıyla icra edilecekti. Mal karşılığında yapılacak borçlanma malların değerlerinin azami %50 ile %75'i karşılığında olacaktı. Bozulan eşya üzerine borçlanma yapılamayacaktı. Banka tarafından satılan eşya, ticari senet, tahvil ve hisse senedinin bedeli bankanın alacağından aşağı ise borçlu aradaki farkı iki gün içinde düzeltmeye, alacaklı ise fazlayı aynı süre zarfında banka borcuna iade edecekti.¹⁷¹ Bu hususların dışında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın piyasalardaki saygınlığını korumak ve başarılı olmasını sağlamak amacıyla birtakım imtiyazlar da verilmişti. Verilen imtiyazlar şu şekildeydi:

- 1- Bankanın sermayesi, ihtiyat akçesi, kârları, işlerini yapabilmesi için gerekli olan gayrı menkuller ve yapıları, depoları ve mağazaları, gerek mevcut olan gerek gelecekte oluşacak olan her türlü rüsum, teklif ve harçtan muaf tutulacaktır. Keza bankanın hisse senedi oluşuma dair ve banka ile resmi dairelerin merkezinde oluşacak olan işlemlerde ilgili evrak ve senet ve ilanlar damga vergisinden muaf tutulacaktır.
- 2- Bankanın kuruluş aşamasında gerekli olan yabancı ülkelerden gelecek olan mefruşat, levazım, kasa ve teferruatı gümrük vergisinden muaf olacaktır.
- 3- Banka hisse senetleri devlete ait olan borçlardan başka bir borçlanma için haciz edilemeyecektir.
- 4- Banka hisse senetlerin hepsi resmi daireler tarafından kefalet akçesi olarak ve bedellerinin düzeltilmiş olan miktarının tamamı üzerinden kabul edilecektir.

¹⁷⁰T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/5.

¹⁷¹T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/6-7.

5- Banka Osmanlı Devleti'nde gerçekleşecek olan haberleşmeden nakit vesair gönderimlerinden dolayı posta ve telgraf ücretinden muaf tutulacaktır.¹⁷²

Nizâmnamede bankanın yapacağı işlemler ve bankanın imtiyazlarıyla ilgili hükümlerini değerlendirdiğimizde Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın klasik bir devlet bankasının yaptığı işlemler dışında Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu sektörlerde faaliyette bulunması hedeflenmişti. Ayrıca bankanın yurt dışında açacağı şubelerle de uluslararası finans piyasalarında tanınırlığının arttırılması amaçlanmıştı.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın yurtdışına açılmayı istemesinin diğer bir önemli sebebi de Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin milli bankaya duyduğu öfke olarak görülmekteydi. Çünkü Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yönetimi, emisyon imtiyazını Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın elinden alacağını düşünmekteydi. Bu bakımdan yurt dışındaki finans çevrelerine Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın güvenilmez bir finans kuruluşu olduğu izlenimini vermek istemişti. Bu izlenimi vererek bir bakıma bankanın yurt dışından talep edebileceği olası bir finansal kaynak arayışına da set çekmek istemişti. İşte bu sebeplerden ötürü nizâmnamede bankanın yurt dışında yapacağı bankacılık işlemlerinde kolaylık sağlanmıştı. Yine nizâmnamenin imtiyazlarla ilgili bölümünde, milli bankanın başarısızlığa uğramaması amacıyla imtiyazlar verilmişti. Daha işin başında sermayesi halktan toplanarak kurulacak olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bu şekilde bir sonuçla karşılaşması hükümetin uygulamaya çalıştığı milli iktisat politikasına da zarar verecekti.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın idari yapısına baktığımızda bankanın en az yedi en fazla on iki azandan oluşan bir meclis tarafından idare edileceği kararlaştırılmıştı. Banka meclisinde bulunan azaların tamamının medeni hukuk açısından kısıtlanmamış olması ve nizâmnamenin 121. maddesi¹⁷³ gereğince genel müdür ve bazı hizmetlileri dışındaki diğer personeli Osmanlı vatandaşı olması gerekiyordu. Devlet memurları, diğer bankaların müdürleri, delegeleri, bir ticarethânenin ortakları ve üçüncü dereceye kadar olan akrabalar banka meclis azâsı olamazlardı. Banka personeli ve hizmetlileri meslek gereği bütün sırları tamamen muhafâza etmeye mecburdurlar. Ayrıca banka meclisinde

¹⁷²T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/8.

¹⁷³Bu madde ile ilgili 49. ve 68. maddenin değiştiği tarihte bir düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemeyle "Bankanın memurin ve bütün müstahdemi Osmanlı tabiyetine haiz olacaktır. Ancak 68. maddede mezkûr olan vechile müdür-i umuminin ve bazı müstahdemlerinin tebay-ı ecnebiden intihabı caizdir." **Düstur**, II. Tertib, c.XII, İstanbul Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927, s.104.

bulunan azâların hisse sahipleri tarafından seçilmesi ve azledilmesi hükmü getirilmişti. Ancak ilk banka meclisi istisnâi olarak atama yoluyla seçildi. İlk mecliste bulunanlar şu isimlerdi: Mehmed Cavid Beyefendi, Hüseyin Cahid Beyefendi, Mustafa Şeref Beyefendi, Mahmud Naim Beyefendi, Tevfik Beyefendi, Mahmud Abud Efendi, Sason Efendi. İlk banka meclisinin süresi ise şirketin beşinci senesi hesabının bütün hisse sahipleri tarafından onaylanmasına kadar devam edecekti. Daha sonra meclis, her sene azâ sayısını dikkate alacak oran dairesinde ve beş senede bir olacak şekilde yenilenecekti. Ancak nizâmnamenin 49. maddesini kapsayan bu hükümle ilgili 19 Haziran 1920 tarihinde değişikliğe gidilmiş ve bu süre beş yıldan üç yıla çekilmişti.¹⁷⁴ Azâ kadrosunun boş kalması durumundaysa banka meclisi 82. maddenin birinci fıkrasında beyan edilen durumun dışında geçici olarak yeni azâ tayin edecek ve nihâî kadroya atanacak olan azâ ise hisse sahiplerini aldığı kararla icrâ edilecekti.

Banka meclis azâlarının maaşları olmayacaktı. 180. maddede belirtilen hisse gelirleri dışında her toplantıda kendilerine huzur hakkı verilecekti. Huzur hakkının miktarı hisse sahipleri tarafından belirlenecekti. Banka meclisine atanacak başkanı Mâlîye Nezâreti, başkan yardımcısı her sene meclis idaresi seçecekti. Banka meclisi toplantıları, haftada bir defa veya başkan tarafından uygun görülen bir zamanda yapılacaktı(56.Madde).¹⁷⁵ Banka meclisinin alacağı kararlarda oy çokluğu dikkate alınacak, eşitlik durumundaysa başkanın vereceği oyla karar geçerli olacaktı. Genel kurulun karar vermesini gerektirmeyen ve genel müdürün yetkisi dışında kalan hususlar dışında banka meclisinin müzakere edip alabileceği kararlar ise şu şekildeydi:¹⁷⁶

¹⁷⁴“Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası nizamname-i esasisinin kırk dokuzuncu maddesi tadil edilmiştir. İlk meclis idaresinin müddetini şirketin üçüncü senesi hesabının hissederan-ı heyet-i umumiyesi tarafından tasdikine kadr ve devam edecektir. Ba’de meclis idaresi her üç senede bir tahdid olunacaktır. Bunun için her sene meclis idare azasının mukadderiyatına nazar-ı tayin olacak nisabat dairesinde ve üç senedekifayet tahdid-i tamam olacak tarzda aza tahdid edilcektir.” **Düstur**, II. Tertib, c.XII, s.104 ; “Şûrâ-yı devlet Mâlîye ve Nâfi’a dâreisinden tanzim ve hey’ât-ı ‘umûmîyeden tezyîl olunubb melfûfuyla beraber miyâne-i ‘âcizânemizde mutâla’a olunan 434 numarolu mazbatada beyân olunduğu üzre Osmanlı İ’tibâr-ı Millî Bankası nizâm-nâme-i dâhilisinin merbûr varaka vech ile kırk dokuzuncu, elli altıncı, altmış sekizincive yüz yirmi birinci maddelerinin ta’dili ve elli altıncı maddesine bir fıkra tezyili mütevakkıf-ı müsâ’ade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî olduğu bi’t-tezekkür bu bâbda kaleme alınan irâde-i seniyye lâyihası mezkûr mazbata ve melfûfu ile ma’ân ve matviyyen ‘arz ve takdim kılınmıştır.”T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 254/125 Lef:1/1.

¹⁷⁵49., 68. ve 121. maddenin değiştiği tarihte nizamnamenin 56. maddesine bir fıkra eklenmiştir. Yapılan değişiklikle “Meclis idaresi tarafından mezun olmaksızın nütevaliyen üç ay müddet meclis idaresi içtimalarında bulunmayan azâ müstafi addolunur.” **Düstur**, II.Tertib, c.XII, s.104; T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 254/125 Lef:1/1.

¹⁷⁶T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/9-10, 21-22.

- 1- İskonto işlemlerinde, avanslar ve borçlanmada kullanılacak sermayelerin miktarını belirtmek.
- 2- İskonto fiyatını, avans, borç ve mevduata verilecek faizin miktarını belirlemek.
- 3- Bankanın bütün talimatı dâhiliyesini düzenleme, işlemlerin kanun ve şartlarını belirlenme ve bunların düzenli bir şekilde uygulanmasını sağlamak.
- 4- Belirlenen işlemler dâhilinde meclisten daha önce yetki verilenlerden uygun olanların ve meclisin onayına tabi olanların ve banka memurlarının vazife ve yetkilerini tâyin etmek.
- 5- Genel müdürün tâyini üzerine merkez idaresi müdürlerini ve banka adına imzaya yetkili memurun tâyin ve azlini ve maaş miktarını belirlemek.
- 6- Şube ve acentelerin açılışı hakkında karar vermek. Gerek Osmanlı Devleti'nde gerek yabancı memleketlerde bankanın muhabirlerini vazifelendirmek ve yetkilendirmek.
- 7- Şube ve acentelere ayrılacak olan sermayelerin miktarını ve bu sermayelerin farklı işlemlerde nasıl kullanılacağını belirlemek.
- 8- Kefâlete tabi olan memurların kefil sayısını belirlemek.
- 9- Bankanın işlemler için gerekli olan binaların satın alınması ve kiralanmasına karar vermek.
- 10- İhtiyat âkçesinin arttırılmasına karar vermek.
- 11- Şirketin geliri ve mevcut nakit miktarı müsait olduğu takdirde yıllık gelire ait birinci hisse gelirlerine mahsuben hisse sahiplerine ödeme yapılması konusunda karar vermek.
- 12- Hisse senedi bedelinin henüz ödeme yapılmamış kısmının bir defa veya taksitli olarak talep edilmesi hakkında karar vermek.
- 13- Tüm hisse sahiplerine arz olunacak senelik bilanço ve kâr ve zarar hesabını incelemek ve hisse sahiplerine ödeme yapılmak üzere adı geçen heyete ödeme yapılacak hisseleri belirlemek.¹⁷⁷

¹⁷⁷T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/11.

14- Bankanın ilgili olduğu davalar ve ihtilaftan dolayı iddia edilen ve aleyhe iddiada bulunan bütün mahkemeler ve resmi daireler huzurunda bankayı temsil, her türlü karar ve belirlenen kararların ve bunların uygulanması takip etmek.

Yukarıda ifade edilen maddeler banka meclisinin, genel kurulun onayı gerektirmeden alacağı kararlar olarak belirlenmişti. Bunun dışında banka meclisi, banka genel müdürünü seçmek ve azletmekle de yetkilendirilmişti. Genel müdür seçimi yapıldıktan sonra Mâlîye Nezâreti'nin tasdiki ve Padişah'ın irâde-i seniyyesi ile görevlendirilme tamamlanmaktaydı. Genel müdürün vazife ve çalışma şartları banka meclisinin alacağı karara bağlı olarak şekillenmişti. Nizâmname gereğince bankanın işlerini idare etmekle yükümlüydü. Özel anlaşma gereğince genel müdür, alacağı maaş dışında banka meclisinin diğer azâları gibi 52.ve 108. maddelere uygun olarak huzur hakkıyla beraber bankanın gelirinden hisse alabilecekti. Öte yandan genel müdürün Osmanlı vatandaşı olması gerekiyordu. İstisna olmak kaydıyla ilk on sene için yabancı bir genel müdür seçilebilir maddesi nizâmnameye eklenmişti (Madde 68).¹⁷⁸ Ancak bu maddeyle ilgili 49. maddenin değıştiğı tarih olan 20 Haziran 1920 tarihinde bir değışiklik yapıldı. Yapılan değışiklikle “ilk on sene için yabancı bir genel müdür seçilebilir” ibaresi “yabancı bir genel müdür seçilebilir” şeklinde değıştirildi.¹⁷⁹

Nizâmnamenin banka meclisinin belirlenmesi ve genel müdürün seçim şeklini belirleyen hükümlerini içeren bölümlerinde ise öncelikle bankanın kurucuları tayin edilmiş, yönetiminde olacak kişilerin yetkileri, sorumlulukları, maaş ve görev süreleri belirlenmişti. Bilhassa banka meclisine oldukça geniş yetkiler verilmişti. Bankanın yapacağı işlemlerde ve alacağı önemli kararlarda son karar alma mercii olarak banka meclisi kabul edilmişti. Burada ileride bir merkez bankası olması düşünülen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kurumsal kimliğinin korunması amaçlanmıştı. Alınacak olan kararlara demokratik bir nitelik kazandırılmak istenmişti. Öne çıkan diğer önemli bir husus ise bankada görev alacak olan genel müdür, müdür ve azâ gibi kadrolara Osmanlı vatandaşı olma zorunluluğun getirilmiş olmasıydı. Bu zorunluluğun getirilmesinde hiç şüphesiz bankanın milli kimliğinin öne çıkarılması hedeflenmiş ve İttihat ve Terakki hükümetinin uygulamaya çalıştığı milli iktisat politikalarına uygun hareket edilmek

¹⁷⁸“Mezkûr banka nizamname-i esasisinin ber vech-i ati tadil olunuştur. Müdür-i umumi ecnebi tabiyetinden dahi intihab olunabilir”, **Düstur**, II. Tertib, c.XII, s. 104; Bkz. T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 254/125, Lef: 1/1.

¹⁷⁹T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/56, Lef: 1/12-13.

istenmişti. Özetle bu bölümde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın şeffaf, demokratik ve modern bir finans kurumu olarak kurulması planlanmıştı. Bankanın genel kanun ve yönetmeliklerinin uygulanıp uygulanmadığını denetleyecek olan müfettiş ve müfettiş yardımcılarının seçim şekli ve yetkilerini içeren esaslara baktığımızda ise bu kadrolara gelecek olan kişilerin her sene ticaret ve sanayi kesiminde tecrübe sahibi olmuş kişilerden seçilmesi amaçlanmıştı. Banka meclisi azâlarında olduğu gibi bir ticarethânenin ortakları ve üçüncü dereceye kadar olan akrabalar müfettiş olamayacaktı. Ayrıca bir kişinin müfettiş seçilebilmesi için şirketin en az yirmi beş hisse senedine sahip olması gerekiyordu. İlk etapta üç müfettiş ve müfettiş yardımcısının seçilmesi kararlaştırıldı. İlk senenin müfettiş ve müfettiş yardımcıları şu isimlerden oluşmaktaydı. Müfettişler, Tevfik Beyefendi, Selahaddin Âlî Beyefendi, Reşid Paşa, Müfettiş Yardımcıları ise Mehmed Âli Aynî Beyefendi, Babanzâde Hikmet Beyefendi idi. Müfettişlerin alacakları maaş, banka genel kurulu tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Nizâmnamede müfettişlere verilen vazifenin tam olarak yerine getirilmesi halinde maaş ödenecekti. Müfettişlerin görev süreleri ise banka genel kurulundaki hisse sahiplerinin olağan toplantısının ardından sona erecekti. Müfettişlerin vazife ve yetki alanları bankanın bütün hesaplarını, işlemlerini incelemek ve denetlemektir. Bu bakımdan bankanın bütün defterlerini, haberleşmelerini, zabıtnâmelerini ve bütün yazışmalarını denetleme hakkına sahiptiler.

Banka meclisi, her altı ay sonunda bankanın istenilen ve taahhüt edilen cetvellerini müfettişlere göstermek mecburiyetindeydi. Müfettişler, senelik raporlarını ve uygun gördükleri teklifleri banka genel kuruluna sunmakla sorumluydu.¹⁸⁰ Banka genel kurulu da nizâmname hükümlerine uygun olarak bankanın genelini temsil etmekteydi. Genel kurul her sene ikinci çeyrekte İstanbul'da davet ilanları aracılığıyla belirlenen yerde olağan toplantıyı gerçekleştirmekteydi. İhtiyaç durumunda banka genel kurulu, olağanüstü toplantıya da çağırabilirdi. Olağan ve olağan dışı toplantı çağrıları, banka meclisinin yapacağı toplantıdan asgari bir ay önce Takvim-i Vekâyi'nin dâhil olduğu üç gazetede ilan edilmesinden sonra yapılabilirdi. Toplantıların gerçekleşebilmesi için gerek vekâleten gerekse asaleten sermayenin asgari üçte birine eşit olacak şekilde hisse senedine sahip olanların genel kurulda hazır olması gerekiyordu. Belirlenen çoğunluk sağlanamayacak olursa banka genel kurulu iki haftalık süre zarfında ikinci defa toplantı

¹⁸⁰T.C. Cumhurbaşkanlığı, B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/14.

çağırısında bulunabilirdi. Hisseleri bulunan resmi dairelerin ve şirketlerin kanunen vekilleri ile küçük veya kısıtlı hisse sahibi olanların velileri veya vasileri vekâletnameye gerek duymadan temsil ettikleri hisse senetlerinin miktar ve numaralarını belirten bir cetvelle toplantının yapılacağı günden en az beş gün önce banka genel kuruluna bildirerek toplantıya katılabilirdi. Beş yüz hisseye kadar her yüz hissenin ve beş yüz hisseden sonra her iki yüz elli hissenin bir oy hakkı vardı. Banka genel kurulunun aldığı kararlar toplantıya katılanların oy çokluğuyla kabul edilirdi. Eşitlik olması durumunda 99. maddede belirtilen durum dışında başkanın oyu tercih edilirdi.¹⁸¹ Banka genel kurulu, bankayı temsil ettiği için yetkileri de oldukça genişti. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın başka bir bankayla birleşimi, sermayesinin arttırılmasını veya azaltılmasını kararlaştırabilirdi. Yine bankanın tasfiye işlemleri ve nizâmnamesinin değiştirilmesinden banka genel kurulu sorumluydu.

Nizânamede olası bir değişiklik mevcut hükümetin onaylamasından sonra yürürlüğe girebilirdi. Bilhassa tasfiye hesabının tasdiki ve tasfiye memurlarına yazılı olarak iletilmesi banka genel kuruluna aitti. Banka genel kurulu tasfiye işlemlerini yapmak amacıyla gerek genel müdür ve gerekse tek veya ortaklaşa banka meclisi azâsına havale edebilirdi.¹⁸² Yevmiye defteri, banka meclisi tarafından 83. maddeye uygun olacak şekilde eksiksiz bir şekilde düzenlenerek olağan genel kuruldan asgari on gün önce ilan edilirdi. Olağan toplanan banka genel kurulunda da yevmiye defterine aşağıda verilen maddelerin kaydettirilmesi gerekliydi.

- 1- Şirketin yıllık mâlî yapısında gerçekleştirilen işlemler hakkında meclis idare raporu.
- 2- Şirketin hesapları ile müfettiş raporları.
- 3- Senelik bilanço ve hisse senedi gelirlerinin dağıtımı ve azâya verilecek borçlandırma bilgisi hakkında verilen kararlar.
- 4- Meclis idare azâları ile müfettiş ve müfettiş yardımcılarının seçimi.
- 5- Müfettişler tarafından gerçekleştirilen teklif ile ilgili 92. madde gereğince hisse sahipleri tarafından gerçekleştirilen teklifler.

Yevmiye defterine dâhil edilecek maddelerin müzakeresi bir gün içerisinde gerçekleştirilmediği takdirde müzâkerenin ertesi gün devamına karar verilirdi.

¹⁸¹T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/15-16.

¹⁸²T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/20-21.

O gün gerçekleştirilecek toplantı için gereken çoğunluk mevcut olan sayıdan az ise ilk gün alınan kararlar dikkate alınırdı. Olağan veya olağan dışı yapılan genel kurul toplantılarının asgari on beş gün önceden Ticaret Nezâreti'ne yazılı olarak bildirilmesi gerekliydi. Bununla birlikte banka meclisi ve müfettişler tarafından düzenlenen raporlar, senelik bilanço, genel kurulda hazır bulunan azânın sayısı, sahip oldukları hisse senedi miktarı ve beyan eden sayfanın dört adet örneği Ticaret Nezâreti'ne bırakılırdı.¹⁸³ Nizâmnamenin müfettişlerin seçimi ve genel kurul hisse sahiplerini içeren bölümlerini değerlendirdiğimizde müfettişler ile müfettiş yardımcılarının seçim süreci, hisse senedi sahiplerinin bankanın genel kuruluna olan katılım şartları ve sorumlulukları hakkında bilgi verilmiştir.

Müfettiş ve müfettiş yardımcısı kadrolarına seçilecek olan kişilerin alanında uzmanlaşmış olmalarına dikkat edilmiştir. Seçilen kişilerin bankanın asgari yirmi beş hisse senedine sahip olması şartı getirilmiştir. Bu makama gelecek olan kişilere bankanın mâlî durumu objektif ve şeffâf bir biçimde denetleyebilmesi için oldukça geniş yetkiler verilmiştir. Her altı aylık dönem içerisinde bankanın mâlî durumunu denetleyen müfettişler, senelik raporları ve uygun gördükleri teklifleri banka genel kuruluna sunmakla mükellef olmuşlardır.

Nizâmname gereğince bankanın yaptığı işlerden ziyade kendi görevlerini yerine getirmekle sorumlu tutulmuşlardır. Bununla birlikte genel kurul hisse sahipleriyle ilgili bölümde bankanın olağan ve olağanüstü genel kurulunun toplanabilmesi için gerekli olan koşullar ile hisse sahibi olan resmi daireler, şirketler ve bireysel hisse sahiplerinin genel kurulda oy kullanabilmesi için yapması gereken hususlara değinilmiştir. Ayrıca bankanın yevmiye defterine dâhil edilmesi gereken durumların hangileri olması gerektiği açıklanmıştır. Şirketin tasfiye işlemleri ve nizâmnamenin değişimiyle ilgili bölümde, banka nizâmnamesinde yapılması düşünülen olası bir değişiklik, bankanın sermayesinin arttırılması ve azaltılması ile bankanın fesih ve tasfiye işlemlerinin nasıl yapılacağına dair bilgi verilmiştir. Yapılacak bu işlemlerin banka genel kurulunun onayı aldıktan sonra yürürlüğe girebileceği ifade edilmiştir. Azâ, memur, müfettiş ve genel müdür gibi kadrolarda görevlendirilecek kişilerin akraba olmamasına ve bu kişilerin herhangi bir banka ve ticari işletme ile iltisaklı olmaları halinde görev alamayacakları belirtilmiştir.

¹⁸³T.C. Cumhurbaşkanlığı, B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/17-18.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilanço, gelir ve ihtiyat akçesi ile ilgili bölümünde ise şirketin mali döneminin miladi takvime göre Ocak ayı'nın birinden başlayıp Aralık ayı'nın otuz birinde sona ereceği kararlaştırılmıştır. Fakat bu durum ilk sene için farklı olmuş, şirketin kesin kuruluş tarihi ile ertesi yılın Aralık ayının otuz birinci günü arasındaki dönemi kapsar şeklinde bir ibare eklenmiştir. Her yıl mâlî dönemin sonunda şirketin varlıklarını ve borçlarını özetleyen ve o sene zarfında masraf, gelir ve zararını ayrı ayrı gösteren bir bilanço düzenlemesi istenmiştir. Bilanço ile kâr ve zarar hesapları, tasdik tarihlerini takip eden on beş gün zarfında belirli gazeteler aracılığıyla yayınlanmıştır. İsteyen hisse sahiplerinin bilgilendirilmesi amacıyla banka genel kurulunun yapacağı toplantıdan on beş gün önce müfettişler tarafından hazırlanan şirketin bilanço, kâr ve zarar hesaplarını içeren rapor yazılı suretle şirketin idari merkezinde hazır bulundurulmuştur.

Net gelirin %5'i ihtiyat âkçesinin oluşumu için muhâfaza edilmiştir. İhtiyat âkçesi 4.000.000 liralık kuruluş sermayesinin dörtte bir (1/4) miktarına ulaşınca kadar bu paraya dokunulmamıştır. Birinci hisse geliri olarak ayrılacak olan %5 indirimden sonra gelirin fazlasının %15'i banka meclis azâsına, %3'ü banka memurlarına, %50'si hissedarlara dağıtıldıktan sonra geri kalanı da banka genel kurul kararıyla ihtiyat âkçesinin oluşumu için kullanılmıştır. İhtiyat âkçesi banka genel kurulunun kararıyla olası bir zararın tânzimi için ayrılmıştır. İşbu nizamname, şirketin kesin olarak kuruluşunu takip eden ay içerisinde tamamen veya özet şeklinde İstanbul'da Takvim-i Vekâyi'de dâhil olduğu üç gazete ile bankanın şubesi bulunan yerlerde basılan resmi veya gayri resmi gazetelerde yayınlanmıştır. Yine hükümetin kararıyla bu nizamnamede gerçekleştirilen değişiklik, banka genel kurulunun yıllık toplantı sırasındaki müzakeresi onay tarihinden itibaren üç ay zarfında bilanço, kâr ve zarar hesabı yukarıda kayıtlı koşullar çerçevesinde yayın ve ilan edilmesi istenmiştir.¹⁸⁴ Bilanço, Gelir ve İhtiyat Âkçesi Bölümü'nde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın yıllık mâlî dönemi boyunca yapmış olduğu kâr, zarar ve diğer masraflarını ayrı ayrı açıklayan bir bilançonun düzenlenmesinin gerektiğine değinilmiştir. Beyan edilen bilançonun objektif olarak incelenmesi ve dileyen hissedarların da bilanço hakkında bilgilendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bölümde değinilen diğer bir konu ise şirketin ihtiyat âkçesinin ne kadar olacağı ve birinci derece hisse gelirlerinin nasıl dağıtılacağına dair husus

¹⁸⁴T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/19-20-21.

olmuştur. Gelirlerin hakkaniyet ilkesi gözetilerek ve adil bir biçimde yapılması amaçlanmıştır.

2.4. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın İlk Evreleri ve İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde gerçek Türk sermayesiyle kurulan ilk milli merkez bankası Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası olmuştur. 11 Mart 1917 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nin onayı aldıktan sonra Galata'da Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin karşısındaki binada kapılarını açarak faaliyete başlamıştı. Yönetim merkezi İstanbul'da olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, hisse senetlerinin belli bir oranı hazine tarafından satın alındığı için Almanya'daki Reichsbank, Fransa'daki Banque de France ve İngiltere'deki Bank of England gibi konumlandırılmaktaydı. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluş nizâmnamesinde, bankacılık işlemleri dışında ticaret ve sanayinin gelişimine hizmet edecek milli şirketlerin kurulmasına katkı sağlamak ve resmi kurumlara ait mâlî işlemleri gerçekleştirmek bankanın çalışma alanı olarak belirlenmişti.¹⁸⁵

İlk yıllarında Osmanlı Devleti'nde yetişmiş Türk bankacı eksikliği olduğu için banka personelinin çoğunluğu yabancılardan oluşmaktaydı. Tabi daha sonra kalifiye banka personeli yetiştirmek amacıyla Viyana'daki Handelsakademie'ye (Vieanna Business School)¹⁸⁶ Türk gençleri gönderilmişti. Yine ilk yıllarda bankada yapılan işlemlerde Türkçe'nin yanında Fransızca da bilmek zorunluydu. Bunun sebebi bankacılık terminolojisini ifade edecek Türkçe terim ve karşılıkların olmamasından kaynaklanıyordu. Banka açıldıktan sonra iş adamlarına sağladığı kolaylık sebebiyle rağbet görmeye başlamıştı. Bu esnada İstanbul'daki merkez şubesinden sonra İzmir ve Batum'da bir şube açıldı.¹⁸⁷ Ardından bölge halkının iştirakini sağlamak amacıyla Canik (Samsun) vilayetinde de bir şube hizmete başladı.¹⁸⁸ Banka kuruluş ilkelerine uygun olarak ilk aşamada belirli bir program dâhilinde Osmanlı Devleti'nin mevcut sanayisini düzenlemek ve yeni imkânlar oluşturmayı amaçlamaktaydı. Bu çerçevede Maadin ve Sanayi-i Madeniye Osmanlı Anonim Şirketi, Teşebbüsât-ı Nâfi'a ve İnşâât Şirketi, İktisâdi Demir Yolları Şirket-i Milliyesi ve Osmanlı Milli Umum Sigorta Şirketi

¹⁸⁵Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, s. 262-264.

¹⁸⁶"1857 yılında Avusturya- Macaristan İmparatorluğunda ticari olarak yetkin genç yetenekler yetiştirmek amacıyla kurulan eğitim kurumu.",<https://akademiestrassen.vbs.ac.at/>Erişim Tarihi:25/10/2022.

¹⁸⁷"İtibar-ı Millî Bankası", **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, c.VI, Duygu Matbaası, İstanbul, 1951, s.127-128.

¹⁸⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., DH.İ.UM.EK., 30/12, Lef. 2/1.

unvanlarıyla birtakım şirketlerin kurulmasına karar verildi. Kurulacak olan bu şirketlerin çalışma sahası itibarıyla Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatının canlanmasına hizmet edeceği amaçlanmaktaydı. Yalnız bu şirketlerin sermayelerinin çoğunluğunun Osmanlı vatandaşlarına verileceğine dair vurgu yapılmasına rağmen yabancı bankalardan kredi temin edileceği hatta bu kredilerin mâlî kıymetinin oldukça önemli olduğunun vurgulanması, bankanın milli kimliğinin kısmen kaybedilmesine neden olmuştu.¹⁸⁹ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, bir yandan yeni şirketlerin kurulmasına aracılık ederken bir yandan da savaşın devam ettiği yıllarda halkın genel menfaatlerini koruyacak başka işlerle de uğraşmaktaydı. Temel gıda ürünlerinden olan şekerin savaş yıllarında fiyatının yüksek olması sebebiyle halka daha ucuz şeker satmak için Mâlîye Nezâreti'nin de kefâletini alarak İâşe Genel Müdürlüğü aracılığıyla şeker alımı yapıldı.¹⁹⁰ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası bu şeker alımı iki tertip halinde gerçekleştirdi. Birinci tertip şeker ticaretinde Avusturya'dan ½ kg fiyatı yaklaşık 12 kuruştan 2.023.735 kg (200 vagon) şeker satın alındı.

Banka şekerin kilosunu hükümete yaklaşık 30 kuruştan sattı. Bu ticaretten yaklaşık %66 kâr elde edildi. İkinci tertip şeker ticareti ise aynı yıl gerçekleştirildi. Harbiye Nezâreti Levâzım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na Viyana'dan ½ kilosu 37 kuruştan 1.940.000 kilo şeker almaya hazır olduklarının bilgisini verdi. Geri kalan 60.000 kg ise hemen fiyatı 25 kuruştan banka personeline satılacaktı. Ancak %200 kâr getirmesi beklenen bu ticaret İsmail Hakkı Paşa'nın talimatıyla tamamlanmadı ve bir kazanç sağlanmadı. 1918'de bir anlaşma daha yapıldı ve bankanın şekeri yeni alış fiyatı ise toplam 10.110.000 Avusturya-Macaristan Kronu¹⁹¹ oldu. 2.000.000 kg şekerin 1.135.270 kilogramı hemen İstanbul'a gönderildi ve hükümetin onayıyla kilosu 50 kuruştan satıldı. Bu miktarın 573.800 kilosu 5 Mart 1919'da tüccarlara gönderildi. 300.000 kilosu eyaletlere geri kalan 261.200 kilo ise Hâriciye Nâzırı'nın kararına bırakıldı. Bu anlaşma, arabulucu olarak 500.000 Avusturya-Macaristan Kronu kazanç sağlayan İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlı bir

¹⁸⁹ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissedar-ı Heyet-i Umumiyesine Arz Olunan Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1918, s.3-4.

¹⁹⁰ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissedar-ı Heyet-i Umumiyesine Arz Olunan Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1918, s.5.

¹⁹¹ "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ulusal para birimi. Günümüzde Danimarka, İzlanda, İsveç, Norveç, Estonya ve Çekya'nın kullandığı ulusal para birimine verilen ad.", **İktisat Terimler Sözlüğü**, s. 280.

şirket olan Millî İdhâlât Kantariye Anonim Şirketi¹⁹² tarafından yapıldı. Anlaşmadan elde edilen kazancın yarısı Hicaz Yönetimine verilmek zorunda kalındı.¹⁹³ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası şeker alımının dışında savaş yıllarında ipek, tütün, tuhafiye, kahve ve kereste gibi ihtiyaç duyulan ürünlerin ticaretini de gerçekleştirdi. Ocak ve Ağustos 1917 tarihlerini kapsayan dönem içerisinde ilk olarak Hicaz Demiryolları Yönetimine yapacağı ipek ticaretinden elde ettiği kârın %25'ini bankaya aktarması kaydıyla faizsiz üç ay vadeli 200.000 Osmanlı lirası kredi verildi. Bu işlem sonucunda banka istediği %25'lik kâr oranına karşılık olarak 49 top ipek aldı. Alınan bu ipekler daha sonra İstanbul'da bir firmaya satılarak bu ticaretten bankanın kasasına 25.463 Osmanlı lirası girmiş oldu. Sonrasında Hicaz Demiryolları Yönetimi'nin bankaya gönderdiği mektupta 5 Mart 1919 tarihinde kendilerinin satın aldığı tüm ipek miktarının 344 kuruştan 58.049 kilo olduğunu ve kilosu 520 kuruştan satıldığını belirtildi.

Hicaz Demiryolları Yönetimi, bu ticaretten toplamda 101.854 Osmanlı lirası kâr sağladığını ifade etti. Ayrıca Canik (Samsun) vilayeti ve çevresindeki tütün üreticilerinden kilosu 30-40 kuruştan 633.471 kilo tütün satın alındı. Alınan bu tütünün 331.048 kilosu 67 kuruştan 223.9100 Osmanlı lirasına reji¹⁹⁴ idaresine satıldı.¹⁹⁵ Bunların dışında Almanya'dan "Ticarette İstifçilikle Mücadele Komisyonu" adına yaklaşık 72.000 Osmanlı lirasına değerinde tuhafiye malzemesi satın alındı. Bu tuhafiye malzemelerinin alınması bankanın kurucuları'ndan Hüseyin Cahit Bey'in bireysel girişimleri neticesinde Berlin'den temin edilmiştir. Ağustos 1917 tarihinde ise Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Hollandalı Lipman Rosenthal Firması'ndan yaklaşık 350.000 Osmanlı lirası değerinde 12.066 çuval kahve satın aldı. (Bu kahvenin çuval olarak ağırlığı yaklaşık olarak 50-55 kilo arasındaydı.) Parası ödenen kahvelere sonradan Hollanda hükümeti tarafından el konuldu. Hollandalılar her yarım kilo (0,5 kg) için Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'ndan 0.65 florin ücret istedi. Daha sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası da Hollanda hükümetinden kahveleri teslim alamadığı için her yarım kiloya (0,5 kg) 1.03 florin ücreti talep etti.

¹⁹²"Bu anonim şirketi İttihat ve Terakki'nin milli iktisat politikası çerçevesinde Kemal Bey (Kara Kemal) tarafından kurulan şirketlerin ikicisidir.", Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, s. 326

¹⁹³ T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR., HMS., İŞO., 65/06 Lef: 10/10.

¹⁹⁴"Muharrem Kararnamesi'nin 8. maddesi gereğince 27 Mayıs 1883 yılında otuz yıl süre ile Müşterekül Menfaa Reji Şirketi ismiyle oluşturulan ve tütün tekeli elinde bulunduran kurum.", Mehmet Hakan Sağlam, **Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881 Rüsum-ı Sitte'den Düyun-u Umumiye'ye**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.basım, İstanbul, 2017, s. 164.

¹⁹⁵T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR., HMS., İŞO., 65/06 Lef: 10/11-12

Hollanda hükümeti el koyduğu kahvelere karşılık Amsterdamische Bank'a (Amsterdam) Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası adına yaklaşık 1.480.000 Florin ödedi. Bu işle ilgili herhangi bir kâr veya zarar demiryolları, askeri limanlar ve Hicaz Müdürlüğü ile eşit olarak paylaşılmıştı. Kahve ticaretinden sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası iki tertipten oluşan bir kibrit ticareti gerçekleştirdi. İlk tertip kibrit ticareti Avusturya'dan yapıldı ve 10.065 kutu kibrit satın alındı. Banka alınan kibriti 105.980 Osmanlı lirasına yaklaşık %76'lık bir kârla Hâriciye Nezâretine sattı. Kârın yarısı Hicaz Demiryolları Yönetimine gönderildi. İkinci tertip kibrit ticareti ise İsveç'ten yapıldı. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İsveç'ten yaklaşık 385.000 Osmanlı lirası değerinde 27.000 kutu kibrit satın alınması konusunda anlaşma sağladı. (Bu ticaretten 35.317 Osmanlı lirası olan bir ödeme Berlin Ataşesi olan Ethem Bey'e 14.480 Osmanlı lirası olan bir ödeme de gemiye nakliyesi için Mr. Victor Berg'e yapıldı.) Fakat bankanın eline sadece 1754 kutu geldi. Bu kibritler %100 kârla kutusu 33 kuruştan satıldı. Geri kalanı ise İstanbul yolu üzerinde olan Romanya, Avusturya ve Almanya'nın bazı bölgelerinde kaldığı sanılmaktadır.

Son olarak ise Macaristan'dan metreküpü(m³) 18 Osmanlı lirasından toplam 300 vagon kereste satın alındı. Ancak daha sonra siparişin yarısı iptal edildi ve geri kalan için banka 39.000 Osmanlı lirası bir ödeme yaptı.¹⁹⁶ Yapılan tüm bu anlaşmalar hiçbir açıklamaya gerek duymaksızın Hicaz Demiryolları Yönetimine elde edilen kârın büyük bölümünü aktarma imkânını sağlamıştır. Yabancılarla yapılan önemli ticari satışlarla ilgili Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bu malların alınıp tüketiciye normal fiyatlarla satılması konusunda ise çok çaba sarf etmediği görüldü. Aksine bu mallar orta sınıfa ve belli bir miktarı da bankaya bağlı kişilere satıldı. Onlar da tüccarlara satılmadan önce bu mallardan büyük kazanç sağladılar. 1918 yılı boyunca bilanço net bir şekilde ortaya çıkarıldığında, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kazancı 1917 yılı kazancından aşağıda olmuştur. Zira İttihat ve Terakki hükümeti artık gücünü kaybetmiş ve Türkiye rotasında bulunan büyük mal stokları da daha piyasaya çıkmadan büyük kayıplar vermiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR., HMŞ., İŞO., 65/06 Lef: 10/13-14: T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A.,HR, HMŞ., İŞO., 65/06 Lef: 11/11-12.

¹⁹⁷ T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR., HMŞ., İŞO., 65/06 Lef: 10/15.

Tablo 1: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Ticaretten Elde Ettiği Kâr Oranları¹⁹⁸

Ticaretî Yapılan Ürün	Kâr Oranı
1. Tertip Şeker Ticaretî	380.337 Osmanlı lirası
2. Tertip Şeker Ticaretî	495.833 Osmanlı lirası
İpek Ticaret (Sadece Banka Talimatıyla)	23.464 Osmanlı lirası
Tütün Ticaretî	223.399 Osmanlı lirası
Kibrit Ticaretî	104.606 Osmanlı lirası
Toplam	1.228.639 Osmanlı lirası

Kaynak: T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR, HMS., İŞO., 65/06 Lef: 11/2.

Bunların dışında Donanma Cemiyeti'nin yapacağı milli piyango ihracı için 1.000.000 Osmanlı lirası değerindeki borçlanmaya da aracılık edildi. Yapılan bu işlem vatani bir görev addedilerek halk tarafından takdir edildi. Banka yetkilileri de buna karşılık halkın bankaya olan bu ilgisini ve takdirini memnuniyetle karşıladı.¹⁹⁹ Banka'nın kuruluşunun ikinci yılı olan 1918 yılında ise önceki sene uygulamaya koyulan programın devamına karar verildi. Fakat 1918 yılında yaşanan en önemli gelişme Osmanlı hükümeti adına Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın %5 faizle gerçekleştirdiği iç borçlanma olmuştu. İlk defa mili vasıflı bir bankanın iç borçlanmaya aracılık etmesi böylesine sıkıntılı bir dönemde kurulan bu müessesenin yabancı bankalar karşısında mevcudiyetini korumak ve gelişimini teminat altına almak adına önemli bir gelişme olarak görüldü.²⁰⁰ Ancak 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra banka adına işler istenildiği şekilde gitmedi. İtilaf Devletleri banka yönetimine el koydu ve bankadaki mâlîişlemler belli bir süreliğine durduruldu. Ayrıca Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 1918 iç borçlanmasına aracılık etmesi karşılığında hak ettiği temettü geliri de işgal yönetimi tarafından mahrum bırakıldı. Bu durum bankanın ciddi bir zararla karşı karşıya kalmasına ve uygulamaya konulan Osmanlı sanayisinin gelişimine dair

¹⁹⁸"Bu kâr oranları tümüyle Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hissedarlarının kazancı değildi. Fakat büyük bir bölümü Hicaz Demir Yolları Yönetimine gönderilmişti.", T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR, HMS., İŞO., 65/06 Lef: 11/2.

¹⁹⁹Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissedar-ı Heyet-i Umumiyesine Arz Olunan Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1918, s.5.

²⁰⁰Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissedar-ı Heyet-i Umumiyesine Arz Olunan Rapor, Kâğıt ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1919, s. 2-3.

programın ertelenmesine neden oldu.²⁰¹ Mütareke döneminde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın karşılaştığı diğer bir sorun ise bankada çalışan yabancı personelin işlerini aksatmasıydı. Banka'nın İtilaf Devletleri tarafından kontrol edilmesi yabancı personeli şımartmış hatta daha da ileri giderek biz gidersek banka çalışamaz düşüncesiyle toplu istifa girişimde bulunmuşlardı. Bu gelişme üzerine bankada görevli Türk personel, sorumluluğu üzerine alarak bankanın bütün işlerini üstlendi. İlk iş olarak banka işlemlerinde kullanılan defter ve evrakların tamamı Türkçeleştirildi. Ardından bankada görevli personelin tamamı Türklerden oluşturuldu. Banka artık tamamıyla Türk kimliğine bürünmüştü. O tarihlerde banka idare meclisinde bulunan Celal Muhtar Bey bile yaşananlar karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve bankada görevli Türk personelin gösterdiği bu asil davranış üzerine tüm banka çalışanlarını takdir etmiştir. İtilaf Devletleri'nin bankaya el koymasına rağmen banka yetkilileri Türk milletinin hukukunun korunmasına gayret göstermeye devam etti. Banka bu süreci mütareke dönemi boyunca kararlılıkla sürdürdü.²⁰²

Osmanlı Devleti'nde ticari amaçla faaliyete başlayan fakat sonrasında merkez bankası hüviyetini kazanan Bank-ı Osmanî-i Şahane yerine ileride bu vazifeyi görmek amacıyla kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, II. Meşrutiyet yıllarında devlet bankacılığını ulusal temellere oturtmaya çalıştı. Türk bankacılığının özünü oluşturan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, elde ettiği tecrübe ve yetiştirdiği banka personeliyle yeni Türk devletinde milli bankacılığın gelişmesine katkı sağladı.²⁰³ Bu hususla ilgili Türkiye'de iktisat alanında yaptığı çalışmalarıyla bilinen Mustafa Zühdü İnhan, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın üstlendiği bu rolü Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti adlı eserinde şu şekilde ifade etmişti:

“İdaresi yalnız Türklerin elinde bulunan ve sermayesi kâmilen yerlilere ait olan “İtibar-ı Millî ” isminde bir banka 1332 senesi nihayetlerinde vücuda gelmiştir. Bu bankanın ilk san'ât-ı bârize ve kâşifesi: kurucu banka olmaktan ibarettir. Fîliyyâtta böyle olmuş ve niyetler birinci ve ikinci sene içinde az çok tahakkuk ettirilmiş ve birçok şirketler teşekkül edildiği gibi, yeni birçok teşkilât-ı atiyeninde esasları

²⁰¹Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 27 Haziran 1336/1920 tarihinde Hissedar-ı Heyet-i Umumiyesine Arz Olunan Rapor, Mahmud Bey Matbaası, 1920, s. 2-3.

²⁰² “İtibar-ı Millî Bankası”, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, s. 128-129.

²⁰³Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, s. 71.

tesbit edilmiştir. İtibar-ı Millî Bankası'nın bu istikamette tekâmülü memul ve milli iktisadiyatça fevkâlade mültezim olmak lazımdır.”²⁰⁴

Mustafa Zühdü İnhan'ın da yukarıda ifade ettiği gibi Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, üstlendiği vazife gereğince yalnızca bir banka konumunda olmamış, İttihat ve Terakki hükümetinin uygulamaya çalıştığı milli iktisat politikasının lokomotif olarak görülmüştür. Banka topladığı sermaye ile milli ekonominin kurulmasına katkı sağlamış ve Osmanlı Devleti'nde eksiliği önemli ölçüde hissedilen milli burjuva sınıfının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

2.5. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ve Basın

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 1 Ocak 1917 tarihinde kurulması kamuoyunda olduğu gibi basında da büyük ses getirmişti. Milli bankanın kurulmasıyla birlikte bankayı destekleyen yazılar sık sık öne çıkmaya başlamış ve bu olay milli bir görev olarak addedilmişti.²⁰⁵ Bu noktada basında çıkan haberlere baktığımızda, Tercümân-ı Hakikat gazetesi yazarlarından Ağaoğlu Ahmet, 21 Ocak 1917 tarihinde kaleme aldığı Milli Banka başlıklı yazısında, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kurulmasının devletin ve milletin tam anlamıyla bağımsızlığını kazanabilmesi için gerekli olduğunu belirtmişti. Adı geçen yazar, bankanın önemi hakkında şu sözleri beyan etmişti:

“Şimdiye kadar elimizi ayağımızı bağlayarak devlet ve memleketimizin inkişâfı için lazım gelen hareket ve teşebbüslerden bizi mahrum eden kapitülasyonların ilgâsı, bugün beynelmilel bir hakikat şeklini iktisâb etti. Binâenaleyh kapitülasyonları lağvederek istiklâlini yeniden ilan etmiş olan bir devlet için milli bir bankanın tesisi elzemdi. Böyle bir müessese vücuda getirilmiş olmasaydı kapitülasyonlar yalnız kâğıt üzerinde lağvedilmiş olacaktı. Osmanlılar bu istiklâli temin eden bir müessesenin kurulması için lazım olan hamiyyeti de ibrâz eyleyeceklerdir. Harb meydanlarında dökülen Osmanlı kanı, devleti ve milleti nasıl ecnebi devletlerin esâreti altından kurtarıyorsa, milli banka da yine aynı millet ve devleti ecnebi şirketlerin esâretinden kurtaracaktır.”²⁰⁶

Tercümân-ı Hakikat'in yanı sıra milli bankanın kuruluşunu destekleyen diğer bir yayın organı da Tanin gazetesi idi. Bu olayı bir iktisadi cihat olarak tanımlayan gazete 23 ve

²⁰⁴Mustafa Zühdü (İnhan), **Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti**, s. 83.

²⁰⁵Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, s. 260.

²⁰⁶**Tercümân-ı Hakikat**, 21 Ocak 1917 (8 Kânunusani 1332)

25 Ocak 1917 tarihli nüshalarında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluşuna verilecek desteğin milli ve dini bir görev olduğu yolunda yazılar yayımlamıştı. 23 Ocak 1917 tarihinde çıkan İttihat ve Terakki'nin Tahrîrat-ı Umûmîyesibaşlıklı yazıda:

“İktisâdî teşebbüslerimizin en mühimini teşkil eden Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın tesisi münâsebetiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umûmîyesi tarafından bilcümle Heyet-i Merkeziyeye gönderilen Tahrîrat-ı Umûmîye, bu teşebbüsün ehemmiyetini ve kıymetini müdellel bir sûrette tesbit ve îzâh etmiş, bu iştirâkin feyz-i milliyeye ne derecelerde te'mîn edileceği gösterilmiştir. Hükümetin muzâhereti ile tesis olunan İtibar-ı Millî Bankası, bizi şiddetle muhtaç olduğumuz bu milli kalbe mâlik kalacağı ve bu teşebbüs neticesinde itibarımızın ne mertebede yükseleceğini beyan edecektir.”²⁰⁷

Yine aynı gazetenin 25 Ocak 1917 tarihli nüshasında yayımlanan Mürâcaatlarda Şevk ve İstek başlıklı yazıda ise:

“Filhakika banka memleketimizde tasvîr edilen işlerin en sağlam ve en kârlısıdır. Hükümetimiz tarafından himâye edilmekte bulunan müessesenin önümüzdeki senelerde mühim miktarda teminat temîn edeceği muhakkak olduğundan başka bir sûretle eshâmın kıymeti terakkî edeceği de şüphesizdir. Müddet-i imtiyaziyesinin hitâmına pek az bir şey kalan Osmanlı Bankası'nın yerine geçip büyük ve milli bir devlet bankası halini alacağı düşünülünce halk tarafından bankaya gösterilen şevk ve hevesin manası da kolayca anlaşılacaktır.”²⁰⁸

Tanin gazetesinin milli bankanın kuruluşuna dair verdiği destek ve gösterdiği hassasiyet aslında yıllardır kapitülasyonların neden olduğu ağır ekonomik koşullar altında ezilen bir toplumun duygularının tercümesiydi. Böyle bir müessesenin kurulması iktisadi yaşamın ulusallaşması adına atılmış en mühim adımlardan birisi olarak görülmekteydi. Bu süreçte milli bankanın öneminden bahseden diğer bir isim ise İktisadiyat Mecmuası yazarlarından Tekin Alp olmuştu. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde meydana gelen en müspet gelişmelerinden birisi olduğunu ifade eden Tekin Alp, milli bankayı Türk milletinin ekonomik uyanışının bir sembolü olarak nitelendirmişti. Adı geçen dergide 1 Şubat 1917 tarihinde yayımlanan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası başlıklı makalesinde yazar:

²⁰⁷Tanin, 23 Ocak 1917 (10 Kânunusani 1332)

²⁰⁸Tanin, 25 Ocak 1917, (12 Kânunusani 1332)

“Tam bir fikir birliği içinde çalışan hükümet ve milleti temsil eden faktörler ve güçler, yeni finans kurumumuzun başarısını sağlamak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaktadır. İttihat ve Terakki Merkez Komitesi’nin tüm bölge müdürlüklerine hitaben yaptığı son genelgenin sadece şu cümlesini not etmemiz yeterli olacaktır: Ulusu, kredi dediğimiz bir kuruluşla karşılaştırırsak kanı (kredi); ulusta kalbin işlevlerini yerine getiren, tüm krediyi yoğunlaştırıp sonra bırakan ise bankadır. Şunu itiraf etmeliyiz ki, bugüne kadar ülkemizde bir merkez bankasının temerrüde düşmesi sonucu milletin ekonomik kalbinden akan kan yurt dışında kaybedilmiş ve dolayısıyla milli servetimiz bu hayati güçten hiçbir fayda sağlayamamıştır. Eğer milli banka kurulmamış olsaydı, ulusal ekonomik kurumlarımız toplanma merkezinden mahrum kalacaktı.” demiştir.²⁰⁹

Tekin Alp, kaleme aldığı makalesiyle ulusal bankalar tarafından desteklenmeyen bir ulusal ekonominin hayal bile edilemeyeceğini ve Avrupa’nın medeni milletleri arasına girebilmenin ancak ulusal ekonomilerin varlığıyla mümkün olabileceğini savunmuştu. Bu hususta Bank of England’ı örnek göstererek İngiliz merkez bankasının haftalık kamu bilançosu, ülkenin ekonomik yaşamının iyi ya da kötü durumda olduğunu gösteren gerçek bir termometre olduğunu ifade etmişti.²¹⁰ Basında milli banka ile ilgili çıkan haberlerin yaygınlaşması dönemin önde gelen yayın organlarından İkdâm gazetesinin de dikkatini çekmişti. İkdâm gazetesi, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası için milli iktisadımızın gelişebilmesi adına önemli bir rehber olacağını belirtmiş ve bizi yeteneksizlikle itham eden düşmanlarımızın sözlerinin de memleketimizde kendi araç ve sermayemizle tesis ettiğimiz böyle bir kurumla yalanlanacağını vurgulamıştı.²¹¹ Yine aynı gazetede 12 Şubat 1917 tarihinde çıkan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası başlıklı yazıda ise “Ecnebi bankalar Osmanlıların biriktirip kendilerine tevdi ettikleri nakdi başka memleketlere göndererek orada tâmiye ederler ve ecnebiler bu Osmanlı tasarrufundan bizden ziyade müstefid olurlardı. Şimdi ise milli bankamızın teşebbüsâtı sayesinde paramız kendi memleketimizde işlenecek ve vatan-ı mukaddesâtımızda kalacaktır” şeklindeki ifadeyle Osmanlı toplumu adına kurulan böylesine bir kurumun ülkede sanayileşmeyi doğrudan özendireceğini söylemişti.²¹²

²⁰⁹İktisadiyat Mecmuası, 1 Şubat 1917 (19 Kânunusani 1332)

²¹⁰İktisadiyat Mecmuası, 1 Şubat 1917 (19 Kânunusani 1332)

²¹¹İkdâm, 20 Ocak 1917 (7 Kânunusani 1332)

²¹²“Yeni Kabinede Yeni Nazırımız (Biga Mebusu Cavid Bey’in Talat Paşa’nın Kabinesine Maliye Nazırı Olarak Atanması) ve Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası,” İkdâm, 12 Şubat 1917 (23 Kânunusani 1332)

Türkçülük ve İslâmcılık politikası çerçevesinde yayın yapan Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuasında basının Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na gösterdiği bu ilgiye kayıtsız kalmamıştı. Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası'nda Servet Habîbullah'ın kaleme aldığı Milli Teyakküz ve İtibar-ı Millî Bankası başlıklı makalede milli bankaya yer verilmişti. Makalede:

“Memleketimizde büyük bir intibâ ve teyakkuzun daha ileri gidelim bir Rönesans'ın şahidi oluyoruz. Millet, üzerinden ecnebinin bir müdâhalesini kuyûdu hacr ve âczini atıyor. Türkler, anlıyorlar ki hiçbir millet teşkilât kuvvetli iktisâdîyata müstenid olmadıkça pâyidar olamaz. Yeni banka iktisâdîyat-ı umumiyemizin adeta kalbî olacaktır. Her türlü teşebbüsât-ı millîye, ticârîye, zirâîye ve sînâîyemiz bu bankadan iktisâb-ı hayat edecektir”²¹³sözleriyle milli bankanın Türk milleti için ne anlama geldiğini ifade etmişti.

Yukarıda görüldüğü üzere Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kuruluşu farklı görüşe sahip olan yayın organları tarafından ele alınmış ve her gazete ve dergi bankanın önemi hakkında kendi bakış açısı çerçevesinde yazılar yayınlamıştır.²¹⁴ Yine bu gazete ve dergiler ortak bir noktada buluşarak milli bankayı Türk milletinin yeniden yükselişe geçebilmesi ve ekonomisinin ulusallaşması adına mîlât olarak nitelendirmiştir. Osmanlı basını genel itibarıyla milli bankanın kurulmasını, Osmanlı Devleti'ni yabancı devletlerin tesirinden kurtaracak milli bir burjuva sınıfının kurulması adına önemli bir gelişme olarak değerlendirmiştir.

2.6. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın İtilaf Devletleri Tarafından El Konulması

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte mevcut ekonomik bilanço, Osmanlı Devleti için oldukça vahim bir tablo ortaya çıkarmıştı. Ekonomik kaynakların dikkatsiz bir şekilde harcanması ve savaşın uzun sürmeyeceği düşüncesi hükümeti ortaya çıkan sorunlar karşısında çaresiz bırakmıştı. Savaşın Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisini istatistikî olarak ölçmek pek de mümkün gözüküyordu. Savaş yıllarında yapılan

²¹³Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası, 16 Şubat 1917 (3 Şubat 1332).

²¹⁴“Bkz. Memleketimizde milli bir banka teşkil etmek üzere olduğu haberi bütün İstanbul matbuatı tarafından derin bir samimiyetle karşılanmıştı. Bütün gazeteler bu mesele hakkında muhtelif makaleler yazıyorlar hepsi de kendi nokta-i nazardan bu mühim teşebbüsle ilgili yazı ve makaleler kaleme alınmıştı.”**Tanin**, 10 Aralık 1916, (27 Teşrinisani 1332).

ihracat ve ithalat rakamları ise objektif değildi.²¹⁵ İşte bu ekonomik koşullar altında milli iktisat politikasının bir aracı olarak görülen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası da bu durumdan oldukça olumsuz etkilenmişti. Savaş'ın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanmasıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin bankası olarak görülen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası iç ve dış muhaliflerin hedefi haline gelmişti.²¹⁶ Ancak yaşanan bu zorluklara rağmen varlığını devam ettirmeye çalışan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kaderi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra değişti. İlk gelişme 8 Aralık 1918 tarihinde yaşandı. İtilaf Devletleri'nden Fransa adına Cavit Bey'i ziyaret gelen Salandrouze dö Lamarney (Sallandrouze de Lamornaix) Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hakkında bilgi aldı. Cavit Bey, bankanın Alman sermayesiyle kurulmadığı tamamen Osmanlı sermayesiyle oluştuğunu ve otuz kırk bin kadar sermayedarı olduğunu söyledi. Lamarney, bankanın Alman sermayesi olmadığını bilmiyordu ve bu durum karşısında oldukça şaşırılmıştı.²¹⁷

16 Aralık 1918 tarihinde ise İtilaf Devletleri'nin İtalyan temsilcisi Kont Sforza'nın (Count Carlo Sforza) önerisiyle Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Düyûn-ı Umûmiye'nin gündemine getirildi. Cavit Bey de toplantıya iştirak etmekteydi. Sforza, Cavit Bey'e milli bankanın İtalyan sermayesiyle birleşip birleşmeyeceğini sordu. Cavit Bey de bunun kesinlikle mümkün olamayacağını banka nizâmnamesinin buna izin vermediğini söyledi. Toplantıda bulunan İngiliz ve Fransız temsilcileri ise bankayı batırmak için her türlü girişimde bulunacaklarını söyleyerek İtalyanlarla birleşmenin banka için faydalı olacağını belirttiler. Bu teklifi değerlendirdiğimizde İtilaf Devletleri'nin bu tavrı Batı'nın sömürgeci yüzünün en açık tarifiydi. Karşısında olan her türlü girişim ya yok edilmeli ya da kendi bünyesinde eritilmeliydi.²¹⁸ 29 Ocak 1919 tarihinde istenmeyen bir gelişme yaşandı ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na İngilizler tarafından el konuldu. Yaşanan bu gelişme Cavit Bey'in anılarında şu şekilde anlatılmaktaydı:

“Bankaya İngilizler tarafından el konulduğu haberini akşam geç saatlerde aldım.

Gece Suphi Bey gelip izahat verdi. İki İngiliz zabiti müracaat ederek General

²¹⁵Ahmet Emin Yalman, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2021, s. 136.

²¹⁶Yaşar Semiz, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli İktisat Fikrinin Gelişimi ve İtibar-ı Millî Bankası'nın Kuruluşu”, **Savaş ve Toplum, Savaş Üzerine Yazılar**, Ed: Gürsoy Akça- İkbâl Vurucu, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016, s. 365.

²¹⁷Cavit Bey, **Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, Yay Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, c.I, İstanbul, 2000, s. 82.

²¹⁸Cavit Bey, **Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, s. 88-89.

Wilson'un mektubunu getirmişler. Suphi Bey protesto etmiş. Mamafih bilmeceburiye anahtarları da teslim etmiş. Murakabeye başlamışlar. Kasayı tadat edip mühürlemişler. Şimdi de muhasebeyi, senedatı tetkik ediyorlarmış. Bu muamele hitam buluncaya kadar banka kapalı kalacakmış. Almanlar ve Avusturyalılar hakkında yaptıkları muameleyi bize de tatbik ediyorlar. Hükümetin ses çıkarmaya itiraz etmeye kabiliyeti yok. Keyfe mâyeşâhareket ediyorlar. Suphi Bey tarafından vuku bulan müracaat üzerine Hariciye Nazırı, Galip Kemali Bey'i göndermiş."²¹⁹

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın İngilizler tarafından el konulması üzerine yapılan tahkikat sonucunda bankanın aleyhine Deutsche Orient Bank'ın İstanbul şubesindeki memurlarından Hatem isminde bir Yahudi'nin çalıştığı tespit edilmişti. Cavit Bey, banka aleyhine yapılan casusluk girişiminin Deutsche Orient Bank müdürü Vayet'e bildirildiği ancak Vayet'in bunun bir iftira olduğunu söyleyerek meseleyi şimdilik kapattığını öğrenmişti.²²⁰ 15 Mayıs 1919 tarihinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hakkında yeni bir gelişme yaşandı. İtilaf Devletleri, bankanın denetlenerek hakkında rapor tutulmasına dair Bâb-ı Âli'ye bir nota verdi. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin temsilcileri tarafından 1917 ve 1918 yıllarında bankanın elde ettiği kâr ve gerçekleştirdiği çeşitli işlemler hakkında bir rapor hazırlandı.²²¹

Raporda, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hakkında ilk olarak 1917 Ocak ayında kurulmuş ve Osmanlı sermayesiyle açılan bir banka olduğundan bahsedilmekteydi. Hükümetin Osmanlı sermayesiyle kurduğu bu bankanın milli bir propaganda amacı taşıdığı da belirtilmişti. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın ülkenin ticaretinin ve endüstrisinin büyük bir bölümünü kontrol altında tutan ve bu anlamda desteğini esirgemeyen İttihat ve Terakki Partisi'nin üyeleri tarafından kurulduğununaltını çizen temsilciler, bankayı kuranların hedeflerinin bankanın günlük ya da ticari faaliyetlerinin biraz ötesinde olduğunu ifade etmişlerdi. İtilaf Devletleri temsilcileri, büyük demiryolları, bayındırlık hizmetleri, yollar, madenler ve sulama sistemleri gibi projelerin İttihat ve Terakki hükümetinin hayata geçmesini istediği başlıca hedefleri arasında olduğunu vurgulamıştı. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası tarafından oluşturulacak bu projelerle Alman ve Avusturya sermayesinin ilgisininin Osmanlı Devleti'ne

²¹⁹Cavit Bey, **Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, s. 125.

²²⁰Cavit Bey, **Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, s. 155.

²²¹T.C. Cumhurbaşkanlığı., HR, HMS.,İŞO., 65/06 Lef: 10/1.

çekileceği ve böylelikle Viyana ve Berlin’de İttihat ve Terakki hükümetinin büyük avantaj elde edileceği de raporda öngörülmekteydi. Görünen o ki tüm çaba ülkenin büyümesine katkı sağlamak ve İttifak Devletleri’nin gücü karşısında Osmanlı Devleti’ni yükümlülüklerinden kurtarmak içindi. Üstelik bu bankanın kurulmasındaki genel anlayış ve öncelikler Jön Türklerin (İttihat ve Terakki) disiplin anlayışının nasıl olduğuna tanıklık etmektedir.²²² Bu raporda öne çıkan bir diğer husus ise İtilaf Devletleri temsilcileri, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın tüm ortak girişimlerdeki rolünün gerekli fonları genel müdürlüğe (İstanbul) aktarmak olduğu sonucuna varmıştı. Bankanın amacının ticari faaliyette bulunmak değil, her şeyden önce fonlarını kendisi için avantajlı koşullarda kullanmak amacıyla kurulduğu anlaşılmıştı.²²³ Raporun sonuç kısmında ise banka’nın izlediği davranış biçimini ve amacını açıkça ortaya koyduğu ifade edilmişti.²²⁴ İtilaf Devletleri tarafından Bâb-ı Âli’ye Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hakkında verilen notadan kısa bir süre sonra Bâb-ı Âli’de Mâlîye Nezâreti aracılığıyla İtilaf Devletlerine cevaben bir rapor takdim etmişti. Raporda:

“Son kırk elli yıllık mali işlemlerimize atfedilen dış görünüm, Osmanlı Devleti’nin geçirdiği mali buhranların ortadan kaldırılmasında milli servetimizin hiçbir suretle kullanılmadığıdır. Bu yüzden devletin en ufak bir nakit ihtiyacını kolaylaştırmak için her zaman etkisi uzun seneleri içine alan imtiyaz ve izin verilerek memleketin her defasında siyasi, mali ve iktisadi yeni şartlara tabi tutulduğunu üzüntüyle görmemek mümkün değildir. Hukuki şartları itibariyle devleti zaafa uğratmış olan büyük dış borçlar ve kısa vadeli avanslardan ötürü Osmanlı hükümetinin hali kalmamıştır. Yabancı mecralara akıp giden milli servet ve tasarruflarımızı devlet ve milletin faydasına kullanmanın zamanı gelmiştir. Ticaret ve sanayi sahası da aynı ihtiyaca aynı şiddetle mahsustur. Türk ve İslam ticaret ve sanayi ustalarının işlemlerini yönetmek ve genişletmek için ihtiyaç duydukları himaye ve direnci hiçbir yerde bulmamalarından ötürü ticaret günden güne başka ellere taşınmıştır. İşte Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası böyle hayati bir ihtiyacın mahsulü olarak kurulmuş ve açıldığı günden beri vazifesini yapmıştır. Son zamanlarda isnat edilmek istenilen birtakım yolsuzluklar bahanesiyle bu müessesenin kapatılmasına

²²²T.C. Cumhurbaşkanlığı., HR, HMS.,İŞO., 65/06 Lef: 10/1-2.

²²³T.C. Cumhurbaşkanlığı., HR, HMS.,İŞO., 65/06 Lef: 11/1.

²²⁴T.C. Cumhurbaşkanlığı., HR, HMS.,İŞO., 65/06 Lef: 11/13.

teşebbüs edilmesini reddeder ve gerçekleri açıklamak amacıyla iş bu raporun hazırlanması lüzum görülmüştür.”²²⁵

İtilaf Devletlerinin verdiği notaya cevaben Osmanlı hükümeti tarafından hazırlanan bu raporda, bankanın yaptığı işlemler ve gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında açık bir beyanat verilmiştir. Banka personeli, üstlendiği görev ve sorumlulukların bilincinde hareket emiş ve bankanın manevi şahsında isnat edilen iddialar kabul edilmemiştir. İtilaf Devletleri’nin bu durumu göz önünde bulundurarak yaklaşık kırk bin kadar hissedarı bulunan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’na karşı adil ve hakkaniyetli bir tutum sergilemesi talep edilmiştir.²²⁶

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın mütareke yıllarında karşılaştığı bu durum sadece bununla kalmamıştır. Bilhassa İtalyanların bankaya olan ilgisi devam etmiştir. İtalyanlar, birtakım projeler teklif ederek bankaya ortak olmaya çalışmışlardır. Hatta bu projelere Fransızları da dâhil edip bankanın sermayesini genişletmeyi istemişlerdir. Ancak siyasi ve ekonomik koşullardan ötürü bu projeler hayata geçememiştir. Bir ara Cavit Bey’ in Düyûn-ı Umûmiye’deki vazifesinden ötürü Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası başkanlığına geçme durumu söz konusu olsa da bu durum Osmanlı Bankası tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Çünkü Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Osmanlı Bankası’na rakip olarak kurulan bir bankaydı. Cavit Bey’in bankanın başkanlığına geçmesi demek bir bakıma Osmanlı Bankası’nın aleyhine çalışması anlamına gelmekteydi. Cavit Bey, bu hususta Osmanlı Bankası yetkililerine banka aleyhinde herhangi bir girişimde bulunmayacağını söylese de pek karşılık bulmamıştır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, mütareke dönemi boyunca işgal kuvvetlerinin denetiminde faaliyetlerine devam etmiştir.²²⁷

²²⁵ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Muamelatı Hakkında İtilaf Devletleri Kontrol Heyeti Tarafından Bâb-ı Âli’ye Verilen Muhtıraya Cevaben Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın Mâlîye Nezâreti’ne Takdim Ettiği Rapor, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, Dersaadet, 1919 (1335), s. 3-4.

²²⁶ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Muamelatı Hakkında İtilaf Devletleri Kontrol Heyeti Tarafından Bâb-ı Âli’ye Verilen Muhtıraya Cevaben Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın Mâlîye Nezâreti’ne Takdim Ettiği Rapor, s. 19.

²²⁷ Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, Yay Haz: Hasan Babacan – Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.IV, Ankara, 2015, s. 139, 368.

BÖLÜM 3: OSMANLI İTİBAR-I MİLLÎ BANKASININ MÂLÎ YAPISININ ANALİZİ VE ORTAK OLDUĞU ŞİRKETLER

Bu bölümde, öncelikle bilanço nedir, kâr-zarar hesapları nedir, nasıl bir özelliği vardır ve bunlar bir banka için ne anlam ifade eder onu izah edeceğiz. Ardından Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilanço ve kâr-zarar hesaplarını alt başlıklar halinde analiz ederek bankanın finansal anlamda başarı ya da başarısızlığını genel olarak değerlendireceğiz. Burada İttihat ve Terakki hükümetinin bankayı kurarken hedeflediği şeylerin ne ölçüde gerçekleştiğini ve bankanın Osmanlı ekonomisinde nasıl bir etki bıraktığını ortaya koymaya çalışacağız. Esasen bu bölüm, diğer bölümlerden yararlanmayan fakat diğer bölümlere bilgi desteği sağlayabilecek bir bölüm özelliği taşımaktadır.

3.1. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Finansal Tabloları

Finansal tablolar, bir işletmenin finansal performansını şekil ve içeriklerle gösteren raporlamalar için kullanılan genel bir ifadedir. Finansal tablolar, belirli bir kullanıcı kitlesinin ekonomik karar alırken bir işletme veyahut kuruluşun nakit akışları ve finansal durumu hakkında bilgi vermektedir. Bugün işletmeler tarafından hazırlanan finansal tablolar, bilanço, kâr-zarar tablosu, nakit akım tablosu ve kâr dağıtım tablosundan oluşmaktadır. Ancak geçmişten günümüze tarihi süreç içerisinde en yaygın kullanılan finansal tablolar, bilanço ve kâr-zarar tablosu olmuştur. Bilançolar, bir işletmenin belirli bir tarihteki kaynakları ve bu kaynakların hangi varlıkları edinmek için kullanıldığını gösterir. Gelir, belirli bir varlık veyahut hizmetin satışından elde edilen faiz, kira gibi aktiflerin değeridir. Gider ise geliri elde etmek amacıyla yapılan harcamalardır. Gelir ve gider arasındaki fark pozitif ise kâr, negatif ise zarardır. Bu minvalde kâr-zarar (gelir) tablosu da bir işletmenin belirli bir faaliyet dönemi içerisinde elde ettiği gelirleri ve bu gelirleri elde ederken katlandığı maliyetleri gösteren mâlî tablodur. Bir işletmenin başarısının ölçümünde ve geleceğe dönük planlamalarında kâr ve zarar tablosuna bakılarak bilgi alınmaktadır.²²⁸ Bu genel bilgilerden sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın finansal tablolarından hareketle faaliyetini analiz edebiliriz.

²²⁸Cemal İbiş, Özgür Çatıkkaş, Neşe Çoban Çelikdemir, **Banka Muhasebesi İlkeler ve Uygulamalar**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2018, s. 10-13

Elimizde bulunan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın faaliyet raporlarında, bankanın 1917 ile 1924 yılları arasında yaptığı işlemler ve finansal tabloları hakkında bilgi verilmektedir. Bu kaynaklardaki analize elverişli kısımlar, raporlarda yazılı finansal bilgiler doğrultusunda aktif ve pasifler bazında ve günümüz bilanço ilkelerine uygun olarak hesap gruplamaları oluşturulacak şekilde değerlendirilecektir. Ancak 1925 ile 1927 tarihleri arasındaki banka faaliyet raporları eksik olduğu için Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın analizinin tam olarak yapılmasına imkân vermemektedir. Buna rağmen bankaya ait elimizde bulunan finansal tablolar bu bankanın faaliyetlerini finansal anlamda analiz etmeye yarayacağı gibi kuruluşu ile amaçlanan açık veya gizli amaçların ne ölçüde gerçekleştiğinin ortaya konulmasına da katkı sağlayacaktır.

Önceki bölümde de açıklandığı üzere bankanın kurulmasındaki temel amaç milli iktisat ideolojisinin para ve finans alanında da inşa edilmesini sağlamaktır. Osmanlı Devleti'nde iktisadi faaliyetlerin büyük oranda yabancı ve gayrimüslimlerin kontrolünde olması, devletin ve milletin güçlü olmasının önündeki en büyük engeli oluşturmaktaydı. Müslüman Türk nüfusu, iktisadi hayatın içine dâhil edilip aktif bir şekilde rol almalıydı. Bu bakımdan Müslüman Türk nüfusu, sanayi ve ticaret alanında olduğu gibi bankacılık alanında da güçlenmeliydi. Nitekim milli iktisat ideolojisinin başarılı olması ve milli bir burjuva sınıfının oluşabilmesi için sermayenin de milli olması gerekiyordu. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası da bu hedefi gerçekleştirebilmek amacıyla kuruldu. I. Dünya Savaşı yıllarında özellikle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin (Osmanlı Bankası) gerek hükümete olan tavrı gerekse de Müslüman Türk toplumuna olan bakış açısı bu sürecin hızlanmasına neden oldu. İttihat ve Terakki'nin ileride Osmanlı Devleti'nin milli bir merkez bankası olması amacıyla kurduğu Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, hükümetin iktisadi anlamda hayata geçmesini istediği politikaların gerçekleştirilmesini sağlayacak bir finansal aktör olarak ortaya çıktı.²²⁹ İttihat ve Terakki'nin ajandasında bankayı kurarken belirlediği hedef bu olmasına karşın, kuruluş amacının bankanın nizamnamesine açık bir şekilde yansıtılmadığı görülmektedir. Söz konusu nizâmnamenin birinci maddesinde bankanın maksadının “Banka mu‘âmelâtını icrâ

²²⁹Emine Aşçı, **İttihat ve Terakki Dönemi Fikir Hareketlerinin Siyasi Yansımaları ve Sosyo-Kültürel Hayat**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022, s. 286-287; “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası”, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 4 Şubat 1332/ 17 Şubat 1917.

etmek” olduğu kayıtlıdır.²³⁰ Gerçekleştireceği “muâmelât”a bakıldığında ise Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın tipik bir ticaret ve alt yapı bankası olan Crédit Mobilier²³¹ tarzı bir banka olduğu görülmektedir. Bankanın yapacağı işlemler içerisinde “Devlete ve sâir müessesât-ı resmiyeye ait bi'l-umûmmu’âmelât-ı maliyeyi ne mahiyette olursa olsun âharın hukûk-ı müktesebesine tecâvüz etmemek şartıyla ifâ etmek, mehâkim ve devâir-i resmiyeye tevdi’i lazım gelen her nevi nukud, eshâm, tahvîlât ve hisse senedâtını kabul ve muhafaza eylemek” şeklinde geçen ifadeler aynı dönemde kurulan milli veya yabancı bankaların da gerçekleştirebileceği işlemler olabilir.²³² Bu nitelik, bu fonksiyonu üstlenen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin varlığından kaynaklanan bir husus olmalıdır. Zira adı geçen bankanın 1925 yılında imtiyaz süresinin yenilenmeyerek milli banka olarak üstlendiği rol ve fonksiyonların Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’na devredilmesi planlanmaktadır. Bu durumda 1925 yılında bu fikrin hayata geçirilmesiyle nizâmnamede yer alan bankanın kuruluş maksadının bu yönde tadil edileceği düşünülebilir. Bankanın kuruluşuyla hedeflenen esas maksadın yer almamasına karşın nizâmnamenin diğer maddelerinde yer alan bazı hususlar bu maksada işaret eder niteliktedir. Zira Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın 1925 yılına kadar geçecek sürede bu konuma erişebilmesi için bazı imtiyazlarla donatıldığı açık bir şekilde görülmektedir.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın zikredilen bu iktisadi hedefleri gerçekleştirebilmesi için nizâmnamesinde aynı dönemde kurulan bankalardan farklılık arz ettiği söylenebilir. Bankaya faaliyetlerini kolaylaştırmak ve cazip bir hale getirmek adına geniş imtiyazlar tanınmıştır. İhtiyat âkçesi ve temettuat (kâr veya kazanç) işlemlerini yapabilmesi için tüm vergilerden muaf tutulmuştur. Resmi yazışmalar için istenen damga vergisinin ve kuruluş aşamasında yurt dışından getirilen her türlü eşyadan gümrük vergisinin alınmaması kararlaştırılmıştır. Ayrıca banka yurt içinde olmak kaydıyla posta ve telgraf ücretinden de muaf tutulmuştur.²³³ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasına kuruluş aşamasında

²³⁰“Madde 1. “Banka mu’âmelâtını icrâ etmek üzere zîrde vâzi’u’l-imza Biga Meb’usu Cavid ve İstanbul Meb’usu Cahid ve tüccârdan Tevfik Beylerle işbu nizamnâme-i esâsî mucibince ihdâs olunacak hissesenedatı arasında bir Osmanlı Anonim şirketi teşkil olunmuştur.” T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53, Lef: 1/1.

²³¹“1852 yılında Fransa’nın başkenti Paris’te kurulan Le Société Générale du Crédit Mobilier, gerek Fransa’da gerekse de kara Avrupası’nda 1867 yılına kadar faaliyet gösteren yatırım ve ticaret bankasıdır.”, Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, s. 91-92.

²³² “Madde 26: Bankanın mu’âmelâtı.” T.C Cumhurbaşkanlığı, B.O.A., MV., 246/53, Lef 1/5.

²³³“Madde 42: Banka âtiyen ihdâs edilecek olan her türlü rûsûm ve tekâlîf ve harçtan muaftır. Kezâlik bankanın hisse senedâtıyla teşekkülüne dair ve banka ile devâir-i resmiye beyninde cereyân edecek mu’âmelâta müte’allık evrâk ve senedât ve ilânât damga resminden muaftır. Banka Memâlik-

bu kadar geniş imtiyaz verilmesi karşısında Meclis-i Mebûsanda devletin ileri gelenleri bankanın kurucularından olan Cavit Bey'e başka ülkelerde bu tarz kurumlara bu kadar ayrıcalık verilip verilmediğini sormuştur. Bu soru karşısında Cavit Bey de önceki yıllarda Osmanlı Devleti'nde yabancılara buna benzer imtiyazlar verildiğini (kapitülasyonları kastediyor) söylemiş ve bundan fazla verilmeyeceğini de vurgulamıştır. Bankaya verilen bu imtiyazların bankanın bir merkez bankası haline getirilmek için verildiğinin altı çizilmiştir.²³⁴ İlerleyen kısımlarda bankanın finansal raporlarından hareketle kuruluşundan Türkiye İş Bankası ile birleşmesine kadar geçen sürede bankanın faaliyetleri analiz edilerek, bankadan beklenen hedeflerin ne ölçüde gerçekleştirilebildiği değerlendirilecektir.

3.1.1. Bilanço Büyüklüğü

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın faaliyetlerini genel olarak değerlendirebilmek için bankanın faaliyet gösterdiği yıllarda bilanço büyüklüğünün nasıl bir seyir izlediğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bunun için öncelikle bankanın kamuya açıklanan bilançoları bir araya getirilmelidir. Fakat bu tespiti yapmadan önce bir banka için bilançonun ne anlama geldiğini açıklamak faydalı olacaktır. En temel ifadeyle banka bilançosu, bankanın belirli tarihteki öz kaynakları,²³⁵ borçları ile varlık ve alacaklarını gösteren tablodur. Belirli bir tarihten kasıt, bilanço kalemlerinin bilanço tarihi yani ilgili yılsonu itibariyle bakiyelerini gösteren anlık bir görünümünü sunmasıdır. Diğer bir ifade ile banka faaliyetleri gereği yıl içerisinde çok sayıda bankacılık işlemi yapmasına karşın, bilançosunda görünen rakamlarının bilanço tarihi itibariyle bakiyelerini gösteriyor olmasıdır. Oysa bir banka yıl içerisinde çok sayıda işlem yapmasına rağmen bilanço rakamları ciro anlamında bir faaliyet hacmini göstermemektedir.²³⁶ Bilanço ile ilgili olarak akılda tutulması gereken diğer bir husus ise bilançonun hangi usule göre düzenlendiğidir. Bankanın bilançolarına bakıldığında bazı kalemler herhangi bir düzeltme işlemine tabi tutulmadan brüt şekilde gösterilmektedir. Örneğin bankanın

iOsmaniye'de vâki olacak muhâberâtından ve nukûd ve sâir irsâlâtından dolayı posta ve telgraf ücretinden muaftır." T.C Cumhurbaşkanlığı, B.O.A., MV., 246/53, Lef 1/9.

²³⁴Tekeli-İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, s. 143-144.

²³⁵"Hissedarların sermaye olarak işletmeye yatırdıkları varlıklar ile işletmenin dağıtılmayan karlar toplamından oluşan sermaye. Diğer bir deyişle şirket varlıkları toplam değerinden borçların düşürülmesiyle hesaplanan net varlıklar.", **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 332.

²³⁶Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 206; Mesut Yıldırım, **Banka Muhasebesi**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2008, s. 36.

nominal sermayesi²³⁷ bilanço pasifinde yer alırken, henüz ödenmemiş kısmı aktifte yer almaktadır. Bunun sonucunda da banka bilanço toplamı ödenmemiş sermaye kadar daha yüksek bir rakama ulaşmaktadır. Başka bankalarla karşılaştırma yapılmak istendiğinde bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Diğer bankaların bilançolarında sadece ödenmiş sermaye²³⁸ bulunmadığına göre Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilanço toplamının ödenmemiş sermaye²³⁹ kadar düşülmesi gerekecektir. Benzer bir husus günümüz banka bilançolarında artık bilanço dışı kalemler olarak değerlendirilen nazım hesapların (hesab-ı nazıme)²⁴⁰ bilanço içinde yer alıyor olmasıdır.²⁴¹ Bu çerçevede başka bir banka ile karşılaştırma yapılırken bu hususun da akılda tutulması ve ilgili banka bilançosunda nazım hesapların bilanço içinde olup olmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu hususlar dikkate alınarak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın yayımlanan raporlarından hazırlanan bilanço büyüklüğü **tablo 2**'de verilmiştir.

Tablo 2: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Bilanço Büyüklüğü (Türk Lirası)

Yıllar	1917-1333	1918-1334	1919-1335	1920-1336	1921-1337	1922-1338	1923-1339	1924-1340
T.Aktif	7.258.381	11.763.793	7.648.996	7.171.485	6.676.068	6.561.642	7.881.266	12.563.668
T.Aktif(*)	5.258.381	9.763.793	5.648.996	5.171.485	4.676.068	4.561.642	5.881.266	10.563.668

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. 1918/1333-1925/1341 dönemi faaliyet raporları. **Notlar:** (*) Bilanço büyüklüğü hesaplanırken ödenmemiş sermaye toplam aktif ve toplam pasiflerden düşülmüştür.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası 1917 yılında faaliyete başlamış, 1927 yılında Türkiye İş Bankası ile birleşme kararı alıncaya kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Yaklaşık 11 yıllık bir faaliyet dönemi olan bankanın 1917 yılı bilançosu 9 aylık bir süreyi kapsamakta,²⁴² 1927 yılı ise benzer şekilde birleşme işlemi nedeniyle tam bir faaliyet

²³⁷“Bir işletmenin kayıtlı sermayesine verilen isimdir.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 314.

²³⁸“Bir şirkette taahhüt edilen şirket sermayesinin ortaklarca fiili olarak ödenmiş kısmı.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 326.

²³⁹“Bir şirket ortaklarının ödemeyi taahhüt ettikleri ancak henüz ödememiş oldukları sermayedir.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 326.

²⁴⁰“İşletmenin borç, alacak ve mal varlığını doğrudan ilgilendirmeyen işlemlerin bilgi amaçlı tutulduğu hesaplara denir.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 310.

²⁴¹ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilançolarında sermayenin ve nazım hesaplarının görünümü için bkz. 1918/1333-1925/1341 dönemi faaliyet raporları.

²⁴²“15 Kânûn-i sâni 1917 tarihinde dahi hisse senedâtımızın kayd-ı mu'âmelesine mübâşeret olunmuş ve 28 Şubat sene 1917 tarihinde kemâl-i muvaffakiyetle hitâme erdirilmiştir. Filhakika 400.000 aded hissenin lirâ-yı Osmanî tahsil edilmiştir. 11 Mart 1917 tarihinde Ticâret ve Zirâ'at Nezâret-i Celîlesi

yılını içermemektedir.²⁴³ Bunun haricinde kalan 9 yıl tam olarak faaliyet gösterdiği yıllar olup elimizde 1917-1924 dönemini kapsayan 8 faaliyet yılını içeren mâlî tablolar tam olarak bulunmaktadır. 1925, 1926 ve 1927 yılına ait mâlî tablolara henüz sahip değiliz. Yukarıda yer alan tabloda bankanın mevcut bilançolarına göre gayrisafi ve net bilanço büyüklükleri yer almaktadır. Tabloya bakıldığında 1918 yılında bankanın net bilanço büyüklüğünün bir önceki yılsonuna göre %85,6 oranında ciddi bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Ancak bu artışın arkası gelmemiştir. 1919 yılında banka bilançosu %42,1 oranında küçülmüştür.

Banka bilançosundaki küçülme eğilimi Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılına kadar küçük oranlarda devam etmiş, zikredilen yıllar birlikte artışa (%28,9) dönmüştür. 1924 yılında ise bir önceki yıla göre büyüme oranı %79,6 olarak gerçekleşmiştir. Bankanın bilançosunda 1918 yılında yaşanan büyümenin temel nedeni Osmanlı Devleti'nin her kesiminden insanın banka ile iş yapmaya istekli olmasıyla ilgilidir. Hatta bankanın 1918 yılında elde ettiği 242.639 lira 62 kuruşluk temettuat bu büyümenin en bariz örneklerindendir.²⁴⁴ 1923 yılına kadar bilanço büyüklüğünün küçülme nedeni ise ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullardır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesiyle birlikte iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin yaşadığı sorunlar bankanın güç kaybetmesine neden olmuş görünmektedir.²⁴⁵ Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte banka bilançosu tekrar büyüme eğilimine girmiştir. Bu süreçte yaşanan büyümeye, bankanın gerek merkezde gerekse de şubelerinde artan müşteri sayısı ve iş hacmi önemli ölçüde katkı sağlamıştır.²⁴⁶

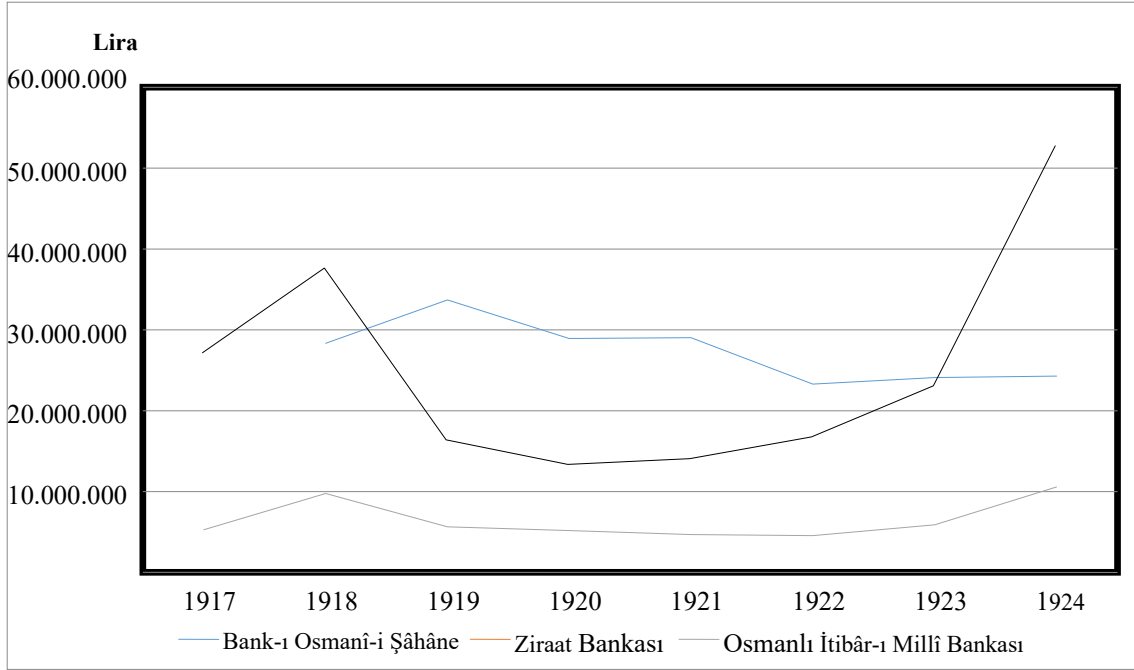
mü'essesimizi sûret-i kat'iyede müteşekkil 'add eylemiştir. Binâen-aleyh ilk sene-i mâliyemiz dokuz buçuk aydan 'ibârettir.” Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 15 Nisan 1334/1918 tarihinde hissederan-ı heyet-i umumiyesine arz olunan rapordur, s.1.

²⁴³“İtibar-ı Millî Bankası hissederanları İş Bankası ile birleşime karar verdiler.”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1927.

²⁴⁴Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.6-7.

²⁴⁵“Harb-i 'umûmînin netâyic-i vahîmesinden olarak 1920 senesi nihâyetlerinde başlayub el-yevm devam etmekte olan buhrân mâlî ve iktisâdî 'âlem-i ticâretde meseli nâ-mesbûk hasârât ikâ' etmiş ve bi't-tabi' bankanız da bu buhrândan te'essür-yâb olmuş ise de bu te'essürün mehmâ-emken tahdidine sarf-ı gayret edilmekte bulunmuştur.”, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Anonim Şirketi, 1922, s.1.

²⁴⁶“Gerek merkez ve gerek şu'belerimizde müşterilerimizin tekessürü ve mu'âmelâtımızın son aylarda mûcib-i memnûniyet bir sûretde tevessü' ve inkişâfı sene-i hâliye için vaz'iyetimizi nokta-i nazarından şâyân-ı dikkattir. Mazhar olduğumuz i'timâd-ı 'umûmî de bilhassa kayd ve tezkâra lâyıkdır.”, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 27 Haziran 1341/1925 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapordur, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Anonim Şirketi, 1925, s.6.

Grafik 1: Bilanço Büyüklüğü Karşılaştırması

Kaynak: Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası 1918-1925 Raporları; Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, s.493-499; Yusuf Saim Atasâğun, Ziraat Bankası, c.1, s.364-367.

Bu duruma rağmen Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası'nın bilanço büyüklüğünün ve 11 yıllık faaliyet dönemi içerisinde yaşadığı büyüme/küçülme eğiliminin tek başına incelenmesi, bankanın sektör içerisindeki konumunu değerlendirmeye yetmemektedir. Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası'nın faaliyet yıllarını kapsayan dönemde Türk bankacılık sektörünün toplam büyüklüğünün bilinmesi gerekmektedir. Ancak 1917-1927 yıllarını kapsayan dönemde bankacılık sektörünün toplam büyüklüğüne ilişkin veriler elimizde bulunmamaktadır. Bu eksiklik karşısında Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası'nın bilanço büyüklüğü, bilanço rakamları elimizde olan ve sektör içerisinde önemli ağırlıkları olan bankalarla karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede seçilen bankalardan biri hâlihazırda milli banka imtiyazına sahip olan yabancı sermayeli Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile milli sermayeli Ziraat Bankası'dır. Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı öncesinde bu iki bankanın Osmanlı bankacılık sektörü içerisindeki payları sektörün yaklaşık 2/3' üne denk gelmektedir.²⁴⁷ Bu yapının savaş dönemi ve sonrasında önemli ölçüde değişmediği görülmektedir. Sektörün önde gelen bankalarıyla bilanço büyüklüğü yönünden Osmanlı İtibâr-ı Millî

²⁴⁷Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 209-210.

Bankası karşılaştırıldığında, net bilanço büyüklüğünün 1918 ve 1924 yıllarında 10.000.000 lira civarında olmasına karşın genelde bu rakam 4,5-6.000.000 lira bandında kalmıştır. Milli sermayeli Ziraat Bankası, bilanço büyüklüğü en düşük yılda dahi Osmanlı İtibar- Millî Bankası'ndan yaklaşık üç kat büyüklüktedir. Diğer yıllarda bu oran beş kata kadar yükselmiştir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ise 1918, 1923 ve 1924 yılları dışarıda bırakılırsa sektörün en büyük bankası konumunda olmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası bilançosunun 10.000.000 lira seviyelerinde olduğu yıllarda dahi Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, yaklaşık iki buçuk kat daha büyük bir işlem hacmine sahip olduğu görülmüştür.

Bu oranın beş altı kata ulaştığı yıllar da söz konusudur. **Grafik 1**'deki bilanço büyüklüklerindeki değişim izlendiğinde milli sermayeli Ziraat Bankası ile Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın benzer bir seyre sahip olduğu görülmektedir. Bunun nedeni I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yeni bir savaş ortamıdır. Savaşın sona ermesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla her iki bankanın bilançosu tekrar büyüme eğilime girmiştir. Bu eğilim Ziraat Bankası'nda daha keskindir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ise 1919 yılında bir önceki yıla göre büyüme göstermiş, ancak sonrasında bu bankanın da bilanço büyüklüğü giderek azalmıştır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin diğer bankalardan tek farkı küçülme eğiliminin bir yıl sonra başlamış olmasıdır. 1922 yılından itibaren küçülme süreci durmuş banka aynı seviyelerde devam eden bir bilanço büyüklüğüne sahip olmuştur. Elbette sektörün en büyük bankaları olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası ile karşılaştırıldığında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası daha küçük bir banka görünümünde olmasına rağmen yeni kurulmuş bir banka olarak bilanço büyüklüğü itibariyle sektörün içerisinde önemli bir yer edindiği söylenebilir.

3.1.2.Kaynak Yapısı

Bankaların esas faaliyeti, kendi sermayelerinin yanı sıra halktan veya diğer kurum ve kuruluşlardan sağladıkları kaynakları çeşitli yatırım alanlarına dağıtarak kazanç sağlamaktır. Diğer bir ifade ile faaliyetleri para ticaretine dayanan şirketlerdir. Bu faaliyet sırasında kaynak sağladıkları kesimlere temettü ve faiz geliri sağlamakta, paralarını yatırdıkları değişik alanlardan faiz ve komisyon geliri elde etmektedirler. Bankalar, devlet tarafından konulan kurallar gereği topladıkları kaynakların tamamını gelir getirici alanlara yatıramamakta, bunun sonucunda kasalarında ya da başka şekilde

tutmak zorunda oldukları kaynaklar nedeniyle mahrum kaldıkları gelirleri telafi edecek şekilde satacakları/yatıracakları paraların fiyatını belirlemektedirler. Bankaların nerelerden kaynak sağladığını görebilmek için bilançolarının pasif kısmına göz atmak gerekir. Pasif kalemler ise esas itibariyle öz kaynaklar ya da alınan borçlar olarak iki temel gruba ayrılır. Öz kaynaklar hissedarların bankaya koydukları sermayeler, yıl sonlarında elde edilen kârlardan ayrılan olağan ve olağanüstü yedek âkçelerden ve dağıtılmayıp banka bünyesinde bırakılan kârlardan oluşmaktadır.

Bankalar, hissedarlarına yatırdıkları sermayeler karşılığında kârdan temettü vermektedirler. Günümüzden farklı olarak eski dönemlerde banka kurucularına ilk faaliyet yıllarında bankalar kâr elde etmese de sabit bir faiz oranında ödeme yaptıkları da görülmektedir. Günümüzde ticaret bankalarının borçları büyük oranda gerçek ve tüzel kişilerden sağladıkları vadeli veya vadesiz mevduatlardan oluşmaktadır. Vadeli mevduatlar, sahibine belirli bir oranda faiz ödemesini gerektiren ve banka için maliyet oluşturan bir kaynaktır. Mevduat bankacılığının gelişimi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen bir olgudur. Anonim şirket şeklinde ticaret bankalarının kurulması, bunların banknot ihracı yoluyla kaynak toplayamamaları, yaygın şube ağına sahip küçük tasarrufları toplayan ve üzerine çek keşide edilebilen tasarruf hesaplarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.²⁴⁸ Zamanla bu kaynak, bankaların pasifi içerisinde oldukça yüksek oranlara ulaşmıştır. Buna karşın I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı bankacılık sektöründeki mevduatın kaynak yapısı içerisindeki payı günümüze göre %10 gibi oldukça düşük bir seviyededir.²⁴⁹ Ancak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile dönemsel olarak karşılaştırılan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası'nın kaynak yapılarında bu kalemin giderek payının büyümekte olduğu aşağıdaki satırlarda izah edilecektir. Bankaların kaynak yapısına ilişkin verilen genel bilgilerden sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kaynak yapısının oluşumuna bakabiliriz. Fakat bu açıklamalara geçmeden önce banka bilançolarının pasifinde yer alan hesap isimlerinin bazıları günümüzde kullanımdan kalktığını, genel itibariyle öz kaynaklarda borçlar içerisinde gruplandırılacak farklı hesap isimlerinin olduğunu unutmamak gerekmektedir. Daha önce açıklandığı üzere bugün isim olarak bilanço dışında izlenen nazım hesapların, dönem itibarıyla banka bilançolarının içinde izlendiğini de hatırdı tutmakta yarar vardır.

²⁴⁸Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 214-215.

²⁴⁹Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 221.

Bu noktadan hareketle Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kaynak yapısının kolayca anlaşılabilmesi için bilanço pasifinde yer alan hesaplar, özlerine uygun olarak daha anlaşılır hale getirmek amacıyla belirli hesaplar altında toplanmıştır. Kaynak yapısının bankanın faaliyette bulunduğu yıllar itibarıyla (elimizde bulunan bilançolarla sınırlı olmak üzere) bilanço pasif toplamı içerisindeki payları aşağıda **tablo 3**'de verilmiştir.

Tablo 3: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Kaynak Yapısı (%)

Hesaplar/Yıllar	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Mevduat	46	65	42	32	28	25	37	56
Borçlar-Krediler	0	2	3	9	11	9	16	12
Diğer	9	9	15	16	18	21	12	10
Ödenmiş Sermaye	39	22	38	42	43	44	34	19
Kâr ve Zarar	6	2	1	0	0	0	1	2
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 1918-1925 Faaliyet Raporları.

Tablo 3'e göz atıldığında bankanın kaynak sağladığı alanlar içerisinde mevduatların önemli bir payının olduğu görülmektedir. Bu kaynak, bankanın ilk faaliyet yılında pasif toplamının içerisinde %46'lık bir paya sahipken, izleyen yılda %65 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bunun temel nedeni Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın senenin son aylarından itibaren işlem hacminde yaşanan yükseliştir. Hatta banka Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bankalarla işbirliğine giderek etkisini genişletmiştir.²⁵⁰ I. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesi, Kurtuluş Savaşı'nın devam etmesi gibi etkenlerle mevduat kaynağı giderek gücünü kaybetmiş ve 1922 yılında %22'lik bir oranla en düşük seviyesine ulaşmıştır. Savaşın sona ermesi ve yeni devletin kurulmasıyla daha istikrarlı bir ortama geçilmiş ve bu kaynak tekrar pasif toplamının yarısından daha fazla bir noktaya (%56) yükselmiştir. Bankanın mevduat kaynağının gerilemeye başladığı yıllarda alınan borçlar ve krediler ile diğer alanlardan sağlanan kaynaklar, mevduat azalışının meydana getirdiği eksikliği

²⁵⁰“ Mu'amelât-ı 'umûmîyemiz senenin son aylarında mûcib-i memnûniyet bir sûrette inkişâf etmiştir. Mü'essesemiz düvel-i mu'telif memleketinde ve Amerika müttehidesinde en mu'teber bankalar ile münâsebatâ girişerek mu'amelâtını tevsi' etmiş ve her tarafda mazhar-ı rağbet olmuştur.”, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 22 Haziran 1336/1920 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapordur, s. 6.

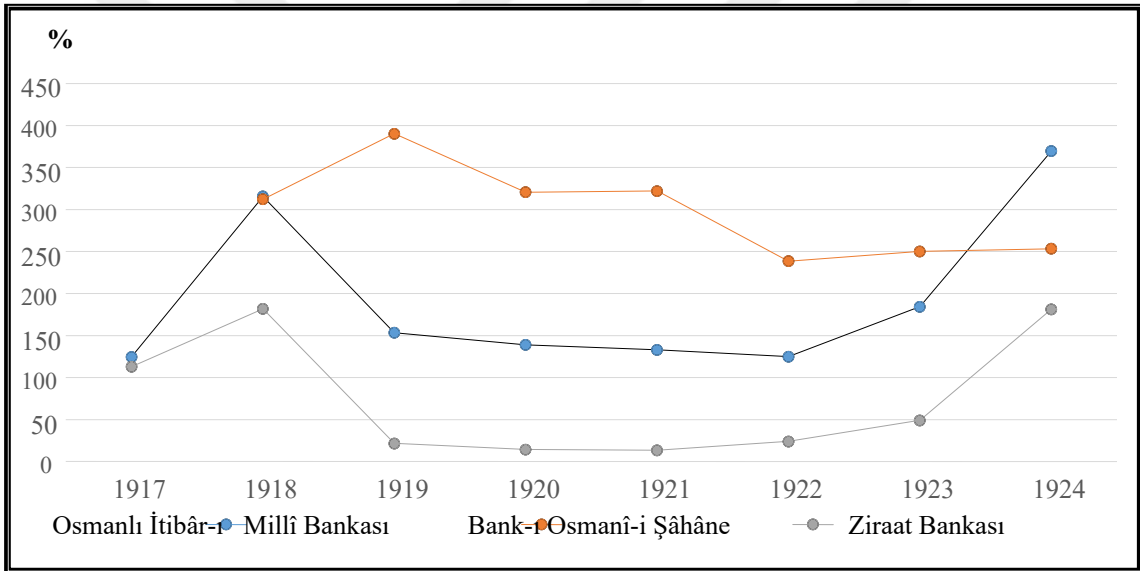
pek az da olsa gidermiş görünmektedir.²⁵¹ İstikrar ortamının sağlanmasıyla öz kaynaklar haricinde bankanın kaynak yapısının önce %65, takip eden yılda ise %78 arttığı gözlemlenmiştir. Diğer bir ifade ile banka, kaynaklarının yaklaşık 4/5'ini dış kaynaktan sağlar hale gelmiştir. Bunun anlamı sağlanan kaynakların faiz maliyeti içermesine bağlı olarak faiz giderlerinin de artması anlamına gelmektedir. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kaynak yapısı içerisinde ikinci önemli kaynak kalemi, ödenmiş sermaye oluşturmaktadır. Bu hesap banka bilançosunda nominal (yazılı) rakam olarak yer aldığından bilançonun aktif tarafında yer alan ödenmemiş sermaye rakamı düşülerek netleştirilmiş ve buna göre pasif içerisindeki payı hesaplanmıştır.

Bankanın faaliyet yılları içerisinde ödenmiş sermaye tutarı aynı kaldığı, hissedarlardan ödenmemiş kısmın ödenmesine yönelik bir talepte bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda bankanın yabancı kaynaklarının payındaki artış ve düşüşe göre ödenmiş sermayenin payı da dalgalanmıştır. İlk faaliyet yılı sonunda bu kalem %39'luk bir paya sahipken, takip eden yılda yabancı kaynaklardaki artış sonrasında %22 seviyesine gerilemiştir. Savaş ve istikrarsızlık ortamının devam ettiği yıllarda yabancı kaynaklardaki düşüş nedeniyle payı artan kalem, ortamın sakinleşmesiyle tekrar gerileme göstermiştir. Elimizdeki veriler doğrultusunda son yılda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın ödenmiş sermayesinin kaynak yapısı içerisindeki payı %20'nin altına düşmüştür. Bunun anlamı bankanın topladığı her 5 liralık kaynağın 1 liralık kısmının ödenmiş sermayeden oluşmasıdır. Bankanın geçen süre zarfında sermayesinin arttırılamamasının nedeni Osmanlı Devleti'nin dağılması, yaşanan savaş ortamı ve iktidarda bulunan İttihat ve Terakki hükümetinin gücünü kaybetmesi olabilir.²⁵² Ayrıca bankanın kârlılık derecesinin de bu konjonktürden dolayı bankanın öz kaynaklarına çok fazla katkı sağlayamadığı görülmektedir. Bunun sebepleri kârlılık analizi kısmında ele alınacaktır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kaynak yapısının sektördeki diğer bankalarla karşılaştırılması bankanın durumunu değerlendirebilmek için bir gösterge olabilir. Önceki kısımda yapıldığı gibi bankanın kaynak yapısı genel hatlarıyla Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada finans literatüründe kaldıraç oranı kriterinden yararlanılmıştır.

²⁵¹ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 27 Haziran 1341/1925 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapordur, s.6-7.

²⁵² Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapordur, s. 1.

Kaldıraç oranı (borç oranı) işletmelerin faaliyetlerinin ne kadarının öz kaynak, ne kadarının yabancı kaynakla finanse edildiğini gösteren bir orandır. Bu oran sektörlere göre değişen bir yapıya sahiptir. Günümüz bankaları için bu oranın 9-10 civarında olduğu söylenebilir. Yani bankalar faaliyetlerini finanse ederken 1 liralık öz kaynağa karşı 9-10 liralık yabancı kaynak toplamaktadır.²⁵³ Genel olarak borçların öz kaynaklara ya da tersine bölünmesi yoluyla bulunan bu oran, bankacılık sistemi açısından eski dönemlerle günümüz açısından farklılık arz etmektedir. Bunun temel nedeni bankalar için sermaye yeterliliği tarzında kuralların yerleşik hale gelmemiş olmasıdır. Bu durumda bankalar iflas riskine maruz kalmamak için günümüze göre daha fazla öz kaynakla çalışmış olmalarıdır.²⁵⁴ Bu amaçla üç bankaya ait bilançoların pasiflerinden hesaplanan Borçlar/Öz kaynaklar rasyosuna ait değerler **grafik 2**'ye yansıtılmıştır.

Grafik 2: Kaynak Yapısı Karşılaştırması (%)

Kaynak: OİMB 1918-1925 Faaliyet Raporları; Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, s.493-499; Yusuf Saim Atasagun, Ziraat Bankası, c.1 s.364-367.

Genel olarak bakıldığında milli banka konumunda bulunan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin rasyo²⁵⁵ değeri, Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası ve Ziraat Bankası'nın üzerindedir.

²⁵³ K. Batu Tunay – A. Murat Silpar, **Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Kârlılığa Dayalı Performans Analizi I**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2006, s. 12.

²⁵⁴Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, s. 213-214.

²⁵⁵“Muhtelif muhasebe bölümlerinin birbirlerine bölünmesinden meydana gelen harici kısımlar veya bölümler arasında kurulan yüzde nisbetleridir ki bununla herhangi bir işletmenin yapısı, faaliyeti ve verililiği hakkında belirli bir hükme varılmasıdır.”, Kocaimamoğlu, **Bankacılık Ansiklopedisi**, s. 559.

Sadece Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın değeri 1924 yılında bu bankanın üzerine çıkmıştır. Grafikte yer alan eğrilerin konumları adı geçen bankanın diğer iki bankaya göre daha fazla yabancı kaynak toplayarak faaliyetlerini finanse ettiğini göstermektedir. Bu durum sektörün önde gelen bankası olması ve uzun yıllardır ülkede faaliyet göstermesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu pozisyonda bulunmasında banknot ihraç tekeline sahip olmasının payının olduğu unutulmamalıdır. Zira Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, ihraç ettiği kâğıt paraların 1/3 ü kadar kasasında bir rezerv tutmakla yükümlü olup diğer bankalara göre kaynak oluşturmada üstün konumda bulunmaktadır. Her ne kadar bankanın banknot ihracında muhafazakâr bir politika izlediği bilinse de faiz giderine katlanmadan banknot ihraç yetkisinin bulunması diğer bankalara göre daha fazla yabancı kaynakla çalışma imkânı sağlamaktadır.

Bankanın 1922 yılına kadar kaldıraç oranı 3'ün üzerinde iken bu oran sonrasında 2,5 kat'a düşmüştür. Bunun anlamı banka, 1 liralık öz kaynağa karşılık, 2,5-3,5 liralık yabancı kaynakla faaliyetlerini finanse etmiştir. Milli sermayeli Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile Ziraat Bankası'nın kaldıraç oranı eğrileri benzer bir konjonktürün içerisinde bulunmalarından ötürü eğrilerinde iniş ve çıkışlar eşanlı (aynı) görünmektedir. İki bankadan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası daha fazla yabancı kaynakla finansman imkânına sahip görünürken, Ziraat Bankası daha düşük bir kaldıraçla faaliyet göstermiştir. Bu Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın tipik bir ticaret bankası, Ziraat Bankası'nın isetırım sektöründe faaliyet gösteren bir banka olmasından kaynaklanmıştır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, 1918 yılı değeri dışarıda bırakılırsa 1923 yılına kadar 1,25-1,5 bandında değerlere sahiptir. 1923 yılında kaldıraç oranı önce 2'ye, 1924 yılında 4 kata doğru yükselmiştir. Bu durum 1918 yılı haricinde bankanın öz kaynaklarının biraz üzerinde yabancı kaynakla faaliyetlerini finanse ettiği ve savaş döneminin bitmesinin ardından daha fazla yabancı kaynak sağlamaya başladığına işaret etmektedir. Ziraat Bankası, üstlendiği görevlerin bir sonucu olarak diğer bankalara göre daha fazla öz kaynakla çalışmış görünmektedir. Özellikle 1919-1922 döneminde yabancı kaynakların payı oldukça düşük bir düzeydeyken 1923 yılında öz kaynak ve yabancı kaynaklar bire bir noktaya gelmiş, 1924 yılında ise 2'ye yaklaşmıştır.

3.1.3. Plasman Yapısı

Bankaların plasman yapısı, topladığı kaynakları hangi alanlarda değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Kaynak yapısının sermayedarlardan sağlanan fonlar ile alınan borçlardan oluşması ve bunların karşılığında sermayedarlara temettü ve borçlar için faiz ödemesi yapılması gerektiğinden bankanın sağladığı bu kaynakları kâr elde edecek şekilde değişik yatırım alanlarına plase etmesi bir zorunluluktur. Ancak bankalar, bankaya kaynak sağlayan başta mevduat sahipleri olmak üzere tüm müşterilerinin günlük veya kısa vadeli nakit taleplerini karşılayabilmek amacıyla topladıkları kaynakların bir kısmını kasasında ya da diğer bankalarda faiz geliri elde etmeyecek şekilde tutmaları gerekmektedir.

Yine bankaların faaliyetlerini sürdürmek için kullanacakları menkul ve gayrimenkuller gibi faiz geliri getirmeyen alanlara para aktarmak durumunda kalmaktadırlar. Bu durumda faiz geliri getirmeyen bu plasmanlardan ötürü uğradıkları kaybı karşılayabilmek için diğer alanlara yaptıkları plasmanlarla bunu karşılama yoluna gitmektedirler. Nihayetinde bir ticaret bankasının sağladığı kaynaklar için ödeyeceği faiz giderlerinin üstünde faiz geliri sağlayacak şekilde kaynaklarını değişik alanlara yatırmaları ve bunu sağlayacak bir fiyatlama politikası tayin etmeleri gerekmektedir. Ayrıca elde edilen kârdan ortaklara temettü ödemesi ve bankanın gelecekte karşılaşılabileceği olumsuz ekonomik koşullar için sermaye yedekleri ayırabilmesi faaliyetin devamı için bir gerekliliktir. Aksi takdirde yatırdıkları sermayenin karşılığını alamayan hissedarların memnun olmadığı ve bankaya yatırım yapmaya devam edemeyeceği bir tablo ortaya çıkacaktır. Kâr elde etmeyen ve sermayesi erozyona uğrayan bir işletmenin faaliyetine devam etmesi de doğal olarak mümkün değildir. Günümüz banka bilançolarına bakıldığında zaman zaman ekonomik koşulların şekillendirmesiyle ağırlıkları değişse de üç temel plasman alanının aktifin önemli bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Bu kalemlerin başında bankaların temel vasfı olan finansal aracılık yani para ticaretine aracılık etmelerinden dolayı “Krediler” kalemi bulunmaktadır. İkinci önemli plasman kalemi ise “Menkul Değerler” kalemidir. Bu kalem altında bankaların satın aldıkları devlet ve özel sektör tarafından ihraç edilen tahvil, hisse senedi vb. alacaklılık ya da ortaklık hakkı sağlayan, karşılığında faiz ve temettü geliri getiren menkul kıymetler gelmektedir. Üçüncü önemli plasman kalemi ise bankaların günlük ve kısa vadeli nakit işlemlerini karşılamak üzere kasalarında

tuttukları nakit ile diğer bankalarda olan vadeli ve vadesiz hesaplarıdır. Kasa mevcudu ile bankalarda vadesiz olarak tutulan paralar bankalara herhangi bir gelir sağlamazken, bankalarda vadeli olarak tutulan paralar faiz geliri sağlayabilmektedir. Bu kalemler aynı zamanda bankanın olası bir sıkıntıda ödemelerini karşılamakta hareket kabiliyeti sağlayan plasman alanlarıdır. Likidite²⁵⁶ sıkıntısına giren bankalar, öncelikle kasa ve bankalardaki tutarlarını kullanmakta, eğer bu da olmazsa ilk olarak menkul kıymetlerini piyasada satmaktadır. Bunun da yetersiz kalması durumunda bankalar kredilerini geri çağırabilmekte ya da başka bankalara bu kredileri satma yoluna gidebilmektedir. Bu üç plasman kalemi dışında banka bilançolarında duran değerler (varlıklar)²⁵⁷ olarak adlandırılan kalemler bankanın faaliyetleri için kullandığından taşınabilir ve taşınmaz mallardan oluşmaktadır. Bunlar bankaya herhangi bir gelir getirmemekle birlikte olmamaları durumunda bankaya gider olarak yansıyan kalemlerdir. Bunlar bankalar tarafından satın alındığından amortisman²⁵⁸ giderleri olarak ayrılarak zamana yayılmıştır. Kullanılan taşınmazların zamanla değer kazanmaları, bankaların elinde kıymetli birer varlık konumuna yükselebilmektedir.

Duran değerler arasında bankaya gelir getirebilecek plasman kalemini ise “İştirakler” oluşturmaktadır. Bankalar bizzat mevcut kurulu şirketlerin sermayelerine iştirak edebilecekleri gibi kendileri de değişik alanlarda iktisadi yatırımlara gitmek için şirketler kurabilmektedir. Bazı durumlarda ise kredi alacaklarından dolayı şirketlere zorunlu olarak ortak olunabilmektedir. Her ne şekilde olursa olsun sermayelerine iştirak olunan şirketlerin kâr etmesi durumunda bu plasman kaleminden temettü geliri elde edilebilmektedir. Menkul Değerler kalemi içerisinde yer alan hisse senetlerinin, iştirakler kalemi içerisinde yer alan ve bankaların sermaye paylarını temsil eden hisse senetlerinden temel farkı, ilkinin bankaların borsalarda alım satım geliri elde etmek amacıyla satın alınmalarıdır.

Duran değerlerin, bankanın finansal açıdan sıkıntıya girmesi durumunda kısa sürede likiditeye dönüşmesi yukarıda sayılan üç plasman kalemine göre daha düşüktür. Bunların nakde dönüştürülmeleri daha zaman alıcı bir yapıdadır. Ayrıca bankaların

²⁵⁶“Bir varlığın hızlı ve kolay bir biçimde nakde çevirilebileme derecesi.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 287.

²⁵⁷“Bir firmanın üretim sürecinde kullandığı makine ve donanım, toprak gibi uzun ömürlü ve sürelilik gösteren varlıklardır.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 362.

²⁵⁸“Muhasebede ilkerine göre taşınmaz malların yıpranma ve değer kaybına verilen isimdir.”, **İktisat Terimleri Sözlüğü**, s. 20.

temel faaliyeti para ticareti olduğundan duran değerlere yapılacak yatırımlardan mümkün olduğu ölçüde kaçınılmakta, asgari düzeyde plasman yapılmaktadır. Bankanın duran değerlerinin bilançoda olağandan yüksek seviyelere çıkması, faiz geliri kaybına neden olmasına ve sağlığının bozulduğuna dair bir gösterge olarak yorumlanmaktadır. Bunların dışında banka aktifleri içerisinde geçici işlemlerden oluşan alacaklar ve benzeri işlemler bulunabilmektedir. Bunların bankaya faiz veya komisyon geliri sağlayıp sağlayamayacağı işlemin tipine göre değişebilmektedir. Esasen bankaların finansal sağlığını belirleyen temel göstergeler verilen kredilerin düzenli olarak geri dönüşlerinin sağlanması, yatırım yapılan tahvil ve hisse senetlerinin değerlerinin istikrarsız olmaması ve duran değerler kaleminin aktifler içerisinde olağandışı seviyenin üzerinde bir ağırlığa erişmemesidir.

Banka bilançolarının aktif yapısına dair verilen bu genel bilgilerden sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilanço aktifinin özelliklerine, günümüzden farklılık arz eden yönlerine göz atabiliriz. Kaynak yapısı kısmında da belirtildiği üzere bilançonun düzenleniş usulü yönünden nominal sermayenin ödenmemiş kısmı aktifler içerisinde yer almaktadır. Aktif kalemler, bu kalemin toplam aktiflerden indirilerek analiz edilmiştir. Benzer şekilde Kâr ve Zarar hesabı hem aktifte hem pasifte yer almakta, bankanın zarar ettiği yılda aktifte bakiye vermektedir. Bankanın sadece 1921 yılında zarar etmesi sonucu tek bir yılda aktifte bakiye vermiş olmasından bu kalem de netleştirme yapılmamıştır. Bir diğer husus yine daha önce bahsedildiği üzere günümüzde bilanço dışı hesaplar olarak izlenen “hesab-ı nâzıme” kaleminin pasifte olduğu gibi aktif kalemler içerisinde yer alıyor olmasıdır. Ancak dönem itibariyle bu kalemlerin bilanço içinde gösteriliyor olmasından dolayı netleştirme yoluna gidilmemiştir.²⁵⁹ Bu çerçevede Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın hâlihazırda elimizde bulunan bilançolarından ana kalemler bazında ve günümüz kullanımına uygun olarak hazırlanan aktif yapısı **tablo 4**'te verilmiştir.

²⁵⁹Atasağun, **Ziraat Bankası**, c.1 s.364-367.

Tablo 4: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Plasman Yapısı(%)

Hesaplar/Yıllar	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Kasa ve Bankalar	13	28	32	17	13	13	22	33
Menkul Değerler	11	6	6	7	7	10	9	5
Krediler	43	36	46	51	55	59	46	48
Duran Değerler	0	0	0	0	4	1	2	1
Diğer	33	30	16	25	21	17	21	13
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 1918-1925 Faaliyet Raporları.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın plasman yapısına bakıldığında günümüz banka bilançolarına dair verdiğimiz bilgilerle örtüşen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bankanın en önemli plasman kalemi kredilerdir. Krediler kaleminin aktifler içerisindeki payı zikredilen yıl hesaba katılmazsa en düşük olduğu yılda aktif toplamın en az 1/3' ünü, genelde ise %40-50 seviyesinin üzerindedir. Bu değerler bankanın tipik bir ticaret bankası olduğunu göstermektedir. Diğer iki önemli plasman kaleminin ağırlıkları dikkate alındığında bu görünüm açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kasa ve Bankalar ile Menkul Değerler birlikte dikkate alındığında üç önemli plasman alanının toplam aktif içerisindeki payları, 1923 yılı hariç, en düşük olduğu yılda (1918) toplam aktifin 2/3 ünü oluşturmaktadır. Günümüzden farklı olarak Menkul Değerlerin Kasa ve Bankalar hesabından daha düşük seviyede olması, dönem itibariyle sermaye piyasalarının çok fazla gelişkin olmayışı ve savaş konjonktürüyle bağlantılı olabilir. Kasa ve Bankaların menkul değerlerden yüksek olması ise bu etkilerin yanı sıra dönem itibariyle bankaların daha yüksek likidite seviyeleri ile çalıştığının bir göstergesidir. Zira para piyasasının derinliği ve kullanılan araçların çeşitliliği günümüze göre daha düşük bir seviyededir. Bankaların hem atıl paralarını gelir getiren alanlara yatırabileceği hem de her an nakde dönüştürmede kullanabileceği piyasa ve araçların çeşitliliği günümüze göre daha kısıtlıdır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın önem arz eden plasman kalemlerine dair açıklamalar izleyen alt başlıklarda ele alınmıştır.

3.1.3.1. Kasa ve Bankalar

Önceki kısımda bahsedildiği üzere Kasa ve Bankalar kalemleri altında toplanan tutarlar, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın nakit ve nakit benzeri varlıklarını göstermektedir. Bu

kalemler, bankanın müşterilerinin nakit taleplerini karşılamada ilk kullanacağı tutarlardır. Bankanın faaliyet raporlarında yer alan bu kalemler esas itibarıyla iki hesap altına alınabilecektir. İki genel başlık altında toplanarak söz konusu rakamlar oluşturulmuştur. Bu çerçevede Kasa hesabının nelerden meydana geldiğine bakıldığında bilançolarda bazı kalemlerin her sene standart bir şekilde, bazı yıllarda ise farklı kalemler altında görülmektedir. Örneğin, “vezne mevcudu” tüm yıllarda bilançoda aynı şekilde yer almış hatta bazı yılların bilançolarında merkez ve şubelerin vezne mevcutları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu kalem genel olarak Osmanlı/Türkiye Cumhuriyeti milli paralarının bilanço tarihindeki mevcudunu yansıtmaktadır. Buna karşılık bilançoların tamamında yer almayan “meskûkât-ı ecnebiye” kalemi de (yabancı paralar) içerik olarak bankanın merkez ve şubelerindeki kasalarda bulunan yabancı devletlere ait paraların Osmanlı/Türk lirası karşılıklarını ifade etmektedir.

Bazı yıllarda Osmanlı para sisteminin mevcut konumundan kaynaklı farklı nitelikte paraların varlığından dolayı daha ayrıntılı kalemler göze çarpmaktadır. Örneğin 1921 ve 1922 yılında banka kasalarında bulunan birinci tertip evrâk-ı nâkdiye tutarları ayrı gösterildiği gibi yine aynı yıllarda Osmanlı altın lirası şeklinde vezne mevcudundan ayrı başlıklar altında rakamlar sunulmuştur. Yabancı paralar açısından bakıldığında bir yıla (1921) mahsus olmak üzere meskûkât-ı ecnebiye hesabından ayrı olarak “müşterilerimiz adına meskûkât-ı ecnebiye” şeklinde ayrı bir hesap altında rakam verilmiştir. Standart bir şekilde ya da farklı isimler altında verilen bu hesaplar, özü itibarıyla yıl sonunda bankanın veznelerinde bulunan milli ve yabancı para mevcutlarını verdiğinden tamamı kasa hesabı altında konsolide (bir araya getirilmiş) edilmiştir. Bu şekilde hesaplanan rakamların **tablo 5**'teki toplam aktif içerisindeki seyrine bakıldığında istikrarlı bir görünüm arz etmediği anlaşılmaktadır. 1917, 1919 ve 1920 yılında kasa hesabı oldukça düşük bir seviyede olurken, diğer yıllarda toplam aktif içerisinde %8-11 bandında seyretmektedir. Bu değerlerin sadece bilanço tarihindeki bakiyeleri yansıttığı dikkate alındığında bu oranlar üzerinden genel bir değerlendirme yapmak zordur. Ancak bankanın müşteri talepleri için olağanüstü durumlar hariç, belirli düzeyde (%8-11) milli ve yabancı para cinsinden nakit tuttuğu ifade edebilir.

Tablo 5: Kasa ve Bankalar Kalemi (%)

Hesaplar/Yıllar	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Kasa	0,39	11,16	3,18	2,75	8,63	8,27	10,78	8,67
Bankalar	12,25	16,59	28,87	14,45	4,76	3,96	11,08	23,91
Aktif Payı Toplam	~13	~28	~32	~17	~13	~13	~22	~33

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası 1918-1925 Faaliyet Raporları.

Kasa hesabına benzer şekilde bankalar hesabı altında toplanan kalemlerde de banka bilançolarında belirli bir standardın olmadığı görülmektedir. Bazı kalemler standart bir şekilde kullanılırken bazı senelerde farklı isimler altında hesaplara yer verilmiştir. Bu hesap altında toplanan kalemler bilançolarda “bankalardaki emre amade bulunan mebaliğ-1924”, “mahalli bankalardaki mevduat-1921-23, 1924”, “bankalar nezdindeki mevduat-1917-1920”, “muhabirler hesabı 1918-19”, “muhabirler hesabı 1920”, “ecnebi muhabirler hesabı 1924” ve “Türkiye dâhilindeki muhabirler hesabı 1924” şeklinde farklı başlıklar halindedir. Genel olarak bakıldığında söz konusu başlıkların bazıları yabancı para cinsinden bankalar hesabına işaret etmektedir. Ancak bu başlık altında toplanan kalemlerin vadeli ya da vadesiz kalemler olup olmadığını çıkarmak zordur. Sadece 1924 yılına ait başlık hesabın vadesiz olduğu açık bir şekilde göstermektedir. Bankalar hesabının yıllar bazında seyrine bakıldığında bankanın ilk faaliyet yıllarında hızlı bir şekilde yükselmiş, Kurtuluş Savaşı döneminde (1920-22) hızlı bir şekilde düşmüş ve savaş ortamının sona ermesiyle tekrar yükselmeye başlamıştır. Kurtuluş Savaşı konjoktürü dışarıda bırakıldığında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın diğer bankalarda tuttuğu paraların aktif toplamı içerisinde en düşük olduğu senede % 11, en yüksek olduğu senede % 28’lik bir seviyeye yükseldiği görülmektedir. Hesapta yaşanan artışların nedeni bankanın işlem hacminde yaşanan yükselme, düşüşlerin nedeni ise savaş yıllarında yaşanan ekonomik kriz olduğunu söylenebilir.²⁶⁰

3.1.3.2. Menkul Değerler

Bankaların gelir elde etme amacıyla kaynaklarını plase ettikleri alanlardan biri devlet ve şirketlere ait hisse senedi ve tahvillerdir. Hisse senetleri dönem sonu kârlarından ortaklarına temettü geliri, tahviller ise kupon ödeme dönemlerinde sahiplerine faiz geliri

²⁶⁰Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapordur, s.1-2; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapordur, s. 1-2.

sağlamaktadır. Bankalar söz konusu gelirleri elde edebilecekleri gibi sahip oldukları tahvil ve hisse senetlerini borsalarda satarak alım satım kârı da elde edebilmektedir. Menkul değerler bankalara gelir oluşturan bir yatırım alanı olduğu gibi yukarıda da bahsedildiği üzere likidite sıkışıklığı durumlarında nakde kolay dönüştürülebilen kıymetler olmaları nedeniyle ayrıca önem arz eden bir yatırım alanı olmaktadır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın menkul kıymetlere yatırdığı tutarların aktif toplamı içerisindeki paylarına bakıldığında bazı yıllarda %9 ve üzeri paya sahip olduğu, diğer yıllarda ise %5-7 seviyesinde olduğu gözlenmektedir.

En yüksek değere sahip olunan (%11) ilk faaliyet yılında söz konusu menkul değerlerin büyük bir kısmı faiz geliri elde edilmek amacıyla satın alınan %5 faizli Alman hazine tahvillerinden oluşmaktadır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, İstanbul'da bulunan bazı bankalarla birlikte bu tahvillerin ihracına aracılık etmiş, 507.400 Osmanlı liralık kısmı banka adına satın alınmıştır. Hesabın kalan 90.000 Osmanlı liralık bakiyesinin hangi menkul değerlerden oluştuğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.²⁶¹ Banka 1918 yılında devlet tarafından ihraç edilen %5 faizli "istikraz-ı dâhili" tahvillerinin satışına aracılık ettiği gibi bir miktarı banka adına satın alınmıştır. Bu tutarın ne kadar olduğuna dair bir bilgi 1919 (1335) yılı faaliyet raporunda yer almamaktadır. Ancak bu tahvillerin kupon ödemelerinde yaşanan sorun nedeniyle piyasa fiyatlarının düşmesinden ötürü cüzdanda bulunan tahvillerin değerinin bir miktar düştüğü bilgisi yer almaktadır. Menkul Değerler hesabının bakiyesinde önceki yıla göre azalma olmasına rağmen Alman hazine tahvillerinin satıldığına dair bir bilgi olmaması karşısında kalan bakiyenin bir kısmının %5 faizli istikraz-ı dâhili tahvillerinden oluştuğu düşünülebilir.²⁶² Hesabın bakiyesi 1919-1921 yıllarında önemli tutarda düşüş göstermiştir. 1919 yılında istikraz-ı dâhili tahvillerin önemli gelir oluşturduğu belirtilmekle birlikte anlaşıldığı kadarıyla Almanya'nın savaşı kaybetmesi üzerine markların ülkeye getirilememesi, Alman hazine tahvillerinden ötürü ciddi bir zarar meydana getirmiştir. Buna karşın bankanın olağan ve olağanüstü yedek akçelerine başvurmadan sorunun üstesinden gelebildiğine dair satırlar rapora yansımıştır.²⁶³ 1920 yılında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, milli şirketlerden

²⁶¹Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapordur, s. 5, 8.

²⁶²Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 6.

²⁶³Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdaresince 27 Haziran 1336/1920 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 5-6.

Yeni Ticâret, Karamürsel Ticâret ve Mensûcât, Sanitas Eczâ-yı Tıbbîye Osmanlı Anonim şirketlerinin hisse senetlerinden yaptığı satın almalar nedeniyle İştirakler kaleminin bakiyesi yükselmiştir. Bu yılda bankanın istikraz-ı dâhili tahvillerinin fiyatının 10 kuruşa düşmesi, cüzdan değerinde bir miktar düşüşe neden olmuştur.²⁶⁴ Adı geçen tahvilin fiyatının 1921 yılında 12 kuruş üzerine yükselmesi bu tahvillerde yaşanan değer düşüklüğünü bir miktar ortadan kaldırmıştır. Ancak Donanma Cemiyetinin lağvından dolayı banka ihracına aracılık ettiği donanma piyango biletlerini, alış bedeli üzerinden Menkul Değerler hesabına yansıtmak zorunda kalmıştır. Ayrıca hisse senetleri alınan milli şirketlerin savaş sonrası dönemde yaşanan kriz nedeniyle faaliyetlerini etkilenmesi söz konusu hisse senetleri fiyatlarını olumsuz yönde etkilemiş ve bu da cüzdan değerinde düşüşe yol açmıştır.²⁶⁵ 1922 yılından itibaren hesabın bakiyesi tekrar eski seviyesine doğru yükselişe geçmiştir. Bunun önemli bir nedeni savaşın bitmesidir İstanbul'un işgalinin sona ermesiyle bankanın elinde bulunan istikraz-ı dâhil-i tahvillerinin fiyatı hızla yukarı tırmanmaya başlamıştır. 1922 yılsonu değerlendirme fiyatının 31,5 kuruş olması Menkul Değerler bilanço rakamının yükselmesini sağlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla tahvil fiyatında takip eden senelerde yaşanan fiyat artışları bu hesabın artışıındaki temel sebep olmuştur.²⁶⁶

3.1.3.3. Krediler

Ticaret bankalarının tipik özelliği topladığı kaynakları kredi olarak kullandırmasıdır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilançolarına göz atıldığında daha önce de bahsedildiği üzere en önemli plasman kalemi kredilerdir. Bankanın farklı türde açtığı kredilerin toplam aktif içerisindeki payı en düşük olduğu yılda (1918) %36, diğer yıllarda ise %43-59 bandında değişen paylara sahiptir. Bankanın faaliyet raporlarında yer alan bilançolarından kredilerin nitelik ve teminat türlerine göre dağılımına yönelik hazırlanan oransal bilgiler **tablo 6**'da gösterilmiştir. Tablonun en alt sütununda krediler kaleminin toplam aktif içerisindeki payı yer almaktadır. Bu payın kredi türleri itibarıyla yıl bazında oransal dağılımı ise ilgili kalemlerin karşılarında verilmiştir.

²⁶⁴Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 30 Haziran 1337/1921 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, İstanbul Matba-i Osmaniyesi, İstanbul, 1921, s. 5.

²⁶⁵Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 5-7.

²⁶⁶Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1923, s. 6.

Söz konusu tabloda dikkat edileceği üzere Kefâlet Mukâbilinde Krediler kalemi 1921 yılından itibaren Kefâlet ve Diğer Teminatlar Mukâbilinde Krediler (raporda yer aldığı şekliyle Kefâlet ve Teminat-ı Mütenevvia Mukâbilinde Krediler) şeklinde daha geniş kapsamlı bir hal almıştır. Kalemin kapsamının genişlemesi ve 1921 yılı öncesinde diğer teminatlar mukâbili verilen krediler ifadesi kullanılmaması nedeniyle bu kalemler tabloda iki ayrı kalem şeklinde verilmiştir. Yine banka bilançolarında krediler başlığı altında toplanan bazı kalemlerin farklı isimler altında izlendiği görülmektedir. Örneğin Ticari Senetler Kalemi, günümüz Türkçesine uygun olarak bazı yıllarda “senedât”, bazı yıllarda ise “senedât-ı ticariye cüzdanı” şeklinde verilmiştir. Bu hesaplar öz itibariyle birbirinin aynısı olması sebebiyle tek bir başlık altında toplanmıştır.

Krediler hesabıyla ilgili bahsedilmesi gereken son bir husus ise banka bilançolarında açık bir şekilde kredi kelimesi geçen ya da geçmese de kredi işlemi olduğu düşünülen kalemlerin bu başlık altında toplanmış olmasıdır. Buna karşılık bilanço aktifinde Diğer başlığı altında toplanan bazı kalemlerin de nitelik itibariyle kredi vasfına haiz olabileceği muhtemeldir. Bu durumda kredilerin toplam aktif içerisindeki payının biraz daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bu kalemlerle ilgili açıklamalar bir sonraki kısımda ele alınacaktır.

Tablo 6: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Tarafından Verilen Kredi Türleri (%)

Kredi Türleri/Yıllar	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Ticari Senetler	0,13	0,69	4,73	2,61	1,71	2,86	7,93	14,28
Açık Krediler	5,73	1,81	3,47	8,37	4,38	3,07	1,19	2,61
Emtia Mukâbilinde Krediler	15,35	8,26	14,82	13,29	12,71	12,42	9,01	13,61
Esham ve Tahvilat Mukâbilinde Krediler	1,59	11,41	15,73	17,12	16,68	19,82	11,26	3,9
Kefâlet Mukâbilinde Krediler	20,48	13,96	7,50	9,72				
Kefâlet ve Diğer Teminatlar Mukâbilinde Krediler					17,54	19,55	5	3,66
Kefâletten Dolayı Borçlu Hesaplar					2	1,76	11,71	10,08
Aktif Payı Toplam	~43	~36	~46	~51	~55	~59	~46	~48

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası 1918-1925 Faaliyet Raporları.

Tablo 6’da görüleceği üzere Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, müşterilerine muhtelif tipte krediler kullandırmıştır. Bunlar içerisinde ilk sırada yer alan Ticari Senetler, bankanın faaliyet raporlarında ayrıntıları bulunmamakla beraber, bankaya müşterilerin iskonto ettirerek vadesinden önce nakde çevirdikleri ya da bankanın satın aldığı ticari

senetlerdir. Bu senetler ticaret dünyasında yoğun olarak kullanılan poliçe, bono vb. senetlerden oluşmaktadır. Bu tür bir senedin iskonto ettirilmesi ya da bankaya satılmasında, müşteri alacağını vadesinden önce nakde çevirme imkânına kavuşmaktadır. İki işlem arasındaki temel fark ilkinde senedin vadesinde ödenmemesi durumunda müşterinin sorumluluğu devam etmesi, ikincisinde ise senedin ödenmeme riskini bankanın üstlenmiş olmasından kaynaklanmıştır.²⁶⁷

Bu kalemin krediler içerisindeki payı genel olarak düşük seyretmekle birlikte savaşın sona ermesiyle payı kayda değer ölçüde yükselmiştir. Bunun da temel nedeni savaş dönemlerinde ticaret hayatının kesintiye uğraması ve daha çok nakit ödemelere dayanmasıdır. Savaşın bitimiyle birlikte ticari hayatta güven ortamının oluşması, bu tür senetlerin kullanımını arttırmış olmasından ötürü bankaya iskonto ve iştirâ (satın almak) için sunulan senet hacminin de yükselmesine neden olmuştur. Açık krediler herhangi bir teminat karşılığı aranmaksızın doğrudan krediyi kullanan müşterinin itibarı esas alınarak açılan bir kredi türüdür.²⁶⁸ Bu kredi kaleminin toplam krediler içerisindeki payı oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir. En yüksek seviyeye ulaştığı yılda (1920) toplam aktif payı %8,37, en düşük yılda (1923) ise %1,19'dur.

Bankanın faaliyet raporlarında bu kredilerin kimlere açıldığına dair bir ayrıntı bulunmamakla birlikte İttihat ve Terakki'yle bağlantısı olan çevrelere, kamu kurumlarına ya da piyasanın saygın iş adamlarına kullanılmış olduğu varsayılabilir. Bu iki kredi türü dışında kalan krediler Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası bilançosunda karşılık olarak müşteriden alınan teminat türlerine göre sınıflandırılmıştır. Emtia mukâbili krediler açılan kredinin karşılığında müşterinin ya kredi ile satın aldığı malı/malları ya da başka malları maddi teminat olarak sunduğu kredilerdir. Müşterinin krediyi ödememesi durumunda teminat olarak gösterilen mallar satılarak kredi tasfiye edilmeye çalışılmaktadır. Esham ve tahvilat mukâbili kredilerin teminatında ise şirket hisse senetleri ve tahvilleri ya da devlet tahvilleri teminat olarak gösterilmektedir. Benzer şekilde kredi ödenmediğinde bankanın elinde teminat olarak tutulan menkul kıymetler nâkde dönüştürülerek kredi kapatılmaktadır. Kefâlet karşılığı kredi de ise gerçek kişi ya da tüzel kişiler krediye kefil olabilmektedir. Kredinin asıl borçlusu tarafından ödenmemesi durumunda banka kefile müracaat ederek alacaklarını tahsil

²⁶⁷Kocaimamoğlu, **Bankacılık Ansiklopedisi**, s. 663.

²⁶⁸Kocaimamoğlu, **Bankacılık Ansiklopedisi**, s. 8-9.

etme yoluna gitmektedir.²⁶⁹ **Tablo 6**'ya bakıldığında bankanın emtia mukâbili açtığı kredilerin iki yıl istisna edilirse (1918 ve 1923) genelde istikrarlı bir yapı gösterdiği, gerek toplam aktifler gerekse de toplam krediler içerisindeki payının belirli bir aralıkta (%12-16) seyrettiği görülmektedir. Benzer ifadeler esham ve tahvilat mukabili kullandırılan krediler için de geçerlidir. 1917 ve 1924 yılları dışarıda bırakılırsa bankanın menkul kıymetleri teminat olarak kullandığı krediler %11-20 bandında dalgalanmıştır. Emtia mukâbili kredilere göre bu krediler daha dalgalı bir seyir izlemesi savaş dönemlerinde menkul kıymetlerin değerlerinde yaşanan istikrarsızlıklar etkili olmuştur. Bankanın faaliyete başladığı 1917 yılında Dersaadet Tahvilât Borsası'nın kapalı olması bu yıla ait değerlerin oldukça düşük olmasının bir sebebi olabilir. Diğer taraftan 1924 yılı değerinin diğer yıllara göre oldukça düşük olmasının nedeni de savaş sonrası dönemde borsanın hisse senetleri ve tahvillerin işlem gördüğü bir borsadan ziyade yabancı para üzerine spekülasyonların arttığı bir piyasaya dönüşmesinden kaynaklanmıştır.²⁷⁰ Emtia ve menkul kıymetler karşılığı kullandırılan kredilerin yanı sıra krediler kalemi içerisinde önemli bir paya sahip olan üçüncü kredi grubu kefâlet karşılığı kullandırılan kredilerdir.

1921 yılına kadar sadece kefâlet karşılığı krediler olarak tasnif edilen bu krediler bankanın ilk faaliyet yılı sonunda toplam kredilerin yarısına yakın kısmını (%20,48 / %43) oluşturmaktadır. Ağırlığı giderek azalan bu krediler, 1921 yılından sonra diğer teminat türlerinin de kefâlet mukâbili krediler ile birlikte tasnif edilemeye başlamasıyla tekrar eski seviyesine doğru yükselse de 1923 ve 1924 yıllarında hızla düşmüştür. Bu bilgiler bize Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kredilerinin ağırlıklı olarak emtia, menkul kıymetler, kefâlet ve diğer teminatlar karşılığı verilen kredilerden oluştuğunu göstermektedir. Krediler içerisinde tasnif edilen diğer bir kredi türünü ise kefâletten dolayı borçlu hesaplar oluşturmaktadır. Bu hesabın içeriği konusunda bankanın faaliyet raporlarında bir açıklama bulunmamaktadır.²⁷¹ Bu durumda önümüze iki seçenek çıkmaktadır. İlki bankanın bilanço aktif içerisinde izlenen nazım hesaplardan

²⁶⁹ Kocaimamoğlu, **Bankacılık Ansiklopedisi**, s. 400-401.

²⁷⁰ Hüseyin Al – Şevket Kamil Akar, **Dersaadet Tahvilat Borsası (1874-1928) Osmanlıdan Günümüze Borsa**, Borsa İstanbul Yayınları, İstanbul, 2014, s. 83-84, 97-98.

²⁷¹ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 29 Haziran 1340/1924 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Anonim Şirketi, İstanbul, 1924, s.9-10; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 27 Haziran 1341/1924 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-11.

kaynaklanan bir durum olabileceğidir. Günümüzde bankaların bilanço dışında izledikleri bu hesaplar gayri nakdi kredi olarak adlandırılan ve gelecekte bankalar açısından nakdi kredilere dönüşme ihtimali bulunan kefâlet ve garantilerdir. Bankalar bir kredi müşterisinin bir işi yapmasına kefil veya garantör olmaktadır. Müşterinin işi gerçekleştirememesi ya da taahhüdünü yerine getirememesi durumunda bankalar müşteri adına üstlenilen ödemeyi yapmakta, bu durumda adına ödeme yapılan müşterinin gayri nakdi kredisi nakdi kredi haline dönüşmektedir.²⁷² Bu minvalde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kredi müşterileri lehine verdiği kefâlet nedeniyle tazmîn etmek zorunda olduğu tutarlar bu hesap altında izlenmiş olabilir. İkinci seçenek de bankanın kefâlet karşılığı kullandığı kredilerden müşterilerin ödeme sorunu yaşaması nedeniyle kefillerden alınması gereken tutarların bu hesap altına kaydedilmiş olmasından kaynaklıdır. Her ne şekilde olursa olsun bu tutarlar Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın nakdi veya gayri nakdi krediden kaynaklanan alacakları olduğu kuvvetle muhtemeldir. Genel olarak krediler rakamının yıllar bazında seyrine bakıldığında 1918 ve 1924 yılları dışında 2.200.000 – 2.700.000 Osmanlı/Türk Lirası aralığında olduğu görülmektedir. 1918 yılında söz konusu rakam 3.500.000 milyon Osmanlı/Türk lirası, 1924 yılında ise 5.000.000 Osmanlı/Türk lirasıdır.

Bankanın kredi müşterilerinin kimler olduğuna dair faaliyet raporlarında bilgi bulunmamaktadır. Ancak bankanın kredi politikası ve kullandığı spesifik kredi türleri konusunda bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin 1917 yılında bankanın faaliyete geçmesinden sonra “Ticâret nokta-i nazarından sermayemizin bir kısmını gerek Dersâdet ve gerek taşra tüccarânının ihtiyâcâtına tahsîs ederek hesâb-ı cârî sûretiyle veya emti'a mukâbilinde krediler küşâd” olunduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra savaş döneminin İstanbul'da meydana getirdiği iâşe sorunlarını hafifletebilmek için Mâlîye Nezâreti'nin kefâletiyle İâşe Müdüriyet-i Umûmiyesine 1.000.000 liralık kredi açıldığı bilgisine yer verilmiştir. Bu durumda 1917 yıl sonunda 2.275.517 Osmanlı lirası tutarındaki krediler rakamının, 1.076.770 Osmanlı lirası tutarındaki kısmını oluşturan kefalet karşılığı kredilerin 1.000.000 lirası bu krediden oluştuğu anlaşılmaktadır.²⁷³

²⁷²Kocaimamoğlu, **Bankacılık Ansiklopedisi**, s. 400-401.

²⁷³Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 5.

Krediler rakamı takip eden yılsonunda önceki seneye göre yaklaşık 1.250.000 Osmanlı lirası artış göstermekle birlikte ilgili senenin faaliyet raporunda bu artışın kaynağına dair bir bilgi yoktur.²⁷⁴ 1919 yılında banka faaliyetinin mütareke akdinden sonra muhtemelen İstanbul'un işgali sonrasında İtilaf Devletleri'nin bankaya el koyması sonucu faaliyetleri senenin önemli bir kısmında duraklamıştır. Söz konusu raporda bu husus:

“Akd-ı mütârekeyi müte’âkib mu’âmelâtın akemâfî’s-sâbık devam etmekde olan mü’essesemiz ma’lûm olan ve tafsîlen bast ve temhîdizâ’id görülen esbâb ve mevânî’inhaylûleti ile senenin kısm-ı a’zamında ‘atâlet-i kamîleye mahkûm kalmış ve bu sûretle ma’a’t-te’essüf gâyet kıymetdâr zamanlar izâ’aedilmiştir.” şeklinde yer bulmuştur.”

Bu olumsuzluk doğal olarak bankanın temel faaliyeti olan krediler kaleminde yaklaşık 1.000.000 liralık bir düşüş (914.000 Osmanlı lirası) göstermiştir.²⁷⁵ Takip eden yıllarda Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği dönemdeki olumsuz iktisadi ve ticari koşullar, krediler rakamının yerinde saymasına neden olmuştur. Hatta İzmir'in işgali sonucunda 1920 yılında banka bu şehirde bulunan şubesine ait bazı hesapları tasfiye etmek zorunda kalmıştır.²⁷⁶ Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesi ve barış ortamının tekrar sağlanmasına rağmen banka kredilerinde kayda değer bir artış yaşanmamıştır. Ancak banka yönetiminin faaliyetlerin genişleyeceğine dair ümit var olduğu rapora yansımıştır.²⁷⁷ Gerçekten de 1924 yılı sonunda krediler rakamı bir önceki yılsonu rakamını (2.711.208 Türk lirası) neredeyse ikiye katlamış (5.085.122 Türk lirası) durumdadır. Bu artışın nerelerden kaynaklandığına dair 1925 yılında yayımlanan faaliyet raporunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun temel sebebinin savaş ortamının sona ermesi, ülkede istikrarın

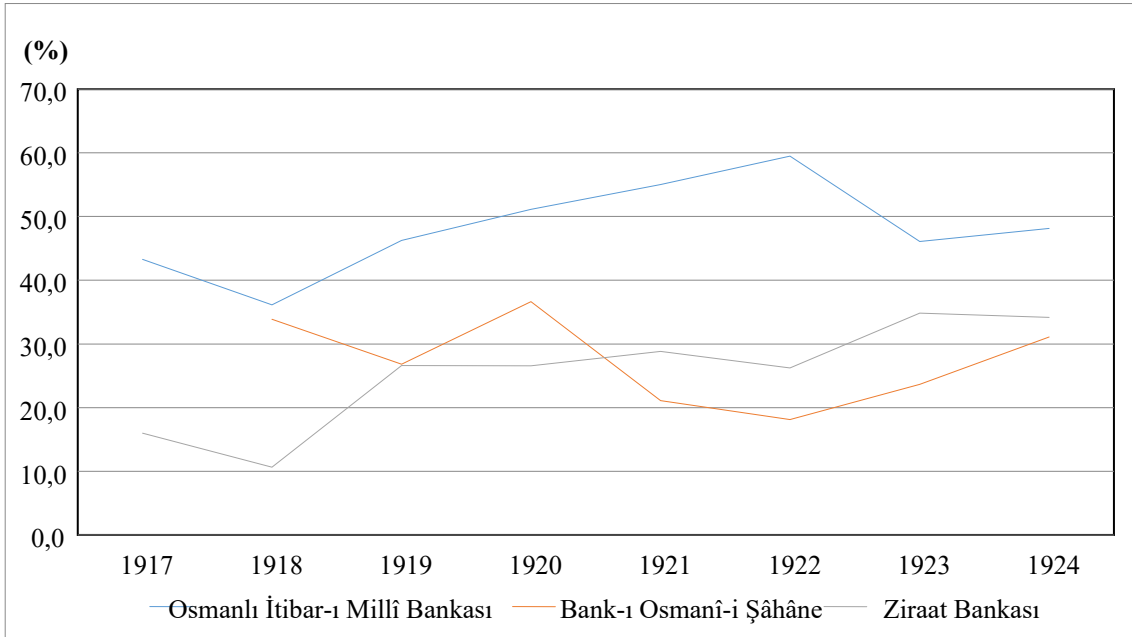
²⁷⁴Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 5-7.

²⁷⁵Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1336/1920 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan raporu, s.5.

²⁷⁶Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince30 Haziran 1337/1921 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor s.6; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 5-6; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 5-6.

²⁷⁷Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 29 Haziran 1340/1924 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s 5-6.

sağlanması ve bankanın artan şube sayısındaki artışın doğal sonuçları olduğu söylenebilir.²⁷⁸

Grafik 3: Kredi Hacmi Karşılaştırması

Kaynak: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası 1918-1925 Faaliyet Raporları; Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, s.493-499; Yusuf Saim Atasagun, Ziraat Bankası, c.1, s.364-367.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın krediler kaleminin aktif toplamı içerisindeki payının yüksekliği nedeniyle tipik bir ticaret bankası olduğu daha önce belirtilmişti. Bu iddiayı desteklemek üzere Osmanlı/Türk bankacılık sektörünün dönem itibariyle önde gelen bankaları olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası'nın oranlarıyla karşılaştırıldığı **grafik 3** hazırlanmıştır. Bu grafikten de görüleceği üzere Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın krediler rakamının toplam aktif içerisindeki payları her iki bankanın da kayda değer bir şekilde üzerindedir. Ancak bunun karşılaştırma yapılan dönemin savaş ve sonrası gibi olağanüstü bir dönem olduğunun altı çizilmelidir. Bu noktada Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin olağan dönemlerde krediler rakamının daha yüksek düzeylerde gerçekleşmesi beklenmelidir. Banka sermayedarlarının I. Dünya Savaşı'nda karşı cephede olmaları, milli banka statüsündeki bu bankanın Osmanlı hükümetiyle arasının bozulmasına ve doğal olarak krediler rakamının düşmesine neden olmuştur.

²⁷⁸Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1341/1925 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 5-6.

Bu durumun en bariz göstergesi söz konusu dönemde bankanın hükümete avanslar hesabının bakiye vermemesidir. Ayrıca banka savaş dönemi olması nedeniyle faaliyetlerini daraltmış, daha çok kaynaklarını nakit halde tutmaya çalışmıştır. Bu durum banka bilanço toplamının küçülmesi ve likit (nakit) değerler rakamının yüksek seyretmesinden anlaşılabilmektedir.²⁷⁹ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na göre millî sermayeli Ziraat Bankası, savaş ortamından daha fazla etkilenmiştir. Bunun başlıca nedeni, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda şubelerinin bulunmasıdır. Doğal olarak bankanın şube sayısının azalması, banka bilançosunun küçülmesine neden olmuştur. 1918 yılından sonra banka bilançosunun %50'yi aşan bir ölçüde küçülmesi bu sebepten kaynaklanmaktadır. Savaş ortamının bankanın temel faaliyet alanı olan tarım sektörünü büyük ölçüde olumsuz etkilemesinin de bunda payı bulunduğu söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar bankanın faaliyeti bu şekilde devam etmiş, sonrasında hızlı bir şekilde artışa geçmiştir.²⁸⁰

3.1.3.4. Diğer Aktifler

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası bilançolarının aktif içeriğinde, Diğer Aktifler başlığı altında toplanan kalemlerin de belirli bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu başlıkta önemli görülen kalemler hakkında açıklamalar yapılması bankanın faaliyetlerinin anlaşılması adına yararlı olacaktır. Diğer Aktifler grubu altında toplanılan kalemler **tablo 7**'den de görüleceği üzere bankanın menkul ve gayrimenkullerinin konsolide edildiği Duran Değerler, İştirakler, Tasfiye Halindeki Hesaplar, Resmi Daireler Hesabı, Müşterek İşlemler, Geçici Hesaplar, Nâzım Hesaplar, Muhtelif Borçlular ve Kâr-Zarar Hesabı şeklinde sıralanmaktadır. Daha önce verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere günümüz banka bilançolarında, bilanço dışında izlenen Nâzım Hesaplar dönem itibarıyla banka bilançosunun içerisinde yer almaktadır. Ayrıca kullanılan bilanço yöntemi nedeniyle bankanın kâr ettiği dönemlerde bilançonun pasifinde bakiye veren Kâr ve Zarar Hesabı bankanın zarar ettiği dönemlerde bilanço aktifinde bakiye vermektedir. Son bir husus bu başlık altında tasnif edilen hesaplardan bazılarının esas itibarıyla kredi niteliğinde işlemlerden oluşabileceğidir. Bu hesaplardan bankanın iştirakleri ayrı bir başlık altında ele alınacağından bu kısımda ayrı bir açıklama yapılmayacaktır.

²⁷⁹Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, s. 302-304, s.493-499.

²⁸⁰Ataşağın, **Ziraat Bankası**, c.1, s. 364-367.

Tablo 7: Diğer Aktifler Kalemi (%)

Diğer Aktifler/Yıllar	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Duran Değerler-Menkul ve Gayrimenkuller	0	0	0	0	0	0	2	1
İştirakler	0	0	0	7	4	1		
Derdest-i Tesviye Borçlu Hesabat/Tasfiye Olunmuş Muâmelât	15	0	0	0	0	0	12	3
Devair-i Resmiye-i Hükümet Hesabatı	0	11	0	0	0	0	0	0
Muâmelât-ı Müştereke	8	7	0	0	0	0	0	0
Muvakkat Hesaplar-Hesab-ı Muvakkate	1	7	6	4	3	1	2	3
Hesabat-ı Nâzime	9	4	10	11	11	13	5	6
Muhtelif Medyunlar	0	0	0	0	6	2	2	1
Kâr ve Zarar	0	0	0	0	1	0	0	0
Aktif Payı Toplam	~33	~30	~16	~25	~25	~18	~23	~14

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası 1918-1925 Faaliyet Raporları.

Bankanın Duran Değerler başlığı altında tasnif edilen menkul ve gayrimenkulleri, **Tablo 7**'de görüleceği üzere Diğer Aktifler içerisinde 1923 yılı öncesinde herhangi bir ağırlığa sahip değildir. Bunun nedeni Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın gerek merkez gerekse de açılan diğer şubelerinde yaptığı harcamaların tamamının ilgili yıllarda itfâ edilmiş olması nedeniyle yani 1 Osmanlı lirası “iz bedeli” ile takip ediliyor olmasıdır. Örneğin, bankanın ilk faaliyet yılı olan 1917 yılı sonunda “mesârif-i tesisiye” ve “mefrûşat” kalemleri sırasıyla 5.042 ve 523.450 Osmanlı lirası olup bunların tamamı itfâ edildiği için bilançoda 1 Osmanlı lirası olarak yer almıştır.²⁸¹ Bankanın 1918-1919 yıllarında mefrûşat rakamları da (7.288 ve 1.1061 Osmanlı lirası) tamamen itfâ edildiği için iz bedeli ile bilançoda gösterilmiştir. 1919 yılından sonra herhangi bir mefrûşat ve tesis masrafı olmamıştır.²⁸² 1923 yılında Duran Değerlerin bilanço içerisinde %2'lik paya ulaşmasının nedeni ise bankanın 146.169 Türk lirası bedel ile satın aldığı Kabataş'taki arsadır.²⁸³ Bankanın aldığı bu arsanın bedeli daha genel bir kalem olarak 1924 yılı bilançosunda emlak içerisinde alınmış görünmektedir.²⁸⁴

²⁸¹Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunana raporu, s. 8-9.

²⁸²Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 8-12; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-13.

²⁸³Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-11.

²⁸⁴Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 29 Haziran 1340/1924 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-11.

Bilanço aktifinde “tasfiye olunmuş muamelat” ve “derdest-i tesviye borçlu hesabat” şeklinde isimlendirilen iki kalem bir başlık altında tasnif edilmiştir. Bu kalemlerden ilki tasfiye olunmuş muamelat, bankanın ilk faaliyet yılında 772.614 Osmanlı lirası bakiyeye sahip olup, bilanço toplamı içindeki payı %15’tir.²⁸⁵ Bu başlık altında takip eden yıllarda herhangi bir bakiye bulunmamaktadır.²⁸⁶ İkinci kalem olan “derdest-i tasfiye borçlu hesabat” kalemine baktığımızda ilk kez 1923 yılı bilançosunda 703.219 Türk lirası bakiye ile aktif içerisinde %12’lik paya sahip olmuştur. Bu hesabın bakiyesi 1924 yılında 300.979 Türk lirasına inmiş, bilanço ağırlığı da banka bilançosunun bu yılda büyümesinin etkisi ile %2’ye düşmüştür. Niteliği itibarıyla bu hesabın kredi mâhiyeti arz ettiği söylenebilir. Başlığında kredi ifadesi olmamasına rağmen bankanın bilançosu borçlu cârî hesaplar içerisinde yer almış olması bu hususu destekleyici mâhiyettedir.²⁸⁷

Devlet daireleri ile ilgili hesapların (devâir-i resmiye-i hükümet hesabı) bakiyesi bilanço aktifinde süreklilik arz etmemiş, bu hesap sadece 1918 yılında 1.108.960 Osmanlı lirası bakiye vermiştir. Bu işlem, bankanın iç borçlanmaya yaptığı aracılıkla ilgilidir.²⁸⁸ Benzer mâhiyette bir hesap ise Müşterek/Ortak işlemler (muâmelat-ı müştereke) kalemidir. Bu kalem 1917 ve 1918 yıllarında sırasıyla 402.612 ve 719.787 Osmanlı lirası bakiye ile bilançoda % 8 ve % 7’lik bir paya sahip olmuştur. Bu işlemler de bankanın ortak olduğu iştiraklerden kaynaklanmıştır.²⁸⁹ Bankanın ilk faaliyet yıllarında yer almayan buna rağmen 1921 yılından itibaren bakiye veren Muhtelif Borçlular (muhtelif medyunlar) kalemi ilk bakiye (283.729 Osmanlı lirası) verdiği yılda %6 gibi yüksek bir paya sahip olmuştur. Takip eden yıllarda bakiye yaklaşık 100.000 Türk lirası seviyelerine düşmekle birlikte banka bilançosunun büyümesinin de etkisiyle payı %2 ve %1 seviyesine gerilemiştir.

²⁸⁵Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 8.

²⁸⁶Bkz. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1341/1925 tarihinde hissederan-ı heyet-i umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-11.

²⁸⁷Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 29 Haziran 1340/1924 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-11; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1341/1925 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-11.

²⁸⁸Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.6.

²⁸⁹Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.3-5; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 6.

Bankaya borcu olan bu kişilerin kimler olduğuna dair faaliyet raporlarında herhangi bilgi bulunmamaktadır.²⁹⁰ Bu paragrafta açıklanan üç hesabın da nitelik itibariyle kredi mahiyeti arz ettiği söylenebilir. Banka bilançosunun aktifinde sürekli bakiye veren ancak yıllar itibariyle bilanço içerisinde payı dalgalı bir seyir izleyen Geçici Hesaplar (hesabat-ı muvâkkate) isminden de anlaşılacağı üzere kısa sürelerle kaydedilen banka alacaklarından oluşan bir hesaptır. Bu hesabın en yüksek olduğu 1918-1919 yılları sırasıyla %7 ve %6 paya sahiptir. Hesabın ağırlığı 1918 yılından sonra azalan bir seyir izlemiş 1924 yılında tekrar yükselerek %3 olarak gerçekleşmiştir. Bankanın işlem hacminin artması bu yükselişe katkıda bulunmuştur.²⁹¹

Süreklilik arz eden diğer bir hesap ise Nâzım hesaplardır. Daha önce bahsedildiği üzere bu hesaplar banka bilançosunun pasifinde de yer alan hesaplardır. Bilançonun her iki cephesinde yer almaları nedeniyle bilanço rakamını olduğundan fazla görünmesine neden olmaktadır. Bu hesaplar karakter olarak bankanın açtığı gayri nakdi krediler (kefâlet ve garantiler) ve emanet şeklindeki hesapların izlenmesine yarayan, ileride nakde dönüşmeleri ihtimal dâhilinde olan hesaplardır. Nakde dönüşmemeleri durumunda bankaya herhangi bir risk oluşturmamakta, banka bu işlemlerden komisyon geliri sağlamaktadır. Riskin gerçekleşmesi durumunda banka ile müşteri arasında nakdi kredi ilişkisi başlamakta ve oluşan tazmin tutarları üzerinden banka faiz geliri elde edebilmektedir. Genel olarak bakıldığında 1918 yılı dışarıda bırakıldığında hesabın aktif payı %9-11 seviyesindedir. 1923-1924 yılında ise bu pay %6-5 seviyesine gerilemiştir.²⁹²

3.1.4. Kârlılık Analizi

Ekonomide farklı sektörlerde faaliyette bulunan işletmeler gibi finansal aracılık hizmeti veren bankaların da amacı kâr elde etmektir. Kâr, bir yandan bankadan kazanç bekleyen hissedarların beklentilerini karşılarken bir yandan da bankanın faaliyetlerinin devam

²⁹⁰Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-11.

²⁹¹Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-11; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1336/1920 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-11.

²⁹²Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-11; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 29 Haziran 1340/1924 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-11.

etmesini sağlar. Bu bakımdan kâr, önemli bir ölçüttür. Bu özelliğinden dolayı bilançodan ayrı bir malî tablo olarak Kâr ve Zarar Tablosu düzenlenmektedir. Bu tablo bir bankanın faaliyetleri sonucu hangi alanlardan gelir elde ettiğini, bunları gerçekleştirirken hangi giderleri yapmış olduğunu gösterir. Sistematik olarak önce gelir kalemleri sıralandıktan sonra yapılan giderler ve ayrılan karşılıklar düşülür ve net kâr ya da zarar rakamı ortaya çıkar. Bu rakam aynı zamanda banka bilançolarının pasifinde yer alan kâr rakamıdır. Mâlî tabloların gösterim şekline bağlı olarak bankanın kâr etmesi durumunda bu rakam bilançonun pasifinde, zarar etmesi durumunda ise aktifte gösterilmektedir. Tipik bir Kâr ve Zarar Tablosu'nun gelir kalemleri içerisinde rakamsal olarak en yüksek tutarlı kaleminin bankanın temel faaliyeti olan vefaiz geliri getiren krediler olması gayet doğaldır.

Bankalar bunun yanı sıra açtıkları gayri nakdi krediler ve verdikleri muhtelif finansal hizmetlerden komisyon gelirleri elde etmektedirler. Ayrıca bankaların menkul kıymet ve yabancı paralı işlemlerden ötürü elde ettikleri gelirler de bulunmaktadır. Gider kalemleri içerisinde ise en büyük kalemi, bankaların kendi sermayelerinin yanı sıra topladıkları mevduat ve aldıkları krediler için katlandıkları faiz giderleri oluşturur. Bunun yanında bazı işlemler nedeniyle ödedikleri komisyonlar, menkul kıymetler ve yabancı paralı işlemlerden oluşan zararlar da giderler arasındadır. Faaliyetlerinden ötürü bankaların geri dönme ihtimali zayıflayan krediler ile menkul değerler cüzdanında bulunan hisse senetleri ve tahvillerin piyasa fiyatlarının düşmesi nedeniyle ayırdıkları karşılıklar da giderler arasında yer almaktadır. Son olarak bankaların personeline ödedikleri maaşlar ve benzeri ödemeler, bankanın merkez ve şubelerinin kullandıkları menkul ve gayrimenkulleri nedeniyle oluşan kira, tefriş, tesis vb. giderler de faaliyetin doğasından kaynaklanan giderler olarak gelir kalemlerinden düşülmektedir. Nihayetinde gelirler sıralandıktan sonra, giderler ve karşılıklar düşülerek net kâr ya da zarar rakamına ulaşılmaktadır. Bu noktadan sonra bankanın kâr etmesi durumunda ticaret hukuku ve banka ana sözleşmelerinde şart koşulan yedekler ayrılmakta, sonrasında hissedarlara kâr dağıtımına geçilmektedir. Kârdan ayrılan olağan ve olağanüstü yedekler bankanın finansal durumunun zayıfladığı zamanlarda kullanılmaktadır. Banka Kâr ve Zarar Tablosu ile ilgili genel bilgilerden sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kârlılık analizine geçilebilir. Ancak bu noktada bazı hususların açıklanmasında yarar vardır.

Bilançoyla ilgili verilen bilgilerden de hatırlanacağı üzere, bankanın faaliyet gösterdiği dönem itibarıyla günümüzde tüm bankalar tarafından kullanılan standart muhasebe kuralları bulunmamaktadır. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın elimizde bulunan 1917-1924 yıllarına ait Kâr ve Zarar Tabloları'na bakıldığında çok sayıda gelir ve gider kalemi yer almakta ve standart bir görünüm arz etmemektedir. Bunun sonucunda, mümkün olduğu ölçüde, bankanın gelir ve gider kalemleri bazı ana başlıklar altında toplanarak hazırlanan özet gelir gider rakamlarından **tablo 8** oluşturulmuştur. Kârlılık analizine ilişkin açıklamalar temel olarak bu tablo üzerinden yapılmış, gereken yerlerde ilgili yıl Kâr ve Zarar Tablosu'nun ayrıntılarına müracaat edilmiştir.

Tablo 8: Kâr ve Zarar Tablosu

Kalemler/Yıllar	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Gelirler								
Faiz, Komisyon, Kambiyo ve İskonto Gelirleri	116.06 3	364.08	403.01 6	399.51 4	268.20 9	284.65 9	288.12 2	407.23 4
Esham, Ortak ve Diğer İşlemlerden Gelirler	251.80 6	30.868		14.356	38.166			125.79 4
Esham ve Tahvilat Fiyat Farkı						130.53 8	38.616	
Önceki Seneden Devreden Kâr		275	5.398	5.244	259.65 8			
	367.86 9	395.17 1	408.41 4	419.11 4	566.03 3	415.19 7	326.73 9	533.02 8
Giderler								
Faiz, Komisyon ve Âkçe Farkı	0				94.158			
Tesis, Tefriş, Kira, Personel ve Diğer Giderler	51.602	72.091 .	340.02 0	345.97 7	162.89 3	122.54 4	150.06 5	200.45 9
Şüpheli Alacaklar Karşılığı				73.137		225.00 0		
Diğer asraflar		80.440			344.79 3	66.267	135.58 7	
Gelecek Seneye Devredilecek						1.387		111.34 8
Net Kâr/Zarar	316.36 7	242.64 0	68.394	0	(35.81 1)	0	41.087	221.22 1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 1918-1925 Faaliyet Raporları.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın faaliyetleri sonucu elde ettiği gelir kalemlerinin düzenlenişine bakıldığında bankanın temel faaliyeti olan krediler ve benzeri faiz getirisi sağlayan işlemlerden elde edilen faiz gelirlerinin bağımsız bir kalem olarak yer almadığını görüyoruz. Bu gelirler bankanın faaliyetinden elde ettiği komisyon, menkul kıymet ve kambiyo işlemlerinden elde ettiği gelirlerle zaman zaman birlikte zaman

zaman ayrı kalemler halinde verilmiştir. Yıllar bazında bu kalemler “faiz, komisyon ve kambiyo”, “faiz ve kambiyo”, “komisyon” ya da “faiz, komisyon, kambiyo ve iskonto” şeklinde tasnif edilmiştir. Genelde faiz gelirlerinin yanında en az bir gelir kaleminin birlikte verilmiş olması faiz gelirlerinin ayrıştırılmasına izin vermediğinden bu gelir kalemi en uzun haliyle konsolide edilmiştir. Bu haliyle bankanın krediler ve faiz getirici işlemlerden elde ettiği faiz gelirleri, ticaret senetlerinin iskonto edilmesinden elde edilen gelirler ile kambiyo işlemlerinden elde edilen gelirler, bankanın temel faaliyetinden elde ettiği gelir grubunu oluşturmuştur. 1917 yılı dışarıda tutulduğunda faiz, komisyon, kambiyo ve iskonto gelirlerinin banka gelirlerinin en büyük kısmını oluşturduğu tablodan görülmektedir. Genel olarak bakıldığında bu gelir grubu 1919 yılı sonuna kadar arttıktan sonra durmuş 1921-1923 yıllarında kayda değer ölçüde düşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte başlayan istikrar ortamında bankanın faaliyetleri de istikrar kazanmış ve bu grupta olan gelirleri artmaya başlamıştır.²⁹³ Bankanın ikinci önemli gelir grubu olan menkul kıymet işlemleri, bazı kurum ve kuruluşlarla ortaklaşa giriştiği işler ile muhtelif işlemlerden elde ettiği gelirler oluşturmaktadır. Menkul kıymet işlemleri bir kenara bırakılırsa bankanın giriştiği bu tür faaliyetler süreklilik arz etmeyen olağan dışı gelir kalemleri olarak nitelemek yerinde olacaktır.

Tablo 8’e bakıldığında da bu durum açık bir şekilde görülebilmektedir. 1917 yılında bu kalem büyük ihtimalle ortaklaşa girişilen (örneğin şeker işi) ya da muhtelif işlemlerden kaynaklanan gelirler nedeniyle bankanın temel gelir kaleminin üzerinde bir değere ulaşmıştır.²⁹⁴ Menkul kıymet işlemleri ise daha çok piyasanın gidişatıyla bire bir koşutluk arz eden spekülasyon karakterli bir gelir kalemidir. Menkul değerler cüzdanında bulunan tahvil ve hisse senetlerinin piyasa fiyatının alış fiyatı üzerinden satılması bankaya gelir getirirken alış fiyatının altındaki satışlar ise zarar meydana getirmiştir. Genel olarak bu gelir grubunun 1917 ve 1924 yılları dışında banka gelirlerine katkısı düşük düzeydedir.²⁹⁵

²⁹³Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 29 Haziran 1340/1924 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-11.

²⁹⁴Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 6.

²⁹⁵Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 5,10-11; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1341/1925 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 7,10-11.

Menkul kıymetler işlemleriyle ilgili diğer bir gelir kalemi de bilanço tarihinde gerçekleşmiş bir gelir rakamı niteliğinde değildir. Bunlar bilanço tarihinde bankanın menkul değerler cüzdanında bulunan hisse senetleri ve tahvillerin değerlemesinin yapılmasıyla oluşan hesabi gelirlerdir. Başka bir deyişle bu kalemler realize edilmiş gelirler değildir. Bunların gerçek bir gelir (ya da zarar) haline gelebilmesi satış tarihinde belli olmaktadır. 1922 ve 1923 yıllarında bakiye veren bu hesap bankanın satışına aracılık ettiği %10 faizli istikraz-ı dâhili tahvillerinin piyasa kıymetinin tekrar yükselişe geçmesi nedeniyle oluşan, sırasıyla 130.538 ve 38.616 Türk liralık değer farklarını yansıtmaktadır.²⁹⁶ Buna mukabil Esham, Ortak ve Diğer İşlemlerden Gelirler kaleminin 1919 yılında hiç bakiye vermemiş olması da aynı iç borçlanma tahvilinin değerinin piyasada oldukça düşük değerlere inmesinin bir sonucu da olabilir. Diğer bir ifade ile bankanın cüzdanındaki istikraz-ı dâhili tahvillerinin piyasa fiyatı bankanın alış fiyatının da altına düşmesi, bu hesap içinde karşılık ayrılmasından kaynaklanmıştır. Yine Alman Hazine tahvillerinin de Almanya'nın savaşı kaybetmesiyle değersiz bir kâğıt haline gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bunlar Kâr-Zarar Tablosu'nun giderler kısmında yer alan “esham ve meskûkât-ı ecnebiye üzerinden imha bedelatı” ve “esham ve tahvilat” başlıkları altında görülen bakiyelerle bağlantılı görünmektedir. 1919-1921 döneminde bu gider kalemlerinin bakiyeleri sırasıyla 196.027, 157.711 ve 85.987 Osmanlı lirası tutarlar olarak kayda değer zarar rakamlarına işaret etmektedir.²⁹⁷

Topladığı mevduat ve aldığı kredilere ödediği faiz giderlerinin oluşturması beklenir. Bu durum mevduatın kompozisyonuna ve aldığı kredilerin büyüklüğüne göre değişecektir. Eğer mevduatın önemli kısmı vadesiz ve faiz ödenmeyen mevduattan oluşuyorsa ve aldığı krediler toplam yabancı kaynaklar içerisinde fazla yer kaplamıyorsa faiz giderleri düşük olacaktır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilançosunun pasifinde mevduat ve aldığı kredilerin önemli bir paya sahip olduğu görülmekle birlikte bu kaynaklar için oluşan maliyetlerin Kâr ve Zarar Tablosu'nun gider kısmına yansımadağı görülmektedir. Faiz, Komisyon ve Âkçe Farkı başlığı altındaki 1921 yılında 94.158 Osmanlı liralık

²⁹⁶Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.5-6; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 29 Haziran 1340/1924 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 6-7.

²⁹⁷Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1336/1920 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-12; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 30 Haziran 1337/1921 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-12; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-12.

bakiyeye sahip bir kalem bulunmakla birlikte bu rakam müşterilerden alınmayarak itfa edilen bir tutara aittir. Bu durum bankanın faiz geliri elde ettiğine işaret etmekle birlikte Kâr ve Zarar Tablosu'nun gider kalemleri içerisinde bu hususu destekleyecek başka bir kalem bulunmamaktadır.²⁹⁸ Bu durumda süreklilik arz eden bankanın en önemli giderleri tesis, tefriş, kira, personel ve diğer giderler olarak konsolide edilen giderlerden oluşturmaktadır. Söz konusu giderler bankanın faaliyete geçtiği yıldan 1920 yılı sonuna kadar artış gösteren bir seyir izlemiştir. Banka faaliyetinin duraksama yaşadığı 1921-1922 yıllarında gelirlerinde azalma olduğu gibi giderlerinde de azalma yaşanmıştır. Bunun muhtemel sebebi gelir kısmında açıklanan nedenlerdir. Takip eden yıllarda istikrar ortamıyla birlikte bankanın gelirleri arttığı gibi giderleri de artış göstermeye başlamıştır.

Bankanın merkez ve şube açılışları nedeniyle oluşan tesis ve tefriş giderleri genelde tamamı aynı yılda itfa edilerek giderlere yansıtılmıştır. Savaş konjonktürünün meydana getirdiği enflasyonist ortamdan ötürü banka personeli için yaptığı ödemeleri değişik kalemlerden telafi etmeye çalışmıştır. Maaşların yanı sıra harp zammı ve ikramiye gibi başlıklar altında personele ödemeler yapıldığı Kâr ve Zarar tablolarının ayrıntılarından görülebilmektedir.²⁹⁹ Bankanın diğer önemli bir gider kalemini ise 1920 ve 1922 yıllarında bakiye veren Şüpheli Alacaklar Karşılığı (matlubat-ı meşkûke karşılığı) kalemidir. Anlaşıldığı kadarıyla bankanın açtığı bazı kredilerin geri dönme ihtimalinin düşüklüğü nedeniyle banka zikredilen tutarlar kadar karşılık ayırmak zorunda kalmıştır.³⁰⁰ Gider kalemleri içerisinde 1921-1922 yıllarında bakiye veren Diğer Masraflar başlığı altında konsolide edilen gider kalemleridir. Bu kalemlerin ayrıntılarına gidildiğinde 1921 yılında 438.951 Osmanlı liralık tutarın tamamı “esham ve tahvilat”, “na-kabil tahsil-i matlûbat”, “borçlu hesabata terk edilen faiz, komisyon ve âkçe farkı”, “1918 senesinde yolda müsâdere veyahud zâyî' edilen emtia”, “tasfiye edilen iştirak hesabı” ve “mesarif-i mehâkime, ücret, tâzminat” gibi muhtelif başlıklar altında itfa

²⁹⁸Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan raporu, s. 10-12.

²⁹⁹Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-12; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.10-12.

³⁰⁰Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 12-13;Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 12-13.

edilen yani zarar yazılan kalemlerden oluştuğu görülmektedir.³⁰¹ 1922 yılında bu rakam kayda değer ölçüde düşerek “1337 senesinden müdevver zarar” ve “sinin-i sabıkaya aid hesabatdan imha olunan mebâliğ” şeklinde iki başlığın toplamı olan 66.267 Osmanlı lirasına düşmüştür.³⁰² 1922 yılından daha yüksek bakiyelere ulaşan 1923 ve 1924 yıllarına ait bakiyeler de (135.587 ve 111.348 Türk lirası) bu tür zararların itfâedilmesinden oluşmuştur.³⁰³ Bu açıklamalardan sonra bankanın 1917-1924 dönemindeki kârlılık durumuna bakıldığında 1920-1922 dönemindeki faaliyetlerinden kâr elde edilmemiştir. Rakamsal olarak sadece 1921 yılında 35.811 Osmanlı lirası zarar etmiştir. 1920 ve 1922 yıllarında Net Kâr/Zarar kalemi bankanın kâr ya da zarar etmediğini gösterir şekilde “0” bakiye vermesine karşın 1920 yılında önceki seneden devredilen 5.244 Osmanlı liralık kâr rakamı ile bu bakiyenin oluştuğu anlaşılmaktadır. 1921 yılında banka açık bir şekilde zarar etmekle birlikte, 259.658 Osmanlı liralık olağan ve olağanüstü yedek âkçeler, şüpheli alacaklar karşılığı ve şubelerce ayrılan özel karşılıkların gelir kalemi olarak yansıtılmasıyla zarar rakamı azaltılmıştır. Gerçekte bu yılda bankanın zararı 295.469 olduğu sonucu çıkmaktadır.³⁰⁴

1922 yılında ise “0” bakiyenin oluşabilmesi için bakiye, “sene-i atıyeye devir edilecek kâr” başlığı ile 1.387 Osmanlı liralık tutar gider yazılmıştır. Buradan bankanın aslında 1922 yılında bu tutar kadar kâr elde ettiğini düşünebiliriz. Genel olarak yorumlamak gerekirse bankanın istikrarlı bir kârlılık düzeyi yakalayamadığı görülmektedir. Bunun da nedenleri, özellikle “0” kâr ve zarar açıklanan yıllardaki olumsuz koşullardır. Banka her ne kadar bu yıllarda kâr elde edemese de önceki yıllardaki yedek akçelerin ve alacak karşılıklarının kullanılmasıyla finansal sarsıntı geçirmekten kurtulmuştur. Bu dönemdeki zararların oluşumunda İstanbul’un işgali nedeniyle banka yönetimine İtilaf Devletleri’nin el koyması sonucu faaliyetinin duraksaması olduğu kadar menkul değerler cüzdanında bulunan istikraz-ı dâhili tahvilleri ile Alman hazine tahvillerinin

³⁰¹Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 6, 10-13.

³⁰²Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-13.

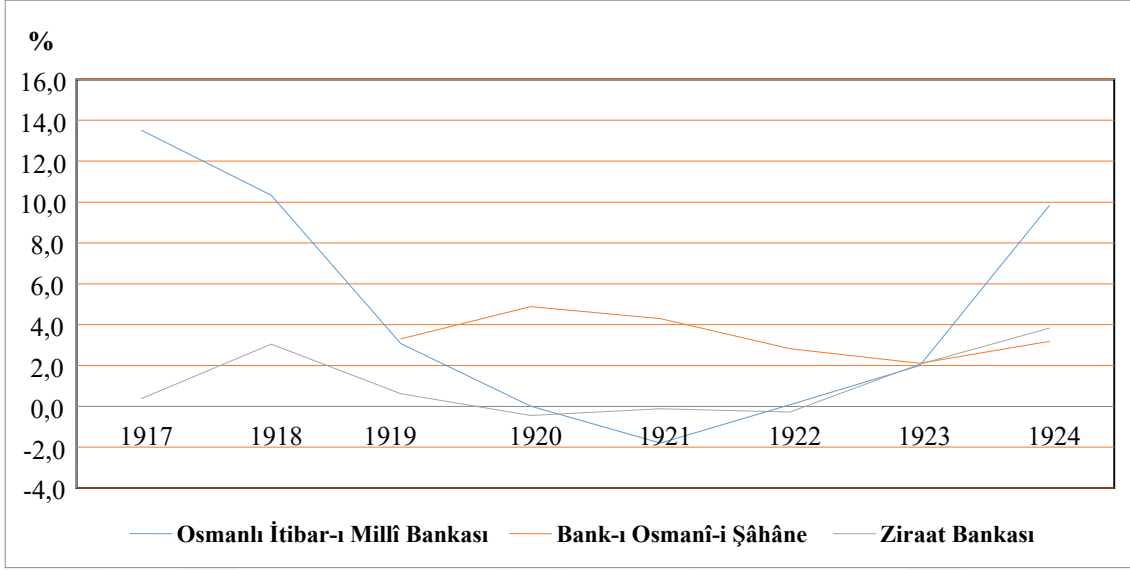
³⁰³Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 29 Haziran 1340/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-13; Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1341/1925 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-13.

³⁰⁴Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 22 Haziran 1338/1922 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-13.

fıyat düşüşlerinin de katkısı olmuş görünmektedir.³⁰⁵ Yukarıda da ifade edildiği üzere bankaların kâr etmesi sermayesine hissedar olan kişilerin şirkete yatırıma devam edebilmeleri için önemli bir göstergedir. Bunun anlamı banka sermayesine katılan hissedarların en azından dönem itibarıyla alternatif yatırım araçlarının sağladığı ortalama bir gelir getirmesi beklimleridir. Günümüzde söz konusu getiri için kullanılan temel rasyolardan biri öz kaynak kârlılığıdır. Banka net kârının özkaynaklara oranını ifade eden bu gösterge bankaya konulan sermayenin yıllık getirisinin ne olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁶ Gerek Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası gerekse sektörün önde gelen bankalarından Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası ile karşılaştırılmak üzere hesaplanan Net Kâr/Özkaynaklar rasyo değerleri **grafik 4**'te verilmiştir. Bankaların özkaynak karlılığı rasyolarını değerlendirmeye geçmeden önce Ziraat Bankası'nın diğer iki bankadan farklı bir misyona sahip olduğunu, tipik bir ticaret bankası olmadığını belirtmekte yarar vardır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile Bank-ı Osmanî-i Şâhâne rasyolarının karşılaştırılması daha mantıklıdır. Son bir nokta ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin 1917 ve 1918 yıllarına ait net kâr rakamlarının mevcut olmamasıdır. Bu durumda karşılaştırma 1919-1924 dönemiyle sınırlanmıştır.

³⁰⁵Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1339/1923 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 10-13.

³⁰⁶ Tunay – Silpar, **Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Kârlılığa Dayalı Performans Analizi I**, s. 9.

Grafik 4: Öz Kaynak Kârlılığının Karşılaştırılması

Kaynak: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası 1918-1925 Faaliyet Raporları; Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, s.497; Yusuf Saim Atasagun, Ziraat Bankası, c.1, s.364-367.

Yukarıdaki grafikten görüleceği üzere Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın ilk faaliyet yılında özkaynak kârlılığı oldukça yüksek bir oranda başlamış bu oran hızlı bir şekilde inişe geçerek 1920 yılında "0" a inmiştir. Önceki kısımda da açıklandığı üzere bankanın kârlılık açısından en sıkıntılı yılları 1919 yılı sonrasında başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar geçen dönemdir. 1920 ve 1921 yılları bankanın kâr üretilmediği hatta zararda olduğu yıllardır. 1922 yılında ise neredeyse oldukça cüzi bir kâre elde edilmiştir. Bu nedenle özkaynak kârlılığı "0" ya da negatif bir düzeydedir. İstikrar ortamının sağlanmasıyla rasyo değeri de hızlı bir şekilde tekrar artmıştır. Bankanın ilk iki yılında rasyonun oldukça yüksek olması bankanın ortaklaşa girdiği işlemlerden sağladığı kârların katkısının bir sonucudur. Milli bir sektör bankası olan Ziraat Bankası'nın oranları 1923 yılına kadar diğer iki bankadan düşüktür. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası gibi Ziraat Bankasında Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi sonrası gerek coğrafi olarak daralmanın gerekse savaş ortamının meydana getirdiği sonuçlardan olumsuz yönde etkilenmiştir. İstikrar ortamının sağlanmasıyla birlikte bu bankanın rasyoları da hızla yükselmiştir. Aynı şekilde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yi de savaş sonrası oluşan konjonktür aksi yönde etkilemiştir. Öz kaynak kârlılığı %2-4 bandında seyretmiştir. Milli bankalara göre daha istikrarlı bir görüntüsü vardır.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kâr dağıtım politikası bahsedilen konjonktürden nasibini almıştır. Bunun sonucu olarak banka iyi kâredebildiği yıllarda hissedarlara temettü dağıtabilmiş, olağan ve olağanüstü yedek âkçeler ayırabilmiştir. Hatta yedek âkçeler bankanın zarar açıkladığı 1921 yılında yaşanan finansal olumsuzlukların atlatılmasına katkı yapmış ve banka faaliyetine devam edebilmiştir.

Tablo 9: Kâr Dağıtım Tablosu

Kalemler/Yıllar	1917	1918 *	1919 **	1920 ***	1921 ****	1922 ***** *	1923 ***** *	1924 ***** **
Net Kâr/Zarar	316.36 7	242.36 5	68.39 4	0	(35.811)	1.387	41.08 7	221.2 21
Nizâm-ı İhtiyât Âkçesi (%5)	15.818	12.118	3.150	0	0	0	0	0
Temettü (2.000.000*%5) (1919-%3)	100.00 0	100.00 0	60.00 0	0	0	0	0	0
Birinci Dağıtım Sonrası	200.54 9	130.24 7	5.244	0	(35.811)	1.387	41.08 7	221.2 21
İdare meclisi üyelerine (%15)	30.082	19.537	0	0	0	0	0	0
Banka memurlarına (%3)	6.016	3.907	0	0	0	0	0	0
İkinci Temettü	100.00 0	60.000	0	0	0	0	0	0
Fevkâlade İhtiyât Âkçesi(%32)	64.176	41.679	0	0	0	0	0	0
Bakiye	275	5.124	5.244	0	(35.811)	1.387	41.08 7	221.2 21
Diğer seneye devir	275	5.398	5.244			1.387		
Tasfiye halindeki geçmiş yıl hesapları için karşılık							41.08 7	221.2 21

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. 1918-1925 Faaliyet Raporları. **Not:** (*)1918 yılı net kârı 242.640 lira olup bu tutardan önceki yıldan devredilen 275 lira düşülmüş, kalan 242.365 lira dağıtımına konu edilmiştir. Kalan 5.124 lira bu tutara tekrar ilave edilerek 5.398 lira diğer seneye devredilmiştir. (**) Bu yılın safî kârı gerçekte 62.996 lira olup önceki yıldan devreden 5.398 lira ile söz konusu rakama ilave edilerek 68.394 lira dağıtımına konu edilmiştir. (***) Banka bu yılda 73.137 liralık bir net kâr elde etmekle birlikte bu rakamı şüpheli alacaklar karşılığı olarak ayırdığından kâr rakamı sıfırlanmıştır. (****) Banka bu sene normalde 143.482 lira kâr elde etmiş olmakla birlikte, gerek menkul kıymetler cüzdanındaki değer kayıpları gerekse şüpheli alacaklar karşılıkları nedeniyle nette 35.811 lira zarar açıklamıştır. (*****) Banka bu yılda kâr'a geçmiş olmasına karşın şüpheli alacaklar için kayda değer bir karşılık ayrılması ve önceki seneden devreden zararın kapatılması sonucu 1.387 lirası kâr açıklamış, bu rakam sonraki seneye devredilmiştir. (*****) Banka 1923 yılında faaliyetlerini 41.087 lira kâr ile kapatmış, ancak bu tutarın tasfiye halinde bulunan geçmiş yıl hesaplarına karşılık olarak ayrılması teklif edilmiş ve kâr dağıtımını yapılmamıştır. (*****) Banka 1924 yılında 221.221 lira kâr etmiş, ancak bir önceki yılda olduğu gibi bu tutarın tamamı tasfiye halindeki geçmiş yıl hesapları için karşılık olarak ayrılması telif edildiğinden kâr dağıtımını yapılmamıştır.

Bankanın gerçekleşen kâr dağıtımlarına dair hazırlanan **tablo 9**'a bakıldığında ilginç bir durum söz konusudur. Banka 1917 ve 1918 yıllarındaki kârlarından ortaklarına temettü ödeyebildiği gibi özkaynaklarını güçlendirebilmek için olağan ve olağanüstü yedek âkçeler ayırma yoluna gitmiştir. 1919 yılında ise düşen kâr rakamı nedeniyle sadece birinci kâr dağıtımı yapılabilmektedir. Önceki iki yılda yapıldığı gibi olağanüstü yedek âkçe ayrılmamış ve yönetim kurulu üyeleri ile çalışanlara kârdan herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Bu yılda birinci kâr dağıtımı sonrasında kalan 5.244 Osmanlı lirası diğer seneye devredilmiştir. 1920-1924 yıllarında bankada hiç kâr dağıtımı olmamıştır. Bunun nedeni sözkonusu 1920 yılında hiç kâr açıklanmamış, 1921 yılında zarar ve 1922 yılında ise cüzi bir kâr açıklanmış olmasıdır. Zikredilen yıllar banka için zorlu geçen yıllar olmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası dağıtımına esas bir kâr elde edilemediği gibi önceki yıllarda ayrılan yedek âkçelerin bir kısmını zararların telafisi için kullanılmıştır.

1922 yılında kâr elde etmesine karşın bu rakam büyük oranda tahsili şüpheli hale gelen alacaklara (225.000 Osmanlı lirası) ve bir önceki yıldan devredilen zarar rakamının (35.811 Osmanlı lirası) karşılanması için harcanmış, geriye dağıtılamayacak derecede bir kâr rakamı (1.387 Osmanlı lira) kalmıştır. Bankanın tahsili şüpheli banka alacakları ve tasfiye halindeki hesaplar için karşılık ayırma politikası 1923 ve 1924 yılında devam ettiğinden banka her iki yılda artan bir rakam elde etmesine karşın hiçbir şekilde kâr dağıtmamıştır. Bu durum bankanın kârlarını savaş konjonktürünün meydana getirdiği olumsuzlukların kapatılmasında kullandığını, kâr dağıtımına gitmediğini göstermektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse bankanın ilk faaliyet yıllarında elde ettiği kârları dağıtımına konu etmiş, kârından ayırdığı yedek âkçeleri 1920-1922 döneminde iktisadi ve politik ortamdan kaynaklanan nedenlerle bilançosunda yaşanan kayıpların giderilmesinde kullanmıştır. 1923-1924 yıllarında kâr elde etmesine karşın bu kârları önceki yıllardan devam eden sorunlu alacakların tasfiyesine ayırmak zorunda olmuştur.

3.2. İştirakler ve Ortak Faaliyetler

Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nin 11 Mart 1917 tarihli onayı ile kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın yapacağı işler, nizâmnamenin 26. maddesinde açıklanmıştır. Buna göre gerek yurt içinde gerekse yurtdışında yapılacak bankacılık işlemlerinin yanı sıra

Osmanlı Devleti'nin ticaret, ziraat, sanayi alanında gelişmesini sağlamak ve bayındırlık hizmetlerine katkıda bulunacaktı.³⁰⁷ Banka bunu kuracağı şirketler ve/veya devlet ile ortaklaşa girişeceği faaliyetlerle gerçekleştirecekti. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için banka Müslüman Türk vatandaşların ekonomideki ağırlıklarını attırmak ve milli sanayinin oluşmasına yardımcı olmak amacıyla inşaat, demiryolları, madencilik ve sigorta gibi farklı sektörlerde şirketler kurma ve ortak faaliyetlere girişti. Aşağıda ayrıntıları verileceği üzere Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, faaliyette bulunduğu sürece Osmanlı ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamaya çalıştı. Bunun yanı sıra halkın menfaatine olacak birtakım ticari işlerle de uğraşan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, yabancı sermaye ile çalışarak Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatına hareketlilik getirmeyi hedefledi. Osmanlı Devleti'nin teknik bilgi anlamındaki eksikliğini de bu şekilde kapatmayı amaçlamıştı.³⁰⁸ Bu bilgilerden sonra takip eden kısımlarda bankanın gerek kurduğu ve/veya ortak olduğu şirketler gerekse ortak faaliyetler ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

3.2.1. İştirakler

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, bankacılık işlemleri dışında Osmanlı Devleti'ne ticaret ve sanayi alanında ihtiyaç duyduğu desteği vermek ve Müslüman Türk tüccarını himaye etmek amacıyla birtakım şirketler kurmuş ya da bazı şirketlere ortak olmuştur. Bu çerçevede Nisan 1918'de hissedarlara sunulan yıllık mâlî raporda banka yönetimi mevcut sanayiye geliştirme, yeni oluşumları kolaylaştırma ve cesaretlendirme konusundaki hedefleri doğrultusunda banka hissedarlarına belirli alanlarda şirketler kuracağını bildirmiştir. Bu şirketlerin bir kısmı kurulup faaliyet gösterirken bir kısmı ise faaliyete geçmeden kuruluş aşamasında sonlandırılmıştır. Zikredilen raporda kurulması planlanan şirketler şunlardır:

1- Osmanlı Maden ve Metal Endüstri Anonim Şirketi: Maden işleri, metal endüstrisi, buharlı gemi yapımı, tarım makine ve araç-gereç yapımında bulunmak amacıyla kurulan bu şirket faaliyete başlayamamıştır.

³⁰⁷ T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53 Lef: 1/5-6.

³⁰⁸“Bu işlerin tedkiki vücûda getirilmesi ve mevki’-i icrâya konması için birinci derecede ecnebî bankaların mu’âveneti şimdiden te’mîn edilmek üzeredir. Bu mu’âvenetin kıymet-i mâliye ve snâ’iye ve fennîyesi pek büyüktür.”Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 15 Nisan 1334/1918 tarihinde Hissedarlar-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s. 4-5.

- 2- Bayındırlık İşleri ve Yapı Girişim İşleri: Bu şirket yasal olarak kurulamamıştır.
- 3- Ekonomik Demiryolları Milli Şirketi: Osmanlı Devleti'nin Paris eski büyükelçisinin oğlu olan Cemal Münir Bey ile Avusturyalı Baron Groedel tarafından kurulmuştur. Kastamonu ve İnebolu arasında bir demiryolu inşa etmeyi hedefleyen bu şirket yasal olarak faaliyete başlayamamıştır.
- 4- Şark Debbâğ Hâneleri Şirket-i Umûmiyesi: Bu şirket İzmir ve başka yerlerde debbağhaneler kurmak amacıyla kurulması planlanmış fakat yasal olarak faaliyete geçememiştir.
- 5- Arduvaz (Kayrak) Taşı Maden Yatağı İşletmesi Osmanlı Şirketi: Bu şirket yasal olarak kurulamamıştır.

Yukarıda adı geçen şirketler faaliyete geçemese de Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası aşağıda detaylı olarak ele alacağımız Osmanlı Milli Umum Sigorta Şirketi ile Ergani Bakır Madenleri Şirketi'ni kurmaya muvaffak olmuştur.³⁰⁹

3.2.1.1. Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi

İttihat ve Terakki Partisi'nin milli iktisat politikası çerçevesinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın himayesinde kurulan şirketlerden biri olan Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi, 16 Ocak 1918 tarihinde Şûrâyı-ı Devlet Mâlîye ve Nâfia Dairesi'nin verdiği onayla açılmasına ruhsat verilmiştir.³¹⁰ Merkezi İstanbul olmak üzere kurulan Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi'nin unvanı resmi kayıtlara İttihad-ı Osmanlı Millî Umûm Sigorta Anonim Şirketi olarak geçmiştir. Gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse de yurt dışında müşterek (coassurance) veyahut mükerrer/reasürans (reassurance) sigortacılık işlemi yapmak amacıyla kurulan Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi'ne gerekli gördüğü yerlerde şube açabilme yetkisi de verilmiştir. Her biri 8 lira 80 kuruş hisseye bölünmüş halde 440.000 Osmanlı lirası olarak belirlenen kuruluş sermayesinin %50'si ise ödenmiştir. Doksan dokuz yıl müddetle kurulan Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi'nin süresi genel kurulun alacağı karara göre süresi dolmadan da

³⁰⁹T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR, HMS.,İŞO., 65/06 Lef: 11/6.

³¹⁰“Merkezi Der-sa’âdet olarak merbût nizâm-nâme-i dâhilisinin birinci maddesinde muharrer mu’âmelât ve husûsât ile iştigâl etmek üzere dört yüz kırk bin lira sermâye ve doksan dokuz sene müddetle “Osmanlı Millî ‘Umûm Sigorta Şirketi” nâmiyle bir şirket teşkili için Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankasına şûrâ-yı devlet ve meclis-i vükelâ kararlarıyla ruhsat verilmiştir.”, T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 249/8 Lef:1/1. ; Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, s. 414.

fesihedilebilecekti.³¹¹ Şirketin yönetiminde ise genel kurulun belirlediği ve on iki kadar azadan oluşan bir meclis bulunmaktadır. Meclis azâları, azâmi üç yıl süreyle görevde kalabilecek ve bunları belirleyenler Müslüman Osmanlı vatandaşları olacaktı. Sonraki meclis azâları ise atama yoluyla seçilecekti. İlk meclis idaresi şu isimlerden oluşmaktaydı:

Başkan: Mustafa Reşit Paşa Hazretleri, Nâzır ve Sefir-i Sâbık-ı Saltanat-ı Seniyyeden

Başkan Vekili: Sason Efendi Hazretleri, Bağdat Mebûsu ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdâresi Azâsından

Azâlar: Mösyö Filip İslan Efendi Hazretleri Düyûn-u Umûmiy-i Osmanî Müdür-i Umûmisi, Celal Sahir Bey Efendi Ticaret ve İstanbul Emlâk Şirketi Osmaniyesi Meclis İdâresi Azâsından, Reşit Paşa Hazretleri Ergani Mebûsu ve İtibar-ı Millî Bankası Hesabat Müfettişlerinden, Mösyö Viktor Veyil Cenapları Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Meclis İdâresi Azâsından ve Mezkûr Banka Müdür-i Umûmisi

İlk meclis idaresinin belirlenmesinden sonra Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi genel müdürlüğüne, şirketin nizâmnamesinin 19. maddesinin 13. fıkrası gereğince geçici olarak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın genel müdürlüğünü de yapan Viktor Veyil getirildi. Ancak Viktor Veyil'in bu vazifeyi herhangi bir sebepten ötürü bırakması durumunda Ergani Mebûsu Reşit Paşa'nın vekâleten bu görevi icra etmesi kararlaştırıldı.³¹² Şirketin mâlî hesap dönemi Ocak (Kânunusani) ayının ilk günü başlayıp Aralık (Kânunuevvel) ayının son günü bitmekteydi. İlk yıla mahsus olmak üzere mâlî hesap yılı şirketin kesin olarak kurulduğu tarihten itibaren başlayacaktı. Öte yandan şirketin nizâmî ihtiyaç âkçesinin ve fevkâlade ihtiyaç âkçesinin oluşturabilmesi amacıyla yıllık kârın %10'unun ayrılması kararlaştırıldı. İşbu ihtiyaç âkçelerinin sermayenin %25'ini geçmesi durumunda olağan toplanacak ilk genel kurulda ihtiyât âkçesinin ayrılmaması kararı da alınabilecekti. Kârın geri kalan kısmının %5'i meclis idaresi azâsına, %3'ü encümen idaresine, %5'i meclis idaresince kararlaştırılan müdür ve memurlarına verilecekti.

³¹¹Tanin, 27 Mart 1334/1918; Takvim-i Vekây-i, 6 Mayıs 1334/1918; T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., A.DVN.MKL., 68/3., Lef: 1/2-3.

³¹²Takvim-i Vekây-i, 7 Mayıs 1334/1918; Takvim-i Vekây-i, 8 Mayıs 1334/1918.

Şirketin alacağı devir veyahut fesih gibi önemli kararlar genel kurul tarafından belirlenecekti.³¹³ Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi'nin yapacağı sigortacılık işlemleri ise kuruluş nizâmnamesi gereğince iki kısımdan oluşmaktaydı.

Birinci kısımda:

1- Havagazı ve tüccar kazanları vesair makinelerin patlamasından doğan hasar, yangın ve yıldırım hasarları. 2- Grev sonrasında oluşan ekonomik zararlar, yangın ve patlama neticesinde doğan kira ve istenmeyen zararlar. 3- At arabalarının inşası sonrasında oluşabilecek değer kaybı veya herhangi bir olay sonrasında oluşacak zarar da dâhil olmak üzere her türlü kara, deniz ve nehir taşımacılığından doğan hasarlar. 4- Dolu hasarı. 5- Ayna ve cam kırıkları sonucu oluşacak hasarlar. 6- Kişilerin herhangi bir kaza sonucu karşılaşılabileceği zararlar. 7- Mâlî sorumluluk üstlenilen işlerden oluşan zararlar. 8- Kanunen güvence verilmeyen yasak olan işler dışındaki her türlü hasarı içerebilen işler.

İkinci Kısımda:

1- Her çeşit hayat sigortası işlemi yapmak. 2- Çeşitli şartlar altında hayat boyunca gelir tahsisi işlemlerini farklı sürelerle icra etmek.³¹⁴

Nizâmnamede de görüldüğü üzere her çeşit sigortacılık işlemleri yapmak amacıyla kurulan Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi, yapacağı bütün işlemleri Ticaret Nezâreti'nin belirlediği usûl ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirecekti. İdâri ve mâlî yapısı oluşturulduktan sonra faaliyete başlayan Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi, ilk sene beklentileri karşılayan bir iş hacmi yakaladı. Hatta 1893 yılında kurulan ve Osmanlı Devleti'nin ilk sigorta şirketi olma özelliğine sahip Osmanlı Umûm Sigorta Şirketi'ni bünyesine katarak büyük bir şirket haline dönüştü. Fakat I. Dünya Savaşı'nın sona erip Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla şirketi kuran İttihatçı kadroların yurt dışına çıkması şirketin geleceğini olumsuz yönde etkiledi. Bu gelişme üzerine şirketin 11 Mayıs 1920 tarihinde toplanan genel kurulunda birtakım önemli kararlar alındı. Alınan kararlar doğrultusunda şirketin ismi 25 Ağustos 1920 tarihinden itibaren geçerli

³¹³T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., A.DVN.MKL.,68/3., Lef: 1/6-9; **Takvim-i Vekâyi**, 8 Mayıs 1334/1918.

³¹⁴T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 249/8 Lef:1/1;T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 00121, Lef: 1/2.

olmak üzere İstanbul Umûm Sigorta Şirketi olarak değiştirildi.³¹⁵ Mütareke dönemi boyunca bu isimle faaliyetini yürüten sigorta şirketi 29 Ekim 1923 yılında cumhuriyetin ilanından sonra tekrar bir değişim yaşadı. Yeni Türk devletinin Osmanlı Devleti'nden kalan kurumlarının yeniden gözden geçirilmesi politikası çerçevesinde şirketin 9 Ocak 1926 tarihinde gerçekleştirilen olağanüstü genel kurul toplantısında iç tüzüğü tamamen değiştirildi ve doğrudan Ticaret Bakanlığı'na bağlandı. Şirketin tüzüğünde yapılan değişiklikle Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre faaliyet göstereceği vurgulandı.³¹⁶

3.2.1.2.Ergani Bakır Madenleri İşletmesi

Ergani bakır madenleri, Osmanlı Devleti'nin Diyarbakır vilayetine bağlı Ergani sancağında bulunan ve yaklaşık iki bin sene öncesine kadar varlığı bilinen önemli maden yataklarından biridir. 1850'li yıllardan önce Osmanlı Devleti tarafından işletilmeye açılan Ergani bakır madenleri, İttihat ve Terakki hükümetinin 14 Ağustos 1917 ve 8 Ağustos 1918 tarihlerinde yaptığı anlaşmalar gereğince Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na otuz yıllığına kiralanmıştı.³¹⁷ 14 Ağustos 1917 tarihinde yapılan anlaşmanın birinci maddesine göre Ergani madeni ile madenin idâri merkezini içine alan yirmi kilometre (20 km) çapındaki bölgede çıkabilecek bakır madeni ve imtiyazı başkasına verilmemiş arama sahaları da dâhil olmak üzere mülkiyeti devlete ait olmak kaydıyla madenin işletilmesi bankaya devredilmişti. Bir anonim şirket olarak kurulan Ergani Bakır Madenleri İşletmesi, yıllık asgari 2.500 ton ağırlığında bakır üretimi yapması gerekiyordu. İşletmenin yılsonunda elde edeceği kâr da belirli bir oran dâhilde dağıtılması karara bağlanmıştı. Buna göre elde edilen kârın % 37,5'i devlete, % 62,5'i de şirketin kasasına girecekti. Şirket her yıl ürettiği ve sattığı bakırın miktarını hükümete bildirmek mecburiyetindeydi.³¹⁸ Ancak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, hükümetten bakır madeninin işletme hakkını almasına rağmen yeterli sermayeyi bulamamıştı.

³¹⁵Yunus Özger, "Ekonominin Millileştirilmesi Politikası Bağlamında Kurulan Bir Sigorta Şirketi: Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi", Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Eylül 2017, s.450-451.

³¹⁶Özger, "Ekonominin Millileştirilmesi Politikası Bağlamında Kurulan Bir Sigorta Şirketi: Osmanlı Millî Umûm Sigorta Şirketi", s.452-455., Bkz.İstanbul Umûm Sigorta Şirketi 9 Kânûn-ı Sâni 1926Tarihinde Sûret-i Fevkalâdede İn'ikad Eden Hissedarlar Heyet-i Umûmiyesi Raporu, İstanbul Kâğıtçılık Matbaacılık Anonim Şirketi, 1926, s.1-8.

³¹⁷"Ergani Bakır Madeni İşletmesi", **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, c.4, Duygu Matbaası, İstanbul, 1951, s.195; T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 249/133., Lef:1/1

³¹⁸T. C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4481/336020/9., Lef: 1-2; T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.10.00.00.176.212.3., Lef: 1/9.

Bu gelişme üzerine Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Alman bankalarından finansal destek istemek zorunda kaldı. Almanlar, Ergani Bakır Madenleri İşletmesinin sermayesine 1.500.000 Osmanlı lirası koyarak şirkete ortak oldular. Diğer ortaklar 1.000.000 Osmanlı lira ile Mâlîye Nezâreti, 500.000 Osmanlı lirası ile Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasıydı.³¹⁹ Savaş süresince aktif olarak faaliyetlerine devam eden Ergani Bakır Madeni İşletmesine, dönemin Ticaret Nâzırı ve İtibar-ı Millî Bankası yöneticilerinden Mustafa Şeref Paşa şirketin daha sağlıklı işleyebilmesi için birtakım kolaylıklar sağlamıştı.³²⁰ Fakat I. Dünya Savaşı'nın sona erip Osmanlı Devleti'nin işgal edilmesiyle birlikte Fransızlar, Ergani Bakır Madenleri İşletmesi'nin imtiyazını gasp etmek istemişti. Bu konuyla ilgili Cavit Bey, İtilaf Devletleriyle yapılacak müzakereler sonucu bankanın hukukunun korunmaya çalışıldığını ifade etmişti.³²¹

Mütareke yıllarında yaşanan bu durum dışında ortaya çıkan diğer bir durum ise finansal problemler nedeniyle sıkıntıya düşen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Ergani Bakır İşletmesi'ndeki imtiyaz hakkının yarısını Chester Kumpanyası'na satmak zorunda kalmıştı. Chester Kumpanyası'yla yapılan anlaşma 1923 yılına kadar devam etti. Fakat Ergani Mebûsu Kazım Vehbi Bey, 23 Aralık 1923 tarihinde verdiği soru önergesiyle şirketin ortaklık yapısını ve madenin genel durumunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme getirdi. Kazım Vehbi Bey, hükümetin devreye girerek atıl vaziyette olan ve dünyanın en zengin maden yataklarından biri olan Ergani bakır madenlerinin işletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu gelişme sonrasında hükümet ilk olarak Chester Kumpanyası ile ilgili yapılan anlaşmasının feshedildiğini bildirdi.³²²

³¹⁹“Ticâret ve Zirâ'at Nezâret-i celîlesinin ba'de'l-harb işledilmesini mü'essesemize ihâleye karar vermiş olduğu geçen seneki raporumuzda beyân olunan Ergani bakır ma'denilerinin işledilmesi için temettu'ât-ı sâfiyesi hükümet-i seniyye ile bankamız tarafından teşkil olunacak bir şirket beyninde nisbet-i ma'lûme da'iresinde taksîm olunmak esâsı üzerine ve otuz sene müddetle 'akd-ı mukâvele edilmiştir. Bu mukavele-nâme mücebince mü'essesemizce sulhün 'akdinden dört mâh sonra bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkili ta'ahhüd edilmiş olduğundan inşa'llah karîben i'âde-i münâsebâtın neticesinde memleketimizde fa'âliyeteye girecek olan ecnebî sermâyelerinin iştirâkiyle hükm-i mukâvelenin icrâsına çalışılacaktır.” 22 Haziran 1335/1919 tarihinde Osmanlı İtibarı Millî Bankası İdaresince Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapor, s.6-7; Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, s. 71, 127.

³²⁰T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR.HMŞ.İŞO.,65/06 Lef: 10/6.

³²¹“Ergani madeni imtiyazının Fransızlara verileceğine dair bir madde koymuşlar. Bunu kabule mecbur kaldık. Fakat hın-i müzakerede İtibar-ı Millî Bankası'nın hukukunu muhafaza edebileceğimizi zannediyorum.”, Cavit Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi**, c.IV, s.240.

³²²“Dünyanın en zengin madenlerinden birini teşkil eden Ergani bakır madenlerinin nıfs-ı imtiyazı itibar-ı milli bankasına nıfs-ı diğeri de malum olan teşekküle, Chester Kumpanyasına terk edilmişti. Gazetelerde görülen malumata nazaran Chester mukavelesinin hükümetçe feshedildiği anlaşılmıştır.”, T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.10.0.0.6.34.18., Lef: 1/1-2.

Ardından Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası verilen talimatla Ergani Bakır İşletmeleri'nin Türk ticaret kanunları çerçevesinde yeniden tesis edilerek hükümete devredilmesi istedi. Çıkan bakırın taşınabilmesi amacıyla Diyarbakır-Ergani arasında bir demiryolu hattının yapılması da kararlaştırıldı. Bu çerçevede ilk olarak merkezi Frankurt'ta olan Alman Holtesman inşaat şirketiyle mukâvele imzalanarak hattın inşâsı için 1.000.000 lira tahsis edildi.³²³ 2 Temmuz 1924 tarihinde şirketin nizâmnamesi bakanlar kurulu tarafından onayladı³²⁴ ve yeni şirket otuz yıl süre ve 3.000.000 sermaye ile 13 Ekim 1924 tarihinde Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi olarak İstanbul'da kuruldu.³²⁵ Bu tarihten sonra şirketin kuruluşunda önemli rolü olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, kurumsal olarak devre dışı bırakıldı ve onun yerine Türkiye İş Bankası şirketin yönetim kurulunda söz sahibi oldu. 27 Mart 1928 tarihinde yapılan şirketin hissedarlar genel kurulu toplantısında hisse dağılımı ve yönetiminde şu isimler vardı:

Şirketin idâri meclisinde, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın yönetiminde de bulunan Ahmet Muhtar Bey, Mahmut Nedim Bey, Necmettin Molla Bey, Sezai Ömer Bey, Mâlîye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürü Kâmil Bey, Mâlîye Bakanlığı Personel Genel Müdürü Mithat Bey, Türkiye İş Bankası İstanbul Şubesi Müdürü Muammer Bey, Alman Sermaye Grubu adına mösyö E. Goerg von Stauss, mösyö Moritz von der Porten, mösyö Warlimont, Konsolos Richard Stöckel, mösyö Rader Macher, mösyö Goldenberg ve mösyö Gertig bulunmaktaydı. Şirketin sermayesinin %59,73'ü Deutsche Bank'a, %39,58'i Mâlîye Bakanlığına aitti.³²⁶ 1936 yılına kadar bu sermaye yapısıyla çalışan Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi, bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti tarafından tamamen millileştirilmek istendi. Bu amaçla ilk olarak 1933 tarihinde

³²³Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 27 Haziran 1341/1925 tarihinde Hissedarlar Heyet-i Umûmiyesine arz olunan rapor, s. 6-7.

³²⁴“Ergani bakır madenlerinin taharri ve işletilmesi hususunun icar ve ilzamına mütedair olarak Osmanlı İtibar-ı Milli Bankasıyla akd ve teati olunan 14 Ağustos 333 ve 8 Ağustos 334 tarihli mukavelenameler tatbiki vaz edilmesi zımında otuz sene müddet ve üç milyon Türk lirası sermaye ile merkezi İstanbul olmak üzere mezkur banka tarafından teşkiline teşebbüs olunan Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi nizamname-i dahilisinin tasdiki Ticaret Vekaleti Celilesinin 1 Temmuz 340 tarih ve Ticaret Müdüriyeti Umûmiyesi'nin 3389/3246 numaralı tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 2.7.340 tarihli içtimanda kabul olunmuştur.”, T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.10.33.10., Lef: 1/1.

³²⁵T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.10.00.00.176.212.3., Lef: 1/10.

³²⁶Ahmet Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Sermaye Piyasası Kurulları Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1997, s. 37-38; Bkz. Diğer Hissedarlar: Mâlîye Vekâleti 100.000 Hisse, Rader Macher (Deutsche Bank'ı temsilen) 149.400 Hisse, Celal Akif Bey 100 Hisse, Necmeddin Molla Bey 100 Hisse, Ahmet Muhtar Bey 100 Hisse, Mahmud Nedim Bey 100 Hisse, Sezai Ömer Bey 100 Hisse, Sivas Mebûsu Rasim Bey 100 Hisse, Trabzon Mebûsu Şefik Bey 100 Hisse, Richard Stöckel 100 Hisse, Toplam: 250.100 Hisse.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından Ergani Bakır madenlerini millileştirmek amacıyla %5 faizle bir iç borçlanma yapıldı.³²⁷ Sonrasında Deutsche Bank yöneticileriyle irtibata geçilerek şirketin çoğunluk hisselerini almak amacıyla görüşmelere başlandı. Değeri 10.000 liradan olacak şekilde 150.000 hissenin 850.000 liraya alınması konusunda anlaşma sağlandı. Mâlîye Bakanlığı tarafından hazırlan yasa tasarısı bakanlar kurulunda onaylandıktan sonra 11 Haziran 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülerek kabul edildi.³²⁸

3.2.2. Ortak Faaliyetler

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Osmanlı Devleti'nde bankacılık ve sanayi alanında yaptığı önemli işler dışında toplumun genel menfaatlerine uygun olacak şekilde bir takım ortak faaliyetlerde bulunmuştur. Genellikle toplumun ihtiyaç duyduğu ürünler banka tarafından temin edilmiş ve uygun fiyatlara halka satılması sağlanmıştır. Ayrıca devletin yararına olacak işler de yapılmıştır. Bu faaliyetlere baktığımızda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası bilhassa savaş yıllarında ihtiyaç duyulan ürünlerden şeker, tütün, kahve ve kibrit gibi emtia ürünlerini satın almış ve bu şekilde piyasada oluşacak olan fiyat spekülasyonlarının önüne geçilmiştir.³²⁹ Yine Donanma Cemiyeti'nin yararına olacak şekilde yapılan piyango işine ve Almanya'dan alınan hazine tahvillerine aracılık edilmiştir. 1919 yılında İstanbul'un Fatih³³⁰ semtinde çıkan yangında da Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası aktif olarak görev almıştır.³³¹ Şimdi aşağıda öne çıkan faaliyetlerden bazılarını detaylı olarak ele alacağız.

³²⁷16 Ekim 1942 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası idari merkezinde yapılan ikramiyeli % 5 faizli 1933 Ergani istikrazı dokuzuncu amorti ve on sekizinci ikramiye keşidesinde ikramiye kazanan ve amorti edilen numaralı gösterir tasdikli liste, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1942, s. 1.

³²⁸İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi 1935-1939**, c.I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 2003, s. 520.

³²⁹1919 Yılında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Muameleatı Hakkında Düvel-i İtilafiye Kontrol Heyeti Tarafından Bâb-ı Âlî Canib-i Samisine Verilen Muhtıraya Cevaben Mâlîye Nezâretine Takdim Kılınan Rapor, s. 4-5.

³³⁰"Fatih yangını ve ona müteakip yangınlarda hasar gören bilcümle muameleatın Şehremaneti'ne devriyle İtibar-ı Milli Bankası'na mevdü iane akçesinin Şehremini Beyefendi'nin emri altına verilmiştir.", T.C Cumhurbaşkanlığı, B.O.A., MV., 216/40., Lef: 1/1.

³³¹Taylan Esin, **Osmanlı Savaşı'nın İktisadi Aktörleri (1914-19)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020, s. 286-287.

3.2.2.1. Donanma Cemiyeti Piyangosu

Donanma Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın büyük devletleri ile olan ilişkilerinde yerini korumak, genel menfaatlerini ve ticari ilişkilerini gerçekleştirebilecek bir deniz kuvveti oluşturmak amacıyla 19 Temmuz 1909 tarihinde İstanbul'da kurulmuştu. Gelirlerini arttırmak amacıyla Donanma Piyangosu ve Tersane Piyangosu adıyla iki tür piyango düzenleyen Donanma Cemiyeti, bu piyangoları Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası aracılığıyla çıkarmayı amaçlamıştı.³³² Bu konuda ilk girişim Mâlîye Nezareti tarafından başlatıldı. 22 Mart 1917 tarihinde tersane inşâsında kullanmak amacıyla Donanma Cemiyeti Piyangosu'nun Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası vasıtasıyla çıkarılmasını içeren kanun lâyihası görüşülmek üzere önce Meclis-i Vükelâ'ya oradan da Meclis-i Mebûsan'a sevk edildi.³³³

24 Mart 1917 tarihinde Meclis-i Mebûsan'ın gündemine gelen kanun lâyihasının görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin tersanesi olmadığından donanma konusunda geri kaldığı belirtilmişti. Donanma Cemiyeti'nin çabalarıyla birkaç sene içerisinde Osmanlı Devleti'nin de modern bir tersaneye sahip olacağı vurgulanmış, kanun görüşüldükten sonra Meclis-i Mebûsan üyeleri tarafından kabul edilmişti.³³⁴ Ardından 28 Mart 1917 tarihinde Meclis-i Ayân'a sevk edilen kanun lâyihası burada Meclis-i Ayân üyelerinin muhalefetiyle karşılaştı. Bilhassa Topçu Feriki Rıza Paşa, tersane inşâsının Bahriye Nezâreti'nin sorumluluğunda yapılması gerektiğini söylemiş ve Donanma Cemiyeti'nin kendi hesabına çalışmasını doğru bulmamıştır. Bunun üzerine söz isteyen Mâlîye Nâzırı Cavit Bey, Donanma Cemiyeti'nin asıl maksadının tersanenin inşâsı için para toplamak olduğunu, elbette tersane inşâsının doğrudan doğruya Bahriye Nezâreti'nin sorumluk alanına girdiğini ifade etmişti. Uzun tartışmaların sonunda Donanma Cemiyeti Piyangosu'nun Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası aracılığıyla çıkarılmasına oy çokluğuyla ruhsat verildi.³³⁵ Kanun lâyihası Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Ayân tarafından kabul

³³²Selahittin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 15, 217-219.

³³³T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 207/40., Lef:1/1

³³⁴“Donanma Cemiyeti tarafından İtibar-ı Milli Bankası marifetiyle ihraç olunacak ikramiyeli tahvillere dair kanun layihası.” **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, III. Devre, III. Cilt, 24 Mart 1917 (24 Mart 1333) TBMM Basımevi, Ankara, 1991, s.327.

³³⁵**Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III. Devre, II. Cilt, 28 Mart 1917 (28 Mart 1333) TBMM Basımevi, Ankara, 1990, s.428-432; T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 88/31., Lef: 1/2.

edildikten sonra 2 Nisan 1917 tarihinde padişahın da izniyle yürürlüğü girdi.³³⁶ Bu tarihten sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile Donanma Cemiyeti arasında yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'ndan Hüseyin Cahit Bey, banka müdürü Viktor Veyil ile Donanma Cemiyeti idari heyetinden Şefik, Rıza ve İsmail Beyler arasında 25 Nisan 1917 tarihinden itibaren geçerli olacak şekilde bir anlaşma imzalandı. Yapılan anlaşma gereğince Osmanlı Donanma Cemiyeti tarafından tersane inşasında kullanılmak amacıyla 1.000.000 Osmanlı lirası değerinde piyango tahvili ihraç edilmesi kararlaştırıldı. Adı geçen tahvillerin, her biri 100 kuruş değerinde olacak ve yüzerlik on bin tertibe ayrılacaktı. Tahviller kırk sene süresince 100 ile azâmî 150 kuruş veyahut mukâveleye eklenen keşide cetvelinde gösterilen ikramiyelerle ödenecekti.

Donanma Cemiyeti, bu borçlanmanın masrafları için senelik 30.000 Osmanlı lirasını Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na tahsis etti. Bu 30.000 Osmanlı lirası, anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren başlayıp borçların tamamen ödenmesine kadar her sene 31 Mart, 30 Haziran, 30 Eylül ve 31 Aralık tarihlerinde 7.500 liralık taksitlerle Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasına ödenecekti. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, bahsedilen bu tahvilleri piyasaya sürmek amacıyla gerekli olan şartları temin edecekti. Bu amaçla bankalardan oluşan bir mâlî heyeti kurabilme yetkisi de Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na verildi. Diğer taraftan Donanma Cemiyeti de İstanbul ve vilayet dâhilindeki şubeler aracılığıyla bu amaca yönelik yardım etmeyi taahhüt etti. Anlaşma neticesinde ilk etapta Donanma Cemiyeti her biri 80 kuruş olan dört yüz bin (400.000) piyango tahvilini Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na sattı. Bu dört yüz bin tahvilin karşılığı olan 320.000 Osmanlı lirası değerindeki ihraç işleminin 15 Temmuz 1917 tarihinde kesin olarak ödenmesi yapılacaktı. Bu manada Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası:

Yüzü seksen iki buçuktan ve seçme hakkı en son 15 Ağustos 1917 tarihine kadar icra edilmek üzere “200.000”

Yüzü seksen beşten ve seçme hakkı en son 15 Kasım 1917 tarihine kadar icra edilmek üzere “200.000”

Yüzü doksandan ve seçme hakkı en son 15 Şubat 1917 tarihine kadar icra edilmek üzere “200.000” olacak şekilde bir milyon tahvil satın aldı.

³³⁶T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 88/31., Lef: 1/3

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası bu seçim haklarını kısmen veya tamamen belirlenen tarihlerden önce veya uygun gördüğü bir zamanda işleme koyabilecekti. Tahvillerin karşılığı Donanma Cemiyetince belirlenen icrâ tarihlerinde işleme alınarak ödenecekti.³³⁷ Bu borçlanmanın itfâ ve ikramiye işlemlerine 15 Ağustos 1917 tarihinden itibaren başlanacaktı. Cetvelde gösterilen tarihlerde 1917’de üçer, 1918 ve 1919 dörder ve 1920’den 1956 yılına kadar senede üç defa olmak üzere piyango çekilişi yapılacaktı. Çekilişler Donanma Cemiyeti idari heyetince belirlenecek iki memur huzurunda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası tarafından Mâlîye Nezâretinde gerçekleştirilecekti. Çekilişler sonucunda şanslı ikramiyeler her çekiliş tarihinden itibaren başlayan sekiz gün içerisinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası tarafından ödenecekti. İkramiye çıktığı halde ödeneceği günden itibaren on beş sene sonun kadar bedelleri tahsil edilmek üzere başvurusu yapılmayan tahviller, Donanma Cemiyeti’nin menfaatine olacak şekilde zamanaşımına uğrayacaktı.

Bu anlaşmanın üçüncü maddesi gereğince Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasınca ödenecek para, borçlanma işlemlerinde sarf edilen miktarlar düşürüldükten sonra Donanma Cemiyeti’nin lehine yüzde üç (%3) faizli özel bir hesaba yatırılacaktı. Bu borçlanmanın itfâ ve ikramiye tertiplerinin ödenmesine karşılık Donanma Cemiyeti, toplanan miktarın mevcut hesapta fazla olması durumunda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’na bu fazla miktar üzerinden yüzde bir (%1) komisyon verecekti. Anlaşmanın uygulanması ve herhangi bir durumda meydana gelecek anlaşmazlık Şurây-ı Devlet’e arz edilerek orada halledilmeye çalışılacaktı. İki taraf arasında imzalanan anlaşmaya Mâlîye Nezâreti’nin kefil olmasından sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası yapılacak piyango çekilişi içingazetelere ilan verdi.³³⁸ İlanda hâsılatı tersane inşasında kullanılmak üzere düzenlenen piyango çekilişi için çıkarılan tahvillerin 1 Mayıs 1917 ile 31 Temmuz 1917 tarihleri arasında tatil günleri hariç olmak üzere saat 10:00 – 16:00 arasında Donanma Cemiyeti, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ve bu kurumların diğer şubeleri ile yetkili bazı bankalardaki vezneler aracılığıyla satılacağı duyuruldu. Tahvil satışına yetki verilen diğer bankalar ise şunlardı: Ziraat Bankası, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Türkiye Millî Bankası, Deutsche Orient Bank, Selanik Bankası, Deutsche Bank, VR Bank Freyung, Macar Bankası ve Atina Bankası.

³³⁷T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A.,İ.DUİT., 116/46., Lef: 1/1.

³³⁸T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A.,İ.DUİT., 116/46., Lef:1/2.

İlanda ayrıca çekilişe katılacak olanlara kayıt evrâkı imzalatılacağı ve bunun karşılığında masrafı şahsa ait olmak üzere makbuz verileceği belirtildi.³³⁹ Donanma Cemiyeti'nin ilk piyango çekilişi 15 Ağustos 1917'de gerçekleşti. Çekilişte en yüksek 500.000 Osmanlı lirası en düşük ise 500 Osmanlı lirası ikramiye dağıtıldı.³⁴⁰ Çekilişin ardından ikramiye ve 100 kuruşluk itfâ bedelleri çıkan piyangolara Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası tarafından 23 Ağustos 1917 tarihinde bir ödeme yapıldı. 15 Ağustos 1917 tarihinde yapılan ilk çekilişten sonra diğer çekilişler 15 Ekim 1917 ve 15 Şubat 1917 tarihinde gerçekleşti. 15 Ekim 1917 tarihinde yapılan çekilişte en yüksek 1.000.000 Osmanlı lirası en düşük 500 Osmanlı lirası, 15 Şubat 1917 tarihinde yapılan çekilişte ise en yüksek 500.000 Osmanlı lirası en düşük 500 Osmanlı lirası ikramiye verildi.³⁴¹

İlk çekilişte olduğu gibi bu tarihlerde yapılan çekilişlerde de ikramiye ve 100 kuruşluk itfâ bedeli çekilişten sekiz gün sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası tarafından ödendi. Donanma Cemiyeti ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın müşterek olarak icra ettiği piyango çekilişleri ilk sene halk tarafından vatani bir görev addedilerek ilgiyle karşılandı.³⁴² Ertesi yıl da piyango çekilişlerinin düzenli yapılabilmesi amacıyla Mâlîye Nezâreti konuyu Meclis-i Vükelâ'nın gündemine getirdi. Daha sonra gerek Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Ayân'dan gerekse de Padişah'tan izin alınarak 1'er liralık bir milyon adet olacak şekilde ikramiyeli tahvilin Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası aracılığıyla çıkarılmasına izin verildi.³⁴³ 1918 yılında yapılan ilk çekiliş 16 Mart 1918 tarihinde gerçekleşti. Çekilişte ikramiye çıkan numaralara en yüksek 50.000 Osmanlı lirası en düşük 500 Osmanlı lirası ödeme yapıldı.³⁴⁴ Piyango çekilişi 1918 yılında da rağbet görmüştü. Bilhassa Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın çabalarıyla Suriye'de çok sayıda tahvil satıldı. Ancak mütarekeden kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Partisi aleyhinde basında yazılar çıkmaya başladı. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı boyunca oluşturulan kurumlar İttihatçıların eseri olarak görülüyordu. Bu durumdan Donanma Cemiyeti de nasibini aldı.

³³⁹ **Tanin**, 29 Nisan 1917 (29 Nisan 1333).

³⁴⁰ **Tanin**, 16 Ağustos 1917 (16 Ağustos 1333).

³⁴¹ **Tanin**, 16 Ekim 1917 (16 Teşrinievvel 1333); **Tanin**, 16 Aralık 1917 (16 Kânunuevvel 1333).

³⁴² “İş bu muamelenin maksad-ı ‘ulvî-i vatanîsi halk tarafından takdir edilerek hâhişle karşılandı.” Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince 15 Nisan 1334/ 1918 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umûmiyesine arz olunan rapor, s. 5-6.

³⁴³ T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 116/46., Lef: 1/1; T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 116/46, Lef: 2/1, T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 116/46., Lef: 3/1.

³⁴⁴ **Tanin**, 17 Mart 1918 (17 Mart 1334).

Damat Ferit Paşa hükümeti, ülkeye hizmet etmek amacıyla kurulan cemiyetin bütün mallarına el koyarak 1 Şubat 1919 tarihinde Bahriye Nezâretine devredilmesi kararı aldı. Ayrıca bu tarihte İttihat ve Terakki'nin bütün mallarına da el konuldu. Donanma Cemiyeti'nin devredilmesinden sonra basında sık sık toplanan paraların akıbeti gündeme gelmiş hatta Cavit Bey, paraları zimmetine geçirmekle suçlanmıştır. Donanma Cemiyeti istediği hedefleri tam olarak gerçekleştirememiş olsa da Cumhuriyet'in ilanından sonra cemiyetin bütün hakları Türk Hava Kurumu'na intikal etmiş ve bu kurumun oluşmasına zemin hazırlamıştır.³⁴⁵

3.2.2.2. Alman Hazine Tahvili İhracı

1917 yılında tekrar Mâlîye Nezâreti'nin başına geçen Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin iç borçlanma yapmasına karşıydı. Bilhassa savaş yıllarında düzenli bir şekilde iç tasarrufa yönelen İngiltere ve Almanya örneklerinden bahseden Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin bu devletleri taklit edecek bir durumda olmadığını söylemişti. Öte yandan Almanlarla, 1918 yılında Berlin'de yapılan tahvil ihracı görüşmelerinde mâlî yardım koşulu olarak Osmanlı hükûmetine bir iç borçlanma yapması şartı koşuluyordu. Yapılan uzun müzakereler sonucunda Almanya'nın isteğini kabul eden Cavit Bey, iç borçlanmanın başarılı olması durumunda Alman baskılarına karşı koyabileceğini düşünmekteydi. Büyük bir ustalık sergileyen Cavit Bey, Almanların bu talebini sahiplenmiş ve iç borçlanmayı milli bir girişim olarak sunmuştu.

28 Ocak 1918'de Almanlarla yapılan anlaşma gereğince yapılacak borçlanmanın faizini %5, amortismanlarını da %1 olarak Alman hazinesi tarafından altınla ödenmesini kabul ettiren Cavit Bey, bu konuda çok önemli bir kazanım elde etmişti. Anlaşma'nın birinci maddesinde Düyûn-u Umûmiye altı ayda bir ödenecek bonolar için gereken banknot miktarına karşılık altın sağlanmasını öngörüyordu.³⁴⁶ Almanya ile yapılan anlaşmanın ardından iç borçlanmanın Osmanlı Devleti'ndeki milli iktisat politikaları çerçevesinde yapılması tezi ön plana çıktı. Bu amaçla yerli ve milli bankalara borçlanma tahvillerini arz etme yetkisi verildi. Yetki verilen bankalardan biri de Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'ydı. Hükümetin %5 faizle yaptığı iç borçlanmanın başarılı olabilmesi için farklı şehirlerde faaliyet yürüten Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, tahvillerin satışı için elinden

³⁴⁵Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, s.219, 228-229, 233.

³⁴⁶Georgon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, s.161.

gelen imkân ve kolaylığı sağladı.³⁴⁷ İşin sonunda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası 5.000.000 Osmanlı lirası değerinde bir tahvil satışı gerçekleştirdi. Bu satış toplam tutarın %27'sini oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti yapılan bu iç borçlanmayla 1918 yılı bütçesindeki açığı kısmen de olsa kapatmış ve dış borçlarını rahatlatmıştı.³⁴⁸ Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda mağlubiyetle ayrılması yapılan iç borçlanmanın getirdiği bütün ümitleri bitirdi. Sonuç olarak bu borçlanmanın külfeti milli mücadele sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne kaldı. 4 Eylül 1928 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin çıkardığı kanunla Osmanlı kâimeleri tamamen tedavülden kaldırıldı.³⁴⁹

3.3. Diğer İştirakler

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, yukarıda iştirakler kısmında bahsettiğimiz şirketlerin kuruluşunda aktif olarak rol aldığı gibi cumhuriyetin ilanından sonra da bazı şirketlerin kurucu ortağı olmuş veyahut hisselerini satın almıştır. Fakat Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 1927 yılında Türkiye İş Bankası'yla birleşmesinden sonra bu şirketlerde Türkiye İş Bankası söz sahibi olmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bu dönemde kuruluşunda rol aldığı şirketlerden ilki Elektro-Radyo Türk Anonim Şirketi olmuştur. 15 Ağustos 1925 tarihinde bakanlar kurulu kararıyla kuruluşuna izin verilen Elektro-Radyo Türk Anonim Şirketi, 300.000 lira sermaye ve kırk yıl müddet ile İstanbul'da kurulmuştu. Şirket kuruluş gereği şu işlerle meşgul olacaktı:

1- Aydınlatma ve telli-telsiz telgraf ve telefon tesislerine hizmet sağlayacak araç gereçlerin üretimini yapmak ve bunların üretimini yapacak bir fabrika kurmak. 2- Elektro teknikle ilgili her çeşit ürün ve eşya satmak. 3- Aydınlatma tesislerini işletmek ve bu tesisleri araç ve gereçlerle donatmak. 4- Telli-telsiz telgraf haberleşmesini sağlayacak elektrik tesisleri yapmak ve işletmek.³⁵⁰ Şirketin kurucuları arasında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Türkiye İş Bankası, Deutsche Bank ve Siemens Halske - Siemens Schuckert şirketleri bulunmaktaydı. Şirketin sermayesinin çoğunluğu Alman şirketlerine aitti. Alman sermayedarlar şirketin %79,80'ine sahipken Türkiye İş Bankası ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası %20,20'sine sahipti.

³⁴⁷Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası İdaresince22 Haziran 1335/1919 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umûmiyesine arz olunan rapor, s. 6.

³⁴⁸Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, s.170-171.

³⁴⁹Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, s. 360-364.

³⁵⁰T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.15.51.16., Lef: 1/1.

Şirketin yönetim kurulunda başkan olarak Türkiye İş Bankası genel müdürü Celal Bayar, başkan yardımcısı Siemens Halske-Siemens Schuckert şirketleri direktörü Dr. Orich Turnel, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'ndan Necmeddin Molla Bey, Mahmut Nedim Bey, Türkiye İş Bankası'ndan Rasim Bey, Deutsche Bank'tan Dr. Paul Bonn bulunmaktaydı. Kasım 1929 tarihine kadar faaliyetlerini sürdüren Elektro-Radyo Türk Anonim Şirketi bu tarihte toplanan hissedarlar genel kurulunda alınan kararla feshedilmiştir.³⁵¹

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Cumhuriyet'in ilanından sonra ortak olduğu diğer şirket Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi olmuştur. Ancak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası bu şirkette kurucu ortaklıktan ziyade daha çok hissedar olarak bulunmaktaydı. 8 Aralık 1924 tarihinde Mâlîye Vekâleti'nin Belçikalı Ozin Allümenyer Deklander şirketiyle imzaladığı sözleşme gereğince kurulacak olan şirkete kibrit tekeli uygulanmak üzere yetki verilmişti. Bakanlar kurulunun 18 Ocak 1925 tarihinde aldığı kararla 30.000 lira sermaye ve yirmi beş yıl müddetle merkezi İstanbul olmak üzere kesin olarak kurulmuştu.³⁵² Şirketin hissedarları arasında bulunan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın üç yüz otuz üç hissesi bulunmaktaydı. Toplamda ise hisselerin %50,57'si yabancılara aitti. İsmet İnönü, Celal Bayar, Yunus Nadi Abalıoğlu, Türkiye İş Bankası ve Ziraat Bankası şirketin önemli hissedarlarındandı. 23 Ekim 1930 tarihe kadar faaliyette bulunan Türkiye Kibrit İnhisar Anonim Şirketi, bu tarihte hükümet ile kurucu şirketin arasında yapılan sözleşmenin feshedilmesi üzerine tasfiye edildi.³⁵³

³⁵¹Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, s. 27-28.

³⁵²T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.12.69.15., Lef: 1/1.

³⁵³Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, s. 51-52.

BÖLÜM 4: CUMHURİYET DÖNEMİNDE OSMANLI İTİBAR-I MİLLÎ BANKASI'NIN FAALİYETLERİ VE TÜRKİYE İŞ BANKASI İLE BİRLEŞMESİ

4.1. İzmir İktisat Kongresi ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası

“Efendiler;

Tarihimizi dolduran zaferler yahut izmihlallerin kâffesi, ahval-i iktisadiyemizle münasebettar ve alakadardır. Yeni Türkiyemizi layık olduğu merteye-i resanete isal edebilmek için behemehâl iktisadiyatımıza birinci derecede ve en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir.”

(Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması)³⁵⁴

17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan ulusal iktisat kongresine başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele'nin önde gelen liderleri, meclis üyeleri, iş adamı, çiftçi, tüccar ve işçi sınıfının önemli isimleri katılmıştı. İzmir İktisat Kongresi'nin temel amacı uygulamaya konulması planlanan iktisat politikaları hakkında hükümet ile çiftçiler, tüccarlar ve sanayiciler arasında bir uzlaşma sağlamaktır. Kongre toplumun her kesiminden insana hitap ettiği için hayati önem arz eden bir platform niteliği taşımaktaydı. Öte yandan Türkiye'de kurulmakta olan yeni devletin siyasi bağımsızlığına aykırı düşecek durumlar ve yerli gayrimüslimlerin ekonomideki etkinliğini azaltacak önlemlerin alınması gibi hususlar da kongrenin gündemine gelmişti. İktisat Vekâleti aracılığıyla kongreye sunulan raporda bir finans ve kredi sistemi kurularak özel girişimlere devletin destek vermesi gerektiği belirtildi. Ayrıca koruyucu gümrük politikası uygulanarak sanayileşmenin hızlandırılacağı öne sürüldü.³⁵⁵ Bunun dışında kongre çalışmalarında Cumhuriyet'in iktisat siyasetine de yön verilmişti. Ülkenin ekonomik bakımdan kalkınabilmesi, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması kadar önemliydi. Bu kalkınma Türk milletinin kalkınması anlamında olmalıydı. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla iyi hazırlanmış bir ekonomi programının ortaya

³⁵⁴Ayşe Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989, s.58.

³⁵⁵Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.175-176.

konulması gerekliydi.³⁵⁶ Bu çerçevede ülke ekonomisinin Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olan halkçılık düşüncesi doğrultusunda ve solidarist (dayanışmacı)³⁵⁷ bir ekonomi anlayışıyla kurulması kararlaştırıldı. Bundan böyle yeni devletin ekonomik felsefesi solidarizm olacaktı. Bilhassa kongrede kabul edilen Mîsak-ı İktisadi³⁵⁸ kararları da bu ekonomik anlayışın bir tezahürüydü. Amaç uzun bir savaş dönemi boyunca ülkede bağımsızlıkla birlikte güçlü bir ekonomi bilinci oluşturmaktı. Kongreye ayrıca Milli Mücadelede aktif görev almış Türk kadının da katılmış olması oldukça önemliydi. İzmir'de düzenlenen iktisat kongresiyle ülke ekonomisi için artık yeni bir dönem başlamış oldu. Aslında İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar bir bakıma II. Meşrutiyet yıllarında benimsenen milli iktisat politikasının bir devamı niteliği taşımaktaydı.³⁵⁹

Kongrede bankacılıkla ilgili tartışmalara baktığımızda ise sermaye birikiminin yetersiz olması yeni Türk devletinin temel sorunlarından biri olarak görülmekteydi. Uzun süren savaşlar neticesinde ülkede elde tutulabilir bir şey kalmamıştı. Osmanlı Devleti'nden yeni Türk devletine sınırlı bir altyapı devrolmuştu. Birikimin yok denecek kadar az olduğu bir ortamda buna devlet öncülük etmeliydi.³⁶⁰ Lozan Konferansı'ndan bu yana Batılıların, “Türkler bankacılık yapamaz gelin paranızı bize yatırım faizini veririz” söylemine karşılık devletin bankacılık alanında köklü bir kalkınma için biran evvel adımlar atması gerekiyordu.³⁶¹ Esasen bu konuda ilk girişim Milli Türk Ticaret Birliği'nin İzmir İktisat Kongresi öncesinde yaptığı hazırlık toplantılarında gündeme gelmişti. Toplantılarda Milli Türk Ticaret Birliği üyeleri büyük sermayeli bir devlet bankası kurulmasını ve bu bankanın sermayesinin bir kısmının devlet tarafından bir kısmının da Türklerden oluşan özel sektör tarafından oluşturulmasını müzakere etmişlerdi. Toplantıya katılan üyelerden Nazım Duhanî Bey, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bir devlet bankasına dönüştürülmesi teklifinde bulunmuştu. Ancak bazı üyeler ise ticaretin idame edilebilmesi için Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın

³⁵⁶Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s. 56-57.

³⁵⁷Toprak, “İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, ss. 92-93.

³⁵⁸“17 Şubat 4 Mart 1923 tarihleri arasında Türkiye'nin ziraat, sanayi, ticaret ve işçi sınıflarından oluşan bin yüz otuz beş delegenin katılımıyla İzmir'de toplanan ilk Türkiye İktisat Kongresi'nin oybirliği ile tespit ve kabul ettiği esaslardır.” İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, s. 19-20.

³⁵⁹Zafer Toprak, **Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020, s. 179-181.

³⁶⁰Zafer Toprak, “Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi”, **Modern Türkiye Tarihi**, Ed: Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, Ankara, 2019, s. 240.

³⁶¹Falih Rifkî Atay, **Çankaya**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 453.

sermayesinin yetersiz olduğunu söyledi. Mevcut bankalardan ziyade sermayesi daha büyük bir ticaret bankasına ihtiyaç olduğunu bunun yanında Türk bankalarını ve piyasayı koruyacak mili bir tedavül bankasının da kurulmasının önemli olduğu vurgulandı.³⁶² Bu gelişme sonrasında İzmir İktisat Kongresi'nde hükümete teklif edilmek üzere hem halkın hem de devletin destek verdiği büyük sermayeli bir milli bankanın kurulması gerektiği konusunda mutâbık kalındı. Milli Türk Ticaret Birliği'nin teklifi 1 Mart 1924 tarihinde İzmir İktisat Kongresi'nde gündeme geldi. Bu husus hakkında görüşlerini açıklamak üzere söz isteyen İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey:

“ Arkadaşlar, önem atfettiğimiz bir mesele de kredi meselesidir. Şayet bankalar kurmazsak yabancı sermayeye ezilebiliriz. Bankalar Türkiye'nin iktisadi sınırlarının siperleri olacaktır. Düşüncemiz Türk iktisadiyatı bankalarla başlamalıdır. Heyet-i Vekile buna ait projeler hazırlamıştır. Türkiye'de şahsi girişimlerle bankalar kurulamaz, buna hükümet de yardım etmelidir. Hükümet bundan sonra bir ana banka vücuda getirmeli ve diğer bankalarda bu banka etrafında toplanmalıdır.”³⁶³ diyerek bir bakıma Milli Türk Ticaret Birliği'nin teklifini prensip olarak kabul etmişti.

Ayrıca İktisat Vekâleti'nin bu konu hakkında çalışma yürüttüğünü ve Türkiye'nin kısa zamanda böyle bir bankayı kurabilecek gücünün olduğunu da belirtmişti. Kongre'nin sonunda tüccar grubunun önerisi doğrultusunda bankalarla ilgili şu esaslar kabul edildi:

- 1- Uygun bir isim altında ticaret ana bankası kurulacaktır.
- 2- Tekâlif-i Milliye ve iâşe bedeli gibi tüccarın devletten alacakları bankaya yatırılarak bunun karşılığında bankanın hisse senedi alınacaktır.
- 3-Çıkarılacak hisse senetleri Türk halkına ve Türk anonim şirketlerine tahsis edilecektir.
- 4- Hükümet, gerektiğinde bankaya sermaye koyarak hissedar olabilecek fakat hükümet aldığı hisselerin talebi halinde bunları halka satarak banka ortaklığından çekilebilecektir.
- 5- Banka hisse senetleri her türlü usûl ve tekliften muaf tutulacaktır.
- 7- Sanayicilere kredi vermek amacıyla bir sanayi bankası kurulacaktır.

³⁶²Ahmet Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler- Yorumlar**, Sermaye Piyasaları Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, s.104-107.

³⁶³Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler- Yorumlar**, s. 206-261.

8- Ziraat ve köy bankaları hariç tutulmak üzere şimdiye kadar Türkiye’de hâlihazırda bulunan özel ve imtiyazlı bankalardan alınacak belirli bir miktar sermaye ile kurulacak olan sanayi bankasının sermayesine yardımcı olunacaktır. Ülkedeki sanayicinin kullanabilmesi amacıyla sermayenin genişletilmesi ve arttırılması için de çalışılacaktır.³⁶⁴

Nitekim İzmir İktisat Kongresi’nde milli bankacılığın geliştirilmesi yönünde alınan bu kararlar kâğıt üstünde kalmamış ve devletin desteğiyle ana ticaret bankası görevini üstlenecek bir banka olarak 1924 yılında Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Bir sene sonra da sanayi kesimine kredi sağlamak amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası’nın kuruluşu gerçekleşmiştir. Bu bankaların dışında 1929 ekonomik buhranına kadar devlet başka hiçbir bankanın kuruluşunda aktif olarak rol almamıştır. Ayrıca özel bankacılığın gelişimi ile ilgili herhangi bir mevzuat çıkarılmamış, Türkiye ve dünya’daki ekonomik şartlar doğrultusunda özel bankacılık gelişim göstermiştir.³⁶⁵ Cumhuriyet yönetimi kuruluşundan hemen sonra milli bankacılığa büyük önem vermiş ve kurduğu yeni bankalar aracılığıyla ekonomik hacmini ileriye taşımak istemiştir. Ortaya konan amaçların hemen hepsi Cumhuriyet’in sosyoekonomik yapısını kısa zamanda meydana getirebilmek hedefine yönelmiştir. Bu aslında bir bakıma yeni kurulan devletin himayeci ekonomik anlayışına ilave olarak stratejik ekonomik kurumlara sahip olma isteğini de göstermektedir.³⁶⁶

Bu başlıkta belirtmemiz gereken diğer önemli bir husus ise Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, İzmir İktisat Kongresi’nde merkez bankası olarak hizmet verebileceğine dair bir beklenti içerisinde olmuştur. İstanbul sermayesi adına kongreye katılan Milli Türk Ticaret Birliği üyeleri, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası’nın sahip olduğu tecrübeyle, Türkiye’deki sanayici ve tüccar kesiminin dış ticaretine aracı olabileceği ve ülkedeki kambiyo rejimi sağlıklı bir şekilde yürütebileceğini söylemiştir.³⁶⁷ Hatta bu amaçla 17 Ocak 1923 tarihinde Milli Türk Ticaret Birliği, ticari hayatın gelişmesine yardımcı olmak ve bu konudaki fikirlerini hükümete aktarmak amacıyla Osmanlı İtibar-ı Millî

³⁶⁴İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, s. 50.

³⁶⁵Oya Silier, “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, **Türkiye İktisat Tarihi Seminerleri Metinler/Tartışmalar**, Ed: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975,s.493-494; Uygur Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27-29.

³⁶⁶Tuncay Artun, **Türkiye’de Bankacılık**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 42-43; Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s. 227.

³⁶⁷Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, s. 123.

Bankası'ndan bir rapor hazırlamasını istemiştir. Raporda, Türk tüccarının kendi içinde kuracağı örgütlerle ihracat-ithalat sahalarında hâkimiyetini genişleterek Türk ticaretinin Batıya tanıtılması sağlayacak birtakım öneriler teklif edilmiştir. Ülkede barış ortamının tesis edilmesinden sonra siyasi ve iktisadi anlamda alınacak güven arttırıcı önlemlerle emek ve sermayenin meydana gelebileceği belirtilmiştir. Türk tüccarının milli ve iktisadi ahlâkının olgunlaşmasıyla Türkiye'deki ticaretin gelişme gösterebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Batı'da yaşanan ticari, mâlî ve iktisadi alandaki gelişmeleri takip etmesinin Batıyla rekabet edebilmesi adına oldukça önemli olduğu söylenmiştir.³⁶⁸ Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası tarafından hazırlanan raporda şu öneriler takdim edilmiştir:

- 1- Düzenli, tarafsız ve ciddi bir yayınlı ticaret dünyamız Batıya tanıtılmalı ve Batı'nın ticari, mâlî ve iktisadi hareketlerinden tüccarımızda haberdar edilmelidir. İhracat ve ithalatımız aracılıktan kurtarılarak en uygun şartlar altında dış ticaretimiz ulaşabileceği en iyi seviyeye çıkartılmalıdır.
- 2- Mâlî kurumlarımız arabuluculuk konusunda en yüksek düzeyde tüccarımıza kolaylık sağlamalı ve siparişte bulunacak veyahut emtia alacak tüccara uygun şartlarda kredi verilmelidir.
- 3- Her sınıftan tüccarımız mesleğinde mümkün olduğu kadar birlik içinde olmalı ve aralarındaki anlaşmazlıklar giderilmelidir. Durumu iflasa sürüklenmiş olan meslektaşını muhafaza etmelidir. Tüccarımız ticareti kolay ve çabuk zengin olunabilen bir alan olarak görmekten kaçınmalıdır. Meydana gelebilecek boşluğu doldurabilmek için zorlukları anlayarak ciddiyetle ve dayanışmayla çalışmalıdır. Bilhassa aynı ticari işle meşgul olan tüccar arasında ortak bazı menfaatlerin olduğunu bilmelidir.
- 4- Ticaret odaları, kanuni yükümlülüklerini istenilen ve güncel olacak şekilde düzenlemeli, diplomatik temsilciler bile bu hususta görevlerini ihmal etmemelidir.
- 5- Ticaret borsaları, istenilen ve beklenen hizmetleri yerine getirebilecek bir şekilde kurulmalıdır. Nüfusuna, saklı hazinesine ve mevcut durumuna rağmen memleketimizin Batı'nın gücüne ve iktisadi seviyesine ulaşabilmesi için yabancı sermaye ve emeğe açık

³⁶⁸İzmir İktisat Kongresi'nde Türk Tüccarının İsteklerine Dair Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Tarafından Hazırlanan Rapor, İstanbul Evkâfı İslâmiye Matbaası, 1923/1339, s. 40-41.

olmalıdır. Bu emek ve sermayeyi İslâm tüccarına doğru çekebilmek için bahsedilen bu teklifler uygulanmalı ve ticari ahlâkımız yükseltilmelidir.³⁶⁹

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın hazırladığı raporda öncelikle Türkiye'de yapılan ticaretle ilgili sorunlar nelerdir bu konulara değinilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Batıyla rekabet edebilecek bir ticaret hacmine sahip olabilmesi için neler yapması gerektiğine dair birtakım öneriler sunulmuştur. Bilhassa tüccarımızın iktisadi ahlâkının eksikliğinden yakınılmıştır. Bu yüzden tüccarın ticaret yaparken birbirine rakip olmaktan ziyade dayanışma içerisinde hareket etmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Daha önce Türk tüccarının birlik içerisinde olmamasından ötürü ticarete başarılı olamadığı ve bu yüzden gayrimüslimlerin gerisinde kaldığı ifade edilmiştir. Öte yandan öne çıkan diğer husus ise Türkiye'deki emek ve sermayenin eksikliği olmuştur. Rekabet edebilecek bir ticaret seviyesine ulaşmak amacıyla yabancı sermaye ile işbirliği yapılması tavsiye edilmiştir. Türklerin ticarete hangi sektörde olursa olsun dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmesi ve bu doğrultuda kendini geliştirmesinin oldukça önemli olduğu belirtilmiştir.

Raporda, ticaretteki başarısızlığımızın diğer bir sebebinde zaman ve tecrübe eksikliği olduğu söylenmiştir. Türk tüccarının ticaret yaparken aceleci davranması ve kısa yoldan zengin olma arzusu başarısızlığın en önemli nedenleri arasındagösterilmiştir. Zengin olan ülkelere bakıldığında ticarete başarının zamanla, yaşanan tecrübe ve emekle elde edildiği görülmüştür. Bu doğrultuda emek sarf edilmeden kazanılan, tesadüfi veya himaye ile birdenbire elde edilen servetin yok olacağı ve iktisadi hayatta herhangi bir cemiyetin yalnızca kendi bakış açısıyla alacağı verimin sınırlı kalacağı vurgulanmıştır. Yapılan bu girişimlere rağmen İzmir İktisat Kongresi'nde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hakkında herhangi bir tasarrufta bulunulmamıştır. Bilhassa İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'e Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hakkında düşünceleriniz nedir sorusu yöneltildiğinde bu konu hakkındaherhangi bir cevap vermemiştir.³⁷⁰ İzmir İktisat Kongresi'nde yaşanan bu durum Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın eski rejimin bir bankası olduğu etiketini üzerinden atamadığı göstermektedir. Bu husus Osmanlı İtibar-ı

³⁶⁹İzmir İktisat Kongresi'nde Türk Tüccarının İsteklerine Dair Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Tarafından, Hazırlanan Rapor, s. 43-44.

³⁷⁰Bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, s. 123.

Milli Bankası'nın Türkiye İş Bankası ile birleşmesi başlığında detaylı olarak ele alınacaktır.

4.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bankacılığın Gelişimi ve Türkiye İş Bankası'nın Kuruluşu

Cumhuriyetimizin ilk yılları aynı zamanda ekonomi politikalarımızın arayış yılları olmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda Türkiye'nin kalkınmasının ve milli çıkarlarımızın korunmasının yabancı bankalarla değil milli bankalarla gerçekleştirilebileceği anlaşılmış ve bankacılık bu esas üzerine gelişim göstermiştir. II. Meşrutiyet'ten itibaren başlayan milli bankacılık düşüncesi Cumhuriyet hükümetleri tarafından da benimsenmiş ve güçlenerek devam etmiştir. Ancak yeni Türk devleti uzun süren savaşlar neticesinde faaliyetlerine ara vermiş ve kısmen dağınık bir halde olan bankacılık sistemini devralmıştır. Milli bankacılığın gelişebilmesi için devletin yardım ve desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakımdan Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan bankaların kahir ekseriyeti devletin sermaye ve teşvikleriyle kurulmuştur. Ayrıca farklı şehirlerde kurulan küçük sermayeli yerel bankalara da destek verilmiştir. 1924 yılında Türkiye'de on dokuz (19) olan milli banka sayısı 1933 yılına gelindiğinde kırk dört'e (44) kadar çıkmış,³⁷¹ bankalardaki mevduat ve sermaye miktarı da artış göstermiştir.

1933 yılında Türkiye faaliyet gösteren milli bankalarda 67.712.000 Türk lirası olan mevduat ve sermaye miktarı, 1939 yılsonu itibariyle 195.443.731 Türk lirasına kadar yükselmiştir. Bu dönemde devlet tam anlamıyla bankaları desteklemiş ve bankacılık sistemini düzenleyen bankalar kanununu çıkarmıştır. Finans sisteminin asli unsurlarından biri olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bu süreçte kurulmuştur. Öte yandan 1923 yılından itibaren milli bankacılık yükselişe geçerken yabancı bankaların

³⁷¹Silier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", s. 491-494; Akgüç, **100 Soruda Türkiye'de Bankacılık**, s. 20; Bkz. Bu dönemde kurulan bankalar: Türkiye İş Bankası, Türkiye Sınai ve Maadin Bankası, Türkiye Sanayi Kredi Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, Akhisar Tütüncüler Bankası, Türk Ticaret ve Sanayi Bankası, Karaman Çiftçi Bankası, İstanbul Esnaf Bankası, Afyon Terakki Servet Bankası, Aksaray Halk İktisat Bankası, Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası, Eskişehir Bankası, Akseki Ticaret Bankası, Nevşehir Bankası, Ermenek Ahali Bankası, Kocaeli Halk Bankası, Denizli İktisat Bankası, Trabzon Tasarruf ve İkras Sandığı, Karadeniz Bankası, Bor Esnaf Bankası, Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası, Şarkıkaraağaç Bankası, Türkiye İmar Bankası, İzmir Esnaf ve Ahali Bankası, Elazığ İktisat Bankası, Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası, Mersin Ticaret Bankası, Üsküdar Bankası, Van Milli İktisat Bankası, Kastamonu Bankası, Diyarbakır Bankası, Kırşehir Ticaret Bankası, Zonguldak Yardım Bankası. Akgüç, **100 Soruda Türkiye'de Bankacılık**, s. 21-24, 26.

piyasadaki ağırlıkları yavaş yavaş azalmaya başlamış, bazı bankalar ise Türkiye’den çekilmiştir. Yabancı bankalarla ilgili yaşanan bu gelişmeye rağmen milli sermayelerle kurulan birtakım bankaların, yabancılarla ortaklık yaptıkları veyahut ortaklıklara katıldıkları görülmüştür. Bu davranış milli bankacılığımızın gelişim gösterdiği yıllarda Türk burjuvazisinin yabancı sermayeye açık olduğunu göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.³⁷² Cumhuriyetimizin ilk yıllarında bankaları kuran kesimlere baktığımızda bunlar daha çok Müslüman Türk tüccar ve toprak sahipleri olmuştur. Anadolu’da ekonomik anlamda güçlenen bu iki grup kredi problemini çözmek amacıyla aralarında organize olmuşlardır. Bu güçlü ilişkinin arkasında devletin uyguladığı milli iktisat politikası oldukça etkili olmuştur. Siyasal iktidar bizzat milli bankaların kurulmasını teşvik etmiştir.

Bu dönemde kurulan bankalar, ticari ve tarımsal kredi ihtiyaçları karşılamanın yanı sıra ulaşım, madencilik, sigorta, su, elektrik, sanayi alanında faaliyet gösteren şirketlerin kredi ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmıştır.³⁷³ Bankalar ticarete aracılık ederek hatta doğrudan ticaretle uğraşarak kâr oranlarını arttırmıştır. Böylelikle ticaret hacminin artışı milli bankacılığın gelişmesini teşvik etmiştir. Yine bankacılık sektöründe yabancı sermayenin ağırlığının olmaması Türk bankacılık sisteminin dayanıklılığını arttırmıştır. Bu yıllar, Balkan Savaşları sonrasında temelleri atılan milli bankacılığın atılım yılları olmuş, Osmanlı Devleti’nden 1930 yıllar’a geçişte bir ara dönem özelliği göstermiştir.³⁷⁴ Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de milli bankacılıkla ilgili yaşanan olumlu gelişmelere rağmen dünya’daki ekonomik koşullar ve I. Dünya Savaşı’nın meydana getirdiği problemler hala aşılamamıştır. Uluslararası düzlemde yaşanan siyasi gerginliklerin devam etmesi ve büyük devletlerin ekonomik alanda işbirliğine gitmemesi liberal ekonomiye dönüş konusunda soru işaretleri oluşturmuştur. Çoğu ülke gümrük vergilerini yükseltmeye başlamıştır. Yeni Türk Devleti bu konjonktürde Batılı devletler karşısında bağımlılığını azaltmak ve milli bir ekonomi oluşturmaya istemiştir.

³⁷²Kuyucak, **Para ve Banka**, c.II, s. 174-175; Bkz. 1939 yılısonuna kadar Türkiye faaliyette bulunan yabancı bankalar: Deutsche Orient Bank, Banco Commerciale Italiana, Banco di Roma, Deutsche Bank und D.G., Hollandsche B.U. n.v., B.P. Comm. Ext. de L’U. R.S.S., Commercial Bank of the Near East. Kuyucak, **Para ve Banka**, c.II, s. 182; Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, s. 93-94.

³⁷³Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s. 218-219.

³⁷⁴Silier, “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, **Türkiye İktisat Tarihi Seminerleri Metinler/Tartışmalar**, s. 523-526.

Hükümet, Türk ekonomisini tümüyle özel sektöre terk etmek yerine devlet ve özel sektörün işbirliğine dayalı bir ekonomik model oluşturmayı hedeflemiştir. Bu amaçla devletin ileri gelenleri tarafından özel sektörü desteklemek ve geliştirmek amacıyla Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Türkiye İş Bankası bu bakımdan yeni Türk devletinin hedeflediği ekonomik modelin bir simgesi olarak görülmektedir.³⁷⁵ Bankanın kuruluş sürecine baktığımızda ise İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda ve bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle 1924 yılının Temmuz ayında Türkiye İş Bankası'nın kuruluşu kesinleşmiştir.³⁷⁶ Hatta bankanın kuruluş nizamnamesi dahi hazırlanmıştır. 11 Temmuz 1924 tarihinde de bankanın genel müdürü olan Mahmut Celal Bey, banka hakkında basın yoluyla³⁷⁷ açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamadan yaklaşık bir ay sonra bankanın açılışı ile ilgili bütün hazırlıkların tamamlandığı kamuoyuna duyurulmuştur. 20 Ağustos 1924 tarihinde bakanlar kurulunun aldığı kararla bankanın ana sözleşmesine onay verilmiştir.³⁷⁸

Banka ana sözleşmenin onaylanmasından sonra Türkiye İş Bankası 26 Ağustos 1924 tarihinde resmen kuruluşu gerçekleşmiştir. Bu tarih tesadüfî bir tarih olarak seçilmemiştir. Bankanın genel müdürü olan Mahmut Celal Bey, 10 Eylül 1924'te Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada bankanın açılışı için Dumlupınar Zaferi'nin yıldönümü olan 30 Ağustos tarihinin benimsendiğini ancak sonrasında Büyük Taarruz'un başladığı tarih olan 26 Ağustos 1924 tarihinin daha anlamlı olmasından ötürü bu tarihte mutabık kalındığını ifade etmiştir. Fakat banka resmi işlemlere 30 Ağustos'ta Ankara'da açılan ilk şubesiyle başlamıştır.³⁷⁹ Banka'nın yönetim kurulu ve kurucuları ise şu isimlerden oluşmaktadır: Genel müdür Mahmut Celal (Bayar) Bey, idari heyet başkanı Siirt mebûsu Mahmut (Soydan) Bey, Bozüyük (Bilecik) mebûsu ve Atatürk'ün yaveri Salih (Bozok) Bey, Gaziantep mebûsu Ali (Kılıç) Bey, Rize mebûsu Fuat (Bulca) Bey, Ankara mebûsu Şakir (Kınacı) Bey, İzmir mebûsu ve eski İktisat

³⁷⁵Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme Kurumlar ve Bölüşüm**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s.180-182.

³⁷⁶Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, s. 43.

³⁷⁷**Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Temmuz 1923 (11 Temmuz 1340).

³⁷⁸"Bir milyon lira sermaye ile banka muamelatıyla iştigal etmek üzere Türkiye İş Bankası unvanı tahtında Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey ve rüfekaı tarafından teşkiline teşebbüs edilen şirkete ait nizamname-i dâhili layihalarının bi-t tedkik muvafık bulunmuş olduğundan ve sermayenin yüzde onunun itibar-ı milli bankasına yatırıldığına dair hesabı cari cüzdanı görülmüş tasdiki Ticaret Vekâlet-i Celilesinin 20 Ağustos 1340 tarihli içtimasında kabul edilmiştir." T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.10.40.17., Lef: 1/1.

³⁷⁹ Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, s. 43-45.

Vekili Rahmi (Köken) Bey. Ayrıca Türk Tayyare Cemiyetinin (THK) kurucusu Cevat Abbas (Gürer) Bey, Kütahya mebûsu Nuri (Conker) Bey ve Trabzon mebûsu Hasan (Saka) Beyler de bankanın kurucuları arasında olmuştur.³⁸⁰ Bankanın sermayesi 1.000.000 Türk lirası olarak taahhüt edilmiştir. Kuruluş esnasında sermayenin ¼ ödenmiş durumdaydı ve söz konusu olan bu para (250.000 Türk lirası)³⁸¹ bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından ödenmiştir. Daha sonra diğer sermayedarlar tarafından ödenen 159.000 Türk lirası ile 1925 yılında bankanın ödenmiş sermayesi 409.000 Türk lirasına yükselmiştir.³⁸²

Türkiye İş Bankası'nın resmi olarak faaliyete başlamasından sonra temel hedefi nizâmnamesinde³⁸³ ifade edildiği üzere Türk girişimcileri finansal yönden destekleyerek yeni fabrikaların ve iş yerlerinin açılmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanında Türkiye İş Bankası, yabancıların elinde olan işletmelerin millileştirilmesine de yardım etmiştir. Banka açıldıktan sonra ilk olarak küçük işletmeleri destekleyerek işe başlamıştır. Ardından Türkiye'de sanayi ve ticaret gibi alanlar dışında enerji, bayındırlık ve savunma sanayi alanlarında yapılan projelere de destek vermiştir. Ancak Türkiye İş Bankası'nın esas anlamda ticari bir banka haline dönüşmesi 1927 yılında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile birleşmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait bütün hak ve ayrıcalıkları alarak bir ticari banka hüviyetine kavuşan Türkiye İş Bankası, hızla gelişmiştir.³⁸⁴ 1925 ve 1929 yılları arasında yüksek kârlar elde eden banka, bu süre zarfında yaklaşık 28 şube açarak Ziraat Bankası'ndan sonra Türkiye'nin ikinci büyük bankasına dönüşmüştür. Siyasi nüfuz kullanılarak Türkiye'de bir zengin sınıfı oluşturma sürecinde kilit bir rol oynayan Türkiye İş Bankası yöneticileri, ekonomi politikalarını özel girişim lehine yönlendiren

³⁸⁰Recep Boztemur, Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği, Tarih Araştırmaları Dergisi, c.18, s.29, ss. 71.

³⁸¹"Kurtuluş Savaşı yıllarında Hindistan Müslümanlarının yardımı olan 300.000 altın geçici olarak hazineye devredilmiş sonrasında bu paranın 250.000 lirası kuruluş sermayesinde kullanılmıştır." Bkz: Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 38.

³⁸²Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s. 246.

³⁸³"Şirketin maksadı teşkili evvela alelumum banka muamelatı saniyen kâfi teşebbüsât-ı ziraiye, sınaîye ve madeniye ve umur-u nafia salisen her türlü iş ve levazımı istihsali, imâl ve tedariki ve alelumum inşâat deruhte ve ifâsı ve bu hususât için şirketlerin tesisi rabiyyen bilumum muamelat-ı ticariyenin icarsı gibi hususâtı gerek kendi nam ve hesabına ve gerek yerli ve ecnebi müessesat ile müştereken veyahut bilvekele müessesatı mezkure hesabına deruhte etmekten ibarettir." Türkiye İş Bankası Nizâmnâme-i Esasisi, Ankara, 1927, s. 4.

³⁸⁴Boztemur, Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği, s. 71-72.

güçlü bir etki grubu oluşturmuştur.³⁸⁵ Bu bölümde bahsetmemiz gereken diğer bir husus ise Türkiye İş Bankası'nı bir merkez bankasına dönüştürme çabaları olmuştur. Merkez bankasına dönüştürülme girişimlerinin arkasında ise bizzat bankanın genel müdürü olan Mahmut Celal Bey bulunmaktadır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 1927'de Türkiye İş Bankası'na devrinden sonra bankanın yöneticileri Türkiye İş Bankası'nın bir merkez bankası olmasını amaçlamıştır. İlerde bir merkez bankası olması amacıyla kurulan Osmanlı İtibar-ı Milî Bankası'nın halefi olarak görülen Türkiye İş Bankası, bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla aktif olarak çalışmıştır. Hatta Hollandalı ve Amerikalı danışmanlık şirketleri ve finansal uzmanlarla görüşen banka yetkilileri, bu konuda hükümete birtakım raporlar dahi takdim etmiştir.³⁸⁶ Gerekçe olarak da Batılı devletlerde hâkim olan merkez bankası örneklerindeki gibi bu imtiyazın yarı resmi olarak nitelendirilen Türkiye İş Bankası'na verilmesi istenmiştir. Ancak yapılan bu girişimler sonucunda istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bu çabaların başarısız olmasının arkasında ise Başvekil İsmet Paşa bulunmaktadır.³⁸⁷ Nitekim bununla ilgili olarak İsmet Paşa Türkiye İş Bankası'nın bir merkez bankası olması istememesinin nedenini ileride şu şekilde ifade edecektir:³⁸⁸

“Merkez Bankası'nın en başından beri bağımsız bir kurum olmasını, diğer özel bankalarla ilişkisi olmak şöyle dursun Devlete ve Mâliye Vekâletine karşı vazifesini gereken dürüstlük ve sertlikle yapması gerektiğini biliyordum. Bu amaç için gayret gösterdim. O zaman Türkiye İş Bankasının da merkez bankası görevini yerine getirme arzusunda olduğunu da biliyordum. Buna bütün gücümle karşı çıktım. O vakitlerde Türkiye İş Bankası yeni kurulan ve sermayesi yeterli olmayan bir bankaydı. Onu ayakta tutmak için çalışıyorduk. Fakat Türkiye İş Bankası bir özel banka kimliğinden çıkıp özel nüfuz ve alanlar almasını önlemek için çabalıyordum. Onun için zannımca Türkiye İş Bankası yetkilileri tarafından uzmanlar getirilerek hem özel banka hem de merkez bankası görevini yerine getirilebilir denildi. Ben hiçbir teklifi kabul etmedim.”³⁸⁹

³⁸⁵ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 274-275.

³⁸⁶ Tekeli-İlkin, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, s. 189, 257.

³⁸⁷ *Cumhuriyetimizin 85. Yılına Armağan Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 143-144.

³⁸⁸ Tekeli-İlkin, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, s. 265.

³⁸⁹ *Cumhuriyetimizin 85. Yılına Armağan Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, s. 144.

Netice itibariyle Başvekil İsmet Paşa'nın istediği olmuş ve Mâlîye Vekili Abdülhâlik (Renda) Bey'in önerisiyle bağımsız bir merkez bankası kurulması kabul edilmiştir. Bunun kabul edilmesinde merkez bankasının bağımsız bir yapıda olması ve özel bankalarla ilişkisinin olmaması düşüncesi önemli bir etken olmuştur.³⁹⁰ Özetleyecek olursak Cumhuriyet yönetimi Türkiye'de milli bir burjuva sınıfı oluşturma düşüncesinden hareketle geniş çaplı bir politika yürütmek istemiştir. 1924 yılında doğrudan devletin desteğiyle kurulan Türkiye İş Bankası bu amacın ilk adımı olmuştur. İlk yıllarında bir kamu kuruluşu gibi hareket eden banka, devlet tarafından sahiplenilen ve yönetilen bir kurum olarak karşımıza çıkmıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin başlattığı milli iktisat politikalarının Cumhuriyet döneminde de devam etmesinde ve ulus devlet anlayışının Türkiye'de yerleşmesinde önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur.³⁹¹ Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği ekonomik modelin en mühim araçlarından biri olan Türkiye İş Bankası, Türkiye Cumhuriyet'nin kuruluşundan sonra başlayan ekonomik bağımsızlık savaşının simgelerinden biri haline gelmiştir. Banka ekonominin gelişmesine katkı sağlayan tüm sektörlerle sağladığı finansal destekle Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye İş Bankası merkez bankası imtiyazını alamasa da devlet tarafından verilen geniş destek sayesinde Türk ekonomisine büyük katkı sağlamıştır.³⁹²

4.3. Eski Rejimden Yeni Rejime İzmir Suikastı ve İttihatçı Kadroların Tasfiye Edilmesi

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de siyasal muhalefet susturulmuş olmasına rağmen iktidar kendini güvende hissetmiyordu. Her ne kadar 1925 yılından sonra muhalif İttihatçılar ve Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası siyaset yapma imkânı bulamasa da ülke içerisinde hala saygınlıklarını korumaktaydılar. Gazi Mustafa Kemal Paşa idaresindeki yönetim onları siyaset dışına çıkarsa da arka planda ne yapacaklarını kestirmek ve esas güçlerini anlamak oldukça zordu. Bu grupların varlığını tehlikeli yapan şey ise ülkede ekonomik sebeplerden ve art arda yapılan reformlardan kaynaklanan huzursuzluktu.

³⁹⁰Cumhuriyetimizin 85. Yılına Armağan Atatürk Dönemi Maliye Politikaları, s. 142-145; Tekeli-İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s. 266; Ayrıca bkz, Ulus, 26 Mayıs 1926.

³⁹¹Boztemur, Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği, s. 78.

³⁹²Akgüç, 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, s. 21-22.

Gazi Mustafa Kemal Paşa bu ortam içerisinde bir yurt içi seyahati yaparak toplumun durumunu anlamak istedi.³⁹³ Güney illerini kapsayan seyahat bittikten sonra yeni hedefi Balıkesir, Bursa ve İzmir illerini kapsayan bir Batı Anadolu seyahatine çıkmaktı. Bu amaçla 14 Haziran 1926'da Ankara'dan ayrılan Gazi Mustafa Kemal Paşa, sırasıyla 15 Haziran'da Balıkesir'e, 16 Haziran'da önce Soma'ya sonra da Menemen'e geçerek gece geç saatlerde İzmir'e ulaştı. Ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e varmasından sonra programında bir değişiklik oldu ve 18 Haziran'da basında Cumhurbaşkanı'na bir suikast tertiplendiği haberi duyuruldu.³⁹⁴

Suikast teşebbüsü, suikastçıları motorla Yunan adalarına kaçırmak için anlaşılan Giritli Şevki'nin durumu 17 Haziran 1926'da İzmir Valiliği'ne bildirmesi sonucu ortaya çıktı. Olayın ardından ilk tutuklanan eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit oldu ve durum bizzat İsmet Paşa tarafından Ankara İstiklal Mahkemesi'ne bildirildi. İlk sorgulamanın ardından Ziya Hurşit'in suç ortakları olan Laz İsmail ve Çopur Hilmi gece yarısı polisler tarafından kaldıkları otelde tutuklandı. Ertesi gün Gazi Mustafa Kemal Paşa, suikast teşebbüsünde bulunan Ziya Hurşit ve suç ortaklarıyla bir görüşme yaptı ve mahkemenin vereceği karara karışmayacağını bildirdi. Suikast tertibinin duyulması halkta büyük bir tepki uyandırmıştı. Yurdun farklı bölgelerinde tel'in mitingleri yapılmış, yabancı misyon şefleri ve devletin ileri gelenlerinden geçmiş olsun telgrafları gelmişti. 19 Haziran'da Anadolu Ajansı'na demeç veren Gazi Mustafa Kemal Paşa:

“Cumhuriyetimizin, milletin ruhundan esinlenen prensiplerimizin, bir vücudun izalesiyle bozulabileceğini düşünenler en hafif tabiriyle akıldan noksan olan bedbahtlardır. Bu gibi bedbahtların Cumhuriyet'in adalet ve kudret pençesinden hak ettikleri muameleye maruz kalmaktan başka nasipleri olamaz. Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.” şeklinde bir açıklamada bulundu.

³⁹³Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 213-214.

³⁹⁴“Reis-i Cumhur Hazretlerinin seyahatleri esnasında İzmir'de tatbik olunmak üzere bir suikast tertip edildiği keşfedilerek mürettebiller silahları ve bombaları ve hazırlıklarıyla Reis-i Cumhur Hazretlerinin İzmir'e muvasalatından bir gün evvel tevfiğ edilmişlerdir. Mevkuflar suikast teşebbüslerini itiraf etmişlerdir. Mesele İstiklal Mahkemesine tevdi olunmuş ve mahkeme heyeti davayı mahallinde takip ve ruiyet eylemek üzere İzmir'e hareket eylemiştir.”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Haziran 1926; Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri 1923-1927**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.331.

Öyle anlaşıyor ki Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük korkusu ölümden çok başlattığı inkılâpların yarım kalması veya yıkılması idi.³⁹⁵ Ankara İstiklal Mahkemesi heyetinin İzmir'e intikalinden sonra sanıkların sorgularına yeniden başlandı ve yeni tutuklama kararları alındı. Tutuklananların sayısı mahkemenin başladığı tarih olan 26 Haziran'a kadar yüz kişiyi aşmıştı. Tutukluların isimleri açıklandıkça kamuoyunda büyük bir şaşkınlık ortaya çıkmıştı. Tutuklananların birçoğu Türkiye Büyük Millet Meclis'i üyesiydi ve dokunulmazlıkları bulunmaktaydı. Ancak mahkeme heyeti tutuklanan şahısların suçüstü yakalandığından dokunulmazlıklarının kaldırılması talebinde bulunmuştu. Bazı milletvekillerinin tutuklandığı haberi gelince Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önde gelen isimleri Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Bey'e bir protesto mektubu sundular. Bu protesto daha sonra yargılamalarda aleyhte kullanılarak suçun kabulü olarak yorumlanmıştır.³⁹⁶

Hakkında tutuklama kararı alınanlar arasında şu isimler bulunmaktaydı. Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez), Miralay Arif, Rauf (Orbay), Mehmet Cavit, Mithat Şükrü (Bleda), Küçük Talat, İsmail Canbulat, Filibeli Hilmi, Dr. Nazım, Kara Kemal, Abdülhak Adnan (Adıvar), Eski Ankara Valisi Abdülkadir, Rahmi (Evrenos), Ahmet Nesimi (Sayan), Hafız Mehmet ve Yenibahçeli Nail gibi önemli şahsiyetlerdi. Ancak Rauf (Orbay), Abdülhak Adnan (Adıvar) ve Rahmi (Evrenos) yurt dışındaydı. Kara Kemal ve Abdülkadir ise saklanmıştı. Tutuklamalar sırasında en büyük anlaşmazlık 22 Haziran 1926'da Kazım Karabekir'in tutuklanması üzerine gerçekleşti.³⁹⁷ Başvekil İsmet Paşa'nın devreye girmesi sonucu serbest bırakılan Kazım Karabekir, mahkemenin bu olayı yargıya müdahale olarak görmesi üzerine Kazım Karabekir ikinci kez tutuklandı. Dava 26 Haziran'da İzmir'de Elhamra sinemasında başladı. Mahkeme heyetinin yaptığı tahkikat neticesinde suikast ile ilgili ilk kanaati şu yöneydi:³⁹⁸

“Tetkikat ve tahkikat neticesinde şimdiye kadar tecelli eden safhaya nazaran bu tertibatın mülga Terakkiperver Fırkası merkezi umumi azasından harici teşkilata memur İzmit Mebusu Şükrü Bey'in de dâhil olduğu İstanbul'da içtimalar ve müzakereler neticesinde tasmin ve ihzar edildiği, Reisicumhurun İzmir'e

³⁹⁵Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri 1923-1927**, s.332-334.

³⁹⁶Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 220-221.

³⁹⁷Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 222.

³⁹⁸Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 223; Kılıç Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 59

muvasalatlarında tatbikata geçilmek üzere Ziya Hurşit ve rüfekasıyla İzmir’de bulunan Sarı Efe ve mensuplarının faaliyet sahasına sevk olundukları anlaşılmıştır. Halas bulmuş, istiklale ermiş, terakki ve taali yoluna girmiş aziz vatanın huzur ve sükûnunu kanla ihtilal ve Reisicumhuru izaleye ve hükümeti taklibe matuf bulunan ve en deni ihtirasatı şahsiyenin mahsulü olan bu suikast ve bu tertibatı mahiyeti maddiye ve maneviyesi itibarıyla doğrudan doğruya vatanın hayat ve istiklaline ve selametine tevcih edilmiş bir hadise-i elime ve meş’umedir. Bu cinayetkar fiil ve maksadın muhakemesine, muvacehe-i millete başlayacağız. Muhakeme safahati efkâr-ı umumiyei daha ziyade tenvir edecektir.”

Mahkeme heyeti suikast planının perde arkasındaki siyasi hazırlık kısmını Terakkiperver Halk Fırkası’na dâhil olmayan Mehmet Cavit Bey’in idare etmiş olduğu kanaatine varmıştı.³⁹⁹ Ankara İstiklal Mahkemesi’nin beyanatından sonra yargılamalara başlandı. Savcı Necip Ali Bey, suikast olayının kimlerce, nasıl ve ne zaman tertiplendiğine dair iddianameyi okudu. İddianamenin okunmasından sonra ilk sorgulama işi Ziya Hurşit ile başladı. Onun sorgulamasından sonra sırasıyla Laz İsmail ve Gürcü Yusuf’un sorgulamalarına geçildi. Üçü de bilgisiz olduklarını ifade ederek pişman olduklarını söylediler. Sonrasında Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Baytar Rasim ve Abidin Bey’in sorgusuna geçildi. Bu arada duruşmalar devam ederken yurdun farklı bölgelerinde suikast teşebbüsünü tel’in eden mitingler devam ediyor, kamuoyu yargılamayı yakından takip ediyordu.

Birinci derece sorumlu olanların sorgulanmasından sonra milli mücadelenin önde gelen paşalarının sorgulamalarına 3 Temmuz’da başlandı. Savcı Necip Ali Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebuslarının yargılanmasını talep etti. Gerekçe olarak soruşturma neticesinde suikast olayından haberdar olduklarını ve bütün delillerin suçüstü yakalandığını ileri sürdü. Bu suçlarından dolayı Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Rüştü paşalar ve Sabit, Halis Turgut, İhsan, İsmail Canbolat, Münir Hüsrev ve Faik Beyler ile eski Mâlîye Nazırı Cavit, eski Ardahan mebûsu Hilmi ve iâşeci Kara Kemal’in yargılanıp cezalandırılmasını talep etti.⁴⁰⁰ 4 Temmuz’da paşaların yargılanmasına başlandı. Yargılamalar sırasında Kazım Karabekir, mahkemenin sorularına cevap verirken ulusal hareketin birliğinin bozulmasında ve Reisicumhur’un eski arkadaşlarıyla arasının açılmasında inkılâbın parazitlerinin yol açtığını söylemiş ve

³⁹⁹Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, s. 60-61.

⁴⁰⁰Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, s.344-347, 351.

bu sözleriyle doğrudan mahkeme üyelerini hedef almıştı. Ayrıca davaların yapıldığı sırada hükümeti endişeye düşüren gelişme ise paşaların mahkeme salonuna gelirken askerlerin hazırol vaziyetine geçmeleri idi. Meselenin bu şekilde bir boyut kazanması üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa, mahkeme üyeleriyle bir görüşme yaptı. Paşaların serbest bırakılma kararının alınmasına muhtemelen bu gelişme yol açmıştı. 11 Temmuz'da ise sorgulamalar tamamlanmış ve savcı Necip Ali mahkemenin taleplerini okumuştur. Ziya Hurşit, Ahmet Şükrü, Ayıcı Arif, Sarı Efe Edip, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Baytar Rasim, Hafız Mehmet, Abidin, Abdülkadir, Kara Kemal, İsmail Canbulat, Halis Turgut ve Rüştü Paşa idam cezasına çarptırıldı. Yakalanıp haklarında idam cezası verilenler gece infaz edildi. Kurtuluş savaşı kahramanların hepsi ertesi gün serbest bırakıldı. Fakat Ali Fuat Paşa dışındaki diğer paşalar Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığı süresince Türk siyasi hayatında etkin bir rol oynamamıştır.⁴⁰¹

İzmir'deki yargılamaların bitmesinden sonra aralarında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kurucularından olan Cavit ve Hüseyin Cahit beylerin de aralarında olduğu "Kara Çete" olarak adlandırılan İttihatçıların davasına 2 Ağustos'ta Ankara'da başlandı. Savcı Necip Ali Bey'in iddianameyi okumasından sonra yargılamalara geçildi. Duruşmalar esnasında genellikle adı geçen zanlıların İttihat ve Terakki'nin geçmiş, Milli Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet'in ilanından sonra iktidarı ele geçirmek için yaptığı girişimler açığa çıkarılmaya çalışıldı. Burada bir bakıma bir devrin de hesabı sorulmaktaydı. Duruşmalar arasında en önemlisi ise 10 Ağustos'ta yapılan eski Mâlîye Nâzırı Cavit Bey'in duruşması idi.⁴⁰² Cavit Bey'e mahkeme heyeti kendi evinde yapılan ve Kara Kemal'in de olduğu toplantı hakkında sorular sordu. Bu toplantıların gizli bir amacı olup olmadığını soran Başkan Kılıç Ali Bey, Cavit Bey'in verdiği sorular karşısında ikna olmadığını ifade ederek düşüncesini ortaya koydu. 11 Ağustosta ise Cavit Bey'in yakın arkadaşı olan Hüseyin Cahit Bey ve Hüseyin Salah Cimcoz Bey'in dinlenmesine geçildi ve Cavit Bey ile yüzleştirildi. Ancak bu yüzleştirme de bir sonuç vermedi. 24 Ağustos'ta Cavit Bey son savunmasını⁴⁰³ yaptı.

⁴⁰¹Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, s. 228-230.

⁴⁰²Aybars, **İstiklal Mahkemeleri 1923-1927**, s. 375-377.

⁴⁰³"Şimdi karar sizin, yüksek heyetinizindir. Vereceğiniz karar mesut zamanlarınızda bir istifham işareti ve bir sual şeklinde vicdanınızı rahatsız etmesin. Sözlerime inanmış iseniz pekala, inanmamış iseniz ne yapayım, mukadderat!..", Cavit Bey, **İdama Beş Kala**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 224.

Yaklaşık yetmiş beş dakikalık savunmasında hem siyasi hayatını hem de özel hayatını çok açık bir biçimde savundu. Ama bunların hiçbirinin bir yararı olmadı. 25 Ağustos tarihine kadar yapılan yargılamaların nihai kararı 26 Ağustos 1926 Perşembe günü açıklandı. Cavit Bey, Dr. Nazım, Ardahan mebusu Hilmi ve Nail beylerin idam edilmesine, Ali Osman Vehbi, Hüsnü İbrahim Ethem, Rauf ve Rahmi beyler onar sene kal'e bend/kalebent⁴⁰⁴ edilmesine karar verildi. Otuz yedi sanık ise berâat etti. Fakat Hüseyin Cahit Bey berâat kararı almasına rağmen eski cezasını çekmek için Çorum'a gönderildi. Bu kararlar hem Türkiye'de hem de yurt dışında büyük yankı uyandırdı. Özellikle Cavit Bey'in idamını engellemek amacıyla birçok mâlî kuruluş ve Rothschild ailesi devreye girdiyse de bu müdahalelerin etkisi olmadı.⁴⁰⁵ Bu sorgulamalar ve mahkemelerden sonra İstiklal Mahkemesi Heyeti Kılıç Ali, Ali Çetinkaya ve Reşit Galip kararı mahkeme salonunda okuduğu sırada Cavit Bey, salona getirilmemişti. Verilen karar gece yarısı idama giderken söylenilecekti. İdam hükümleri 26 Ağustos'u 27 Ağustos'a bağlayan gece sabaha karşı cezaevinin Yenişehir'e bakan cephesinin önünde infaz edildi. Cavit Bey idam sehpasında bile metanetini bozmamıştı.⁴⁰⁶

Yıllar sonra anılarını kaleme alan Hüseyin Cahit Bey, suikast teşebbüsünü hazırlayanlar ve olayın iç yüzü hakkında hiçbir şey bilmediği ama bildiği birkaç kişinin bu işte parmağı olabileceğini söyledi. Çocukluk yaşlarından beri tanıdığı Cavit Bey'in ise kesinlikle suikast girişimde olmayacağını hatta İttihat ve Terakki içinde cereyan eden bu tür olaylara şiddetle karşı çıktığına tanık olduğunu belirtmişti.⁴⁰⁷ Falih Rıfkı (Atay) da Çankaya adlı eserinde Cavit Bey'in böyle bir suikast tertibi içerisinde olmayacağı kanaatindeydi. Bu vesileyle Ankara'ya geldikten sonra İsmet Paşa ile görüşen Falih Rıfkı, Cavit Bey'in hiçbir zaman suikastçı olmayacağını biliyordu ve bu amaçla idam edilmesini engellemeye çalıştıysada başarılı olamadı.⁴⁰⁸ Son olarak şunu söylemek gerekirse suikastçılar Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı öldüremediler. Ancak kendi partilerini öldürdüler. Ne yazık ki yeni rejimin otoritesi İzmir ve Ankara'daki idam

⁴⁰⁴“Kale dışına çıkmamaya hüküm giyen suçlu. Suçluluğu yüzünden mahkum etmek.” **Türkçe Sözlük**, s. 1276.

⁴⁰⁵Aybars, **İstiklal Mahkemeleri 1923-1927**, s.378, 380-383;Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 232-233.

⁴⁰⁶Hulusi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2008, s. 492-493.

⁴⁰⁷Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Haz: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976, s. 284-285

⁴⁰⁸Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 470.

sehpalarının üstünde tutundu. Bu tasfiye her türlü gericiliğin ve aleyhtarlığın bütün cesaretini kırdı ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya başlattığı inkılâp hareketini bitirme fırsatını verdi. Aynı II. Meşrutiyette İttihat ve Terakki Partisi'nin otoritesini taklib-i hükümet (hükümet darbesi) hadisesinin sehpaları üzerinde tuttuğu gibi.⁴⁰⁹

4.4. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası ile Birleşmesi

Türkiye İş Bankası'nın yaşadığı önemli olaylardan biri de hiç şüphesiz Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile 1927 yılında birleşmesidir. 1917 yılında İttihat ve Terakki hükümetinin milli iktisat politikası doğrultusunda kurduğu Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın sahip olduğu ayrıcalıklar ve kolaylıkların birleşme sonrasında Türkiye İş Bankası'na devredilmesi, bankanın Türkiye'nin önde gelen finans kurumlarından biri haline gelmesine vesile olmuştu. Bunun yanında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası'nın bünyesine bağlanması, Kemalist kadronun İttihat ve Terakki'nin tasfiyesinin son aşaması olarak da yorumlanmaktaydı. Birleşme, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tertiplenen İzmir suikastıyla bağlantılı olan İttihat ve Terakki'nin Türkiye'de kalan liderlerinin İstiklal Mahkemelerinde yargılanmalarının hemen ardından gerçekleşmişti. Birleşme sonrası Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın imtiyazlarıyla donanmış hale gelen Türkiye İş Bankası, devletin ayrıcalıklı bir müessesesi haline gelmişti.

Çağlar Keyder'in ifadesiyle “Türkiye İş Bankası, kendini ve ülkeyi rakip bir mirastan kurtaran Ankara'nın resmi çevrelerinin öz oğluydu.”⁴¹⁰ Öte yandan tartışmasız bir gerçek de iki bankanın birleşmesinin milli bankacılığa önemli bir hız kazandırmış olduğudur.⁴¹¹ Bankaların birleşmesiyle ilgili sürece baktığımızda 1926 yılının sonlarına doğru gelindiğinde Türkiye'de kuruluşu ve hissedar yapısı bakımından birbirine benzeyen ve milli karakter taşıyan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile Türkiye İş Bankası faaliyet göstermekteydi. Bu iki bankayı birleştirmekle bir yandan Türkiye İş Bankası'nı

⁴⁰⁹“Keşke fesatçılığa muvaffak olabilseydim! Biz Cahit ile Cavit'in hiçbir zaman suikastçı olmayacaklarını biliyor ve Ankara'ya geldikten sonra da durmadan İsmet Paşa'ya baskı yapıyorduk. Cavit'in, eğer onunla beraber başka günahsızlar varsa onların ölümden kurtulmamış olmalarına hala vicdanım yanar. İttihatçılardan bazıları, kendilerine sığınanları vaktiyle haber vermemek gibi kabadayılık jestlerinin kurbanı olmuşlardır.”, Atay, **Çankaya**, s. 471.

⁴¹⁰Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1993, s. 144.

⁴¹¹Uygur Kocabaşoğlu, Güven Sak, Sinan Sönmez, **Atatürk'ün Bankası**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001, s. 86-89.

mâlî açıdan güçlendirmek istenirken diğer yandan da Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nı feshederek iki banka arasındaki rekabetin önüne geçmek istenmiştir. Ancak bu birleşmenin Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası bünyesinde değil de Türkiye İş Bankası bünyesinde olması bunun ekonomik nedenlerden ziyade siyasi sebeplerden ötürü olduğunu göstermektedir.⁴¹² Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile Türkiye İş Bankası'nın birleşmesine dair ilk haber Cumhuriyet gazetesinin 23 Mart 1927 tarihli nüshasında basına yansımıştı. Haberde, Türkiye İş Bankası ile Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın birleşeceğine dair bir müddetten beri ortaya atılan söylentilerin nihayet gerçeğe dönüştüğü belirtilmekteydi.⁴¹³ Hatta bunun için Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası idare meclisi reisi Necmeddin Molla'nın birleşme hakkında yapılacak işlemleri görüşmek amacıyla Ankara'ya davet edildiği de yazılmıştı. Aynı haberde Necmeddin Molla'nın birleşme hakkındaki görüşlerine de yer verilmiş ve Necmeddin Molla birleşme hakkında şu sözleri söylemişti:

“Evet, gerek Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın gerekse İş Bankası'nın tevhid edilmesi düşünülmektedir. Bunun için aldığım bir telgraf üzerine Ankara'ya hareket ettim. Müzakerelerin ana hatları etrafında şimdiden bir şey söylemek kabil değildir. Çünkü bu verilecek kararlardan sonra kabul olunacaktır. Yalnız muhakkak olan bir şey varsa bu tevhid kifayeti çok feyizli olacak ve çok iyi neticeler verecektir.”⁴¹⁴

Necmeddin Molla ile Türkiye İş Bankası yetkililerinin görüşmesinden bir hafta sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası genel kurulu, birleşmeyi görüşmek amacıyla bankanın genel merkezinde toplandı. Toplantıda Necmeddin Molla, öncelikle bankanın on üçüncü mâlî yılına ait raporu okudu. Raporda bankanın 1926 mâlî yılını herhangi bir zararla kapatmadığı ve bu faaliyet dönemi içerisinde elde edilen sonucun memnuniyet verici olduğunu söyledi. Raporda ayrıca genel kurul üyelerine bankanın mâlî durumu hakkında şu bilgiler verilmiştir:⁴¹⁵

“1925 yılı vezne mevcudu 1.037.581 Türk lirası olarak görülmektedir. 1926 yılında ise bankaya 120.998.725 Türk lirası girmiş ve 120.963.579 Türk lirası ise çıkmıştır. Şu tabloya göre bankanın vezne hareketi 241.962.304 Türk lirası olarak tespit

⁴¹²Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 113-114.

⁴¹³*Cumhuriyet*, 23 Mart 1927; *Milliyet*, 30 Mart 1927.

⁴¹⁴*Cumhuriyet*, 23 Mart 1927.

⁴¹⁵*Cumhuriyet*, 30 Mart 1927.

edilmiştir. Bu hareketten 1927 senesine 1.072.727 Türk lirası devrolunmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın mahalli bankalardaki mevduatı 1925 yılında 1.819.387 Türk lirası iken bu rakamın 1926 yılı için 2.189.254 Türk lirası olarak hedeflenmiş ancak 31 Aralık 1926 tarihinde 3.261.981 Türk lirası olmuştur. Netice itibariyle kâr ve zarar hesabında safi olarak 272.749.13 Türk lirası gözükmektedir.”

İdari meclis raporunun okunmasından sonra banka denetçilerinin raporu okunmuştur. Ardından Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile Türkiye İş Bankası'nın birleşmesinde görev alacak olan Mâlîye Vekili Hasan (Saka) Bey, banka genel kurulu tarafından Celaleddin Muhtar'ın yerine banka idari meclisine seçilmiştir. Seçimin ardından iki bankanın birleşmesi meselesi gündeme gelmiş ve bu konu hakkında konuşan Necmeddin Molla, bayramdan sonra iki bankanın toplanacağı olağanüstü genel kurulun sonrasında nihâî kararın verileceğini ifade etmiştir.⁴¹⁶ Bu açıklama sonrasında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, birleşme ile ilgili karar alabilmek amacıyla hissedarlarını 24 Nisan 1927 tarihinde toplantıya çağırılmış ancak banka nizâmnamesi gereğince çoğunluk sağlanamadığı için karar alınamamıştır.⁴¹⁷ Bir sonraki genel kurul ise iki hafta sonra yapılmıştır. 10 Mayıs 1927 tarihinde tekrar toplanan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası genel kurulu yeter sayıya ulaştığı için karar alabilmiştir.

Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Mahmut Celal Bey ve Türkiye İş Bankası Meclis Başkanı Mahmut Bey'in de iştirak ettiği genel kurulda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hissedarları birleşme için onay vermiştir. Hissedarların onayından sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası'yla birleşmesi, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait sermaye, imtiyaz ve muâfiyetin Türkiye İş Bankası'na devrine ilişkin çıkarılacak kanun sonrasında resmiyet kazanacağı belirtilmiştir.⁴¹⁸ Bu kararın ardından 25 Mayıs 1927 tarihinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait muâfiyet ve imtiyazın Türkiye İş Bankası'na devrine dair hükümet tarafından bir kanun layihası hazırlanmıştır.⁴¹⁹ Hükümetin birleşmeye dair hazırladığı kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk edilmesinden bir gün önce 20 Haziran'da Türkiye İş Bankası genel kurulu Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'yla birleşmeyi görüşmek amacıyla toplanmıştır.

⁴¹⁶Cumhuriyet, 30 Mart 1927.

⁴¹⁷Cumhuriyet, 25 Nisan 1927.

⁴¹⁸Cumhuriyet, 11 Mayıs 1927.

⁴¹⁹“ 8 Şubat 1332 tarihli kanun mucibince İtibar-ı Millî Bankası'nın haiz olduğu imtiyazat ve muafiyetin Türkiye İş Bankası'na devrine ve Şubat 14 Şubat 1332 tarihli kanun hükmünün İş Bankası hisse senedatı hakkında tatbikine dair kanun layihası.” , T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.24.34.6., Lef: 1/1.

Toplantıda banka hissedarları Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bankanın bünyesine katılımını oybirliği ile kabul etmiştir.⁴²⁰ Türkiye İş Bankası'nın aldığı karar sonrasında hükümet tarafından hazırlanan kanun layihası 21 Haziran 1927 tarihinde Başvekil İsmet Paşa tarafından meclisin gündemine getirilmiştir. İsmet Paşa'nın kanun teklifini gündeme getirmesinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Ticaret Encümeni'nin bankaların birleşmesi hakkında hazırladığı mazbata okunmuştur.⁴²¹ Mazbatada, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası ile birleşmesi yapılan inceleme ve müzakereler neticesinde mevzuata uygun bulunmuş ve görüşülmek üzere meclis genel kuruluna sevk edilmiştir. Meclis genel kurulunda kanun teklifinin her bir maddesi milletvekilleri tarafından görüşüldükten sonra kabul edilmiştir. Buna göre, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait imtiyaz ve muafiyet Türkiye İş Bankası'na devredilmiştir. Yine 27 Şubat 1917 tarihinde kabul edilen kanun gereğince Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait 500.000 lira değerindeki hisse senedi Türkiye İş Bankası'na hisse senetleri ile mübadele edilmesine karar verilmiştir.⁴²²

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birleşmeyi karara bağlamasından sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ile Türkiye İş Bankası arasında 29 Haziran 1927 yılında yapılacak birleşmeye açıklık getirmek amacıyla bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme gereğince, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ait mal varlığı, sahip olduğu ayrıcalıklar ve haklar, tüm borç ve alacaklarıyla birlikte Türkiye İş Bankası'na devredilmiştir.

⁴²⁰“Türkiye İş Bankası heyet-i umumiyesi dün ictimâ etti. Heyet-i umumiye dünkü içtimâda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasının iltihakını müttefikan kabul etmiştir. Bankanın müesses hissedarlarının geçensene çıkarılan ikinci tertibin hissedarlarıyla İtibar-ı Milliye'nin iltihakı neticesinde mübadelat hissedar olanlardan lâakal Türkiye İş Bankası'nın yüz hissesine malik bulunacak zevatın itası 160 reddi mukabil 2200 reyle kabul edildi.” **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Haziran 1927.

⁴²¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1927, 2. Devre, XXXIII. Cilt, TBMM Matbası, Ankara, 1977, s. 447-448.

⁴²²“Türkiye İş Bankası hissedaran-ı heyet-i umumiyesinin 21 Mart 1927 ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hissedaran-ı heyet-i umumiyesi de 10 Mayıs 1927 tarihlerinde inikat eden içtimalarında ittihaz edilen müttehidülmeal mukarrerat mucibince Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasının Türkiye İş Bankasına iltihakı tahtı karara alınmıştır. İşbu iltihakın netice-i kanuniyesi olmak üzere Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasının bilcümle umur ve muamelatı Türkiye İş Bankası'na devredilerek badema her iki bankaya ait kâffe-i muamelatın Türkiye İş Bankası tarafından tedviri tabi olacağına nazaran 8 Şubat 1332 tarihli kanun ile Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasına temin edilen bilcümle imtiyazat ve muafiyetin Türkiye İş Bankasına devredilmesi ve keزالık Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hisse senedatından beş yüz bin lira kıymeti itibariyesinde bir miktarın devlet nam ve hesabına mübayaa ve muhafazasına mütedair bulunan 14 Şubat 1332 tarihli kanun hükmünün de hükümet yedinde bulunan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hisse senedatının aynı miktarda Türkiye İş Bankası hisse senedatı ile tebdil edilerek ahara furuhte edilmemesi suretiyle Türkiye İş Bankası hisse senedatına tatbik edilmesi muvafık görülmüş ve bu bapta tanzim kılınan layiha rapten takdim kılınmış olmakla iktisabı kanuniyet etmesi arayı sahibelerine arz olunur. Efenim.” Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1927, 2. Devre, XXXIII. Cilt, s. 448-449.

1 Temmuz 1927 tarihinden itibaren kanunen bankanın halefi olan Türkiye İş Bankası, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait her türlü evrâk hakkında söz sahibi olmuştur. Ayrıca 30 Haziran 1927 akşamından itibaren Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın kendi adına işlem yapmayacağı belirtilmiştir. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın merkez ve şubelerinin 30 Haziran tarihindeki mâlî durumunu gösteren bilançoyu hazırlayıp Türkiye İş Bankası'na vermesi ve Türkiye İş Bankası'nın da bilançoda belirtilen bilgiler doğrultusunda her türlü hak ve sorumluluğu taahhüt etmesi karara bağlanmıştır.⁴²³

⁴²³Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, s. 115; **Ceride-i Resmiye**, 4 Temmuz 1927.

Tablo 10: Birleşme Bilançosu

	OİMB 30 Haziran 1927	T.İş Bankası 30 Haziran 1927	Birleşme Sonrası İş Bankası 1 Temmuz 1927
Aktif Hesaplar			
Kasa	395.929,54	1.370.732,35	1.766.661,89
Bankalar	2.278.783,38	4.282.002,54	6.610.438,12
Menkul Değerler	405.475,80	1.568.781,20	1.974.257
Krediler	7.996.387,93	26.979.752,45	34.976.140,38
Bina ve Tesisat (Gayrimenkuller ve Menkuller)	250.970,15	315.981	566.951,15
İştirakler	-----	-----	-----
Diğer	1.932.622,68	1.813.568,18	3.696.538,66
Ödenmemiş Sermaye	2.000.000	-----	-----
Kâr - Zarar	-----	-----	-----
Toplam	15.260.169,48	36.330.817,63	49.590.987,11
Pasif hesaplar			
Mevduat	5.259.433,17	16.821.356,36	18.929.154,67
Borçlar- Alınan Krediler	3.943.332,28	15.380.497,68	22.504.968,79
Diğer	1.885.254,45	1.813.568,18	3.696.538,66
Sermaye	4.027.220	2.000.000	4.000.000
Kâr - Zarar	144.929,58	315.395,41	460.324,99
Toplam	15.260.169,48	36.330.817,63	49.590.987,11

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. 22 Nisan 1928 tarihinde inikad eden Türkiye İş Bankası Hissederan-ı Alelade Heyet-i Umumiyesi dördüncü sene-i maliye meclis idare raporu ve murakıp raporu, Milliyet Matbaası, 1928, İstanbul, s.14-15.

Yukarıda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası ile birleşme anında ve birleşme sonrasında Türkiye İş Bankası'nın bilançolarının ana kalemler bazında görünümü **tablo 4.1**'de yer almaktadır. Her iki bankanın birleşmeye esas 30 Haziran 1927 tarihli altı aylık bilançolarına bakıldığında iki bankanın bilanço toplamaları sırasıyla 15.260.169 Türk lirası ve 36.330.818 Türk lirasıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus her iki bankanın nominal ve ödenmiş sermaye rakamlarının bilançolarında gösterilme usullerinin birbirinden farklı olmasıdır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilançosunda nominal sermaye bilanço pasifinde yer alırken, henüz ödenmeyen kısmı bilanço aktifinde yer almaktadır. Türkiye İş Bankası bilançosunda ise bilanço pasifinde ödenmiş sermaye kalemi yer almaktadır. Bu durumda her iki bankanın bilanço büyüklüğünün aynı usulde karşılaştırılabilmesi için Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilanço toplamının henüz ödenmemiş sermaye rakamı olan 2.000.000 Türk lirası kadar indirilmesi gerekmektedir. Bu düzeltme işlemi yapıldıktan sonra Osmanlı

İtibar-ı Millî Bankası'nın bilanço toplamı 13.260.169 Türk lirasına düşmektedir. Bu durumda birleşme anında iki bankanın bilanço büyüklükleri açısından karşılaştırıldığında Türkiye İş Bankası'nın Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'ndan 2,7 kat daha büyüktür. Her iki bankanın bilanço rakamları bu nedenle birbirinden farklıdır. Örneğin Diğer Aktifler kaleminde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Türkiye İş Bankası'yla birbirine yakın rakamlarda iken ana faaliyet kalemleri açısından Türkiye İş Bankası'nın açık ara büyük olduğu gözlemlenmektedir. Bu minvalde Bankalar, Menkul Değerler ve Krediler rakamı sırasıyla 1,8, 3,8 ve 3,3 kat daha büyüktür. Bu durum bankaların kasa mevcutlarında 3,4 kattır. Bilanço aktifleri içerisinde fazla yer kaplamayan Menkul ve Gayrimenkullerin toplamı açısından bakıldığında daha eski bir banka olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın daha yeni bir banka olan Türkiye İş Bankası'na göre daha geride kalması da (250.970 TL ve 315.981 TL) dikkat çekmektedir. Benzer bir tablo bankaların bilanço pasifinin temel kalemlerinde de görülmektedir. Mevduat ve Alınan Krediler/Borçlar kalemlerinde Türkiye İş Bankası sırasıyla 3,2 ve 3,9 kat büyüktür. Diğer Pasifler rakamı ise birbirine yakın olup Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın tutarı biraz daha yüksektir.

Her iki bankanın birleşme anındaki ödenmiş sermayeleri birbirine eşit olup 2.000.000 Türk lirasıdır. Bunun nedeni birleşme öncesinde 1.000.000 Türk lirası ödenmiş sermayeye sahip Türkiye İş Bankası'nın birleşme anında eşit sermaye rakamına ulaşabilmek amacıyla sermayesini artırmış olmasıdır.⁴²⁴ Bu durumda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın bilanço toplamından 2,7 kat daha fazla büyüklüğe sahip olan Türkiye İş Bankası'nın birleştiğinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na göre daha düşük bir sermaye ile çalıştığı anlaşılmaktadır. Birleşme öncesinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın düzeltilmiş bilançoya göre ödenmiş sermayesinin toplam pasiflere oranı %15 iken bu oran Türkiye İş Bankası'nda %5,5'tir. Kârlılık açısından bakıldığında Türkiye İş Bankası'nın altı aylık kâr rakamı 315.395 Türk lirası iken Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın rakamı 144.930 Türk lirasıdır. Türkiye İş Bankası'nın bilanço olarak büyüklüğü 2,7 kat daha büyük olmasına karşın kâr rakamının büyüklüğü 2,17'dir. Özkaynak kârlılığı açısından bakıldığında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası %7,2, Türkiye İş Bankası ise %15,6 olarak hesaplanmaktadır.

⁴²⁴Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, s. 113-115; 22 Nisan 1928 tarihinde inikad eden Türkiye İş Bankası Hissederan-ı Alelade Heyet-i Umumiyesi dördüncü sene-i maliye meclis idare raporu ve murakip raporu, Milliyet Matbaası, 1928, İstanbul, s.14-15

Türkiye İş Bankası'nın sermayesini birleşme öncesinde %100 artırmış olması daha yüksek özkaynak kârlılığına sahip olduğunu göstermektedir. Birleşme sonrası bilançosunda ise Türkiye İş Bankası'nın oranı %11,5'e düşmüştür. İki bankanın birleşmesi ödenmiş sermaye rakamları açısından Türkiye İş Bankası sermayesinin güçlenmesi sonucunu doğururken, düşük özkaynak kârlılığı ile Türkiye İş Bankası'nın özkaynak kârlılığı oranını aşağıya çekmiş görünmektedir. Bilanço büyüklükleri açısından yukarıda verilen bilgilere bazı hususların ilave edilmesinde yarar vardır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası kuruluş ve faaliyet gösterdiği yıllar itibariyle Türkiye İş Bankası'na göre daha deneyimli bir bankadır. Özellikle Türkiye'nin dış dünyaya açık kapısı olan İstanbul merkezli olması, kalifiye personel ve daha geniş şube ağıyla Türkiye İş Bankası'nın gelişimine büyük katkı yapması beklenmelidir. Birleşme sırasında Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana şehirlerinde olmak üzere toplam 5 şubeye sahip iken, Türkiye İş Bankası'nın Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Samsun ve Adana şehirlerinde olmak üzere toplam 6 şubesi bulunmaktadır. Bu sayı sonrasında 1928 yılında 8'e, 1929 yılında ise 27'ye ulaşmıştır.⁴²⁵

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası bünyesine dâhil olmasından sonra bu olayın yankıları devam etmiştir. Nitekim 22 Haziran 1927 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde İş Bankası başlıklı yazıda birleşmeyi ele alan Ağaoğlu Ahmet, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası ile birleşmesinin bir emrivaki olduğunu söylemiştir. Ağaoğlu Ahmet bu gelişmeyi yeni Türk devletinin yaşadığı önemli olaylardan biri olarak nitelendirmiştir. Türkiye İş Bankası'nın birleşme sonucunda Türklere ait olan ve sırf Türk sermayesinden meydana gelen 4.000.000 liralık bir kredi müessesesi haline geldiğini vurgulamıştır.⁴²⁶ 1927 yılından sonra hızla yükselişe geçen Türkiye İş Bankası, 1930 yılına gelindiğinde 5.000.000 liralık bir sermaye birikimine sahip olmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın devrinden sonra Cumhuriyet hükümetlerinin desteğini alan Türkiye İş Bankası, ilk olarak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın desteklediği şirketleri iflasa sürüklemiş sonrasında ise bu bankayı bünyesine dâhil etmiştir. İki bankanın birleşmesiyle ilgili gelişmeleri farklı olarak yorumlayan yazarlar da olmuştur.

⁴²⁵Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, s.119;Osmanlı İtibar-ı MillîBankası'nın 27 Haziran 1341/1925 tarihinde Hissederan-ı Heyet-i Umumiyesine arz olunan rapordur, s. 5-6.

⁴²⁶**Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Haziran 1927.

Bu yazarlardan Yalçın Küçük'ün, Türkiye Üzerine Tezler başlıklı eserinde, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte öncelikle hükümet ile sıkı ilişkileri olan kişiler, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın işlerini kötü yönde etkilemeye çalışmış ve ardından bu banka ile Türkiye İş Bankası arasında bir rekabet başlamıştır. Türkiye İş Bankası hükümetin de desteğiyle Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nı etkisi altına almıştır. Türkiye İş Bankası'nın takip ettiği bu strateji bilhassa Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın yönetim kadrosunda olan Avundukzade ve kardeşleri ile Nemlizade Şirketi'nin iflas ettirilmesinden sonra başarılı olmuştur.⁴²⁷ Türkiye İş Bankası ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası gibi Türkiye'nin iki büyük bankasının birleşme sebeplerini açıklayan Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Mahmut Celal (Bayar) Bey, bu konu hakkında şu şekilde bir beyanat vermiştir:

“Bunlar yani nedenler çok basittir. Türkiye'nin mevcut ekonomik gücü belirli bir ölçüde dağınık vaziyettedir. Bu güçleri ortak menfaatler doğrultusunda bir araya getirmek gerekir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde yerel sermaye ile kurulan küçük bankalar bulunmaktadır. Bu bankaların uluslararası sermaye ile bağları bulunmamakla birlikte Türkiye'de önemli bir rol de oynamamaktadırlar. Bu bakımdan Türkiye'nin para merkezleriyle bağlantı kurabileceği bir mâlî müessesenin kurulması önem kazanmıştır.”⁴²⁸

İki bankanın birleşmesi Türkiye'de milli sermayenin merkezileştirilmesi anlamına geliyordu. Bunun sonucunda Türkiye İş Bankası'nın hızla gelişim gösterdiği ve uluslararası sermaye ile bağlarını kuvvetlendirdiği bir dönem başlamış oldu. Yıllar sonra Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Mahmut Celal Bey, Cumhurbaşkanı olunca iflasa sürüklenmiş olduğu ve İttihat ve Terakki'nin en güçlü burjuvalarından biri olan Avundukzadelerden Üzeyir Avunduk'u Türkiye İş Bankası Genel Müdürü yapmıştır. Yalçın Küçük'ün ifadesiyle bu şekilde bir kararla eski İttihatçılardan olan Mahmut Celal Bey, İttihat ve Terakki'ye karşı bir nebze de olsa vicdanını rahatlatma fırsatı bulmuştur.⁴²⁹

⁴²⁷Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler I 1908-1978*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1985, s. 81-82; Y.N Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-1960*, Onur Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1978, s.109.

⁴²⁸Y.N Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-1960*, s. 110-111.

⁴²⁹Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler I 1908-1978*, s .83.

4.5. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası'yla Birleşmesinden Sonra Türkiye İş Bankası Aleyhine Açılan Bazı Miras Davaları

Türkiye İş Bankası'na açılan miras davalarına geçmeden önce Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait hisse yapısının Türkiye İş Bankası'na nasıl yansıdığını belirtmek başlığın anlaşılması adına faydalı olacaktır. 29 Haziran 1927 tarihinde iki bankanın imzaladığı birleşme sözleşmesi gereğince her 200 Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hisse senedine karşılık 1 Türkiye İş Bankası müessis hisse senedi verileceği ilkesi kabul edilmiştir. Bu doğrultuda 1929 yılsonu itibarıyla 5.000.000 Türk lirasına çıkartılan Türkiye İş Bankası sermayesine karşılık dört (4) tertip hamiline hisse senedi ile birlikte müessis hisse senetleri çıkarılmıştır. Toplam 100 hisse senedi olanlar def'aten müessis hissedar kabul edilmiştir. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın sermayesinin yarısı ödenmiş olduğundan tümü ödenmiş olarak kabul edilmiş şartıyla Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın 200 hisse senedine sahip olanlara 1 adet müessis Türkiye İş Bankası hisse senedi verilmiştir.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın hisse senetlerinin değişim işlemleri 1935 yılına kadar devam etmiş ve toplam müessis hisse senedi 2842 olarak belirlenmiştir. Birleşme ile ilgili bu işlemler gerçekleştirilmekle birlikte Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın gerçek ortaklarının tamamına ulaşmak mümkün olmadığından bu durum ilerleyen yıllarda Türkiye İş Bankası aleyhine davaların açılmasına neden olmuştur. Özellikle 2000 yılların başından itibaren Türkiye İş Bankası aleyhine birtakım miras davaları açılmıştır. Bu davalar Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nda hisseleri olduğu iddia edilen kişilerin mirasçıları tarafından hisse senetlerinin akıbetlerini öğrenmek ve bunun karşılığında maddi haklarını almak amacıyla yapılmıştır. Bu davalara baktığımızda ilki dönemin eşraflarından biri olan Şerif Ağa'nın mirasçıları tarafından açılmıştır. Yaklaşık elli mirasçı, 29 Aralık 2005 ve 4 Nisan 2006 tarihlerinde Türkiye İş Bankası'na noter aracılığıyla Şerif Ağa'nın isme yazılı olarak almış olduğu bir adet 10 Osmanlı lirası değerindeki hisse senedinin bugünkü karşılığını bankadan isteyerek dava açmıştır. Türkiye İş Bankası da avukatları aracılığıyla hisse senedinin bugünkü toplam değerinin 477,87 Türk lirası olduğunu bildirmiş ve mirasçıların İstanbul 10'uncu Asliye Ticaret Mahkemesi'ne açtıkları bu davanın reddedilmesini talep etmiştir. Mirasçıların avukatı olan Mahmut Doğan ise bu davanın Türkiye'de Türkiye İş Bankası'na bu hususta açılan ilk dava olduğunu belirterek iç hukuk yollarının tükenmesi durumunda Avrupa İnsan

Hakları Mahkemesi'ne kadar gideceklerini ifade etmiştir.⁴³⁰ Şerif Ağa davasından sonra ertesini yıl 31 Mart 2008 tarihinde Kurtuluş Savaşı ve I. Dünya Savaşı'na katılan Miralay Ali Rıza Keskiner'in mirasçısı olan torunları tarafından ayrı bir dava açılmıştır. Dedelerinin Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait hisse senetleri olduğunu iddia eden mirasçılar, Türkiye İş Bankası'ndan geçmişe dönük olarak hisse senetlerinin değerinin ve sayısının hesaplanarak kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Dava dilekçesinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın devredildiği 1116 sayılı kanunun 2. Maddesi gereğince kendilerine intikal eden iki adet 10 Osmanlı lirası değerindeki Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hisse senedinin Türkiye İş Bankası hisse senetleriyle değiştirilmesini istemişlerdir. Buna karşılık 9 Nisan 2008 tarihinde, dava dilekçesine cevaben Türkiye İş Bankası, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın pay defterinde yaptığını inceleme sonucunda Sivas'ta Amele Tabur Komutanı olarak görev yapan Ali Rıza Bey adına böyle bir hisse senedinin var olduğunu tespit etmiştir. Bu senetlerin bugünkü toplam değerinin 590 Türk lirası olduğunu belirterek bu davanın kabul edilemez olduğunu söylemiştir.⁴³¹

Bir diğer dava ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik'ten arkadaşı olan ve gerek I. Dünya Savaşı'nda gerekse de Milli Mücadelede birlikte çalıştığı Miralay İsmail Bey'in çocukları tarafından 2010 yılında açılmıştır. Miralay İsmail Bey'in askerlik görevi sırasında maaşından kesinti yapılan paralarla Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'ndan annesi Bedriye Hanım adına bir adet hisse senedi satın almıştır. Mirasçıları olan çocukları noter aracılığıyla Türkiye İş Bankası'na gönderdikleri ihtarname ile bu hisse senedinin bugünkü değeriyle ne kadar kâr payı getirdiğinin hesaplanarak kendilerine ödenmesini istemiştir. 10 Haziran 2010 tarihinde Türkiye İş Bankası tarafından ihtarnameye cevaben gönderilen yazıda yapılan araştırma sonucunda Bedriye Hanım adına böyle bir hisse senedi bulunmadığı için herhangi bir ödemenin mümkün olamayacağı belirtmiştir.⁴³² Buna benzer bir diğer dava ise Nâkşibendî şeyhlerinden Küçük Hüseyin Efendi'nin müritlerinden olan Hacı Hıdırzade Efendi'nin kırk altı torunu tarafından 2012 yılında açılmıştır. Türkiye İş Bankası'ndan dedelerine ait olan hisse senedinin hesaplanarak kendilerine ödeme yapılmasını talep etmişlerdir.

⁴³⁰Hürriyet, 21 Şubat 2007.

⁴³¹Hürriyet, 16 Mayıs 2008.

⁴³²Gazete Vatan, 16 Ağustos 2010.

Davacılar dilekçede dedelerinin 1912 ile 1914 yılları arasında Afyon Bolvadin Belediye Başkanlığı yaptığını ve ayrıca ticaretle uğraştığını aktarmışlardır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Türkiye İş Bankası'na devrinden ötürü davanın bu bankaya açıldığını söylemişlerdir.⁴³³ Bu davadan bir yıl sonra 2013 yılında ellerinde dedeleri Abdurrahman Efendi'nin Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait olduğu iddia edilen iki hisse senedinin yirmi yedi kişilik varisi, avukatları aracılığıyla Türkiye İş Bankası'na başvuruda bulunmuşlardır. Elleri olan hisse senetlerinin kaydileştirilerek bugüne kadar bankanın dağıttığı kârı talep etmişlerdir. Abdurrahman Efendi'nin Muğla'da yaşayan ve mirasçısı olan torunlarından Cengiz Doğan Bey, verdiği beyanatta dedelerinin 1930 yıllarda Elazığ'ın Maden ilçesinde iki dönem belediye başkanlığı yaptığını vurgulamıştır. Dedelerinin 1937 yılında vefat etmesinden sonra ailenin reisinin babaannesi olduğunu söyleyen Cengiz Bey, babaannesinin 1973 yılında vefatından sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na ait iki hisse senedinin kendilerine intikal ettiğini ve ardından bu konu hakkında Türkiye İş Bankası'na müracâat ederek inceleme yapılmasını istemiştir. Önceki davalarda da davacılar adına avukatlık yapan Mahmut Doğan bu konuda bir açıklama yaparak, Türkiye'de 2011 yılından itibaren yürürlüğe giren kanun gereğince ellerinde eski şirketlere ait hisse senedi bulunan mirasçıların bu hisseleri 31 Aralık 2012 yılına kadar ilgili şirketlere teslim etmesi gerektiğini söylemiştir. Aksi takdirde bu tarihten sonra hisse sahiplerinin haklarının kanunen sona ereceğini belirtmiştir.⁴³⁴

Türkiye İş Bankası'na Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası adına açılan davalardan en büyüğü ise 2019 yılında Sultan Mehmet Reşad'ın torunu olan Rukiye Bala Hodo tarafından açılmıştır. Davacı Rukiye Bala Hodo, dava dilekçesinde tarihçi yazar Murat Bardakçı'nın “Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanından Sürgün ve Miras Öyküsü” ve Uygur Kocabaşoğlu'nun editörlüğünde yazılan “Türkiye İş Bankası Tarihi” kitaplarını dayanak göstererek Sultan Mehmet Reşad'ın torunu olarak 200 hisse senedinin karşılığı olan 12.000.000 Türk lirasını Türkiye İş Bankası'ndan istemiştir. Dilekçede banka kayıtlarında Sultan Mehmed Reşad'ın Osmanlı Türkçesi olarak yazılı olan hisse senetlerine ilişkin bilirkişi raporu da delil olarak gösterilmiştir. Bu davanın da avukatı olarak görev yapan Mahmut Doğan, 1917'de milli iktisat politikası doğrultusunda

⁴³³ **Milliyet**, 16 Aralık 2012.

⁴³⁴ **Yeni Akit**, 28 Ocak 2013.

kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın başarı olabilmesi için Sultan Mehmed Reşad 2000 Reşat altını ödeyerek bankanın 200 hisse senedini satın aldığını belirtmiştir. Bugünkü değerler ölçüsünde bir Reşat altının 6.000 Türk lirası olduğunu kabul edersek bankanın mirasçılara 12.000.000 Türk lirası ödemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca avukat Doğan, Sultan Mehmed Reşad'ın diğer mirasçılarının da davaya müdahil olacağını sözlerine eklemiştir.⁴³⁵ Türkiye İş Bankası'na Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası adına açılan son dava ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaveri Topal Osman'ın silah arkadaşı olan Alizade Salih'in torunu Gürkan Gözükan tarafından 2020 yılında açılmıştır. Davacı Gürkan Gözükan, her biri 10 Osmanlı lirası değerinde olan toplam yedi adet hisse senedinin maddi karşılığını bankadan istemiş ve doksan üç yıldır Türkiye İş Bankası tarafından verilmeyen hakların geri verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Açtığı dava ile ilgili yerel mahkemelerde sonuç alamayan Gözükan, davayı Anayasa Mahkemesi'ne taşımıştır.⁴³⁶

⁴³⁵ **Cumhuriyet**, 27 Kasım 2019.

⁴³⁶ **İstiklal**, 3 Eylül 2020.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak tarıma, savaşlar sonucu elde edilen ganimet ve vergilere bağlı bir olarak gelişen bir ekonomiye sahip olmuştur. Ancak ekonomideki bu görünüm Osmanlı Devleti'nin Batıya entegre olmaya başladığı Tanzimat döneminden itibaren değişmeye başlamış, kapitülasyonların da etkisiyle Osmanlı ekonomisinde yabancıların ağırlığı hissedilmiştir. Bunun yanında Osmanlı nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Müslüman Türk toplumunun genellikle askerlik, memurluk ve çiftçilik gibi mesleklerle uğraşması sanayi, ticaret ve finans gibi ekonomik getirisi yüksek olan alanlardaki işlerin gayrimüslim Osmanlı vatandaşları tarafından yapılmasına neden olmuştur. Bu durum ilk zamanlar Müslüman Türk toplumu tarafından çok fazla yadırganmasa da Osmanlı Devleti'nin zaman içerisinde toprak kayıplarının artması ve yaşanan toprak kayıplarında gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ne karşı takındıkları tavır, Müslüman Türk kamuoyunda büyük bir rahatsızlık uyandırmaya başlamıştır. Gayrimüslimlerin bu şekilde hareket etmesi Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan bu yana hedeflediği Osmanlı vatandaşlığı bilincine büyük bir zarar vermiştir. Bu tutum Müslüman Türk toplumunda milliyetçi duyguların artmasına her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da Türk unsurunun ön plana çıkarılmasına neden olmuştur. Bilhassa II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi'yle birlikte bu etki daha da kendini hissettirmiş gerek basın yoluyla gerekse de düşünce örgütleriyle Müslüman Türk toplumunun bu yöndeki ilgisi arttırılmaya çalışılmıştır.

Nitekim dönemin önde gelen aydınları, Müslüman Türk toplumunun yaşadığı bu durumundan kurtulabilmesi için girişimciliğe yönelmesi ve milli bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasıyla mümkün olacağını söylemiştir. Zira XX. yüzyıl bir milli iktisat devriydi ve ekonomisi milli unsurlara dayanmayan devletlerin uluslararası politikada söz sahibi olması mümkün değildi. Bu hususta en güzel örnek Almanya idi. Siyasi birliği geç tamamlamasına rağmen ekonomide uyguladığı ulus temelli politika sayesinde Almanya dönemin önde gelen devletlerinden birisi haline gelmişti. Almanya'nın iktisat politikalarının fikir babası olan Frederich List'e göre bir devletin gücünün ve uluslararası itibarının artması ekonomisinin milli olmasıyla doğrudan bağlantılıydı.

Almanya'nın gelişmesinde ve ilerlemesinde “made in Germany” markası bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin önceki yıllarda Avrupalı devletlere vermiş olduğu kapitülasyonlar, milli bir ekonomi oluşturmak için yapılan bütün çabaların önündeki en büyük engeli oluşturuyordu. Böyle bir ortamda istenilen sermaye birikimi oluşmuyor ve Müslüman Türk burjuva sınıfı bir türlü meydana gelmiyordu. Kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıklar sayesinde yabancılar ülkenin kaynaklarını yurt dışına aktarıyor, yerli tüccar ise kendi ülkesinde kapitülasyonların baskısı altında eziliyordu. Fakat 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması Osmanlı Devleti'nin uzun zamandır arzuladığı milli burjuva sınıfının oluşabilmesi için gerekli ortamı sağladı. Kapitülasyonların savaş yıllarında kaldırılmasıyla Müslüman Türk toplumu girişimciliğe yönlendirildi ve sermaye birikimi oluşabilmesi için spekülasyon kazançlarına göz yumuldu. Bu durum piyasalarda Müslüman Türk girişimcilerin giderek ağırlığının artmasına, yabancı ve gayrimüslimlerin etkisinin zaman içerisinde azalmasına neden olmuştu. Öte yandan savaşın getirdiği ortam Osmanlı Devleti'nde kurulan şirket sayısında da gözle görülür bir artış meydana getirmişti.

1908'den 1914 yılına kadar ağırlıklı olarak yabancı ya da yabancı-gayrimüslim ortaklığı şeklinde şirketler kurulurken, 1914-1918 yılları arasında ise şirketlerin çoğunluğu Müslüman Türk girişimciler tarafından kuruluyordu. Savaş yıllarında şirketleşme oranında yaşanan bu artış bankacılık sektöründe de etkisini göstermişti. Özellikle savaş sırasında yerli üretimi teşvik edecek milli bankaların kurulması Müslüman Türk girişimciler tarafından kurulan şirketlerin ayakta kalabilmesi adına hayati bir önem arz etmekteydi. Çünkü bankacılık sektöründe yabancı ve gayrimüslimler tarafından kurulan bankaların ağırlığı bulunmaktaydı.

Müslüman Türk tüccar ve girişimci herhangi bir iş veya yatırım yapmak için bu bankalardan kredi talep ettiğinde ya birtakım zorluklar çıkarılıyor ya da hiçbir şekilde kredi kullandırılmıyordu. Bunun yanında merkez bankası olarak görev yapan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin de İttihat ve Terakki hükümeti ile yaşadığı problemler milli nitelikte bankaların kurulmasını gerekli kılıyordu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin hükümetin istediği finansal desteği vermemesi bankanın Osmanlı Devleti'ndeki konumunun sorgulanmasına neden olmuştu. İşte böyle bir ortamda İttihat ve Terakki hükümetinin de teşvikiyle milli bankacılık girişimlerine hız kazandırılmıştı. Bir yandan Anadolu ve İstanbul'da Müslüman Türkler tarafından

anonim şirket veya kooperatif şeklinde bankalar kurulurken, bir yandan da Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin işlevini üstlenecek bir bankanın kurulması için gerekli adımlar atılıyordu. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin yerini alacak bir bankanın kurulması ulusal bağımsızlığımızın sağlanması adına oldukça önemliydi. Merkez bankası görevini üstlenecek olan birbanka sayesinde artık ekonominin daha sağlıklı gelişeceği ve devletin güvencesi altında yastık altında kalan paraların ülke ekonomisine kazandırılacağı temenni ediliyordu. Milli banka sayesinde toplanan sermaye toplumunun hizmetine sunularak Osmanlı Devleti'nin sanayi, ticaret ve tarımı milli çıkarlar doğrultusunda yönlendirilecekti. Ayrıca milli banka, milli iktisat politikasının bağımsız bir şekilde yürütülmesinde de etkin bir rol oynayacaktı. Böylelikle İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğini esas alan, devletin çıkarıyla milletin çıkarları bağdaşmış bir Osmanlı toplumu hedefini de gerçekleştirmiş olacaktı. Bu açıdan bakacak olursak milli banka sadece banka olmaktan öte bir anlam ifade ediyordu.

Banka ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken bir yandan da Osmanlı kamuoyuna basın yoluyla milli bankanın gerekliliği anlatılmaya çalışılıyordu. Bu dönemde çıkan gazete ve dergilerde tam anlamıyla kurulacak olan milli bir bankanın Türk milletinin istiklali ve istikbali yolunda atmış olduğu önemli bir adım olacağı vurgulanıyordu. İttihat ve Terakki hükümeti ise bu olayı bir iktisadi cihat olarak nitelendirerek Osmanlı toplumunun milli bankaya destek vermesini istiyordu. Milli bankanın kurulmasıyla birlikte Osmanlı vatandaşları artık mevduatlarını milli bankaya yatıracak ve bu şekilde Osmanlı ekonomisi yabancıların etkisinden kurtarılacaktı. Nitekim milli bankanın kurulmasına yönelik ilk girişim 1917 yılında dönemin Mâlîye Nâzırı Cavit Bey'in girişimleriyle başlatıldı. Cavit Bey, böyle bir kuruluşun Osmanlı ekonomisinin bağımsızlığı için zaruri olduğunu vurgulamıştı.

Uzun tartışma ve görüşmeler neticesinde sermayesi hükümet ve Müslüman Türk toplumu tarafından desteklenen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, 11 Mart 1917 tarihinde resmen hizmete başladı. Milli bir ekonomi oluşturmak amacıyla madencilik, sigortacılık ve demiryolları gibi ekonominin önemli sektörlerinde şirket kurarak faaliyet gösteren Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na İttihat ve Terakki hükümeti ileride bir merkez bankasına dönüştürmek amacıyla birtakım imtiyazlar verdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine banka gerekli hükümet desteğini de yitirdi. Cumhuriyetin ilanından sonra belirli bir süre daha faaliyetlerini sürdüren Osmanlı

İtibar-ı Millî Bankası 1927 'de Türkiye İş Bankası'yla birleştirildi. Birleşmeden uzun bir süre sonra bilhassa 2000 yılların başından itibaren Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası hisse senedi sahiplerinin mirasçıları, ellerindeki hisse senedi karşılığında Türkiye İş Bankası'na birtakım miras davaları açsa da 2011 yılında yürürlüğü giren kanun gereğince geriye dönük olarak herhangi bir hak talep edemeyecekleri belirtildi. Dava açan bazı mirasçılar ise davaları farklı bir alana çekmeye çalışarak Türkiye İş Bankası ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki organik bağın sonlandırılmasını talep etti. Fakat yapılan bu girişimlerden herhangi bir sonuç çıkmamıştır. Sonuç olarak şunu söylemek gerekirse II. Meşrutiyet ile birlikte başlayan köklü dönüşüm Osmanlı iktisadi yaşamında da etkisini göstermiştir.

Para ve mâlîye politikalarının devletin çıkarları doğrultusunda yapılabilmesi için milli kredi kurumlarının ülke ekonomisinde oynadıkları rolün ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmıştır. Özellikle yabancı sermaye tarafından kurulan bankaların Osmanlı Devleti'ne karşı takındığı tavır, milli bankacılığın Osmanlı toplumu tarafından kabullenilmesine katkı sağlamıştır. Bu bakımdan II. Meşrutiyet yılları Osmanlı Devleti'nde milli bankacılığın altyapısının oluştuğu ve geliştiği yıllar olmuştur. Bu zamana kadar sadece Ziraat Bankası ve İstanbul Emniyet Sandığı dışında bankacılık alanında pek bir varlık gösteremeyen Osmanlı Devleti, bu tarihten sonra İttihat ve Terakki hükümetinin uyguladığı politika ve verdiği destek sayesinde bankacılık sektöründe önemli bir aşama kaydetmiştir. Osmanlı çiftçisi, tüccarı ve esnafı örgütlenerek milli iktisat politikasının belkemiğini oluşturan milli sermaye birikimini sağlamıştır. Milli bankalar sayesinde Müslüman Türk eşrafı, yabancı ve gayrimüslimlerin elinden kurtarılmıştır. Böylelikle İttihat ve Terakki hükümeti bankacılığı ulusal temeller üzerine inşa ederek yabancı ve gayrimüslimlerle özdeşleşen bankacılık mesleği artık Müslüman Türk toplumu tarafından da icra edilmiştir. Bir ara milli mücadele yıllarında duraksayan milli bankacılık Cumhuriyet'in ilanından sonra tekrar güçlenmeye başlamıştır. Yeni Türk devletinin iktisadi esaslarının belirlendiği İzmir İktisat Kongre'sinde Türkiye'nin ekonomik yapısının değişmesinin milli bankacılığın gelişmesiyle mümkün olacağı görüşü benimsenmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda ülke genelinde milli bankacılığın yaygınlaşması için devlet bilfiil rol oynamıştır.

Kısa zamanda yerli sanayici ve tüccarın ihtiyacını karşılayan ve genellikle tek şubeli yerel bankaların sayısında önemli bir artış meydana gelmiş veyatırımlara destek olmak amacıyla bizzat devletin kendi sermayesiyle bankalar kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yılları bu anlamda II. Meşrutiyet'ten itibaren başlayan milli bankacılığın geliştirilmesine yönelik girişimlerin devam ettiği ve Türk bankacılığının dünya standartlarına çıkarılması için çaba harcandığı yıllar olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e kalan en önemli kazanım milli kredi kurumları olmayan bir devletin tam manasıyla bir milli ekonomiye sahip olamayacağı düşüncesi olmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ise kuruluş amacı doğrultusunda istediği hedeflere ulaşamadıysa da Türkiye'de milli bankacılık fikrinin devam etmesini sağlamış, Türkiye İş Bankası ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası gibi önemli bankaların kurulmasına zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., A.DVN.MKL., 68/3.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4449/333667.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4457/334227.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4481/336020/9.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4588/344077.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., DH.İ.UM.EK., 30/12.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HR.HMŞ.İŞO., 65/06.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 88/31.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 112/15.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 112/16.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 112/17.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 116/46.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., İ.DUİT., 00121.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 206/35.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 207/40.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 216/40.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 246/53.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 249/8.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 249/133.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., MV., 254/125.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.10.00.00.176.212.3.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.10.0.0.6.34.18.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.10.33.10.
- T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.10.40.17.

T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.12.69.15.

T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.15.51.16.

T.C Cumhurbaşkanlığı., B.C.A., 30.18.1.1.24.34.6.

Resmi Yayınlar

Düstur, II. Tertib, XII. Cilt, İstanbul Evfak Matbaası, İstanbul, 1927.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, III. Devre, I.Cilt, 5 Şubat 1917 (23 Kânunusani 1332), TBMM Basımevi, Ankara, 1990.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, III. Devre, I.Cilt, 19 Şubat 1917 (6 Şubat 1332), TBMM Basımevi, Ankara, 1990.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, III. Devre, I.Cilt, 26 Şubat 1917 (13 Şubat 1332), TBMM Basımevi, Ankara, 1990.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, III. Devre, II. Cilt, 27 Şubat 1917 (14 Şubat 1332), TBMM Basımevi, Ankara, 1990.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, III. Devre, II. Cilt, 28 Mart 1917 (28 Mart 1333), TBMM Basımevi, Ankara, 1990.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I. Devre, II. Cilt, 1 Mart 1909 (13 Şubat 1324), TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, III. Devre, II. Cilt, 24 Mart 1917 (24 Mart 1333), TBMM Basımevi, Ankara, 1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, II. Devre, XXXIII. Cilt, 21 Haziran 1927, TBMM Basımevi, Ankara, 1977.

Nizamname ve Raporlar

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Meclis İdâresince 15 Nisan 1334/1918 Târihinde Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matba'acılık Osmanlı Şirketi, 1334/1918.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Meclis İdâresince 22 Haziran 1335/1919 Târihinde Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor, Kağıdcılık ve Matba'acılık Anonim Şirketi, 1335/1919.

Osmanlı İ'tibâr-ı Millî Bankası Muâmelâtı Hakkında Düvel-i İ'tilâfiye Kontrol Hey'eti Tarafından Bâb-ı 'Âlî Cânib-i Sâmisine Verilen Muhtıraya Cevâben Mâliye Nezâretine Takdîm Kılınan Rapor, Kağıdcılık ve Matba'acılık Anonim Şirketi, 1335/1919.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Meclis İdâresince 27 Haziran 1336/1920 Târihinde Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor, Mâhmud Bey Matba'ası, 1336/1920.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Meclis İdâresince 30 Haziran 1337/1921 Târihinde Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor, İstanbul: Matba'a-i Osmaniye 1337/1921.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Meclis İdâresince 22 Haziran 1338/1922 Târihinde Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matba'acılık Osmanlı Şirketi, 1338/1922.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Meclis İdâresince 27 Haziran 1339/1923 Târihinde Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matba'acılık Osmanlı Şirketi, 1339/1923.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Meclis İdâresince 29 Haziran 1340/1924 Târihinde Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matba'acılık Osmanlı Şirketi, 1340/1924.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Meclis İdâresince 27 Haziran 1925/1341 Târihinde Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matba'acılık Osmanlı Şirketi, 1341/1925.

İstanbul Umûm Sigorta Şirketi 9 Kânûn-i Sâni 1926 Tarihinde Sûret-i Fevkalâdede İn'ikad Eden Hissedarlar Heyet-i Umûmîyesi Raporu, İstanbul Kâğıtçılık Matbaacılık Anonim Şirketi, 1926.

İzmir İktisat Kongresi'nde Türk Tüccarının İsteklerine Dair Osmanlı İtibarı Milli Bankası Tarafından Hazırlanan Rapor, İstanbul Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1339/1923.

22 Nisan 1928 tarihinde in'ikad eden Türkiye İş Bankası Hissederan-ı Alelâde Heyet-i Umumiyesi dördüncü sene-i mâliye meclis idare raporu ve murâkıp raporu, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1928.

Türkiye İş Bankası Nizamnâme-i Esasisi, Ankara, 1927.

16 Ekim 1942 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası idari merkezinde yapılan ikramiyeli %5 faizli 1933 Ergani istikrazı dokuzuncu amorti ve on sekizinci ikramiye keşidesinde ikramiye kazanan ve amorti edilen numaralı gösterir tasdikli liste, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1942.

Sürelî Yayınlar

Cerîde-i Resmîye, 4 Temmuz 1927.

Cumhuriyet, 23 Mart 1927.

Cumhuriyet, 25 Nisan 1927.

Cumhuriyet, 11 Mayıs 1927.

Cumhuriyet, 27 Kasım 2019.

Dersâdet Ticaret Odası, 17 Şubat 1917 (4 Şubat 1332).

Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası, 16 Şubat 1917 (3 Şubat 1332).

Hâkimiyet-i Milliye, 18 Haziran 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 21 Haziran 1927.

Hâkimiyet-i Milliye, 22 Haziran 1927.

Hürriyet, 21 Şubat 2007.

Hürriyet, 16 Mayıs 2008.

İkdâm, 20 Ocak 1917 (7 Kânunusani 1332).

İkdâm, 12 Şubat 1917 (23 Kânunusani 1332).

İktisâdiyat Mecmuası, 23 Kasım 1916 (10 Teşrinisani 1332).

İktisâdiyat Mecmuası, 1 Şubat 1917 (19 Kânunusani 1332).

İstiklal, 3 Eylül 2020.

Milliyet, 30 Mart 1927.

Milliyet, 16 Aralık 2012.

Takvim-i Vekâyi, 17 Eylül 1914 (4 Eylül 1330).

Takvim-i Vekâyi, 28 Şubat 1917 (15 Şubat 1332).

Takvim-i Vekâyi, 6 Mayıs 1918 (6 Mayıs 1334).

Takvim-i Vekâyi, 7 Mayıs 1918 (7 Mayıs 1334).

Takvim-i Vekâyi, 8 Mayıs 1918 (8 Mayıs 1334).

Tanin, 10 Eylül 1914 (28 Ağustos 1330).

Tanin, 24 Kasım 1916 (11 Teşrinisani 1332).

Tanin, 30 Kasım 1916 (17 Teşrinisani 1332).

Tanin, 10 Aralık 1916 (27 Teşrinisani 1332).

Tanin, 23 Ocak 1917 (10 Kânunusani 1332).

Tanin, 25 Ocak 1917 (12 Kânunusani 1332).
Tanin, 17 Mart 1917 (17 Mart 1333).
Tanin, 29 Nisan 1917 (29 Nisan 1333).
Tanin, 16 Ağustos 1917 (16 Ağustos 1333).
Tanin, 16 Ekim 1917 (16 Teşrinievvel 1333).
Tanin, 16 Aralık 1917 (16 Kânunuevvel 1333).
Tanin, 27 Mart 1918 (27 Mart 1334).
Tercümân-ı Hakikat, 21 Ocak 1917 (8 Kânunusani 1332).
Ulus, 26 Mayıs 1926.
Vatan, 16 Ağustos 2010.
Yeni Akit, 28 Ocak 2013.

Araştırma Eserleri

Kitaplar

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2016.
Ahmad, Feroz, *Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, Çev: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020.
Ahmed Midhat, *İktisat Metinleri*, Haz: Erdoğan Erbay – Ali Kutlu, Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, Konya, 2005.
Akgüç, Öztin, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 1987.
Akyıldız, Ali, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
Akyıldız, Ali, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, TEB & Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
Al, Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Sorunu (1839-1863)*, Birleşik Yayınları, Ankara, 2011.
Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, *Dersaadet Tahvilat Borsası 1874-1928*, BİST Yayınları, İstanbul, 2004.
Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, *Galata Borsası 1830-1873*, BİST Yayınları, İstanbul, 2013.

- Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Merkez Bankası Arayışları*, TCMB Yayınları, Ankara, 2014.
- Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, *Osmanlı Para Reformu*, TCMB Yayınları, Ankara, 2014.
- Allen, Larry, *Encyclopedia of Money*, ABC-CLIO LLC Publishing, 2. Ed., California, 2009.
- Artun, Tuncay, *Türkiye’de Bankacılık*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Aşçı, Emin, *İttihat ve Terakki Dönemi Fikir Hareketlerinin Siyasi Yansımaları ve Sosyo-Kültürel Hayat*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022.
- Atalay, Mustafa, *Türk Milli Bankacılığı*, Yıldız Matbaası, Ankara, 1954.
- Ataşağın, Yusuf, Saim, *İstanbul Emniyet Sandığı 1868-1958*, Haz: Nurettin Hazar, T.C Ziraat Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.
- Ataşağın, Yusuf, Saim, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, İstanbul, 1939.
- Atay, Falih, Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.
- Autheman, Andre, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası Bank-ı Osmanî-i Şâhâne*, Çev: Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002.
- Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Aydın, Nurhan, *Bankacılık Uygulamaları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir, 2006.
- Berke, Metin, *Selanik Bankası’ndan İnterbank’a 110 Yıllık Mazi*, İnterbank Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- Cavid Bey, *Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, Yay Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cavid Bey, *İdama Beş Kala*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Clay, Christopher, *Gold for The Sultan: Westerns Bankers and Ottoman Finance 1856-1881*, I.B. Tauris, New York, 2000.
- Cumhuriyetimizin 85. Yılına Armağan Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2008.

- Çavdar, Tevfik, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, Uygarlık Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1982.
- Çetinkaya, Doğan Yusuf, *Osmanlı’yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti Toplumsal Sınıflar Boykotlar ve Milli İktisat 1909-1914*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.
- Çizakça, Murat, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortakları Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Davies, Glyn, *A History of Money From Ancient Times to The Present Day*, University of Wales Press, Cardiff, 3.rd Edition, Cardiff, 2002.
- Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010.
- Eagleton, Catherine, - Williams, Jonathan, *Paranın Tarihi*, Çev: Fadime Kâhya, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.
- Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Eldem, Edhem, *Bankalar Caddesi Osmanlı’dan Günümüze Voyvoda Caddesi*, Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000.
- Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Erdal, İbrahim, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyetin Milli Burjuva Oluşturma Girişimi*, İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2021.
- Ergin, Feridun, *Kredi Sistemi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Esin, Taylan, *Osmanlı Savaşı’nın İktisadi Aktörleri (1914-1919)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020.
- Ferid, Hasan, *Osmanlıda Para ve Finansal Kredi Cilt. III Bankacılık*, Haz: Mehmet Hakan Sağlam, T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008.
- Findley, V. Carter, *Modern Türkiye Tarihi İslâm, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Timaş Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul, 2009.
- Georgeon, François, *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Çev: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler*, Haz: Ferit Rağıp Tuncor, Cilt. VIII, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1981.

- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Karbon Kitapları Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2018.
- Grossman S. Richard, *Unsettled Account The Evolotion of Banking Industrialized World Since 1800*, Princeton University Press, New Jersey, USA, 2010.
- Güran, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi 1935-1939*, Cilt. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 2003.
- İldız, Erkan, *Eskiçağ'da Bankacılık ve Bankerlik*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2013.
- İbiş, Cemal - Çatıkkaş, Özgür – Çelikdemir Çoban, Neşe, *Banka Muhasebesi İlkeler ve Uygulamalar*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2018.
- İktisat Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, Duygu Matbaası, İstanbul, 1951.
- İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti Ansiklopedisi*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1989.
- İnan, Afet Ayşe, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1989.
- İnhan, Zühdü Mustafa, *MâlîPiyasalar ve Banka Siyaseti*, Ticaret Mekteb-i Âlisi Talebe Cemiyeti Neşriyat Encümeni Neşriyatı, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1922/1338.
- Karaman, Deniz, *Cavit Bey ve Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimaiye Mecmuâsı*, Liberte Yayınları, Ankara, 2011.
- Kazgan, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017.
- Kazgan, Haydar, *Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, Türk Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kepenek, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.
- Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1993.
- Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kipal, Ulaş – Uyanık, Özgür, *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001.

- Kocaimamoğlu, Sururi, *Bankacılık Ansiklopedisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1983.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kocabaşoğlu Uygur- Sak, Güven- Sönmez, Sinan, *Atatürk'ün Bankası*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kuyucak, Atıf, Hazım, *Para ve Banka*, Cilt. II, AnkaraMaârif Matbaası, Ankara, 1942.
- Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler I 1908-1978*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1985.
- Laiou, E. Angeliki – Morrisson, Cecille, *Bizans Ekonomisi*, Çev: Bahattin Bayram, Runik Kitap, 1. Basım, İstanbul, 2007.
- Mardin, Şerif, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2019.
- Modern Türkiye Tarihi*, Ed: Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, Ankara, 2019.
- Narin, Resul, *Ada'dan Pazar'a Sakarya*, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Sakarya, 2014.
- Ortabağ, Erol, *Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2018.
- Öçal, Tezer – Çolak, Ö. Faruk, *Finansal Sistem ve Bankalar*, Nobel Yayınları, Ankara, 1999.
- Ökçün, Gündüz Ahmet, *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı 1913*, İktisat Tarihi Yazıları, Sermaye Piyasaları Kurulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1997.
- Ökçün, Gündüz Ahmet, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1997.
- Ökçün, Gündüz Ahmet, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Sermaye Piyasaları Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.
- Özçelik, Selahattin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme Kuramlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.
- Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, Haz: Muammer Sencer, May Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997.
- Pirenne Henri, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013.

- Prof. Dr. Hayar Kazgan'a Armanğan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panaroması, Ed: Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçaydı, Saime Suna Kayam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Rozaliyev, Y.N, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-1960*, Onur Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1987.
- Sağlam, Hakan Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881 Rüşum-ı Sitte'den Duyun-u Umumiye'ye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2017.
- Savaş ve Toplum Üzerine Yazılar*, Ed: Gürsoy Akça-İkbal Vurucu, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016.
- Serdaroğlu, Serdar Üzeyir, *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka Dersaadet Bankası Tüccarları ve İş Ağları*, İktisat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020.
- Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri 1909-1922*, Yay Haz: Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Ed: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Tarlan, Selim, *Tarihte Bankacılık*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986.
- Taştan, Kemal Yahya, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019.
- Tekeli, İlhan – İlkin, Selim, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1997.
- Tezel, Sezai Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- Thomson, William, *Dictionary of Banking*, The Waverly Book Company Special Illustrated Subscription Edition, London, 1911.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat*, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2017.
- Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Toprak, Zafer, *Atatürk Kurucu Felsefesinin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020.

Tunay, K. Batu – Silpar, A. Murat, *Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Kârlılığa Dayalı Performans Analizi I*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2006.

Turgut, Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2008.

Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1993.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, Ankara, 2019.

Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar, Ed: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.

Ulutan, Burhan, *Bankacılığın Tekâmülü*, Doğu Matbaası, Ankara, 1957.

Vakıfbank Tarihi 1954-2019, Ed: Enis Şahin, Değişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Volkov, Mihaylovic İvan, *Hammurabi Kanunları*, Çev: Emine Burçin Verdi, Dorlion Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2020.

Yalçın, Cahit Hüseyin, *Siyasal Anılar*, Haz: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976.

Yalman, Emin Ahmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2021.

Yenal, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

Yıldırım, Mesut, *Banka Muhasebesi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul, 2008.

Yılmaz, Celali, *Osmanlı Anonim Şirketleri*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Zürcher, Jan Eric, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Makaleler, Kitap Bölümleri, Sempozyum Bildirileri

Ahmad, Feroz, “Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800-1914”, *Oxford University Journal of Islamic Studies* 11/1, Ocak, 2000.

Akgün, Seçil, “Mithat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, “Osmanlı Sarraf Hukukunda İflas ve Mal Kaçırma”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 18, 2014.

- Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, “Dersaadet Bankası’nın Tasfiyesi ve 1852 Borçlanması”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, Sayı: 4, (Güz 2006).
- Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, “Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticari Krizi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:18, 2008.
- Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, “Söylentinin Gücü: İstanbul’da Büyük Panik ve 1861 Finansal Krizi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, Sayı: 7, 2008.
- Al, Hüseyin – Akar, Kamil Şevket, “Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirès Borçlanması”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 45, 2008.
- Al, Hüseyin – Ortabağ, Erol, *19. Yüzyılda İstanbul’da Finansal Hizmetler Sektörünün Mekânsal Dağılımı*, Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu VII, 3-5 Mayıs 2019.
- Bayraktar, Kaya, “Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. III, Sayı: 2, 2002.
- Bilgi, Nejat, “Manisa Bağcılar Bankası: Kuruluşu ve Örgütlenme Süreci 1917-1927”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28/1, 2013.
- Boztemur, Recep, “Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. XVIII, Sayı: 29, 1996.
- Bölükbaşı, Faruk Ömer, “İstanbul Sarrafları (1691-1835)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 30, 2014.
- Cahen, Claude, *Ekonomi, Toplum ve Müesseseler*, Çev: Ufuk Uyan, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti Ansiklopedisi, Cilt. IV, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1989.
- Çetin, Hakkı, “Kırsal Kalkınma Sürecinde Milli Aydın Bankası Deneyimi”, *İzmir SMMMO Dayanışma Dergisi*, Sayı: 119, 2013.
- Çetin, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Bir İngiliz Sermaye Girişimi: Şirket-i Maliye-i Mahdude-i Osmanî”, *Belleten*, Sayı: 305, 2022.
- Doğru, Halime, “Eskişehir Çiftçi Bankası 1918-1930”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/1-2, 1990.
- Güneş, Günver, “Taşra’dan Meşrutiyet’e Bakış: II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı 1908-1918”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/11, 2010.
- Hulkiender, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılık ve Halep Bankası Teşebbüsü 1845*, I. Uluslararası Muallim Rıfat Kilis ve Çevresi Sempozyumu, Kilis, 16-17 Mayıs 2013.

- Koraltürk, Murat, *Ekonominin Türkleştirilmesi Girişimleri Osmanlı Bankası Örneği ve Basının Rolü*, Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panaroması, Ed: Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçaydı, Saime Suna Kayam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Ökçün, Gündüz Ahmet, *1900-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar*, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar, Ed: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Özger, Yunus, “Ekonominin Millileştirme Politikası Bağlamında Kurulan Bir Sigorta Şirketi: Osmanlı Milli Umum Sigorta Şirketi”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Eylül 2017).
- Semiz, Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli İktisat Fikrinin Gelişimi ve İtibar-ı Milli Bankası'nın Kuruluşu*, Savaş ve Toplum Üzerine Yazılar Ed: Gürsoy Akça – İkbâl Vurucu, Eğitim Yayınevi, Konya, 2016.
- Silier, Oya, *1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü*, Türkiye İktisat Tarihi Seminerleri Metinler/Tartışmalar, Ed: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Şahin, Enis – Turgut, Vedat, *Vakıflar Bankası Kuruluşuna Kadar Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi*, Vakıfbank Tarihi 1954-2019, Ed: Enis Şahin, Değişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Toprak, Zafer, *Milli İktisat*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Ed: Murat Belge, Cilt. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi*, Modern Türkiye Tarihi, Ed: Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, Ankara, 2019.
- Toprak, Zafer, “İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 1, (Bahar 1997).
- Toprak, Zafer, “Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası”, *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1980.

Tezler

- Al, Hüseyin, *Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri 1840-1852*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1997.
- Atalay, Ahmet, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Konya'da Şirketleşme ve Milli Bankacılık Faaliyetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2010.
- Doğan Yetiş, Gül Esmâ, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2021.

Toruk, İbrahim, *Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2005.

Ansiklopedi Maddeleri

“*Cehbez*”, Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, VII, Türk Diyanet Vakfı Yayınları (TDV), İstanbul, 1993.

“*Ergani Bakır Madeni İşletmesi*”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, VI, Duygu Matbaası, İstanbul, 1951.

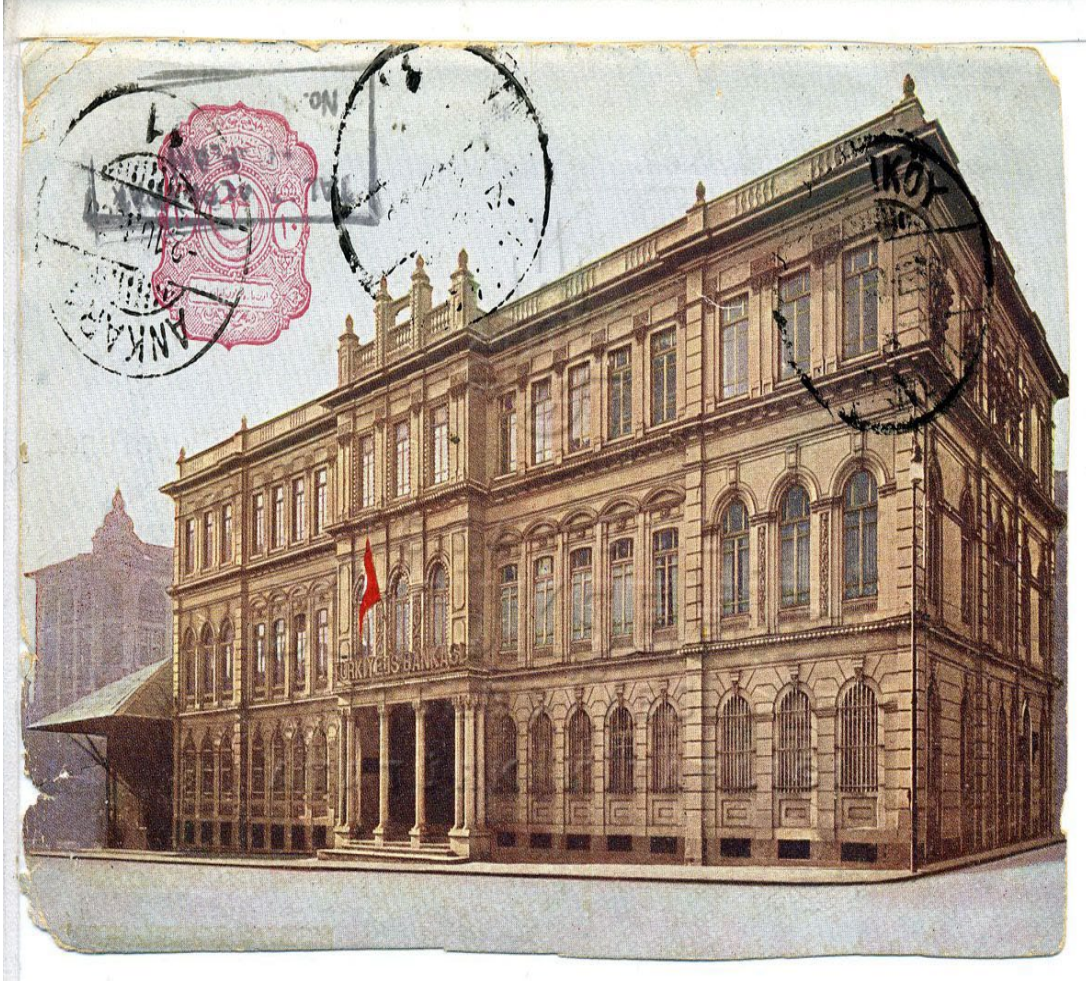
“*İtibar-ı Milli Bankası*”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, VI, Duygu Matbaası, İstanbul, 1951.

İnternet Kaynakları

<https://akademistrasse.vbs.ac.at/> Erişim Tarihi: 25/10/2022

EK

Ek 1: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Merkez Şubesi Birleşmeden Sonra Türkiye İş Bankası Bahçekapı Şubesi Olmuştur⁴³⁷

⁴³⁷İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi.

Ek 2: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Kurucularından Mehmet Cavit Bey⁴³⁸

⁴³⁸Salt Arşiv Koleksiyonu.

Ek 3: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Kurucularından Hüseyin Cahit Bey⁴³⁹

⁴³⁹Salt Arşiv Koleksiyonu.

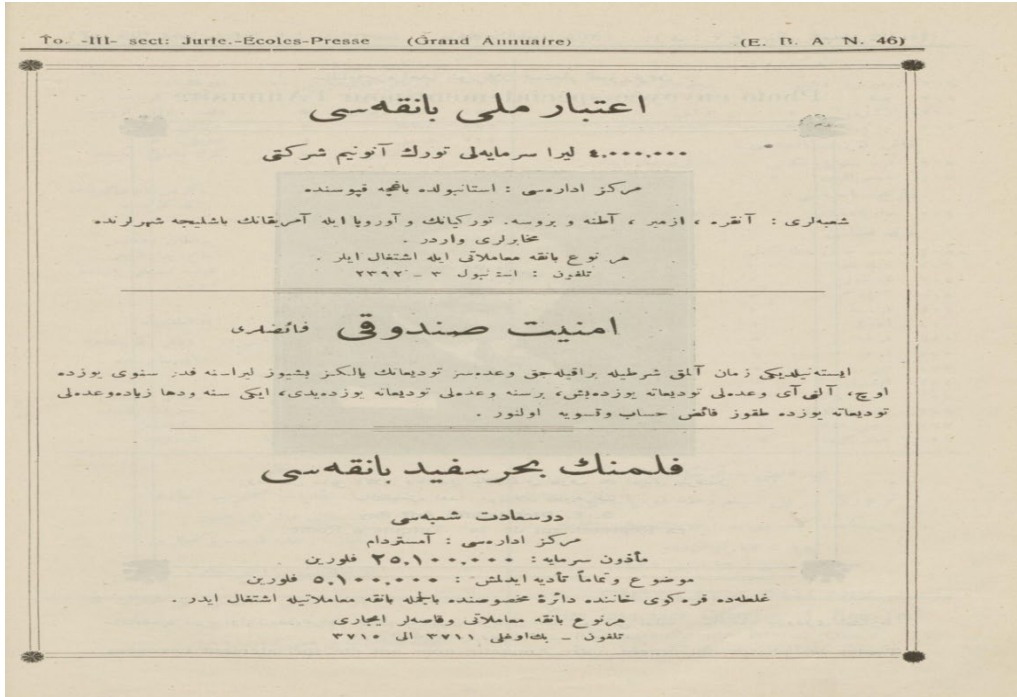
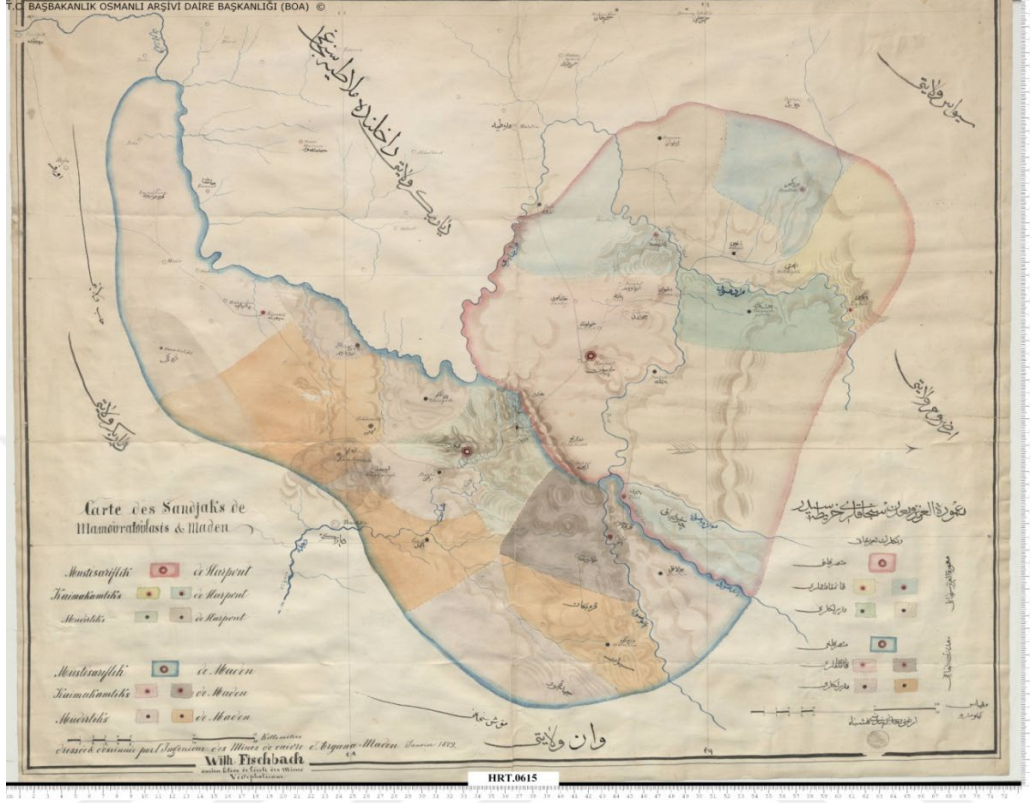
Ek 4: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na Ait Hisse Senedi⁴⁴⁰ ve Çek⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Salt Arşiv Koleksiyonu

⁴⁴¹ Haluk Şengül Özel Koleksiyon

Ek 5: Ergani Bakır Madenleri İşletmesi Haritası⁴⁴² ve Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na Ait Gazete İlanı⁴⁴³

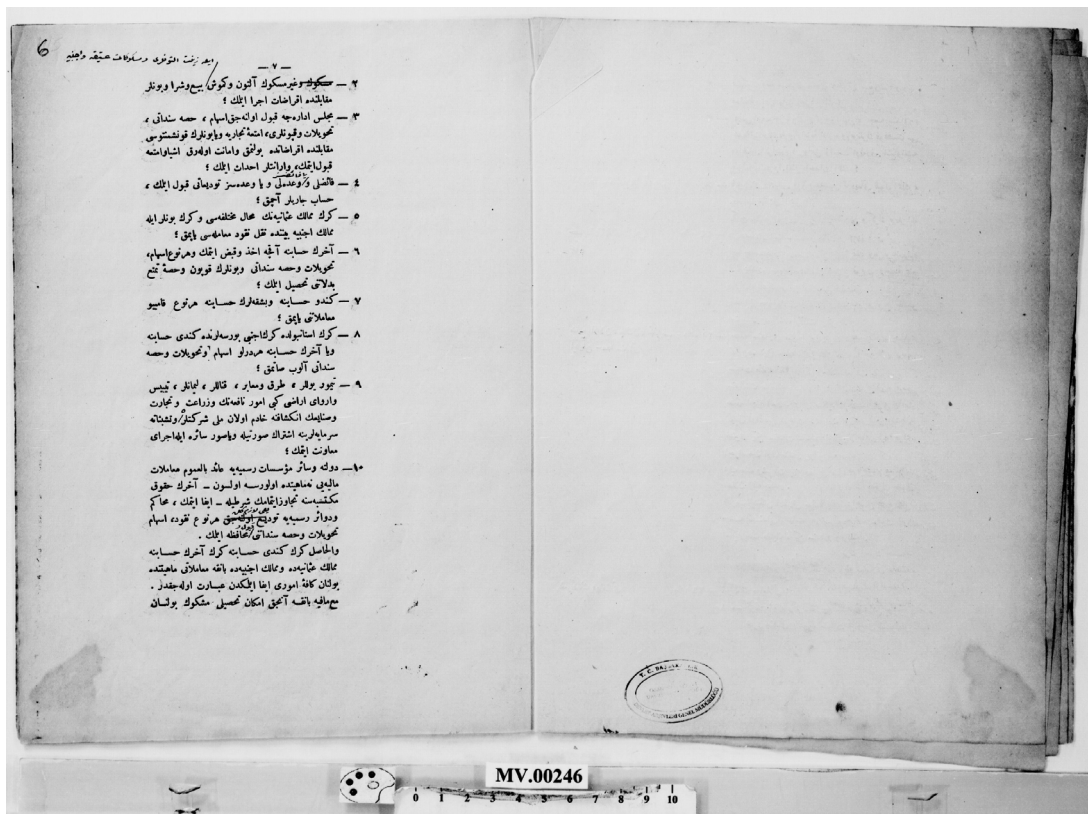

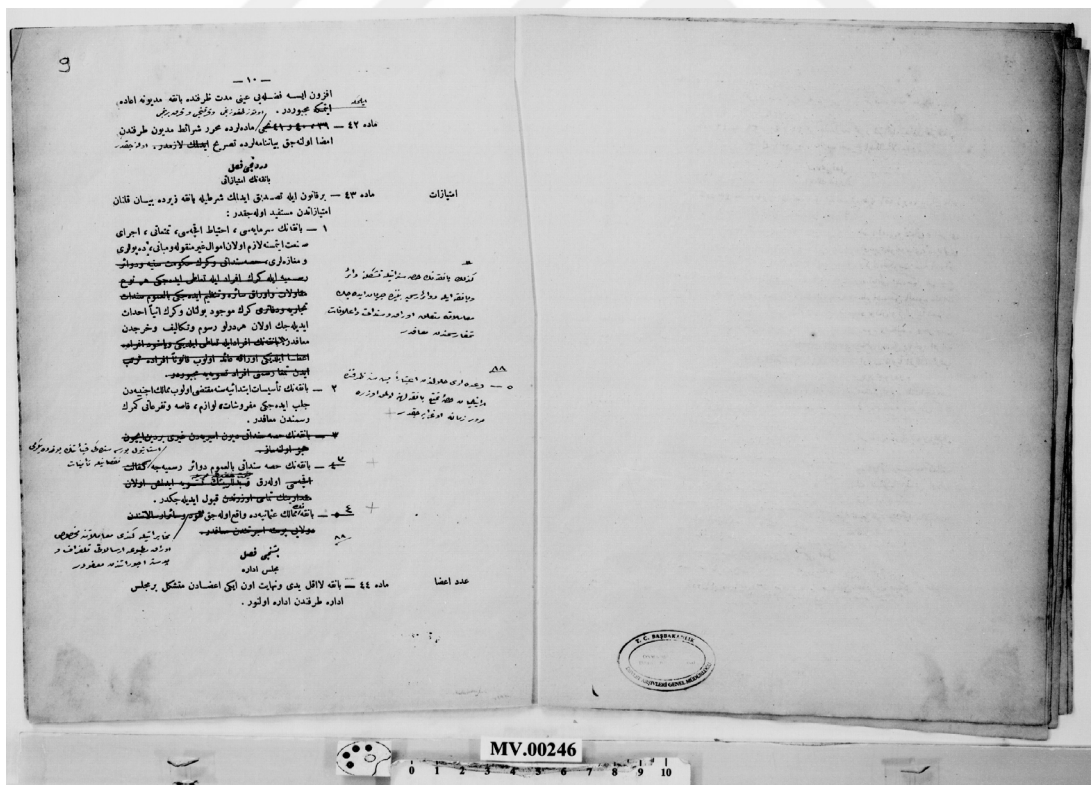
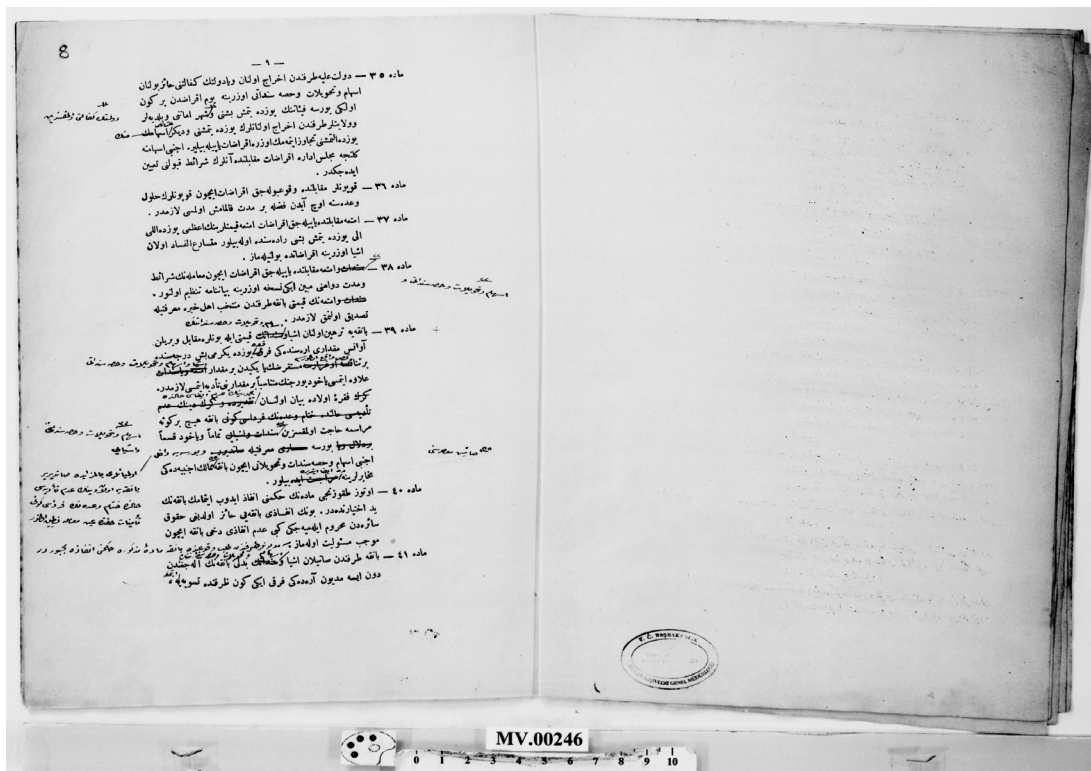
⁴⁴² T.C Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., HRT., 0615 ., Lef:1/1.

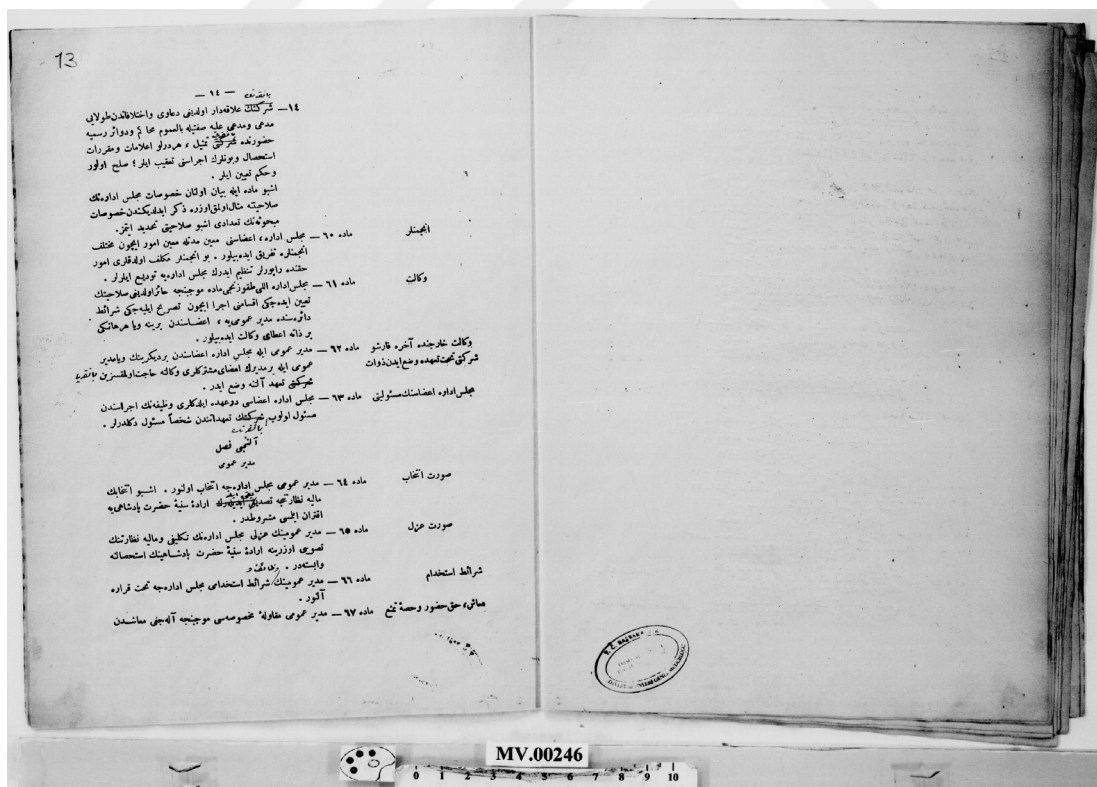
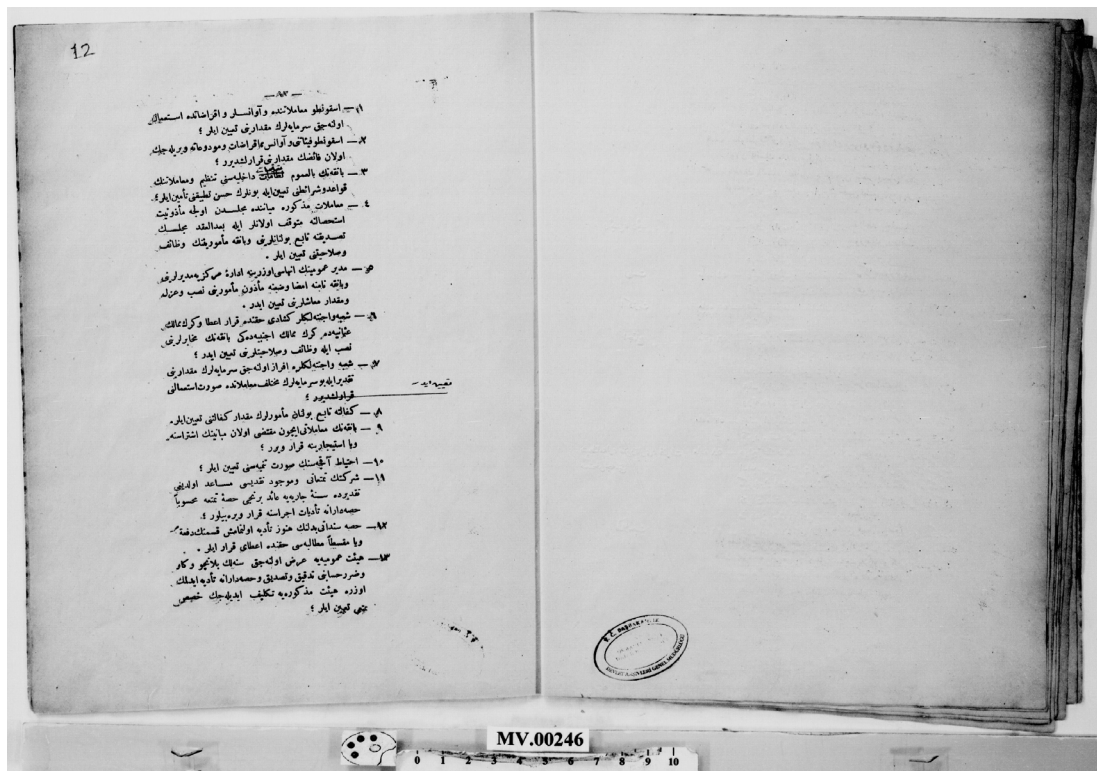
⁴⁴³Salt Arşiv Koleksiyonu

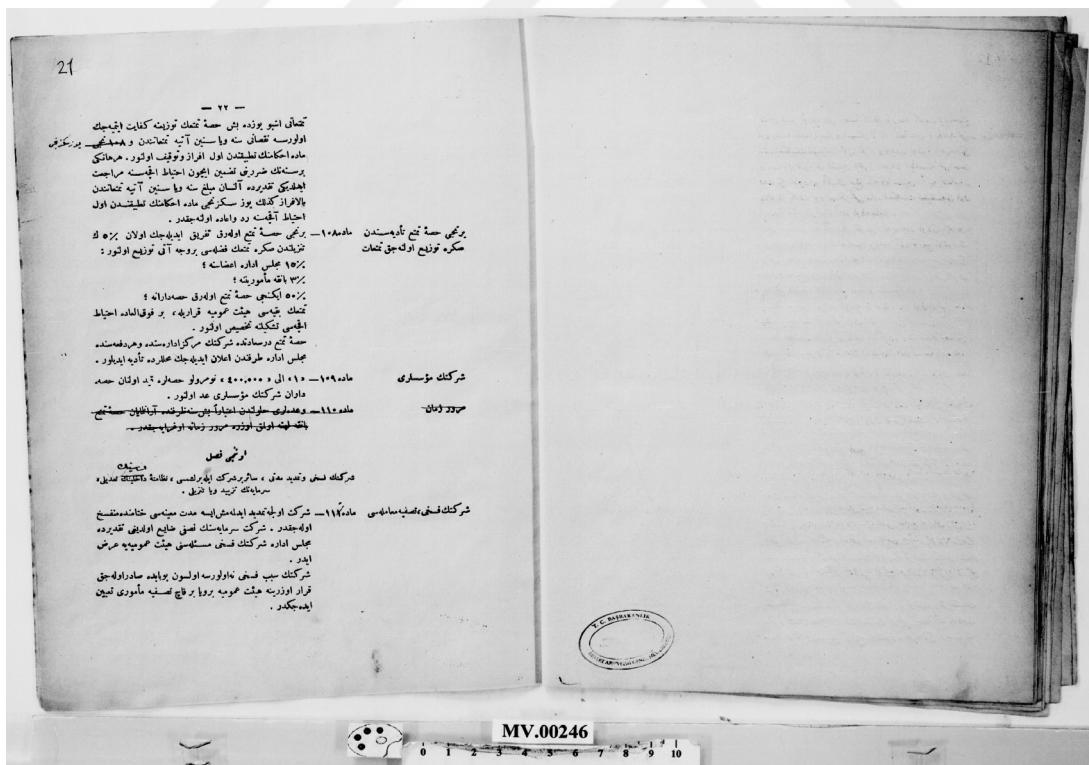
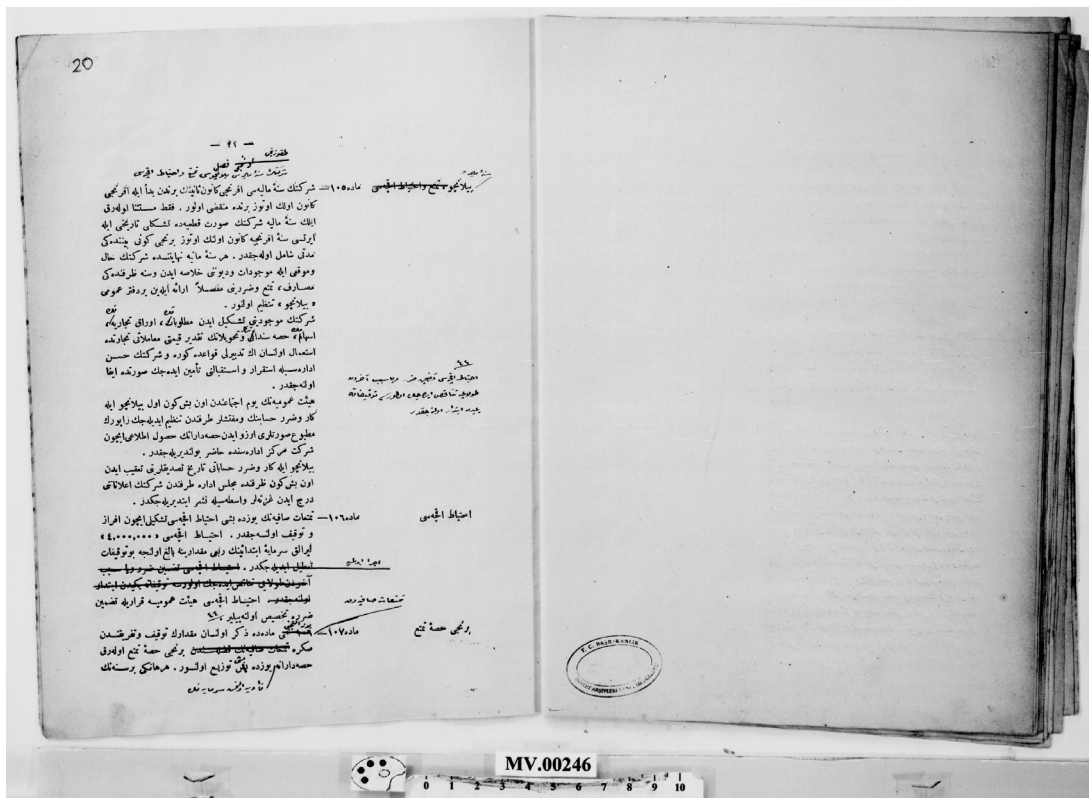
⁴⁴⁴Salt Arşiv Koleksiyonu.

197[illegible]

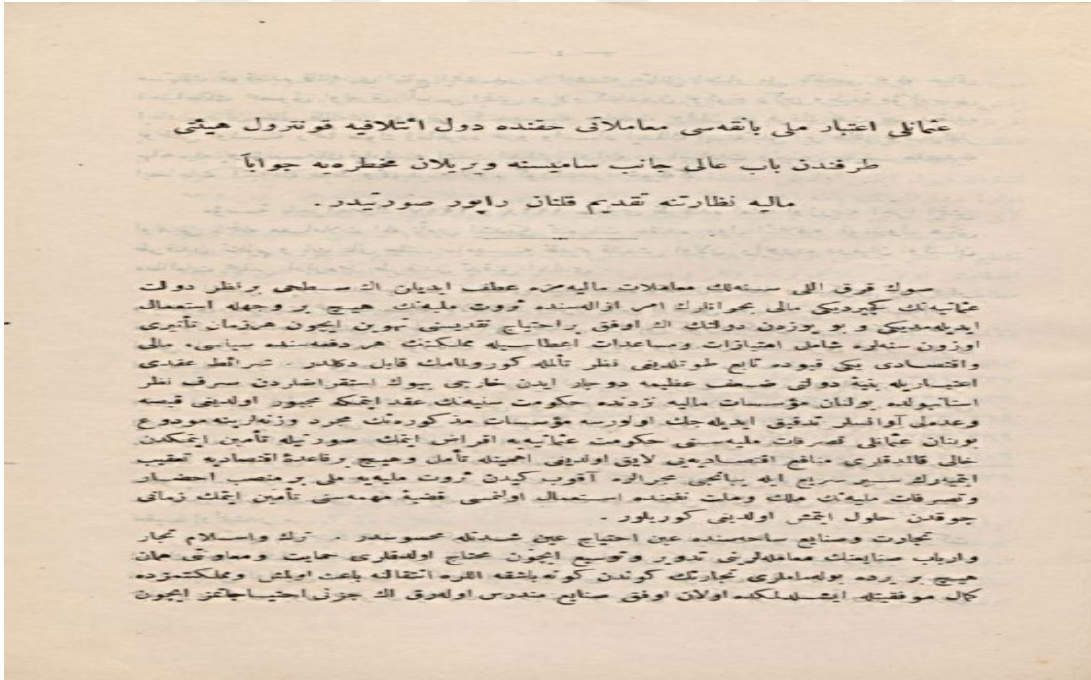
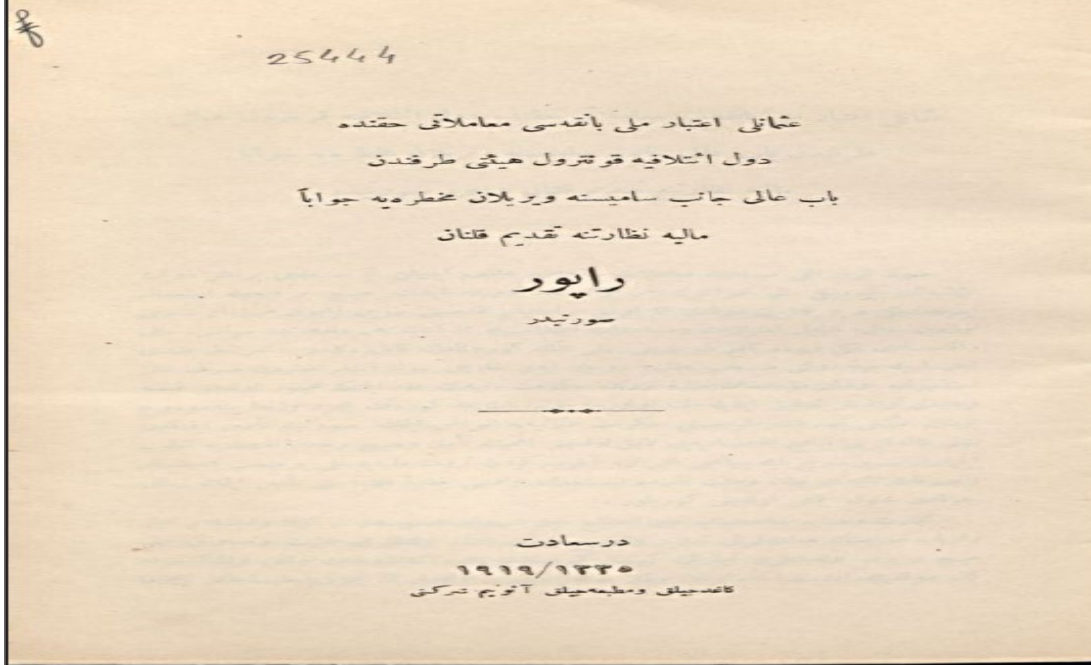

Ek 8: Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası muâmelâtı hakkında Düvel-i İtilâfiye Kontrol Heyeti tarafından Bâbı Âlî cânib-i sâmisine verilen muhtıraya cevâben Mâliye Nezâretine takdîm kılınan Rapor⁴⁴⁶

⁴⁴⁶Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası muâmelâtı hakkında Düvel-i i'tilâfiye kontrol heyeti tarafından Bâbı Âlî cânib-i sâmisine verilen muhtıraya cevâben Mâliye Nezâretine takdîm kılınan Rapor, Kağıdcılık ve Matba'acılık Anonim Şirketi, 1919/1335.

مستهلک موقفده قاننامزى انتاج ايشلدر . ايشته عيالى اعتبار مى باقمسى بوبله جاتى احتياجاك محصول اولارق تاسس ايتش و يوم كئادندن بولكونه دكبن وظيفه موكلمسى ائاندى رآن خالى قاننامز اولدينى كئديسيه معاميله بولان هم فردك تحت تصديقده بولش اولسنه رعا صوك زماندره عزو واسناد ايدلك ايشته بيان بر طاقم بولسز قار جهانسيه يوموسسك قابلسنه لثب ايدش اولانه رد اسنادات و تبين حقيقت مقصديه ابضا حات آيتك بسط و تمهيدنه لزوم كورلشدر . شوبله كه :

مؤسسه عاجزانه مذكور ۱۹۱۷ و ۱۹۱۸ سنلرى طرفنده اعتمه اوزرته اجرا ايتش اولدينى باجمله معاملات ايله نامعين ايشيكى تمتعات حقنده دول اشلافه فوتبول هيئتي طرفندن تنظيم و باب على جانب ساميسنه قديم قلنش اولان راپورده دربان اولسان مطالعات مجلس اداره من طرفندن تدقيق ايدلى .

اشبو راپور مندرجاتك تدقيقاتي نتيجيسنده باقمه مذكور حجاز وعسكرى تيمور بولار و لجانلارى مديريت عموميه سبيله بالاشتراك اجرا ايتش اولدينى معاملاتك سالف الذكر فوتبول هيئتجه باكلش بر طرزه تاقى ايدش اولدينى كورلديكشن شور حقيقته مدار اولقى اوزره معاملات مذكورمك صورت جريانى و باقمه مذكور عسكرى تيمور بولارى اداره سبيله طرژ اشتراكى حقنده ابضا حات آيتك سردى مناسب مطالعه قلنشدر .

مؤسسه مذكور حجاز وعسكرى تيمور بولار و لجانلارى مديريت عموميه سبيله بالاشتراك اجرا ايتش اولدينى باجمله معاملاتده وظيفه موصوع معامله اولان امته مختلفه مكيابهمسى ايجون اقتضا ايدن مبالغى مديريت مشاراليهاه اولس اولارق اعطال ايمكدن عبارت اولوب باقمه مزجه بر كونا معاملات مجاربه اجرائى مقصود اولادى حالده محضا اول امرده سرمايه موجودى اك نافع شرائط داخلنده تبه ايتك و عين زمانده شكر ، فهور ، كبريت مثلو ياساسمه زده ندرت بسدا ايدمك بك زياده كسب غلا ايتش اولان بعض امته مذكور خارجدن جلب وادخالتي نامعين ايله غلاى فيثاك همما امكن لوكى آلتقى مقصد مستحسنى تعقيب اولنشدر .

بناء عليه باقمه مذكور حجاز وعسكرى مديريت عموميه عقد شركت ايدرك اجرا قلنان معامله مجاربه نتيجيسنده حصوله كلن كاردن اداره مشاراليهاه حصه افراز ايتش اولدينى نالقمسى ايله محطه ايدله سلسلى قطعاً طوغرى اوله مابوب حقيقت حالده حجاز وعسكرى تيمور بولار و لجانلارى مديريت عموميه قاننامز اجراسنه مائون بولدينى

معاملات مجاربه مكيابهمسى باقمه مذكور اشتراك دعوت وقبول ايله بر صورته نامعين ايتش اولدينى معاونت مالبه مقابل معاملات مذكورندن متحصل تماملدى باقمه بر حصه افرازته موافقت ايتش اولمغه هيئت اشلافه راپورنده اشبو اشتراك خصوصيه باقمه عطف اولان وظيفه عاماً بر عكسدر .

باقمك عسكرى تيمور بولارى اداره سنى دكل بالكمس تيمور بولارى اداره سنى باقمه اشتراك قبول ايتش اولدينى حقنده آتساليان قطة نظر قطعته عين ايتكدن صكره اداره مشاراليهاك باقمه ايله مشتركاً اجرا ايتش ايتش اولدينى معاملات مجاربه مكيابهمسى بر روجه آتى آتري تدقيق و مباحثلارى لايقه اكلاسيه حق وجهه تحيل اوله قلندر .

مع هذا محجالات مبحوثه كبريشمندن اول باقمه مذكور ۱۹۱۷ سنسى معاملاتنه دائر تنظيم و نشر ايدش اولان و ۱۹۱۸ سنسى معاملاتنه دائر تنظيم ايدلوب هنوز نشر ايدلش اولان بيلانجولونده (كار و ضرر) حسابلارنده كوستر بلان ارقامك تحي و واقعه مطابقك بيان و ابضا حى مناسب مطالعه قلنشدر .

۱۹۱۷ سنسى طرفنده حجاز وعسكرى تيمور بولار و لجانلارى مديريت عموميه سبيله بالاشتراك اجرا ايدش اولان معاملاتندن روجه آتى كارلر حصوله قلنشدر :

ليراي غاى	
۳۸۱ ۳۳۷	برنجى شكر ايتشى
۴۹۵ ۸۳۳	ايكيجى شكر ايتشى
۲۳ ۴۶۴	ايك ايتشى (بالكلر باقمك حصه سى)
۲۲۳ ۳۹۹	نونون ايتشى
۱۰۴ ۶۰۶	كبريت ايتشى
۱ ۲۲۸ ۶۳۹	بكون

حاليوك حجاز وعسكرى تيمور بولار و لجانلارى مديريت عموميه سبيله مؤسسه مز آروسنده اوليابه قرد اين اشلافه موحينه اداره مشاراليها معاملات مذكورندن حصوله كله جلك كارك (۵۰٪) سنى حصه اشتراك اولارق مؤسسه مزه ترك ايتكى نهاد ايتش اولديغندن بيلانجولونك تنظيمندن اول باقمه دقارنده اداره مشاراليها حسابك مطلوبنه سالف الذكر تماملدى آلتقى روجه آتى كئوسنه عايد اولان حصه مقداربك كيرلش اولسى طبعى و ضرور بدر :

برای عاقبت

۱۹۰ ۶۶۸ برخی شکر ایشان

۱۹۰ ۹۱۶ اینک شکر ایشان

۱۱۱ ۹۵۵ تون ایشان (اشبو حسابده کورین ۵۱۰۰، لبرانی فوق باقیه
بو معامله آوانس اولوق و بریدی باریک فاضی اولوب
بوسایدن باقیه معاملاتی حساب علاومسی ایجاب ایدر)

۵۲ ۹۹۰ کبریت ایشان (اشبو حسابده کورین ۱۳۷۴، لبرانی فوق باقیه
بو معامله آوانس اولوق و بریدی باریک فاضی اولوب
حسابدن تزیلی و باقیه معاملاتی حساب علاومسی ایجاب ایدر)

۶۰۳ ۵۲۹ بکون

بالاده مجموع ثمنات اولوق کوسترلان (۱ ۲۲۸ ۶۳۹) لبراندن (۲۳ ۶۴۶) لبرانی
ایک ایشان منوله کار مقدارندن بالکتر باقیه عائد اولان حصه عارت اولمغه تزیل
ایدلوب آوانس فاضلی اولوق تولد ایدن (۱۸۸۴) لبرانک علاومسیه بالغ اولدینی
(۱۲۰۷ ۰۵۹) لبرانک نصف آلف الیل (۶۰۳ ۵۲۹) لبرایه مساوی اولوب بوجه
مروض عسکری تیور یواری حسابک مطلوبه کیرلشدیر.

هر حالده باقیه کندی بیلاخوسه تحقیق کندی حساب اولوق نصل ایدن کارلوی
کیرمک مجبور بنده بولدیغندن، آخره عائد کارلوی بیلاخوده داخل اولمابه جتی آشکار
و بونک خلافده معامله اصول محاسبه قواعدیه کلیا معیار اولمجه بیدارد. بناء علیه
باقیه کار و ضرر حسابک حقیقه تماماً موافق اولوق آئیده کوسترلان بشقه
طرزده تنظیمی ممکن اولمابه جتی بدیدیر.

برای عاقبت

۱۱۶ ۰۶۳ فاض، اسقوفو، قومیسون و قعیودن

۵۳ ۰۹۲ اسام و نوپوندن

۶۱۸ ۱۰۸ معاملات مشترکندن

۲ ۳۹۴ اینک شکر اینک معامله سنگ فاضی اولوب تزیلی ایجاب ایدن

۶۱۵ ۷۱۴

۷۸۴ ۸۶۸ بکون

۵۱ ۵۰۲ مصارف عمومی اولوب تزیلی ایجاب ایدن

۷۳۳ ۳۶۷ حاصلات صافیه بکونی

باقیه مجلس اداره می مدیریت عمومی ک نکیتی اوزرینه اشبو حاصلات صافیه بکونندن
بر قسمتک بوجه آتی خصوصانه تأمینات قارشولی اولوق تخصیص ایدلک اوزره
بیلاخو ک تنظیمندن اول خصوصی فوق العاده احتیاط آجقمی اولوق افراز اولمخسینی
حصه دارانک منافعه ده موافق مطالعه ایشدر :

برای عاقبت

۱۰۰ ۰۰۰ آجیق قرمدیلر ایچون احتیاط آجقمی

۲۵ ۰۰۰ تأمینات مقابلنده قرمدیلر ایچون

۱۵۰ ۰۰۰ آوانساردن وقوعی عمل ضایع ایچون

۱۰۰ ۰۰۰ فیهو، شکر معامله لرندن

۲۵ ۰۰۰ شعبلر تأمینات ایچون

۷ ۰۰۰ باقیه حصه سندانک مصارف تربیه و طبعی ایچون

۱۰ ۰۰۰ باقیه مأمورینی ایچون تشکیل ایدلجک قاعده صدفی ایچون

۴۱۷ ۰۰۰ بکون

یکی تأمس ایدن بر باقیه ایچون اشبو تدبیرک اصابتی درکاردر، باخصوص ۱۹۱۷
سنه سی کار و ضرر حسابنده اینک شکر معامله سندن متحصل کار اولوق داخل بولان
۲۴۷ ۹۱۷ لبراندن کور شکرک عسکری تیور بولارینک فی ۳۰ کانون اول سنه ۲۳۳۳
تاریخی تذکره می موجبجه دایره مشارالیه صافش اولمندن طولانی حسابات نظمه
کیرلش اولمغه اشبو فروخت معامله سندن حصوله کلان کار قدری هر قدر تعین ایش
البعد هنوز تحصیل ایدلش اولدیغندن درست اجرا اولان بو مثللو معاملات ایچون
مصورت آئیده بر احتیاط آجقمی قریق بک صعب اولدینی ظاهر ایدر. بناء بکیم بالاخره
۱۹۱۸ سنه معاملاتی آئسانده اشبو شکر معامله سنگ صفحات حسابده باقیه مذکور
فروختک فسخی اقتضا اینک معامله، بموجب عائد بالجه قیودات حسابیه ک اعاده
تصحیحی و اولمغه اشبو معاملندن منوله کار اولوق داخل حساب ایدلش اولان مقدارک
سالف الله کر (۴۱۷ ۰۰۰) لبرانی خصوصی احتیاط آجقمی سندن تزیلی لازم کیش اولمغه
بوسورته مجلس اداره مرکز بوضوح صدفی دور ایدلش باقیه نظر ندهک اصابت تمامیه
تأیت اولشدیر. اشبو فسخ مادمی آئانده شکر معامله سنگ تحلیلی بختده بر تفصیل ابصار
اولدیغندن بوردده شکر لایحه لزوم کورلماشدر. دیگر چندان مجلس اداره مرکز ک

عسکری بنور پولری اداره سبب بالاشترک باقی طرفین مولدین مباحه ابلش اولان
فهرده حکومت مشارالیه مباحه بنشدن (۵۰٪) قصان بر فیات قدری ابله وضع
بد ابلشکی حقدنکی استجاری اوزرینه دروست اجرا اولان اشبو معامله ایچون دخی
بر احتیاط آجسی قریق اتمک مجبور بنده بولنش ایدی .

ایشته مطالعات آغیه بئاد ۱۹۱۷ سنمی غایبسنده حاصلات صافیه اولوق محقق
ایدن (۳۶۷ ۷۳۳) لیرا دن سالف الذکر (۴۱۷ ۰۰۰) لیرا لقی احتیاط آجسی قریق
اولندن سکره متبانی (۳۶۷ ۳۱۶) لیرا نظامنامه اساسیه توفیقاً قسم ابلشدن :

لیرا غائی	۲۰۰ ۰۰۰
حصه داره (برنجی و ایکتنی قمع)	۷۹ ۹۹۶
احتیاط آجسی (برنجی و ایکتنی حصه نظامی)	۳۰ ۰۸۲
مجلس اداره	۶ ۰۱۷
مأموریه	۲۷۲
قیه قلوب دور اولتان	۳۱۶ ۳۶۷
بکون	

اشبو حسابان مشال اوله دخی وجهه باقیه ابلک سنه معامله بنجهسنده ۷۹ ۹۹۶
لیرا نظامنامه اساسینک ۱۰۶ و ۱۰۸ نجی ماده لویه توفیقاً متبانی فوق العاده اولوق
قریق ابلک صورتیه جمعاً ۴۹۶ ۹۹۶ لیرا لقی احتیاط آجسی تشکیل ابلشدن . اشبو
خصوص مجلس اداره مزک هنوز بی شکل ایدن باقیه مزک قوی اساسات اوزرینه مؤسس
اولوق آتیا توسع و انکشافی نامین ایچون اسباب لازم سنک استکماله توسل ودانما
ندابیر احتیاطکارانه و حسن اداره ابله حرکت ایش و انجکده بولنش اوله بنک ابله بارز
بر دلیلدر .

بئاد علیه دول اتلافیه قوتبول هیئتک را پورنده مارالین نادایر مصیبه و احتیاطکارانه ک
بیلاخو و کار و ضرر حسابدنکی لرقمک واقعه عدم مطابقی طرزنده تلقی ابلش اولسی
جدا شابلن جرئدر .

۱۹۱۸ سنمی قمعات صافیمنه کلنجه :

باقیه دروست اجرا اولان اتمه معاملاندن حصولی ملحوظ اولمغه برار هنوز
تحقیق و تحصیل ابلش اولان کارلر بالطبع داخل حساب ابلشدر .

۱۹۱۸ سنه معامله سته ناند کار و ضرر حسابی بوجه آبلدر :

لیرا غائی	۲۷۴
۱۹۱۷ سنمی حساباندن دور اولان	۲۴۹ ۰۱۶
قائض	۱۰۰ ۳۷۲
قومسیون	۷۱ ۸۶۶
قاسیم	۱۴ ۵۱۲
اتمه	۲ ۹۷۴
اسهام و تحویلات	۸۸ ۰۳۳
معاملات ساره	۵۲۷ ۵۴۹
بکون	۱۳۲ ۳۷۹
جز دانه موجود استقراض داخلی تحویلاتنک لقی قیمتدن طولانی	
نقزی ایجاب ایدن	۳۹۵ ۱۷۰
باقیه و شعباتنک مصارف عمومیه	۱۵۲ ۵۳۱
توزیع اوله حق قمعات صافیه بکونی	۲۴۲ ۶۳۹

امته اوزرینه معاملات

برنجی شکر ایلی:

قوتول هبتی راورنده اشبو شکر معامله سنک طوغریدن طوغری به مؤسسه من طرفدن عقد و اجرا و معامله مالیسی تماماً باقیه ایشا اولدینی حالده حصوله کان تمک (۵۰٪) سنک حجاز و عسکری نیور یولار و لجانلری مدیریت عمومی سنک ترک و اعطا ایلدیکی ذکر اولغنده ایسده معامله مذکور سنک نه سورته جریان ایشدیکی یوقارنده عرض ایدلش اولدیندن بو قطعه نظری قطعاً طوغری دکلدر.

حجاز و عسکری نیور یولار و لجانلری مدیریت عمومی آستریا حکومتین شکرلرک اخرج و شغلری مساعدی و قلیات ایچون و اغونلر استحصالی و بورا به ادخال ایچون ساز باجلمه معاملک ایشا کنوسی درعده ایشا شریطه باقیه بو معامله به اشتراکی تکلیف ایشا اولغله باقیی اشبو معامله من محصل ایدم چک کارلر انجی (۵۰٪) سی آله موافقت ایشا اولسندن طولانی خطه ایشا قطعاً طوغری اولماز.

صورت آغده آستریا دن جلب اولان شکرلرک بورا به هر کیلوسی قریباً (۳۰) غروش فی و سلی ایه صلیش اولسی باقیه بو خصوصه حسن یعنی ایشا کالی ک بیوک دلیاردن برسی تشکیل ایدر. فی الحقیقه او صروره درسعادت پاسه سنده شکر فیشانی قریباً (۲۰۰) غروش اولدیندن شاد باقیه ادعا اولدینی کی بو ایشی بر معامله تجاربه شکنده ایشا ایشا اولسه ایدی بو صلیش معامله سنغن کندیسنه بک بیوک کارلر نامین ایدیهلرک بر موفقه ایشا بالکس پاسهده موجود شکر قدرت و احتکاکلرک اوکته بیکم اوزره توسل اولسان تدایره اشتراک ایدمک پاسه فیشانی اوزرنده بر نزل حصوله چالیش اولغله انظار انصافده مستحق خطه دکل شایان قدر کورلک لازم کور.

ایکینجی شکر ایلی:

۱۹۱۷ سنسی اوخونده اجرا اولسان ایکینجی شکر ایلی ۱۹۱۸ - سنسنده بر جوق صفحات کیریش اولدیندن بونلرک بروجه آتی بر تفصیل ایشاکی مناسب کورلشد.

مؤسسه من حجاز و عسکری نیور یولار و لجانلری مدیریت عمومی سنک بالاشترک و ایدمه مایه ایدلش اولان ۲۰۰ و اغون یعنی قریباً ایک میلیون کیلو شکر کنده سنه عاذه حصصی ۱۶ هزاران ۱۹۱۷ تلخنده قهر ایدن ایشا سنه و ایدمه تسلم ایشا شریطه اداره مشارالیه فروخت و دور ایشا ایدی.

ایشو ایشاکی مویججه مذکور شکر کن ۱۹۱۸ و اغون مقدار سنک هر کیلوسی ۳۷ ۱/۲ غروش عسکری نیور یولار و لجانلری دور اولش و مایه ۶ و اغون دخی درسعادت مؤسسات مایه و خیریه توزیع ایدلک اوزره هر کیلوسی ۲۵ غروش اولی اوزره باقیه کندی حسابنه قریق اولسی قهر ایشا ایدی.

ایشو ایشاکی عقدن سنک حجاز و عسکری نیور یولار و لجانلری مدیریت عمومی مؤسسه من مراجعته آف الیان مشترکاً مایه ایدلش اولان شکر ایدلک تماماً باقیه تسویندن بشقه آروجه لوازم عمومی عسکری به مخصوص اولی اوزره دیگر ۳۰۰ و اغون شکرک مایه سی ایچون لازم کلان مایه ک دخی آوالس اولی کندیسنه اعطاسی طلب ایشا ایدی. اشبو طلبک باقیه قبول و اصعاف اولدیمسی اوزرینه اداره مشارالیه طرفدن ایشا و احداث اولان بر طاقم مشکلاتن طولانی مایه الیان ۲۰۰ و اغون شکرک فروختی حقیقه عقد ایدلش اولان ایشاکی موافقت طرفین ایه فسخته مجبوریت حاصل اولش ایدی.

شکرلرک عسکری نیور یولاری اداره سنه فروختی معامله سنک فسختن سنک مؤسسه من ایشا قومیسیون عالیسنه مراجعته و ایدمک ۲۰۰ و اغون شکرک ایشا حسابنه درسعادت جللی تشبثاتده بولدی. بو شکرلرک بروجه بالا ۱۶ کانون اول سنه ۱۹۱۷ تلخنده و ایدمه تسلم شریطه ۳۷ ۱/۲ غروش عسکری نیور یولاری اداره سنه صلیش ایسده و ایدمک درسعادت قدر قلیه و سیغورطه اجر قلیرک و تلخ مذکورین رو و ایدمه آتیه و ارضیه و سیغورطه مصارف و ایدمک فاشنک انصافیه شکرک فیشانی (۵۵) غروش بلع اولش ایدی. او صروره پاسهده شکر فیشانک ۲۰۰ غروش فضل اولسی

حسب اعلیه فومیسو ۵۵ غروشدن دها بوسک فیانلره درسماده شکر جلی ایچون نهارانه مساعده ویرلش اولدیندن باقناک بو بولمکن مراجعی اعلیه فومیسو ۵۵ نظر قدیر ایه کورلهک هر کیلوسی ۵۵ غروشدن صاتیق اوزره مذکور شکرلرک درسماده جلبنه مساعده اولمشدر .

بروجه معروض شکرلرک عسکری نیور پولاری اداره سینه فروخی معامله سنک فسجی حسبیه اولجه ۱۹۱۷ سنه سی بیلاخوسه ادخال ایشل اولان ۲۴۷ ۲۱۶ لیرا تنعک اصالی لازم کیکله آتالیان (۴۱۷ ۰۰۰) لیرالی فوق العاده احتیاط آتیشیدن اول مقدار نزیل ایدیلرک (۱۶۹ ۰۸۴) لیرا ارجاء اولمشدر .

بالاده برقصیل سرد اولان ایضا حاکم و کوسریلان ارقدن مسلمان اولجی وجهه باقناک ایلک سنه معامله سنه حصوله کلان کار مقداری فوتول هیئی راپورنده کوسریلکی وجهه نایبه ایشل سرمایه ک (۶۷۰/۰) سی نسبتده اولابوب آتیش (۳۶۲/۰) سندن عبارت اولدینی نظاره ایدر .

وباهن مبابیه اولان ۲۰۰ وانغون شکرلرک (۱۳۵ ۲۷۱) کیلو مقداری ۱۹۱۸ سنه سی ایلوی طرفنده درسماده واصل اولغله باقه ایشو مقدار شکرکی لاده کوسریلکی وجهه هر کیلوسی ۵۵ غروشدن صافنه مایون بولدینی حاله محضاً اهالیلک احتیاجاته صرف ایدلک اوزره ۲۲ کاتون اول سنه ۹۱۸ تاریخی مقابله مویجیه هر کیلوسی ۵۰ غروشدن اعلیه نظارته صادی و بر وانغون شکرلرک دخی مؤسسات خیریه هر کیلوسی ۳۰ غروشدن اعطاسنه قرار ویردی .

ایک ایشی :

۱۹۱۷ سنه سی اولاننده حجاز و عسکری نیور پولر و لمانلری مدیریت عمومی جمعاً ۸۰۰۰ ۰۰۰ لیرالی ایک مبابیه ایدمکندن محله ایشو معامله باقه مزک ۲۵۰/۰ نسبتده ایشو ایشو تکلیف ایدلی . باقه دخی ۹ مایس سنه ۱۹۱۷ تاریخده اداره مشارالیه (۳) آی وعده ایه ۲۰۰ ۰۰۰ لیرا تودیع ایدلی .

۱۹۱۷ سنه سی آغشوسنده عسکری نیور پولاری اداره سی کندیسک اجرا ایش اولدینی ایک معامله سنن باقه حصه سنه اصابت ایدن کارلک (۴۹) باله ایکن عبارت اولدینی و عتاً ایک آتشی آرزو اولغله ایشو قدردانه او کونکی پیاسه فیائی مویجیه هر

کیلوسی ۵۲۰ غروشدن ایدلک نایبه سنه آماده بولدینی اخبار ایدلی . باقناکه مطلوب ایدلک برآن اول تحصیل آرزو اولدیندن مذکور (۴۹) باله ایک او کونکی پیاسه فیائی اولان هر کیلوسی ۵۲۰ غروشدن درسماده کبار علی مخدوملری نهارخانه سنه صانلی .

فوتول هیئی راپورنده عسکری نیور پولاری اداره سی طرفندن اجرا اولسان ایشو ایک معامله سنک باقه طرفندن فوتول ایدلش اولدینی و باقه باله ایک باقه مجلس اداره سی اعضا سنن صادم بیکل شکرلرک بولدینی بر نهارخانه به صالشی اولدینی مقام محطه ده بیان اولش ایدمه حالیکه او وفاتده مارالیان ایک معامله سنک حسابلی و زمرلرک نه فیانلره و نه صورته مبابیه ایشل اولدینی کرا او عسکری نیور پولاری اداره سنن صورلش ایدمه بر جواب آله مایون نشانی ثمره سر قش ایدلی .

باقناک کل خلوص ایه ایشو ایشو اولدینی بو معامله ک فرقاتی اوکرک ایشو ایشو عسکری نیور پولاری اداره سی طرفندن مشکلا مویجیه برده ایدر . اولسندن طولانی اصلا مستحق مؤاخذه اولمیه جی بدیدر .

ایسکر کبار علی مخدوملری نهارخانه سنه او کونکی پیاسه فیانیه صالشی اولغله بو خصوصه دخی موجب تنقید برنی کورله من .

ایشو ایک مسته سی حقدنه اخبار دول ایشو فوتول هیئیک طلای اوزرینه باقندن وقوع بولان مراجعه جواباً حجاز و عسکری نیور پولری و لمانلری مدیریت عمومی ۵ مارت ۱۳۳۵ / ۱۹۱۹ تاریخلو مذکر سنه مارالیان ۲۰۰ ۰۰۰ لیرالی آوانسک هر کیلوسی ۳۴۴ غروشدن ۵۸۰۴۹ کیلو مقدارنده ایک ایشو سنه صرف ایدلش اولدینی و بو ایسکر بالاخره کیلوسی ۵۲۰ غروشدن صالیوب (۱۰۱ ۸۵۴) لیرا قش حصوله کیش اولدینی بیان ایشو .

نون ایشی :

مالیه نظارنی کندوسنه عتاً اولان قریباً ۴۷۱ ۶۳۳ کیلو مقدارنده صامسون باقره فوتونی مزایدت علبنه ایه فروخته قرار ویرش اولدینی غزله اعلان ایشو و اعلاک امیره مدبری دخی ایشو فروخت معامله سنه مأمور اولش ایدلی .

حجاز و عسکری نیور پولر و لمانلری مدیریت عمومی سنک تکلیف اداره مشارالیه ایه بالاشو مذکور فوتولرک مزایدت ایشو .

دخان رژی ادارسی دخی بډایه بو مزایده اشتراك اېش و ۸۰۰۰۰ لېرا په قدر آرېدېرغه دوام اېنډكښن صكره كېد اېش اېدی . باقعهك مزایده اشتراك اېشېكې سره ده نوونار دېرملی فوآدېك تجارخانهسی اوززده (۱۹۱۰۰۰) لېرا ده بولنقه اېكې بالاخره مزایده دوام اولنېرېك صوكرا ۱۲۶۶۹۴ لېرا ده باقعهك اوززده قلیش و نوونار باقعه احواله اولنشدېر .

نوونارك مزایدهسېده باقعهكېه قطباً هېچ كېسه اېه پر كونا ائتلاف ونوعه كېامېدېر . اساساً اولېاېده باقعه اېه حجاز وعسكری ټیور ټولېر ولېانلری مدیریت عمومېهسېه سېنې اېدن عبارت اېه دخی تماماً نظام ونأېد اېدېكې وجهه نوونارك مؤسسه من طرفدن بللراېده اشتراكې اېه بالاخره رژی ادارسه صائسی بكدېكړدن تماماً آری اېكې معامله تشكيل اېكېه اولېنې شمېن وارستېدېر .

باقعهكې نوونارك اېشراستېدن پر قاج آي صكره رژی ادارسېه ونوعه كلان ائتلافه توفیقاً مؤسسه من اداره مذكوره ۶۳۷۴۷۱ كيلو نونوی طولېدن ۳۸۵۰۰۰ لېرا مقابلېده فروخت اېش و وجه تسليمېده بو مقدارېن فضله و با نقصان ظهور اېدېكې نوونارك هر كېلوسنك بدلې ۶۳۷۴۷۱ كيلو ۲۵۰۰۰ لېرا حسابېه نسوې اولنسی قرر اېش اېدی .

حاليكه ماله اظهارت حېلهسې باقعه احواله اېش اولېنې ۶۳۷۴۸۱ كيلو نوونو محسوباً رژی ادارهسېه اېش ۴۹۶۸۸۲ كيلو نوونو تمام اېدېكېش اولنقه فصل ظهور اېدن ۱۳۶۵۸۹ كيلو اېچون رېوج مقررات رژی ادارهسېه مظهرېدن ۵۳۹۰۷ لېرا (۲۱) غروش نزلې اېلېكې كې مذكور نوونار په جاذ مصارف مختلفه اولنېرې دخی ۷۴۶۸ لېرا توفېف اولنېرې باقعه اېش ۳۳۳۴۴ لېرا ۷۵ غروش نأېه اېدېش اولنقه نوونارك هر كېلوسنك صائسې فآني قریباً ۶۵ غروشن عبارت قلیشدېر .

نوونارك هېنې راپورېده اېشېو نوونارك فروختېدن حاصل اولان تمېدن نصفك نه اساس مېنې حجاز وعسكری ټیور ټولېر ولېانلری مدیریت ترك و اعطا اولنېنك اكلانشېه مېهېچېر مسئله اولېنې بیان اولنقه اېسېده بو خصوصه دائر محفوظ اولوب كندېلرېنه اړه اولتان دوسېر لایقېه تدقیق اولنېنې قدرېده معامله مذكورهك اداره مشارالېا طرفېدن باقعه تكلیف و اكله مشتركاً اجرا اېدېش اولېنې نېن اېدېكې كې صاصو ندهكې نوونارك وفت مناسبېه درساده نلې اېچون هممهال اداره مشارالېانك

الده بولان وسائط مراجعت مجبوري بولنېنې نظر اعتباره آلتېنې قدرېده معامله مذكورېدن طولانی اداره مشارالېاې وېرېلان حصه ټمك استكثار اولنېهېنې نظام اېدېر كچه بالاخره نوونارك رژی ادارسه صائسی عسكری ټیور ټولېر ادارسك وسائط غلبهسېدن استعابه حاجت ر قاض اېسېده اولان نوونارك كېمه صائېهېنې بالطبع بېنېهېكېدن بولارك تحت امنېده اولنېرې استامېه نقلې مآبېرېك استكمالې كال اهمېه دوشوېهېكېر مسئله اولنېنېدن مؤسسهكې نوونو معاملهسېدن حصوله كلان كارك پر قسمې حجاز وعسكری ټیور ټولېر ولېانلری مدیریت و رمش اولنې فوونول هېنې راپورېده ظن اولنېنې كې پر هده مآهېتېده اولابوب اوله اداره مشارالېاېه خلوص اكله عقد اېدېش و مطالعات آفېه اصافې دركار بولنېش اولان پر مفاووه كده شرطك اېاسنېدن عبارت بولنېنې اكلارېدېر .

دېرملی فوآد و مانعزاده تجارخانهسې وېرېش اولان بش بېك لېراېه كېنجه : اېشېو مبلغ نوونارك اېشراستېدن جوق صكره عسكری ټیور ټولېر ادارسك اقسام موافقېه رژی ادارسه چېن فروختېده مذكور تجارخانهك ماله مشرې بولنې خصوصېسېده سېنې اېدن خدمت ودلاعه مقابلېر ر قوميېون اېشېر اولنېرې وېرېشدېر .
نوونارك هېنې راپورېده مېجوت عه نوونارك ماله اظهارتېدېنه صورته كېش اولېنې وېش مېك زهړه صرف اېلېكې حقتېده سرد اولان مطالعات باقعه نلې اېدن خصوصاً اېلېماز .

برنجی كېرېت اېشې :

مؤسسه منې حجاز وعسكری ټیور ټولېر ولېانلری مدیریت عمومېهسېه مشتركاً صندغې وسطې اولنېرې (۱۳) لېرېان وانه اسنوفېوم و روسقېده (۱۱۷۹۵) صندق كېرېت صائون اكلېش و بالاخره بولنېرې صندغې وسطې (۲۲) لېرېان اداره مشارالېاېه دور اېش اېدی .

حاليكه اېشېو مقدارېن (۱۱۷۳۰) صندق كېرېت و اېنېنې اخراچې قابل اوله اېدېنېدن اداره مشارالېاېه صائېلان كېرېت مقدارې (۱۰۰۶۵) صندغه نزلې اېكېه اېشېو معامله تجارېنې حصوله كلان كار مقدارې (۸۴۷۸۰) لېرېان عبارت قلوب بولك نصفې اولان (۴۲۳۹۵) لېرا اداره مشارالېاېه اعطا اېدېش اېدی .

ایکینچی کبریت ایشی :

مؤسسەمیز استوفولدن قریباً (۳۸۵۰۰۰) لیرا مقابلنده (۲۷۰۰۰) صدق اسوج کبریتی مسابعه ایشی و مذکور صندوقک جهلی استانبولہ سوق ایدلک اوزره بولہ جبقارلش ایشده رسمی آلمانی و اوستریاده و رسمی رومانیاده قلوب آخقی (۱۷۵۴) صدق قدر بر قسم جزئی درمعاذہ واصل اوله یلمشد . او صره زده استانبولہ بر صدق کبریتک یاسه فیثانی (۵۰ الی ۶۰) لیرا ایکن باقیه هر صندوقی وسطی اولارق (۳۳) لیرادن صائمشد .

باقی کبریتلری اصغری اوڑ صدق اولارق طوین و مطبوعات محلیه ایلہ اعلان ایدلک صائش و آروجه ارضی ایشامه معاونت قومسیونه بالا کار ۳۰۰ صدق کبریت ویرمشد . ساراش اولشان کبریتلرک نایب اوقاق بر قسمه عائد اولان ایشو صائش معاملاندن منجصل کار کرجه ۱۹۱۸ سنسی طرفنده وقوعه گلش ایشده اصل مالک بولده قلش اولان قسم اعظمه دار شمدی به قدر بر معلومات الله ایدله ایش اولسی حسیله تمتع مذکور بالضروره ۱۹۱۹ سنه سه دور اولمشدر .

قهوه ایشی :

مؤسسەمیز به حجاز و عسکری تیور بولار و لجانلری مدیریت عمومیه سیله مشترکاً هولاندان قریباً (۳۵۰۰۰) لیرا مقابلنده (۱۲۰۶۶) جوال قهوه مایهه ایشمشد . بومایه ایدن مؤسسەمیزک مقصدی شکر ایشنده اولدینی کی خارجدن ملکت قهوه ایدخالله پیاسده یک زیاده کسب غلا ایشی اولان فیثانه نسبتله یک اهون صاعوق خانی احکاردن قورقارمق دن عبارت ایدی . فقط مع التألف هولاندا حکومتی ایشمک صاقون آلدینی قهوه زده وضع بد ایشی و بدلی اولارق آمستردام باقیه سه مؤسسەمیز نامه (۱۴۸۰) فیلورین نایبه ایشمشد .

بومایه ایدن تولد ایدجک کار و ضرر بالطبع حجاز و عسکری تیور بولار و لجانلری مدیریت عمومیه سیله مناصفه تقسیم ایدله جکدر .

ایکینچی ایشیک ایشی :

حجاز و عسکری تیور بولاری مدیریت عمومیه سی مشترکاً روسەدن ایشیک مایهه ایشمک

اوزره مؤسسەمیزدن (۲۰۰۰۰۰) لیراتی بر آوانس طلب ایشی ایدی . مؤسسەمیز دخی تکلیف واقعی قبول ایدلک ۹ تموز ۱۹۱۷ تاریخنده سالف الذکر آوانسی اعطا ایشی ایشده او صره زده روسەده ایشیک فیثانده ظهوره کان ترغ اوزرینه اداره مذکورہ ایشبو مایه ایدن صرف نظر ایدلک ۱۰ تشرین اول سنه ۱۹۱۷ تاریخنده آوانسی اعاده ایشمدر .

مراقبه حیثی راپورنده ایشو مملکت اراضندن مقصود اولان معامله تجاریدن باشقه بر مقصده صرف و استعمال ایدلش اولدینی طرفنده کطن و ادعایک ذقیقی باقیه ایشو ایدر بر مسئله اولیوب مؤسسەمیزک و خصوصه ک خلوص بی یک آشکاردر .

ایکینچی قوتون ایشی :

ازمیر ، روسه و مرمره حوضه سیندن مشترکاً قوتون مایهه ایدلک مقصده حجاز و عسکری تیور بولار و لجانلر مدیریت عمومیه سیله مؤسسەمیز ۲ تموز ۱۹۱۷ تاریخنده (۲۰۰۰۰) و ۱۹ ایلول ۱۹۱۷ تاریخنده دخی (۲۰۰۰۰) که جمأ (۴۰۰۰۰۰) لیرا آوانس اعطا ایشی ایشده ایشبو مایه ایدن اجرا ایدله مایه ایدلک مدیریت مشارالیه مبلغ مزبوری بر موجب مقاوله (۹۰٪) قاض سنویسیله برکنده مؤسسەمیز اعاده ایشمده .

مراقبه حیثی راپورنده مارالبان آوانسلرلن بشق آروجه اساعیل حق باشابه بالا قاض (۲۰۰۰۰) لیراتی بر آوانس ویریلوب بر مدت صکره بونک اعاده ایدله مایه ایدلک بحث اولتیور ایشده آروجه بولہ بر آوانس اعطا ایدلش اولدیندن بونک سالف الذکر (۲۰۰۰۰) لیرادن غلط اولسی محملدر .

کراسته ایشی :

۱۹۱۸ سنه سنده ظهوره کان استانبول حریق حالتی ضعیف حریرتدن ایچون برقلو انشاسی ارزونده بولان حکومت سیهه محضا ابراز تسکلات و خدمت مقصده باقیه بودایشنه به هر مترومکی ۱۸ لیرادن اولقی اوزره (۳۰۰) و لغون کراسته ساراش ایشی و بونلرک همان بولہ جبقارلشی مقرر ایکن متارکه طولانی سیهه سو قیات کری قلش و بناه علیه مؤسسەمیزده مذکور ساراشک نصفی ایشاله عیور اولمشدر .

چوراب ایدی :

اهالی به اوچور قیانه ارك و قادی چورابی ندرک اوزره منع احتکار قومسیونی رئیس تلمبی حسین جاهدك دلائله للالبابه چوراب سبارش ایش و بو خصوصه لازم کلان مبالغ مؤسسه من طرفدن آوالس صورتیه اعطا ایدش ایدی .

ایشو اشیا دن آتقی ۳۵ صندق چوراب در سعادته ورود ایدمیش و پونر فاطوره قیاشدن ۴۰٪ الی ۴۵ نسته بر ضم ایه صایلمق اوزره اوروردی بقی تجارخانه سه وریش ایدی .

بو ضمک اسبابده آلابان در سعادته قدر قلبه مصارفی و امتیحه و قومی ملحوظ اولان ضایع و خساری قیامق و مذکور تجارخانه به صایش اوزردن (۲۰٪) نسته بر قومسیون تأمین ایش ایدی . حالوکه سالف الله کر تجارخانه قرر ایدن اساساته رعایت ایتیرک بالعکس مذکور ایشانی پیاسه قیانی اوزردن صایمه باشلاوب کندوسه (۲۰٪) دن فضله راستاده تأمین ایتیمکه اولدینی التحقیق اکلشلیقندن مؤسسه منده کی ائتلاف فوتورالیر منک اضمام موافقتیه ایشای مذکور دن منافی مقباری کیری آلتوق فاطوره قیانی اوزره آخره صایلمشدر .

حجاز ر عسکری جمود بوهر و لمانلر مدیریت عمومیه سه باطومه اعطا ایدیلان (۲۵۰۰۰۰) لیراتی آوالس مسئله سه کلنجه :

بالاخره منعی مناصفه تقسیم ایدک اوزره باطومه مشترکاً بعض اتمه مبابه سی ایچون اداره مشارالها طرفندن یاقه مندن بر آوالس اعطایی طلب اولمش اینهده صوک ایش مسئله منده مؤسسه منک اداره مشارالها دن حساب آله بیدک ایچون معروض قلش اولدینی مشکلات نظر اعتباره آلتوق معامله تجاربه دن مشترکاً اجراسی نکلی قبول ایللیوب آتقی (۲۵۰۰۰۰) لیراتی مقطوع رکار تأمین مقابله مذکور آوالسک اعطایسه موافقت اولمش ایدی . مبلغ مذکور بر موجب ائتلاف مقطوع منعی ایه برلکده ۱ کانون اول سنه ۱۹۱۸ تاریخجه اداره مشارالها حسابک ذمه قید ایدمشدر .

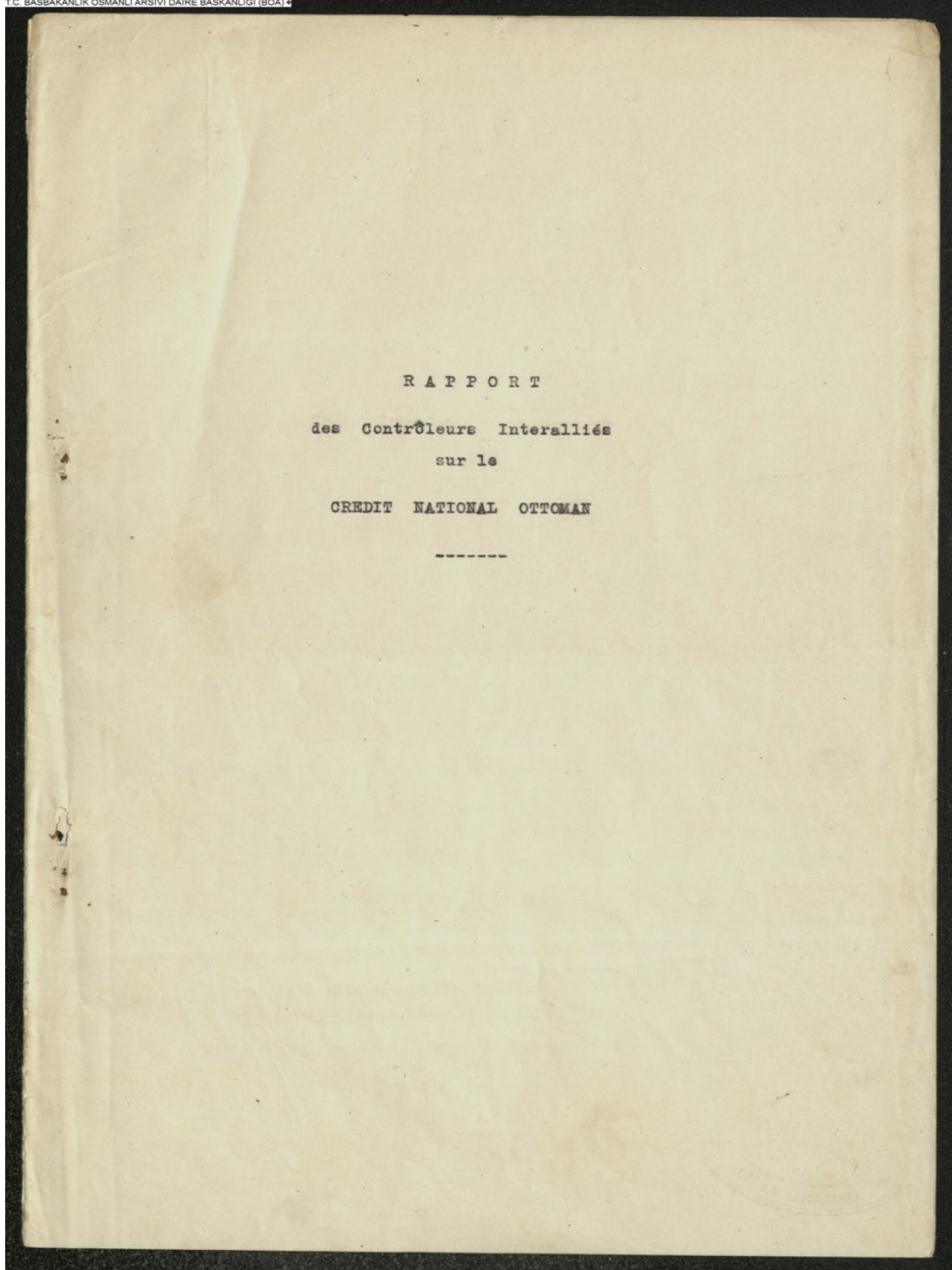
خلاصه :

بروجه بالا سر اولان ایشاحادن یاقه دنک تعقیب ایتدیک خط حرکت مقصدی صراحته مستبان اولقددر .

مؤسسه منک اداره سنی در عهده ایش اولان ذوات دائم وظیفه و مسئولیتلری تماماً مدرک بولندقیندن بو خصوصانن تولد ایدمیشک نتایج و مسئولیتی تماماً قبول ایش بولسور . هر حاله یاقه دنک شخصیت معنوی و مؤسسه من مجلس اداره منک هر درلو اسنادات و مدعیانک تماماً خارجنده بولندقیته هیچ شبهه بولندر .

ایشو مطالعاتک موافق عدل و حقانیت اولدینته امین بولندقی نظرکه دولتریه ابلاغ ایتیمکه یاقه به مودوع ۴۰۰۰۰۰ دن فضله عثمائی حصه دارانک منافعت و قایه و صیباتی ایچون هر حاله طرف نظر ایتاهیلرندن لازم کلن معاونت و حمایتک سیدریغ بیورلیه جفتدن امیدوار بولسیدینته علاوه عرض ایشکی وجیه عد ایدر . اولسایده امر و فرمان حضرت من له الامر کدر .

**Ek 9: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası Muâmelâtı Hakkında Düvel-i İtilâfiye
Kontrol Heyeti Tarafından Hazırlanan Rapor⁴⁴⁷**

HR.HMŞ.İŞO.00065.00006.010

⁴⁴⁷T.C Cumhurbaşkanlığı, B.O.A., HR. HMŞ.İŞO., 65/06.

CREDIT NATIONAL OTTOMAN

Le Crédit National Ottoman fut fondé en Janvier 1917 et commença ses opérations en Mai 1918, avec le but annoncé d'être une Banque Ottomane pure avec un Capital exclusivement ottoman.

Ses promoteurs considéraient que certaines Banques nominale-ment de nationalité ottomane, comme la Banque Impériale Otto-mane, la Banque Nationale de Turquie, la Banque Générale de Turquie et la Banque Commerciale Ottomane (Société exclusivement arménienne) étaient en réalité des institutions étrangères et qu'il était nécessaire, pour des raisons à la fois politiques et financières et pour des buts de propagande nationale, de fonder une Banque purement ottomane, d'un Capital ottoman, avec une direction ottomane, mais en fait Jeune Turquie.

Il fut établi que cette Banque fut conçue et instituée par le Comité Union & Progrès avec l'intention que la puissante in-fluence du Comité et de certains membres du parti Jeune Turc donneraient un large essor aux affaires de la Banque, qui, avec de tels appuis, absorberait graduellement et acquerrait le con-trôle d'une grande partie de l'industrie et du commerce du pays. Les visées des promoteurs allaient au-delà des affaires ordinaï-res de la Banque et de commerce. De vastes projets de chemin de fer, de travaux publics, de routes, de mines et d'irrigations devaient être pris en main. Le Capital allemand et autrichien avait été sollicité pour participer à la constitution de Socié-tés sibiidiâires variées devant être créées par le Crédit Natio-nal Ottoman et l'émission de titres divers était envisagée à Berlin et à Vienne pour une grande proportion. Tous les efforts devaient être faits par le comité en vue de l'exploitation du pays et pour affranchir graduellement la Turquie de ses obliga-

HR.HMŞ.İŞO

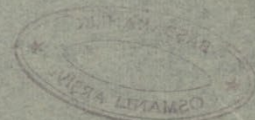
65/6

16 vrk
(16 shf bas) 10-1

HR.HMŞ.İŞO.00065.00006.010

ACTIONNAIRES. Les actionnaires du Crédit National Ottoman sont :

Ministère de la Guerre : Direction des Chemins de fer et Ports Militaires -----	50.000
Ministère de la Guerre (Dépôt Oumoumiesi): Section de la défense des intérêts des soldats tués à la guerre -----	14.000
Ministère des Finances au nom de l'Empire Ottoman -----	50.000
Ministère de l'Evkaf -----	11.000
Comité de la flotte -----	31.000
Comité Union & Progrès : Siège Central -----	1.500
La Défense Nationale -----	1.500
Chirket-Haîrié -----	2.000
Société Générale d'Assurances Ottomane -----	
----- OSMANLI MILLI -----	500
Société Anonyme Ottomane "Milli Mahsoulate" -----	2.000
Ordou Donanma Bazarı -----	500
Société du Chemin de fer d'Anatolie -----	1.000
Société des Chemins de fer Orientaux -----	1.000
Régie des Tabacs de l'Empire Ottoman -----	1.500
Rassim Bey (de Tarnes) -----	2.000
Yaziâji Zâde Eâremitli Ismaîl Hakki Bey -----	1.000
Vakouf de Pertevnial Sultan -----	1.000
Société Haliâj Oglou -----	1.000
Ipranos Zâde Hadji Sirri Bey -----	600
Société Anonyme Ottomane de Navigation Hudavendighiar -----	500
Madjiâ Mehmed Carakach -----	500
Moustafa Balâji bin Békir Bey -----	500
Kibar Sarim Bey -----	600
Mahmoud Nédim Bey -----	500
Kistibian Effendi -----	1.000
Raphaël Camhi Effendi -----	1.250
Alié Binti Ahmed Hanoum -----	500

112-HMS.İŞO

65/6

10-3

On peut facilement voir, d'après cette liste, que les actions du Crédit National Ottoman sont détenues pour une grosse partie par les membres ou affiliés du Comité Union & Progrès ou par des affaires ou des personnages influencés par ce Comité ou qui ont été obligés de souscrire.

DIRECTION. Les premiers directeurs étaient :

Mehmed Djavid Bey, Président jusqu'à sa nomination comme Ministre des Finances,

Husséin Djahid Bey, Président,

Moustafa Chérif Bey, (par la suite Ministre du Commerce),

Mahmoud Nédim Bey

Mehmed Aboud Effendi (maintenant décédé)

Sasson Effendi

Tewfik Bey

Victor Weil (Autrichien et Directeur) .

En outre, les membres ci-dessous de la Direction s'ajoutèrent par la suite :

Damad Chérif Pacha (ancien Président du Conseil dans le Cabinet de Tewfik Pacha)

Midhat Chukri Bey (Secrétaire Général du Comité Union et Progrès)

Réchad Hikmet Bey (Ex-Sous-Secrétaire d'Etat aux Affaires Etrangères)

Djélal Moukhtar Bey (Inspecteur Général du Croissant Rouge)

Sarim : Kibar Bey

Soubhy Zia Bey, qui fut nommé Secrétaire et Riza Benzon, Directeur-adjoint au Directeur Général Mr Weil .

Les premiers censeurs furent :

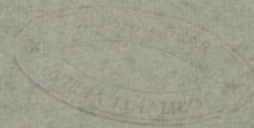
Tewfik Bey

Sélaheddine Ali Bey

Réchiâ Pacha

Mehmed Ali Azmi Bey

Balan Zade Hikmet Bey .

H2-HMŞ:İSO

65/6

10-4

STATUTS . Suivant les Statuts de la Société, les Directeurs pouvaient être sujets Ottomans, mais un article spécial indiquait que, pendant une période de dix ans, le Directeur-Général pouvait être un étranger. C'était évidemment en faveur de Mr Weil, qui était Autrichien. Le Président du Conseil était nommé par le Ministre des Finances et le traitement ou le licenciement du Directeur-Général devait être soumis à l'approbation de ce Ministère .

La Banque reçut du Gouvernement quelques privilèges exceptionnels. Son capital, ses réserves, ses profits, ses immeubles et attributions étaient exempts d'impôts ou de taxes pour le présent et pour le futur et ses actions et tous autres documents étaient affranchis du droit de timbre. Ses chambres-fortes, coffres-forts et ses meubles lui furent délivrés franco de droit de douane. La Banque jouissait de la franchise postale et de facilités télégraphiques en Turquie pour sa correspondance, ses marchandises et ses remises, et ses actions étaient acceptées par tous les Services gouvernementaux comme garantie pour le montant total payé sur chacune d'elles .

Les Statuts prévoyaient qu'après constitution de 5 % des profits pour la réserve statutaire, le solde des bénéfices devait être attribué comme suit :

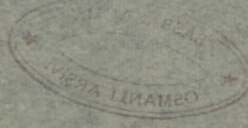
- 5 % de dividende aux actionnaires, et sur le solde :
- 15 % à la Direction,
- 3 % au personnel de la Banque, sur le nouveau solde :
- 50 % comme second dividende aux actionnaires, et
- 50 % à une réserve extraordinaire .

RAPPORT AUX ACTIONNAIRES POUR L'EXERCICE 1917 .

Dans le rapport présenté aux actionnaires en Avril 1918, pour la première période d'exercice, soit 9 mois et demi, à la date du 31 Décembre 1917, la Direction donna quelques indications sur ses buts, qu'elle décrivit comme devant encourager et développer les industries existantes et faciliter la création de nouvelles.

42.HMS.180

65/6

10-5

Elle informa les actionnaires de son intention de créer les Compagnies suivantes, dont la raison sociale définit le but :

1°) Société Anonyme Ottomane d'Industrie Minière et Métallurgique.

Objet : affaires minières sous toutes les formes, industries métallurgiques, réparation de bateaux à vapeur et ateliers de construction de machines agricoles et outils. Quoique définitivement constituée, cette Société ne semble pas avoir commencé ses opérations .

2°) Société d'Entreprises de travaux publics et de constructions. Cette Société n'a pas été légalement constituée .

3°) Société Nationale des Chemins de fer économiques, créée avec le Baron Groedel, un magnat autrichien, et Djémil Munir Bey, fils de l'ex-Ambassadeur de Turquie à Paris. Un Ingénieur autrichien fut engagé ^{pour étudier et} ~~et~~ faire un rapport sur la possibilité de construction d'un chemin de fer à voie étroite entre Inéboli et Castamouni . Cette Société n'est pas encore légalement constituée .

Les Sociétés ci-dessus devaient avoir d'étroites relations et créer, à leur tour, des filiales dans différentes parties de l'Empire.

4°) Société Générale des Tanneries en Orient : Cette Société devait créer des tanneries à Smyrne et ailleurs, mais ne fut pas non plus constituée légalement.

5°) Société Ottomane pour l'exploitation des gisements d'ardoise bitumeuse : Société non encore légalement constituée .

6°) Société Ottomane pour l'exploitation des gisements cuprifères d'Argana. Le Ministère du Commerce et de l'Agriculture avait promis des facilités pour l'exploitation de cette Société à la tête de laquelle Moustafa Chérif Bey, un des Directeurs du Crédit National Ottoman avait été placé . Les gisements d'Argana, dont le Crédit National Ottoman est concessionnaire, sont dits être les plus riches mines de cuivre découvertes en Turquie .

7°) Osmanli Milli, Société Nationale Ottomane d'Assurances Générale .

HR.HMŞ.İSO

65/6

10-6

HR.HMŞ.İSO.00065.00006.010

- 7 -

Le rapport s'étendait en explications sur ce que la Direction avait cru de son devoir d'entreprendre certaines opérations dans l'intérêt public et citait comme exemple que devant la pénurie en sucre du pays, elle en avait acheté de grandes quantités à l'Etranger pour être vendues en Turquie à 25 Piastres le kilo, bien que les prix du marché soient d'environ 200 Prs. Il sera donné plus loin quelques détails sur cette affaire.

Elle expliquait aussi sans doute, avec le même but philanthropique, qu'un crédit d'un million de Livres turques avait été accordé à la Commission de ravitaillement sous garantie du Ministère des Finances. De même, il avait été accordé au Comité de la Flotte une avance de 300.000 Ltqs. en Bons de Trésor allemands, qui constituent un excellent placement pour les disponibilités d'une Banque (sic).

PROFITS. Suivant les comptes publiés, le profit net de la Banque pour son premier exercice de 9 mois et demi, après amortissement des frais d'installation et meubles, dont le montant était de 19.500 Ltqs., s'élevait à Ltqs. 316.367, sur lesquelles 200.000 Ltqs. devaient être distribuées comme dividende aux actionnaires, 30.000 Ltqs. à la Direction, 6.000 Ltqs. au personnel de la Banque et le solde, soit 80.000 Ltqs. à la réserve extraordinaire. Il apparaît cependant que pour des raisons ou par suite d'un arrangement, sur lesquels nous ne sommes pas bien fixés, l'Administration du Chemin de fer du Hédjaz, un des actionnaires de la Banque, participa à la répartition de 50 % des bénéfices outre ses profits sur les grosses opérations en marchandises; de ce fait les profits totaux de la Banque étaient largement supérieurs à ceux publiés. Les comptes de profits et pertes qu'a publiés la Banque se présentent comme suit :

<u>Profits</u>		1917	1918
Intérêts	Ltqs.		Ltqs. 249.516
Commission		116.063	" 100.372
Change			" 71.866
Profits s/ marchandises		198.714	" 14.512
Divers profits		53.092	" 91.283
		<u>367.869</u>	<u>" 527.549</u>
à déduire :			
Dépenses	Ltqs.	<u>51.502</u>	<u>" 152.531</u>
Profits nets comme indiqué			10-2
par la Banque		<u>316.367</u>	<u>" 375.018</u>

HR-HMS.İŞO

65/6

HR.HMS.İŞO.00065.00006.010

- 8 -

Ces chiffres cependant ne donnent pas une impression de sincérité, comme le démontrent les montants comparés des profits.

Nous avons déjà remarqué que les profits de 1917 sont beaucoup plus grands que le montant pour lesquels ils figurent; d'après les comptes de la Banque, il nous semble qu'ils ont été comme suit :

Intérêts, commission et change -----	Ltq. 116.063	
Divers profits -----	" 53.092	
	" 169.155	
Profits sur opérations de marchandises :		
1-ère affaire de sucre -----	Ltqs. 381.337	
2-ème affaire de sucre -----	" 495.833	
Affaire de soie (Action de Banque seulement) -----	" 23.464	
Affaire tabac -----	" 223.399	
Affaire allumettes -----	" 104.606	
	" 1.228.639	
Moins :		
Perte sur soie -----	" 2.394	1.226.245
A déduire :		1.395.400
Dépenses -----	"	51.502
Profits nets pour les 9 1/2 premiers mois		1.343.908

Ces profits énormes égaleraient à un dividende de 67 % du Capital versé pour la période d'exercice, soit d'environ 80 % pour une période d'une année.

Ces bénéfices cependant n'étaient pas tous au profit des actionnaires du Crédit National Ottoman, mais pour une grande proportion furent versés à l'Administration du Chemin de fer du Hédjaz, et le tableau suivant montre comment ils furent répartis suivant les livres du Crédit National Ottoman :

Proportion des bénéfices sur les opérations de marchandises payées à l'Administration du Chemin de fer du Hédjaz	Ltqs. 603.542
Réserve faite pour les comptes de marchandises	" 7.000
Réserve spéciale -----	" 417.000
Réserve statutaire et extraordinaire -----	" 79.994
Dividende aux actionnaires -----	" 200.000
Tantième à la Direction -----	" 30.000
Tantième au personnel -----	" 6.016
Solde à reporter pour 1919 -----	" 274
Total	Ltq. 1.343.908

HR.HMS.İSO

65/6

10-8

HR.HMS.İSO.00065.00006.010

Il apparaît donc que sur les profits nets de la Banque, presque la moitié fut versée à l'Administration du Hédjaz, laissant environ 740.000 Ltqs. à la Banque sur lesquelles 200.000 seulement furent distribuées comme dividende et 540.000 Ltqs. passées en réserve et ceci pour un exercice des premiers 9 mois 1/2 de l'existence de la Banque, mais à une époque où, comme on se le rappelle, le Comité Union et Progrès était tout puissant. Incidemment il serait intéressant de rechercher le montant de 603.542 Ltqs. dans les livres de l'Administration du Hédjaz pour voir, si possible, sous quelle rubrique et comment cette grosse somme fut inscrite. Les profits nets de 375.018 Ltqs. ressortant pour 1918 peuvent être considérés comme purement provisoires et sujets à correction et probablement à un accroissement considérable en égard à certains bénéfices sur marchandises que la Direction a reportés sur l'exercice 1919.

OPERATIONS DE MARCHANDISES. Il a déjà été montré que le Crédit National Ottoman a fait d'énormes profits en opérations de marchandises; ces profits sont dus d'une façon indubitable à la puissante influence du Comité Union & Progrès, dont la Banque eut le bénéfice? Les opérations de cette nature en 1917 se divisent comme suit :

- 1°) première affaire de sucre
- 2°) deuxième affaire de sucre
- 3°) affaire de soie
- 4°) affaire de tabac
- 5°) affaire d'allumettes.

Il n'est pas sans intérêt de donner quelques explications sur chacune d'elles .

1°) Première affaire de sucre : La Banque acheta 2.023.735 Kgs. de sucre (200 wagons) en Autriche, à un prix de revient d'environ 12 Prs. 1/2 le Kg. Elle le vendit au Gouvernement à environ une trentaine de piastres le kilo, ce qui lui donna un profit d'environ 66 % . La Direction explique que le prix du marché à l'époque était d'environ 200 Prs. le kilo : l'Administration du chemin de fer du Hédjaz participa à la répartition de 50 % des bénéfices,

HR.HMŞ.İŞO

65/6

10-9

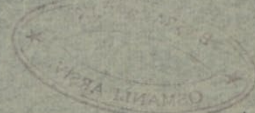
bien que cette transaction apparait avoir été conclue et financée entièrement par la Banque .

2°) Seconde affaire de sucre : La Banque donna des ordres à Vienne en vue de l'achat de 2.000.000 de Kgs. de sucre à 3 Kr.70 le kilo, c'est-à-dire 7.400.000 Couronnes ou, au change de 30 Kr. par Livre 246.666 Ltqs. Ismaïl Hakki Pacha, qui était alors Directeur du Département de l'Intendance au Ministère de la Guerre, informa la Banque qu'il était disposé à prendre livraison de 1.940.000 Kgs. de sucre à 37 Frs. 1/2 le Kg. franco Vienne, le solde, soit 60.000 Kgs., fut vendu par la suite au personnel de la Banque au prix de revient de 25 Frs.

Cette affaire, qui devait donner un bénéfice de 200 %, ne fut cependant pas conclue par suite de la chute d'Ismaïl Hakki Pacha, et de ce fait le bénéfice ne fut pas réalisé .

La transaction fut reprise en 1918. Le nouveau prix d'achat de la Banque étant 10.110.000 Couronnes. Sur les 2/000/000 de Kgs. de sucre 1.135.270 atteignirent Constantinople et furent vendus, avec l'assentiment du Gouvernement, à 50 Frs. le kilo. Sur ce stock, 573.800 Kilos avaient été délivrés aux négociants le 5 Mars 1919 et 300.000 envoyés en province, laissant un solde 261.200 Kgs. figurant à la disposition du Ministère du Ravitaillement. La moitié du bénéfice réalisé sur cette transaction devra éventuellement être payée à l'Administration du Hédjaz. Cette seconde transaction fut conclue par le Kantarié Chirkéti, dépendant du Comité Union et Progrès, qui apparait avoir fait un bénéfice de 500.000 Couronnes comme intermédiaire. Le paiement du solde de 9.600.000 Couronnes fut effectué par Feizi Bey, attaché militaire à Vienne.

3°) Affaire de soie : La Banque avança à l'Administration du Hédjaz, le 9 Mai 1917, 200.000 Ltqs. pour trois mois, sans intérêt, en vue de l'achat de soie. Sur les profits réalisés de ce fait, la Banque devait recevoir 25 % . Cette avance fut demandée par Ismaïl Hakki Pacha et la Banque ne semble pas avoir eu ni connaissance ni contrôle sur l'opération. Les 200.000 Ltqs. furent rendues en Août 1917 avec une lettre suivant laquelle la part de la Banque dans le

H2 H.M.S. 150

65/6

12-10

- 11 -

profit était de 49 balles de soie. La Banque prit livraison de ces 49 balles et les vendit au prix de 520 Prs. le kilo, à Sarim Bey, un des Directeurs et associés de la firme de Constantinople "Kibar Ali Frères" : cette vente donna à la Banque un bénéfice de 25.463 Ltqs. sur l'affaire.

Dans une lettre à la Banque, datée du 5 Mars 1919, l'Administration du Hédjaz écrit que la quantité totale de soie achetée par elle était de 58.049 kilos à 344 Prs. le kilo, laquelle fut vendue à 520 Prs. le kilo, donnant un bénéfice total de Ltqs. 101.854. Toute cette affaire paraît extraordinaire et demanderait une enquête complémentaire.

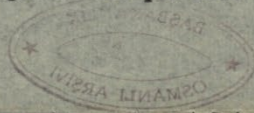
4°) Affaire de tabac : En Janvier 1917, le Crédit National Ottoman acheta une grande quantité de tabac du Ministère des Finances, et, par la suite, en Mai, le vendit à la Régie. Suivant les livres de la Banque, l'achat et la vente étaient deux transactions distinctes, mais il est plus que probable que ce fut une transaction unique conclue entre les différentes parties intéressées.

Le tabac avait été saisi par le Département du Ministère des Finances appelé " Commission pour le recouvrement des biens abandonnés " ou mis sous son contrôle et était la propriété d'Arméniens des districts de Samsoun, Bafra, Tchahrohamba, Terme et Unich, qui avaient été déportés ou massacrés. Ostensiblement le rôle de la Commission devait être de réaliser ce tabac au meilleur prix et de tenir le produit de cette réalisation à la disposition des déportés ou des représentants légaux de ceux qui avaient été massacrés. On verra plus loin que le tabac fut vendu, à un prix considérablement inférieur à celui du marché, à un protégé du Ministre des Finances, et il serait intéressant de savoir à qui les produits de ces ventes furent réglés.

Le tabac en question, d'une quantité d'environ 633.471 Kgs. était à Samsoun et une adjudication ou vente aux enchères était ouverte à Constantinople. Il fut démontré que les deux seuls compétiteurs furent le Crédit National Ottoman et un certain Fouad Bey Débréli. Il est significatif que la Régie ne fut pas mise au

H2. HMF. 150

65/6

HR.HMŞ.İŞO.00065.00006.010

courant du marché et ce fut sans doute arrangé entre les deux parties. Fouad Bey fit une offre de 100.000 Ltqs. et par la suite laissa le champ libre au Crédit National Ottoman à qui le tabac fut adjugé au prix de 20 Pra. le kilo pris à Samsoun.

L'adjudicataire semble avoir été Loutfi Bey, Directeur des Domaines de l'Etat, ressortant du Ministère des Finances.

Il n'y a pas de doute que grâce à l'aide du Ministère des Finances sur lequel le Crédit National Ottoman pouvait toujours compter, et au retrait volontaire de Fouad Bey consécutif à une commission de 5.000 Ltqs. qui lui fut payée, le Crédit National Ottoman obtint le tabac réquisitionné à un très bas prix, car le marché était à cette époque entre 30 et 40 piastres le Kg.

L'adjudication fut par la suite ratifiée par un contrat entre Djavid Bey, Ministre des Finances et M. Weil, Directeur Général du Crédit National Ottoman. Comme il est indiqué ci-dessus la quantité adjugée se montait à 633.471 kilos. Une portion seulement se montant à 496.882 kilos est actuellement livrée laissant un stock de 135.589 kilos. Incidemment, une explication peut être intéressante sur ce que devint ce stock.

Pour le tabac livré le Crédit National Ottoman paya au Ministre 99.376 Ltqs.; quelque temps après, en Avril 1917, le même tabac qui avait été transporté dans les dépôts de la Régie à Samsoun, lui fut vendu pour la somme de 331.048 Ltqs., soit environ 67 Pra. le kilo. Cette opération donna au Crédit National Ottoman un profit de 223.910 Ltqs., c'est-à-dire 225 %. Moitié de ce profit fut réglé à l'Administration du Chemin de fer du Hédjaz du Ministère de la Guerre bien qu'il ne soit pas facile de déterminer les raisons de ce cadeau ?

Une condition de la vente à la Régie fut que le Crédit National Ottoman accepta de ne pas prendre part à une adjudication qui devait avoir lieu le 1-er Mai 1917 pour 1.500.000 kilos de tabac appartenant à des Arméniens de Tokat, Erbe et Nixar, que la Régie désirait acheter.

4°) Première affaire d'allumettes : La Banque acheta 10.065 caisses d'allumettes en Autriche, à environ 11 Ltqs. la caisse et les vendit à la Direction du Ravitaillement avec un bénéfice

42.HMS.İŞO

65/6

10-12

HR.HMS.İŞO.00065.00006.010

de 105.980 Ltqs., soit 76 %, sur lequel moitié fut donné à l'Administration du Hédjaz .

6°) Affaire de bonneterie : Le Crédit National Ottoman acheta en Allemagne, au nom de la "Commission de la lutte contre l'accaparement" un stock de bonneterie au prix d'environ Ltqs. 72.000. Une partie de cet achat, soit 35 caisses, d'une valeur d'environ 32.000 Ltqs. a été reçue et livrée à MM. Grosdi Back, à Constantinople, pour être vendue en consignation au prix de revient, majoré d'environ 45 %. Une partie de cette marchandise a été vendue, et le stock est encore entre les mains de MM. Grosdi Back. Le profit de la Banque dans cette affaire va être établi ultérieurement. Ces acquisitions de bonneterie étaient combinées par Hussein Djahid Bey personnellement, lequel les fit à Berlin et passa l'affaire au Crédit National Ottoman .

7°) Affaire de café : En Août 1917, le Crédit National Ottoman fit l'acquisition de 12.066 sacs de café hollandais de la firme Lipman Rosenthal pour environ Ltqs. 350.000 (le poids de ce café étant approximativement de 50 à 55 Kgs. le sac). Le café fut payé, mais fut par la suite réquisitionné par le Gouvernement hollandais, lequel a offert le prix de 0,65 florin pour chaque demi-kilo et a payé un acompte de 800.000 florins, en Marks au correspondant de la Banque à Berlin. La Banque réclame du Gouvernement hollandais le prix de Fl. 1,03 pour chaque demi-kilo, prix que le Gouvernement paya aux Allemands pour café réquisitionné chez eux .

8°) Seconde affaire d'allumettes : Le Crédit National Ottoman acheta 27.000 caisses d'allumettes en Suède coûtant environ Ltqs. 385.000 (y compris un paiement de Ltqs. 35.317 à Ehem Bey attaché militaire à Berlin, et une somme de Ltqs. 14.480 à Mr Victor Berg pour fret). Jusqu'à maintenant, seulement 1754 caisses ont été reçues et vendues à 33 Prs. la caisse, donnant un bénéfice d'environ 100 %. Le solde est supposé être resté quelque part en Allemagne, en Autriche ou en Roumanie étant en route pour Constantinople.

9°) Affaire de bois : La Banque a acheté en Hongrie 300 wagons de bois de construction à 18 Ltqs. le mètre cube dans le

HR.HMS.İSO

65/6

10-13

HR.HMS.İSO.00065.00006.010

but de procurer au Gouvernement du bois pour la reconstruction des quartiers de Stamboul détruits par l'incendie". Par la suite, la moitié de l'ordre fut annulé et pour le reste la Banque paye 39.000 Ltqs.

10°) Soie : Le Crédit National Ottoman fit une avance de Ltqs. 200.000 sans intérêt à Ismaïl Hakki Pacha dans le but d'acheter de la soie. Le montant avancé fut restitué quelques mois après, la Banque étant avisée que l'argent n'était plus nécessaire, mais tout porte à croire que cet argent a été utilisé dans un but autre que pour celui pour lequel il aurait été prêté.

11°) Tabac. Une avance de 400.000 Ltqs. fut faite également sans intérêts à Ismaïl Hakki Pacha pour une vente de tabacs, mais cet argent fut également restitué quelque temps après.

13°) Divers. Une avance de Ltqs. 200.000 fut faite à Ismaïl Hakki Pacha, sans intérêts, mais elle fut remboursée peu après.

Immédiatement après l'occupation de Batoum par les troupes turques, Ismaïl Hakki Pacha, accompagné de Mr Weil, a visité la ville. A la demande d'Ismaïl Hakki Pacha, M. Weil, au nom du Crédit National Ottoman avança Ltqs. 250.000 à Réfik Bey, sous-directeur du chemin de fer de Batoum. L'intention d'Ismaïl Hakki Pacha était semble-t-il, d'entrer en relations commerciales du même genre que celles avec l'Administration du Hédjaz, mais nous ne connaissons pas encore dans quel but cette avance fut consentie. Le montant de Ltqs. 250.000 figure dans les livres du Crédit National au débit du chemin de fer de Batoum, ainsi qu'une bonification de 65.000 Ltqs. qui a évidemment été passée après accord entre les deux Sociétés.

Il semble que Mr Weil, Directeur-Général, prévoyant son départ de Constantinople, reçut certaines instructions et des pouvoirs du Conseil concernant la liquidation de ces opérations de marchandises, c'est-à-dire bonneterie, café, allumettes et bois.

Une bonne part du mystère ressort de toutes ces transactions ainsi que la participation de l'Administration du Hédjaz.

Grâce à l'influence de ses amis, le Crédit National Ottoman eut la possibilité d'acheter du tabac appartenant à des Arméniens

HR.HMS.İŞO

65/6

10-14

à un prix insignifiant; ont des facilités tout à fait spéciales en vue de l'achat de marchandises en Allemagne et en Autriche, qu'il vendit en Turquie. Toutes ces transactions lui donnèrent des bénéfices énormes dont une grosse part fut versée à l'Administration du Chemin de fer du Hédjaz sans aucune justification apparente.

En ce qui concerne la vente de marchandises importées de l'étranger, il ne paraît pas que le Crédit National ait fait le moindre effort pour vendre ces marchandises aux consommateurs à un prix normal. Au contraire, ces marchandises étaient vendues à des intermédiaires, et une certaine quantité aux amis de la Banque, qui, eux-mêmes faisaient de gros bénéfices avant de les revendre aux négociants. Ceux-ci, à leur tour, prélevaient encore un bon bénéfice pour leur vente au public.

Les profits du Crédit National Ottoman pendant 1918, bien que considérables, seront, quand le bilan pourra être définitivement rétabli, bien inférieurs à ceux de 1917, car ses amis politiques ont perdu le pouvoir et de gros stocks de marchandises en route pour la Turquie donneront de grosses pertes à la réalisation ?

Diverses avances ont été faites sur l'emprunt intérieur 1918, d'un montant total de Ltqs. 522.421. Il convient de retenir sur ces avances les suivantes :

Enver Paoha	Ltq.	846	Kémal bin Halil	Ltq.	12.048
Haladjian Effendi	"	3.516	Défense nationale	"	24.101
Nadji Bey	"	1.843	Kir Zade Chukri Bey	"	7.162
Djavid Bey	"	3.644	Saban Zade Baki Bey	"	2.581
Em. Carasso	"	66.928	Kedjmeddin Molla	"	7.072
Nouri Bey	"	548	Hadji Adil Bey	"	4.126
Nessim Mazlish	"	1.426	Moustafa Assim Bey	"	1.360
Rhami Bey	"	41.962	Djélal Nédjib Bey	"	4.570
Ibrshim Bey	"	9.362	Milli Mahsoulat Chirk.	"	60.598
Husséin Djahid	"	11.491	" Ekmekdjiler	"	8.657
Hallil Zia Bey	"	1.204	" Kantariéh	"	13.957
Dir.Gen. Weil	"	570	" Mensoudjat	"	6.022
Baron von Bruder	"	25.080	Ali Haïdar Miçhat	"	4.716
Ali Djénani Bey	"	8.677	Ahmed Nessim Bey	"	1.229
			Cheraffeddin Bey	"	2.610

Avances contre garanties. - Les principales avances de ce chapitre ont été faites en Octobre 1917 à la Direction Générale du Ravitaillement. Elles se montent à Ltqs. 1.074.345 et ont été récemment transférées dans les livres de la Banque au nom du Ministère des Finances.

12. H.M.Ş.İ.Ş.O

65/6

10-15

HR.HMŞ.İŞO.00065.00006.010

Les comptes suivants méritent aussi l'attention :

Ismail Hakki Pacha Ltqs. 5.331, Baron Hermann von Grodel 17.448, Teshilat Chirkéti 10.092.

COMPTES TRANSITOIRES . Le principal débit de ces comptes représente un paiement de Ltqs. 348.711 fait pour un achat d'allumettes en Suède. Se référer à ce qui précède à ce sujet .

PARTICIPATION ADMINISTRATION DU CHEMIN DE FER DU HEDJAZ. L'actif de Ltqs. 719.787 représente le coût du café acheté en Hollande et d'un stock de sucre entre les mains du Ministère du Ravitaillement; quelques précisions ont été données précédemment sur cette affaire. Au 28 Février 1919, le solde a été ramené à Ltqs. 305.986.

ADMINISTRATION DU CHEMIN DE FER DU HEDJAZ.- Le montant de Ltqs. 1.630.000 représente une avance à cette Administration.

PARTICIPATIONS .- Le montant de Ltqs. 69.682 représente le coût de la bonneterie suivant explication donnée précédemment.

DEPOTS.- Dans le montant figurant au passif de 999.686 Ltqs. figure un dépôt de 250.000 Ltqs. fait à la Banque par la Dette Publique et qui a été retiré par la suite. Ce chapitre comprend aussi les comptes suivants :

Salomon Naftali Beyer	Ltq. 20.000	Dr Hikmet Féridoun	Ltq. 500
Commission de l'incendie "	350.000	Comité de la flotte "	25.000
Djémiatti Tedrissi Islam "	3.650	Darul Chef.Mudiriétti "	2.977

COMPTES-COURANTS CRENANCIERS.- Les comptes importants de ce Chapitre sont d'abord une dette de Ltqs.646.748 à la Régie des Tabacs et une autre de 227.000 au Comité de la Flotte .

Autres comptes importants de ce Chapitre :

Dir.Gen.Weil	1.350	Ministère de l'Eykaw	
Dar-ul-Chef.Islamié	1.333	(Mevkoufé Noukoud)	25.961
Mehmed Husni Bey	6.566	Haladjian Effendi	659
Défense Nationale	6.219	Midhat Chukri Bey	931
Méni Intikiar Commis.	5.725	Suléïman Nouman	4.336
Harbié Nézaréti Dépôt		Commission d'Incendie	82.028
Cumoumiessi50.748		Galib Kémal Bey	6.892
Féthi Bey	638	Sofi Zade Zoudi Bey	29.529

MINISTERE DE LA MARINE.- Ce chapitre du passif est composé comme suit:/ Montant qui peut être considéré comme la contre-partie

d'une avance d'un million de Ltqs., plus les intérêts, figurant au chapitre "Avances contre Garanties" comme étant due à la Direction du Ravitaillement	Ltqs. 1.000.000
Dépôt sans intérêt dû au 31 Juillet 1919	" 1.000.000
Pour balance du compte-courant	" 518.278
	Ltqs. 2.518.278

HR.HMS.İŞO

65/6

10-16

**Ek 10: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 1917-1924 Yılları Arasındaki
Bilançoları⁴⁴⁸(Osmanlı / Türk Lirası)**

Bilanço Kalemleri	1917 (1333)	%	1918 (1334)	%	1919(1335)	%	1920(1336)	%
Aktif Hesaplar								
Kasa	20.258,06	0,27	1.089.592,95	9,26	179.451,31	2,34	142.055,96	1,9
Banka	644.174,03	8,87	1.619.406,42	13,76	1.630.946,35	21,32	747.477,17	10,42
Menkul Değerler	598.274,40	8,24	579.048,50	4,92	316.230,40	4,13	376.848,20	5,25
Krediler	2.275.517,23	31,3	3.527.823,39	29,98	2.163.108,8	34,16	2.643.431,02	36,86
Bina & Tesisat	2	0,001	2	0,001	2	0,001	2	0,001
Diğer	1.720.155,09	23,69	2.947.920	25,05	909.256,76	11,88	1.261.700,46	17,59
Ödenmemiş Sermaye	2.000.000	27,55	2.000.000	17,0	2.000.000	26,14	2.000.000	27,88
Kâr ve Zarar	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Aktif	7.258.381 Lira	100	11.763.793 Lira	100	7.648.996 Lira	100	7.171.485 Lira	100
Pasif Hesaplar								
Mevduat	2.427.364,3	33,44	6.314.436,76	53,67	2.397.421,67	31,34	1.678.501,03	23,40
Borçlar / Alınan Krediler	7.248,52	0,099	235.840,17	2,0	150.031,26	1,96	476.745,95	6,64
Diğer	482.213,66	6,64	863.987,68	7,34	872.302,85	11,40	852.212,76	11,88
Sermaye	4.025.205	55,45	4.106.889,03	34,91	4.160.846,29	54,39	4.164.016,07	58,06
Kâr ve Zarar	316.367,33	4,35	242.639,62	2,06	68.393,55	0,89	0	0
Toplam Pasif	7.258.381 Lira	100	11.763.793 Lira	100	7.648.996 Lira	100	7.171.485 Lira	100

⁴⁴⁸ Yazar tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası Meclis İdâresince 1918/1334 - 1925/1341 Târihleri Arasındaki Hissedârân-ı Hey'et-i Umûmîyesine Arz Olunan Rapor.

Bilanço Kalemleri	1921(1337)	%	1922(1338)	%	1923 (1339)	%	1924(1340)	%
Aktif Hesaplar								
Kasa	403.699,98	6,04	377.020,98	5,74	634.275,58	8,04	915.968,14	7,29
Banka	222.780,3	3,33	180.724,16	2,75	651.666,62	8,26	2.525.950,88	20,10
Menkul Değerler	324.712,40	4,86	465.953,80	7,10	506.192,55	6,42	505.044,60	4,01
Krediler	2.572.558,82	38,53	2.712.833,65	41,34	536.371,82	6,80	5.085.122,10	40,47
Bina & Tesisat	2	0,001	2	0,001	146.171,1	1,85	149.035,36	1,18
İştirakler	171.012,44	2,56	66.214,38	1,00	0	0	0	0
Diğer	945.490,58	14,16	758.893,27	11,56	3.406.587,93	43,22	1.382.546,96	11,00
Ödenmemiş Sermaye	2.000.000	29,95	2.000.000	30,48	2.000.000	25,37	2.000.000	15,91
Kâr ve Zarar	35.811,53	0,53	0	0	0	0	0	0
Toplam Aktif	6.676.068 Lira	100	6.561.642 Lira	100	7.881.266 Lira	100	12.563.668 Lira	100
Pasif Hesaplar								
Mevduat	1.305.459,16	19,55	1.147.779,32	17,49	2.176.049,74	27,61	5.917.480,01	47,09
Borçlar / Alınan Krediler	522.071,88	7,82	406.566,5	6,19	955.253,06	12,12	1.311.243,14	10,43
Diğer	821.367,02	12,30	978.739,48	14,91	681.695,94	8,64	1.086.508,79	8,64
Sermaye	4.027.170	60,33	4.027.170	61,37	4.027.180	51,09	4.027.215	32,05
Kâr ve Zarar	0	0	1.386,94	0,02	41.086,76	0,52	221.221,09	1,76
Toplam Pasif	6.676.068 Lira	100	6.561.642 Lira	100	7.881.266 Lira	100	12.563.668 Lira	100

Ek 10: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Başlıca Hissedarları⁴⁴⁹

Hisse Sahipleri	Hisse Sayısı
Harbiye Nezareti: Askeri Demiryolları ve Liman İdaresi	50.000
Harbiye Nezareti Muhaberat Dairesi: Savaşta Şehit Düşen Askerlerin Haklarını Savunma Kısmı	14.000
Osmanlı Devleti Adına Maliye Nezareti	50.000
Evkaf Nezareti	11.000
Donanma Cemiyeti / Ordu ve Donanma Pazarı (500 Hisse)	31.500
İttihat ve Terakki Cemiyeti (Merkez-i Umumisi)	1.500
Milli Müdafaa Cemiyeti	1.500
Şirket-i Hayriye	2.000
Osmanlı Milli Umum Sigorta Şirketi	500
Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirketi	2.000
Anadolu Demiryolları Şirketi / Şark Demiryolları Şirketi (Ayrı Ayrı 1000 Hisse)	2.000
Osmanlı Devleti Tütün Rejisi	1.500
Rasim Bey	2.000
Yazıcızade Edremitli İsmail Hakkı Bey	1.000
Pertevniyal Sultan Vakfı	1.000
Halicoğlu Cemiyeti	1.000
İpranoszade Hacı Sırrı Bey	600
Hüdavendigar Osmanlı Seyr-i Sefain Anonim Şirketi	500
Macid Mehmed Karakaş	500
Mustafa Balci bin Bekir Bey	500
Kibar Sarim Bey	600
Mahmud Nedim Bey	500
Kistibian Efendi	1.000
Rafael Kamhi Bey	1.250
Ali binti Ahmed Hanım	500

⁴⁴⁹T.C Cumhurbaşkanlığı, B.O.A., HR HŞ.İŞ.O., 65/06 ; T.C. Cumhurbaşkanlığı., B.O.A., BEO., 4588/344077., Lef 1/3-4.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Haluk ŞENGÜL	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Yüksek Lisans	
Üniversite	Dumlupınar Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Türkiye Cumhuriyeti
Makale ve Bildiriler	
1.Haluk Şengül, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Çıkardığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması”, <i>Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi</i> ,5/ TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı 2020 (Kasım): 152-179.	
2.Haluk Şengül, “Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nın Kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Bey’in Rolü”, <i>Universal Journal of History and Culture</i> , 3/2, 2021 (Ekim) : 163-187.	